

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XX. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Románia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonen (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Liszka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

MARTIN ZÜCKERT

Államfordulat és felekezeti formálódás. Az egyházak és a német népcsoportok Csehszlovákiában 1918 után 3

SZTANCS GÁBOR

„Selbständige Zipser Republik”. A szepességi németiség parciális mozgalma 1918 őszén 21

GODZSÁK ATTILA

Az első bécsi döntés, néhány visszatérő zempléni település községi krónikájának tükrében 43

SZILVESZTER LÁSZLÓ SZILÁRD

Ideológia, kiszolgáltatottság és hatalomgyakorlás az elmúlt fél évszázad erdélyi irodalom- és kultúrpolitikájában 65

NAGY LÁSZLÓ

Gondolatok a pénzügyi kultúra társadalmi jelentőségéről 81

BAKA L. PATRIK

Gőzbetyárok. A magyar steampunk szubkultúra nyomában 97

Közlemények

A.GERGELY ANDRÁS

Médiakritikai hőbörgés, avagy digitális beháború...? 119

Dokumentumok

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES

Maléter István szabadkőműves tevékenységéről 131

ANGYAL BÉLA

Adatok a szlovákiai magyarok 1945 őszén történt kényszermunkára
hurcolásához 151

Könyvek

Simon Attila (szerk.): Csak álltunk és sírtunk. Az első bécsi döntés
napjai a kortársak szemével

(Rizsányi Attila) 181

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adecta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2018. december • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 600 • Cena: 3 € • december 2018 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

MARTIN ZÜCKERT

Államfordulat és felekezeti formálódás

Az egyházak és a német népcsoportok
Csehszlovákiában 1918 után¹

MARTIN ZÜCKERT

State Change and Confessional Forming. The Churches and the German Population in Czechoslovakia after 1918

Keywords: religious history, First Czechoslovak Republic, confessional and ethnic minorities, nationalism

„Hazánk, Ausztria létének, folytonosságának nem a mindenkori államalakulat teste kölcsönöz értelmet, hanem a Szent Német-római Birodalom gondolatának eredendően a nyugati civilizációban gyökerező, teremtő szellemisége, melynek lényegét leginkább az egyház által képviselt corpus mysticum földre vetett árnyékaként tudnám megragadni; mindez a történelem tanúságának tükrében értendő, figyelembe véve, hogy hazánk Közép-Európa szívében, ugyanakkor a német területek periferiáján található, peremvidékein fiatal, idegen kultúrák által körbefogva. A küldetés ezen kultúrák szellemi gyűjtőpontjává, mintegy mágneses központjává válni, egyszersmind hidat alkotni közöttük, azokat illeti meg, akik egy évezreden át, egészen a közelmúltig azt tekintették feladatuknak, hogy az össznémet nép, és ezáltal az egész keresztény Nyugat úttörői, előőrsei és határőrei legyenek, akár az oktatás és tudomány, a gazdaság és a kultúra révén, vagy ha éppen arra került sor, nemritkán a vérrel, vassal való védekezés által is. Ausztria elsősorban a katolicizmusnak tartozik hálával, hogy mindez így alakulhatott!”²

Ezekkel a szavakkal szóló közönségéhez az *Allgemeiner Deutscher Katholikentag* keretében, 1933 szeptemberében, Bécsben elhangzott beszédében Kurt Schuschnigg osztrák igazságügyi miniszter, az ausztrofasiszta osztrák állam későbbi kancellárja. Schuschnigg nagyszámú hallgatósághoz intézett szónoklatában – az első gyűlés során megtartott beszéd a városi footballstadionban hangzott el –, melynek „A német nép kül-

1 A tanulmány eredetileg a következő helyen került publikálásra: *Střed* 3 (2011), 1, 39–59.p., jelen írás ennek aktualizált verziója

2 Die Sendung des deutschen Volkes im Abendlande. Rede Kurt Schuschniggs anlässlich des Allgemeinen Deutschen Katholikentags in Wien 1933. In *Allgemeiner Deutscher Katholikentag*, Wien, 1933. Hrsg. vom Verlag des Katholikentagskomitees. Wien, 1934, 63. p.

detése a nyugati kultúrán belül” címet adta, azt a kérdést járva körül, hogy milyen szerep illeti meg a „nyugati missziót”, valamint a német és katolikus orientációt Ausztriában. Schuschnigg a korabeli szekularizációs törekvéseket bírálva, egyszersmind a birodalmi gondolatra hivatkozva az Ausztria előtt álló utat a németiségben és a katolicizmusban látta kijelölve, ugyanakkor az ország szerepét egyfajta „gyűjtőpontként” és „mágneses központként” határozta meg.³ Jóllehet egy esetleges „felekezetek közti háborúskodást” ő maga is végzetesnek ítélte, álláspontja egyértelmű volt:

„Másfelől tudjuk, hogy Ausztria katolikus erőinek hadrendbe állítása, mind a múltban, mind a jelenben, nemcsak saját országunk, hanem az össznémetiség – és ezáltal az egész nyugati kultúra – érdekeit is szolgálja, és hogy a katolikus Ausztria nélkül a német nép küldetése a keresztény nyugati világban, valamint az igaz Szent Német-római Birodalom újjászületése – egyszersmind az ezer sebből vérző Közép-Európa békéje – nem valósítható meg.⁴ Azt, hogy pontosan mit is értett Schuschnigg az „ezer sebből vérző Közép-Európa” alatt, továbbá hogy miként határozta meg a német népet és miben látja küldetését, nem fejtette ki – ezáltal is tág értelmezési teret nyitva meg hallgatósága előtt. Az 1933. szeptember 7-e és 12-e közt Bécsben megrendezett *Allgemeiner Deutscher Katholikentag* vezérfonalául „Az iszlám hatalmi hódításnak ellenálló Bécs”⁵ mottója, illetve az erre való emlékezés szolgált, mindez a nyugati keresztény civilizáció ünnepeként aposztrofálva, egy afféle össznémet katolicizmus víziójának színrevitele és megerősítése céljából. A nemzetiszocialisták németországi hatalomra jutása azonban megghiúsította az össznémet dimenzió gondolatát. A fordulatot követően nemcsak az ideológiai ellentétek kezdtek nyilvánvalóvá válni, hanem az is fennakadást okozott, hogy a mintegy 36 000 résztvevő, aki a Német Birodalomból érkezett volna, a birodalom által bevezetett ezermárkás szankciónak köszönhetően (az ún. Tausend-Mark-Sperre) nem tudott Ausztriába érkezni: a rendelet, amely az Ausztriába utazó német polgárokat ezer birodalmi márka kifizetésére kötelezte, a németországi katolikusok távolmaradását eredményezte.⁶ Mindezek ellenére, Ernst Hanisch megállapítására rácsafolva korántsem jelenthetjük ki, hogy a rendezvény egyfajta „Osztrák Katolikus Nappá” zsugorodott volna.⁷ A Magyarországról, a Bánátból, Dél-Tirolból, Elzászból, Bukovinából, valamint a „Csehszlovákia valamennyi német lakosságú régiójából érkező 17 000 résztvevő”⁸ egy olyan, tágabb keretet adott a többnapos rendezvénynek, amely túlmutatott a politikailag instabil háború utáni Ausztria dimenzióján. A Németországban megjelenő *Die Getreuen* (A hithűek) című, a Külhoni Német Katolikusok Birodalmi Egylete (Reichsverband für die katholischen Auslandsdeutschen) által kiadott lap ebben az összefüggésben egyenesen a rendezvény volksdeutsch jellegét hangsúlyozta, hozzátéve, hogy az eseménysorozat az

3 Uo., 63–64. p.

4 Uo., 64. p.

5 Uo. A célkitűzésekről és előkészületekről I. 5. p.

6 Ernst Hanisch: Wien. Heldenplatz In Etienne François, Hagen Schulze (szerk.): *Deutsche Erinnerungsorte*, I. kötet, München, 2003, 105–121. p., itt 110. p.

7 Uo.

8 *Allgemeiner Deutscher Katholikentag*, Wien, 1933, 38. p.

„Imperium Sacrum” emléke iránt kinyilvánított hűség és egy megújult „Katolikus Szövetség” igényének jegyében zajlott.⁹

Az Allgemeiner Deutscher Katholikentag bécsi rendezvénysorozata összességében egy a „keresztény nyugat” melletti kiállás, ugyanakkor egy „barokk pompájú birodalmi katolicizmus” színrevitele volt. Mindent egybevetve inkább irányult a „szekularizmus és ausztromarxizmus”, mintsem közvetlenül a protestantizmus ellen.¹⁰ Mindazonáltal a felekezetiesség deklarált hangsúlyozása és a nemzeti eszmékkel való egybekapcsolása ugyancsak fontos szerepet játszott: az 1933-es Katholikentag, mint afféle tünetértékű pillanatfelvétel, egyértelművé tette, hogy Kelet-Közép-Európa német ajkú lakossága a Habsburg Monarchia megszűnte után is Ausztria felé orientálódik, és az ott kibontakozó, a demokráciából egy integrálkatolikus, tekintélyelvű rendi állam felé tartó modell kialakulását élénk figyelemmel kíséri (mint ahogy az a cseh területek katolikus értelmiségét illetően is megfigyelhető).¹¹ Az, hogy a Katholikentag a külföldön élő német ajkú lakosságot is képes volt megszólítani, mindemellett a rendezvény össznémet, katolikus szellemiségét is nyomatékosította – amelyre akár egy, a kiépülőfélben lévő nemzetiszocialista Németországtól való elhatárolódási gesztusként is tekinthetünk. Nem véletlenül kapott központi szerepet a „birodalmi gondolat”, amely a Német-római Birodalomhoz kötődő képzetekből táplálkozott. A harmincas években mindemellett egyfajta keveredés is megfigyelhető a régebbi keletű eszmék és a nemzetiszocialista propaganda elemei közt.¹² Közben mindkét eszmerendszer kiemelt figyelemmel illette a külföldön élő német ajkú népcsoportokat – és ezáltal ezen népcsoportok tulajdonképpen státusának (politikailag igencsak kényes) kérdését is.

Az első Csehszlovák Köztársaság, melyben 1918 után a politikai erőviszonyok mellett a felekezeti arányok is jelentősen átalakultak, azon területek egyike volt, ahol az ausztriai fejlemények különösen élénk visszhangra találtak. A megszűnt Habsburg Monarchia után visszamaradt közös valláspolitikai tapasztalati tér – mint például az „el Rómától mozgalom” (Los-von-Rom-Bewegung) fejleményei vagy éppen a Magyar Királyságban végbemenő hosszú távú történések sora – az utódállamokban kialakulásnak induló új folyamatok hatására fokozatosan vesztett jelentőségéből. Ezt tovább erősítette a Német Birodalom területén működő felekezeti egyletek, így például a pro-

9 Helmut Burgert: Der Allgemeine Deutsche Katholikentag in Wien vom 7. bis 12. September 1933. In *Die Getreuen*. Zweimonatsschrift des Reichsverbandes für die katholischen Auslandsdeutschen. Jahrgang 10, Heft 6 (1933), 185–188. p.

10 Ernst Hanisch: Der Politische Katholizismus als ideologischer Träger des „Austrofascismus“. In Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer (Hrsg.): *Austrofascismus. Politik, Ökonomie, Kultur 1933–1938*. 5., völlig überarbeitete und ergänzte Auflage. Wien, 2005 (Politik und Zeitgeschichte, Band 1), 68–87. p., itt: 76. p.

11 Jaroslav Šebek: *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*. Brno, 2006, 200–205. p.

12 Vö. például a következő kortárs megközelítéssel: Otto Brunner [=Alfred Missong]: Das Reich als Mythos und als Wirklichkeit. In Alfred Missong: *Christentum und Politik in Österreich. Ausgewählte Schriften 1924–1950*. Hrsg. von Alfred Missong jun., in Verbindung mit Cornelia Hoffmann und Gerald Stourzh. Wien, Köln, Graz, 2006, 179–183. p.

testáns „Gustav Adolf Verein” vagy a „Reichsverband für die katholischen Auslandsdeutschen” hatása is – ezek, bár igaz, hogy Közép-Európa-szerte (ill. azon túl is) már az első világháborút megelőzően megkezdték tevékenységüket és érdekeik érvényesítését – ez idő tájt fokozatosan a nemzetiestés erőterébe került, ami által maguk is egyre inkább nacionalista irányultságú ágensekké váltak.

E tanulmány célja, hogy az ausztriai és németországi felekezeti szervezeteknek a csehszlovákiai német népcsoportokat érintő egyházi történésekre gyakorolt hatását vizsgálja, továbbá hogy ezen népcsoportok felekezeti és nemzetiségi hovatartozásának arányrendszerét elemezze. Míg ez utóbbi szempont kapcsán már számos publikáció született (igaz, ezek perspektívája általában a felekezeti hovatartozás kérdésére szorítkozik),¹³ addig az egyházpolitikai fejlemények nemzetközi, Közép- és Kelet-Európa nemzetiségi kisebbségeire gyakorolt hatásáról (és a németországi felekezeti szervezetek konkrét szerepvállalásáról) a két világháború közötti időszak kontextusában mindmáig alig születtek elemzések.¹⁴

Jelen tanulmányra, mely mindezen aspektusok összjátékát vizsgálja, éppen ezért csupán egyfajta szondázásként tekinthetünk, amelyet a későbbiekben további országokkal foglalkozó tanulmányok és a lokális következményeket is taglaló mikrotörténeti kutatások kell, hogy kövessenek. Elsőként azt vizsgáljuk, hogy milyen hatást gyakoroltak Csehszlovákiában az 1918 után megváltozott politikai keretfeltételek az országban tapasztalható felekezeti viszonyokra. Kiindulópontként mindeközben az a felismerés szolgál, hogy a két háború közti korszak Kelet- és Közép-Európájában a nemzeti(ségi) és szociális vonatkozások társadalmi dinamikája erősebbnek bizonyult, mint a felekezeti kötődések hatása, noha ez utóbbiak a társadalomban végbemenő változási folyamatok hatására maguk is átalakulóban voltak. Leginkább a többetnikumú országokban, mint amilyen az első Csehszlovák Köztársaság is volt, figyelhető meg, hogy a mindennapok etnicizálása felekezeti tekintetben különböző konkurenciahelyzeteket eredményezett, melyek hatása a többség és kisebbség közt megképződő komplex viszonyrendszerekben is visszaköszönt.

Vallás és nemzet

A már említett bécsi Katholikentag nyitóünnepségén „az egyes német nemzetségekhez és településközösségek képviselőihez” intézett szavak után a zsúfolásig megtelt Karls-

13 Vö. az egyes felekezeteknek szentelt szócikkkel. In Martin Schulze Wessel, Martin Martin Zückert (Hrsg.): *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*. München, 2009.

14 A kivételek egyike: Roland Löffler: Protestantismus und Auslandsdeutschtum in der Weimarer Republik und dem Dritten Reich. Zur Entwicklung von Deutschumpflege und Volkstumstheologie in Deutschland und den Deutsch-evangelischen Auslandsgemeinden unter besonderer Berücksichtigung des „Jahrbuchs für Auslandsdeutschtum und Evangelische Kirche“ (1932–1940). In Martin Geyer, Hartmut Lehmann (Hrsg.): *Religion und Nation – Nation und Religion. Beiträge zu einer unbewältigten Geschichte*. Göttingen, 2004 (Bausteine zu einer europäischen Religionsgeschichte im Zeitalter der Säkularisierung 3), 298–335. p.

platzon egy a csehországi németeket képviselő küldött is felszólalt, a következőket nyilatkozva: „Számunkra, szudétanémet katolikusok számára, akik ezrével siettünk ide, hogy részesei lehessünk az Allgemeiner Katholikentag eseményeinek, hatalmas élményt jelent, hogy itt, Bécsben, az európai kultúra központjában a Szentatya képviselője előtt hűségesküthetünk az egyház mellett. [...] Szeretnénk a katolikusként ránk eső feladatokat ellátni, ugyanakkor ezeket a feladatokat mint nehéz időket átélő népünk képviselői is teljesíteni szeretnénk.”¹⁵

A szónok tehát beszédében közvetlenül is összekapcsolta a vallási és nemzeti vonatkozásokat. Az efféle összevegyüléseket vizsgálva az utóbbi években mindinkább intenzív figyelmet kapott a vallásnak a modernitás keretei közt megváltozott szerepe.¹⁶ Martin Geyer és mások a nemzetfelfogások kapcsán kialakult viszonyok kontextusában egy „a vallás és vallásosság terén végbemenő transzformációs folyamatról” beszélnek.¹⁷ A nemzet és vallás közt megképződő, a társadalom irányításáért vívott konkurenciaviszonyokon túl a közelmúltban főként a nemzetfogalom (elsősorban rítusok által történő) ilyen-olyan vallási szerepfelfogásokat adaptáló képessége kapott tudományosan is komolyabb figyelmet.¹⁸

A vallás elnemzetiesítése mindemellett gyakran a „nemzet szakralizációjával” találta magát szemben.¹⁹ Mindez például a nemzeti és a vallási szimbolika nyelvének egymásba fonódásánál is egyértelműen tetten érhető. A Szent Vencel köré épülő, eredetileg vallási hagyomány a cseh nemzeti mozgalom hatására egy nemzeti jelentésréteggel forradt egybe. A Vencel-kultusz hangsúlyozása a húszas évek Csehszlovákiájában – melyet 1918 után az újonnan megalakult államban egy katolikusellenes hullám előzött meg – a katolikus cseheknek a nemzetállamba való erőltetett integrálását volt hivatott elősegíteni. Mindez az 1929-ben, a Vencel halálának ezredik évfordulója alkalmából rendezett, állami szervek által is támogatott ünnepségekben is kifejezést nyert.²⁰

A 19. század vége felé több régióban is felerősödtek azok a folyamatok, amelyek arra törekedtek, hogy a felekezeti és a nemzeti(ségi) hovatartozásokat, ill. szerepfelfo-

15 „Die Eröffnungsfeier auf dem Karlsplatz“. *Reichspost*, Nr. 252 vom 9. September 1933, 6. p.

16 Vö. Martin Schulze Wessel: *Religion und Nationalismus in der Geschichte Tschechiens und der Slowakei im 19. und 20. Jahrhundert. Zur Einführung*. In Kristina Kaiserová, Eduard Nižňanský, Martin Schulze Wessel (Hrsg.): *Religion und Nation: Tschechen, Deutsche und Slowaken im 20. Jahrhundert*. Essen, 2015 (Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission 20), 7–15. p.

17 Martin Geyer: *Religion und Nation – Eine unbewältigte Geschichte. Eine einführende Betrachtung*. In Uő., Hartmut Lehmann (Hrsg.): *Religion und Nation – Nation und Religion. Beiträge zu einer unbewältigten Geschichte*. Göttingen, 2004 (Bausteine zu einer europäischen Religionsgeschichte im Zeitalter der Säkularisierung 3), 11–32. p., itt: 15. p.

18 Uő., 16. p.

19 Hartmut Lehmann: *Die Säkularisierung der Religion und die Sakralisierung der Nation im 20. Jahrhundert: Varianten einer komplementären Relation*. In Hans-Christian Maner, Martin Schulze Wessel (Hrsg.): *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1939*. Stuttgart, 2002 (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 16), 13–27., 13–27. p.

20 Petr Placák: *Svatováclavské milénium. Češi, Němci a Slováci v roce 1929*. Praha, 2002.

gásokat egybevágó, valamint egymásnak kongruens módon megfeleltethető kategóriákként tüntessék fel. Ezt az eszmét segítette például 1918 előtt a „Los-von-Rom-Bewegung” a Habsburg Monarchia német lakosságának körében.²¹ Említésre érdemes továbbá a Csehszlovák Egyház alapítása 1920-ban – egy, a katolikus egyházzal levált cseh felekezetről van szó, melynek deklarált célja volt, hogy „a vallás terén az államalkotó nemzet reprezentánsa” lehessen.²² A vallási és nemzeti hovatartozás pontos egymásra rétegződése mindazonáltal csak a legritkább esetekben tudott megvalósulni.

A cseh tartományokban vagy Szlovákiában a nemzeti mozgalmak, felekezeti törekvések és államalakító dinamikák szétszórtsága és erősen kevert jellege révén olyan újfajta konstellációk jöttek létre, melyeknek köszönhetően bizonyos csoportokra nézve a felekezeti és etnikai hovatartozás, ill. attribúció egyfajta kombinációja által akár újfajta kollektív önképek és -meghatározások is kialakulhattak. Ez a dinamizmus ugyanakkor a hagyományozódott, egészen a korai újkorig visszavezethető felekezeti diaszpóra-létben, annak körülményeiben – amelyek ez idő tájt maguk is éppen átalakulófélben voltak – gyökerezett. Ennek szellemében fogalmazott Erich Wehrenfennig, a „Cseh, Morva és Sziléziai Német Evangélikus Egyház” elnöke az általa vezetett hitközösség (mely a két háború közt a cseh területek német lakosságának mintegy öt százalékát ölelte fel) helyzetéről: „*egyházunk feladata az evangéliumhoz való ragaszkodás és annak hirdetése, hogy mindez egy kettős diaszpórában, evangélikus és német kisebbségként – és az evangélium forrásából erőt merítve a bölcsesség útján járni, katolikus német néptársaink és az ország más nemzetű egyházainak nagy többsége közepette [...]*.”²³

A csehszlovák államalapítás következményei az egyházak részéről bizonyos fokú – a szervezési-szervezeti aspektusokon is túlmutató – alkalmazkodóképességet is megköveteltek. Ebben a viszonyrendszerben a nemzeti kérdés meghatározó jelentőségre tett szert. Mindez például Szilézia cseh területein, az Augsburgi Hitvallású Evangélikus Egyház rendhagyó esetében²⁴ – vagy éppen a főként Kelet-Szlovákiában és Kárpátalján releváns görög katolikus és ortodox problematika esetében nyilvánult meg.²⁵ A római katolikus vallás az első Csehszlovák Köztársaságban egyértelműen többségi felekezetnek számított, ugyanakkor mégsem volt képes egy az államot meghatározó tényezővé

21 Karl-Reinhart Tschauner: *Die Los-von-Rom-Bewegung. Gesellschaftspolitische und kirchliche Strömung in der ausgehenden Habsburgermonarchie*. Szentendre, 1999. Kristina Kaiserová: *Konfesionální myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století*. Úvaly u Prahy. 2003.

22 Martin Schulze Wessel: Konfessionelle Konflikte in der Ersten Tschechoslowakischen Republik: Zum Problem des Status von Konfessionen im Nationalstaat. In Maner, Schulze Wessel (Hrsg.): *Religion im Nationalstaat*, 73–101. p., itt: 78. p.

23 Ernst Lehmann: *Die evangelischen Sudetendeutschen*. Düsseldorf, 1970 (Die Unverlierbarkeit evangelischen Kirchentums aus dem Osten 2/1), után idézve, 23. p.

24 Elżbieta Pałka: *Śląski Kościół Ewangelicki Augsburskiego Wyznania na Zaolziu. Od polskiej organizacji religijnej do Kościoła czeskiego*. Wrocław, 2007.

25 Róbert Letz: Die griechisch-katholische Kirche in der Slowakei zwischen nationaler Emanzipation und ekklesialer Selbstbehauptung. In Hans-Christian Maner, Norbert Spannenberger (Hrsg.): *Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*. Stuttgart, 129–151. p.

nőni.²⁶ Csehszlovákia megalakulása a Habsburg Monarchiától való politikai és ideológiai elhatárolódás igényének szellemében ment végbe. Ennek részét képezte az új elit egyértelmű elhatárolódása az 1918-ig az államiság szempontjából konstitutív katolikus vallástól is.²⁷ A katolicizmustól való eltávolodási törekvésekkel egy időben egyfajta közeledés kezdett kialakulni a Hus-hagyományhoz, valamint a (részint nemzeti keretek közt értelmezett) protestáns hagyomány felé. Mindezen jelenségek a nemzeti szimbolikát és a nemzetállam történelemszemléletét is meghatározták. A protestáns egyházakba és a Csehszlovák Egyházba átlépő hívek kezdetben magas száma egy idő után fokozatos csökkenésnek indult – egy összességében releváns, bár országos szinten alapvetőnek nem mondható aránybeli változást eredményezve a lakosság felekezeti szerkezetében.²⁸ A módosult arányok azonban egyházon belüli konfliktusok és az ezek során felszínre kerülő nemzeti törésvonalak formájában is érzékelhetővé váltak. A cseh dominanciájú Csehszlovák Egyház egy olyan, katolicizmuson belül kialakult ellenmozgalomból fejlődött ki, amely hamar egy új, nemzeti színezetet kapott.²⁹ A cseh katolicizmus a reformerők kiválását követően egyértelműen konzervatívabbá vált. A csehországi német katolicizmus az „El Rómától mozgalom” körüli konfrontációknak köszönhetően jelentősen meggyengült, és a hosszú ideig meghatározó államkatolicizmus árnyékában jellegtelennek számított. A harmincas években aztán kialakult egy döntően fiatalok által meghatározott reformmozgalom, amely az egyházi megújulási kísérleteket a rendi állam gondolatosságával, valamint a vélt (nemzeti) marginalizáció elleni harc igényével kapcsolta össze.³⁰ A szlovák egyházi hierarchia mindemellett egészen 1918-ig erős magyar hatás alatt állt, így a prágai vezetés elsősorban arra törekedett, hogy a magyar püspököket szlovák ajkúakkal helyettesítse. A szlovák politikai katolicizmus Andrej Hlinka vezetése alatt – nem utolsósorban a döntően evangélikus, az állam szempontjából meghatározó népcsoportok ellenében – egy fokozatosan egyre agresszívabb autonómiamozgalommá fejlődött.³¹

26 Pavel Marek: Das Verhältnis zwischen Staat und Kirchen. In Schulze Wessel, Zückert: *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens*, 3–46. p. František X. Halas: Sekularizace v Evropě a vztah mezi náboženstvím a společností v první československé republice. In *Společnost v přerodu. Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000*. Praha, 2000, 117–134. p.

27 Jiří Rajmund Tretera: *Stát a církev v České republice*. Kostelní Vydří, 2002, 35. p.

28 Jaroslav Šebek: Nationalisierende Tendenzen im konfessionellen Bereich. Beispiele aus dem katholischen Milieu der Ersten Tschechoslowakischen Republik. In Martin Zückert, Laura Höhlzlwimmer (Hrsg.): *Religion in den böhmischen Ländern 1938–1948. Diktatur, Krieg und Gesellschaftswandel als Herausforderungen für religiöses Leben und kirchliche Organisation*. München (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 115), 31–47. p., itt: 34. p.

29 Martin Schulze Wessel: Die Tschechoslowakische Kirche. In Schulze Wessel, Zückert (Hrsg.): *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens*. 135–146., itt: 135–138. p.

30 Šebek: *Nationalisierende Tendenzen im konfessionellen Bereich*, 39–44. p.

31 Jörg K. Hoensch: *Dokumente zur Autonomiepolitik der Slowakischen Volkspartei Hlinka*. München, Wien, 1984 (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 44).

Az evangélikus egyházak sorsának alakulása még inkább szemlélteti a nemzeti és felekezeti érdekek széttagozódottságát. A Cseh Testvérek Evangélikus Egyháza, amely az addig cseh dominanciájú augsburgi és helvét hitvallású közösségeket kívánta felölelni, már 1918-ban megalakult. Ezek következményeképpen a német dominanciájú közösségek megalapították a Német Evangélikus Egyházat.³² Szlovákiában ez a fajta nemzeti irányváltás, mely az addigi felekezeti struktúrák módosulását is eredményezte, nem tudott sikerrel járni. Ehhez az is hozzájárult, hogy a kálvinista hívek – országos távlatból szemlélve – túlságosan is Magyarország irányába orientálódtak.³³ Az összmagyar egyházból való kiszakadás csak vontatottan, nagy erőfeszítések árán sikerült. Az új, mintegy 150 000 hívőt számláló helvét hitvallású közösségben a magyarok domináltak.³⁴ A 10 000 szlovák ajkú kálvinista hívő státuszát illető kérdés hosszú évekig vita tárgyát képezte. A Csehszlovák Köztársaság 1933-as Évkönyve visszatekintésében külön hangsúlyozta, hogy a háborút követően a szlovák kisebbség jogai védelmének érdekében szükség volt az állam beavatkozására.³⁵ A magyar evangélikus egyháztól való elszakadás érdekében a szlovák lutheránusok már 1919 elején egy önálló szlovákiai főtanácsot hoztak létre Zsolnán, amely a Szlovákiai Augsburgi Hitvallású Evangélikus Egyház elődjének tekinthető.³⁶ A többségükben német hatás alatt álló egyházközösségek a Csehszlovák Német Evangélikus Egyházhoz való csatlakozásra törekedtek. Ez azonban az állami hatóságok tiltásába ütközött.³⁷ Lényegében az egész két háború közötti időszakban tisztázatlan kérdésnek számított, hogy a nemzeti(ségi) csoportok milyen formában alkothatnak autonóm szerveződések egy-egy felekezeti közös-

32 Karl Schwarz: Der Untergang der Donaumonarchie und seine Auswirkungen auf den Protestantismus. Ein Überblick. In Peter Švorc, Michal Danišák, Harald Heppner (Hrsg.): *Veľká politika a malé regióny. Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch. Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918–1939)*. Prešov–Graz, 2002, 30–48. p., itt: 36–40. p. Vö. a legutóbbi időből: Martin Zückert: Abgrenzung und Integration. Lutherische Traditionen und evangelisch-lutherische Kirchen in der Tschechoslowakei. In Joachim Bahlcke, Beate Störckuhl, Matthias Weber (Hrsg.): *Der Luthereffekt im östlichen Europa. Geschichte-Kultur-Erinnerung*. Berlin/Boston, 2017, 267–273. p.

33 Klaus Fitschen: *Protestantische Minderheitenkirchen in Europa im 19. und 20. Jahrhundert*. Leipzig, 2008 (Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen IV/4), 136. p.

34 Jan Pešek: Národnostné problémy vnútri reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku po roku 1945. In *Historické štúdie* 44 (2006), 89–104. p., itt: 89. p.

35 *Národnostní moment v evangelických církvích ČSR, zejména na Slovensku a Podk. Rusi*. Ročenka Československé republiky. Jg. 12 (1933), 250. p.

36 Peter Švorc: Slovenskí evangélici v prvých troch desať ročiach 20. storočia. In David P. Daniel (Hrsg.): *Evangelici a evanjelická teológia na Slovensku. Zborník pri príležitosti sedemdesiatky Doc. ThDr. Andreja Hajduka a Doc. ThDr. Daniela Štefana Veselého*. Bratislava, 1999, 214–232. p., itt: 228. p.

37 Andreas Metzl: Gründung und Untergang der „Deutschen Evangelischen Kirche A.B. in der Slowakei“ mit besonderer Berücksichtigung der Preßburger Gemeinde (1918–1945). In *Karpaten-Jahrbuch* 2011, 79–89. p. K. Schwarz: *Der Untergang der Donaumonarchie und seine Auswirkungen auf den Protestantismus*, 36–40. p. és 39. p.

ségen belül. A dilemma központjában a mintegy 35 000 szlovákiai német lutheránus és a szlovák többség viszonya állt.

Ahogy az eddigiekben bemutatott vázlatos áttekintés is szemlélteti, 1918 után a megváltozott államszerkezeti konstellációk révén egy újfajta társadalmi közhangulat jött létre, és a nemzeti identitások hangsúlyos előtérbe kerülése a felekezetek életében és egymáshoz való viszonyukban is (kényszerű) változásokat hozott. Mindeközben persze az sem hagyható figyelmen kívül, hogy már a 19. század során megjelentek olyan törekvések, melyek a nemzeti és felekezeti hovatartozás egybemosását, egymásnak való megfeleltetését tűzték ki célul, igaz, ezeket állami közbeavatkozással rendszerint sikerült meghiúsítani.³⁸

Az új feltételek a kisebbségek észlelésére, azok megítélésére is kihatással voltak. Mindez elmondható az újonnan alakult állam és az egyes etnikai csoportok viszonyáról, ugyanakkor a felekezeti és etnikai kötődések terén tapasztalható töredezettségről is. Itt kell, hogy említést tegyünk két további, a vizsgált szociális mezőt 1918 után meghatározó tényezőről is. Csehszlovákia létrejötté mindenekelőtt új percepció sémákat és kereteket teremtett a cseh tartományok, valamint Szlovákia etnikai és felekezeti csoportjai közt. Mindez leginkább a két országrészben élő német népcsoportot illetően mondható el, alapvetően viszont a cseh–szlovák kapcsolatok vagy az evangélikus egyházak közti viszonyok vonatkozásában is érvényes ez a megállapítás. Mindezen jelenségeken túl az (elsősorban németországi és ausztriai) egyházi körök hatásgyakorlása említendő: ezek egyre intenzívebben keresték a kapcsolatot Csehszlovákiával. Különösképpen a protestáns egyházak esetében figyelhető meg, hogy a közeledési kísérletek korábbi, történelmileg hagyományozott (ez idő tájt ugyanakkor átalakulófélben lévő) mintázatokra épültek. Az Európa keleti részében élő német kisebbségek 1918 utáni „felfedezésének” az aktuálpolitikai szint és a tudományos réteg mellett volt még egy további, mindmáig alig kutatott, a felekezeti szerveződést érintő dimenziója is.

Felekezet és etnikai kisebbség

Az Augsburgi Hitvallású Evangélikus Egyház 1921 évi, trencsénteplinci (Trenčianske Teplice) zsinatán a „német kisebbség” a következő jogi ellenvetést fogalmazta meg: *„Önök, mint a többség képviselői, magától értetődően alkalmazzák e természet adta jogot népük érdekében. A továbbiakban egy szilárdan szlovák nemzeti egyház építését célozzák meg. Nyilvánvalóan helyesen járnak el. [...] Viszont ugyanezt kívánjuk magunknak és néptársainknak is. Mi is egyházi önállóságunkat követeljük.”*³⁹

Ez a követelés Csehszlovákiában nem került teljesítésre. Carl Eugen Schmidt pozsonyi plébános már 1919-ben, a szlovák dominanciájú egyházi főtanács beiktatása után a következő összegzést vonta le: *„ebben az egyházban a németek számára csupán az*

38 Friedrich Gottas: Die Geschichte des Protestantismus in der Habsburgermonarchie. In Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band IV: Die Konfessionen*. Wien, 489–595. p., itt 546 és 565. p.

39 Carl Eugen Schmidt: *Die lutherische Kirche der Slowakei und der Kampf der Kirchengemeinde Preßburg*. Preßburg, 1922, 25. p.

elnémított, pusztán megtűrt kisebbség nyomorúságos szerepe jut.”⁴⁰ Ugyanakkor meggondolandó, hogy ez a megítélés az egyház szervezeti struktúrájában tapasztalható nemzeti(ségi) hatalmi viszonyokra vonatkozott, és mint ilyen nem feltétlenül kell, hogy kölcsönös függőségben legyen az egyes hitközségeken belüli interetnikus viszonyokkal vagy az adott egyházi személyek számával, illetve szerepével.⁴¹

Csupán Pozsonyban sikerült két szeniorátust – egy szlovákot, valamint egy német–magyart kialakítani.⁴² A gyakorlatban mégis egyfajta erőltetett szegregáció volt tapasztalható. Hamarosan létrejött egy „német papi egylet” – ugyanakkor elég egy pillantást vetnünk a Németországban kiadott *Evangelische Diaspora* című folyóirat vagy éppen a Késmárkon megjelenő *Karpathen-Post* írásaiba, hogy láthassuk, a harmincas évekre már további gondosan megalapozott szakadási elképzelések is készenlétbe lettek helyezve, melyek adott esetben, helyi szinten akár meg is valósultak.⁴³ Az érintettek komoly veszélyként élték meg, hogy az etnikai kisebbségeket egy adott egyházon belül többségi uralom alá rendelték, és a német közösségek „a beszivárgó szlovákok” erodáló hatásának vannak kitéve. Az elgondolást, hogy a helybéli lelkészek a többnyelvűségre való tekintettel az adott kisebbséget is hivatottak lettek volna szolgálni, csakhamar vándorprédikátorok alkalmazása váltotta fel: ezek feladata a szlovák közösségeken belüli szórványnémetek, valamint a német közösségek szlovák ajkú híveit voltak hivatottak látogatni.⁴⁴ Aligha ad okot csodálkozásra, hogy 1939-ben, közvetlenül a Szlovák Állam megalakulását követően a német kisebbségnek sikerült végleg elszakadnia, megalapítva a „Szlovákiai Német Augsburgi Hitvallású Egyházat”.⁴⁵

40 *Die evangelischen Karpatendeutschen*. In Zusammenarbeit mit Karl Kautz und Emmerich Streck verfaßt von Adalbert Hudak. Düsseldorf, 1972 (Die Unverlierbarkeit evangelischen Kirchentums aus dem Osten, Band 2/Heft 2) alapján idézve, 17. p.

41 Az egyes településekhez jó listát kínál: Andreas Metzl und Mitarbeiter: *Unvergessene Frömmigkeit. Die letzten deutschen evangelischen Kirchengemeinden in der Slowakei*. Bratislava, 2016 (Acta Carpatho-Germanica XXII).

42 Andrej Žitňan: Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku v rokoch 1918–1938. *Historické rozhľady*, 3 (2006), 141–167. p.

43 Trennung national gemischter Gemeinden in der Tschechoslowakei. *Die evangelische Diaspora. Zeitschrift des Gustav-Adolf-Vereins*, 19. Jg. (1937), 56–58. p. – Actio evangelica. Gründungsversammlung des Deutschen Evangelischen Bundes in Toppoortz. *Karpathen-Post*, Jg. 54 (1933), Folge 46, 1. p.

44 Adalbert Hudak: *Die Kirche unserer Väter. Weg und Ende des deutschen Luthertums in der Slowakei*. Stuttgart, 1953, 69. p. Slowakei. *Die evangelische Diaspora. Zeitschrift des Gustav-Adolf-Vereins*, Jg. 16 (1934), 179–180. p.

45 K. Fitschen: *Protestantische Minderheitenkirchen in Europa*, 137. p. Ondrej Žilák: Dejiny ECAV na Slovensku v rokoch 1918–1948. In Pavol Uhorskai (Hrsg.): *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry*, 3. Liptovský Mikuláš, 2002, 110–125. p., itt: 121. p. Az önálló szlovákiai német evangélikus egyház megalapítását célzó tervek már az 1938 őszén elfogadott müncheni egyezményt követő időszakban egyre konkrétabb formát kezdtek öltetni. Vö. Selbständige deutsche evangelische Landeskirche in der Slowakei. Vorsprache der Vertreter der evangelischen Kirche beim Ministerpräsidenten. *Karpathen-Post*, Jg. 60 (1939), Folge 5 vom 3. Feber 1939, 1. p.

A cseh országrészek német ajkú protestánsai a húszas években elutasították, hogy „a csehszlovákiai Evangélikus Egyházak Egyházsövetségének” tagjai legyenek – hivatalosan jogi és formai okokra hivatkozva, valójában viszont egy, „az egyházsövetségen belüli egyoldalú nemzeti politikától” tartva.⁴⁶ A magyar többségű helvét hitvallású evangélikus közösség szintén távol maradt az egyházsövetségtől.⁴⁷

A nemzeti érvek nyilvánvalóan fontosabbá váltak, mint a felekezeti erők egy államon belüli egyesítésének szándéka – az állam mindeközben fokozatosan arra törekedett, hogy az egyházakhoz fűződő viszonyát újrafogalmazza, ezáltal óhatatlanul elosztásért folytatott harcokat is eredményezve. A német protestánsok saját státuszukat illetően a „kettős diaszpóra” meghatározással illették önmagukat. A felekezeti kötődés fontos maradt, ugyanakkor nyilvánvalóan csak egy nemzeti-politikai újrafogalmazás révén tudott magának a kisebbségi státusz szorításából utat törni. Mindezt az új irányvonal is tanúsítja, melyet az egyház a müncheni egyezmény következményeképpen a cseh-morva határterületeknek a Német Birodalomhoz való csatolása után kezdett el követni. Wehrenfennig, a német evangélikusok előjárója ez idő tájt így érvelt: „*egyházunk csatlakozott a birodalom egyházához, és állandó kapcsolatban áll a Német Evangélikus Egyházzal. Szándékunk az, hogy egyház legyünk, illetve a diaszpóra-létből mindinkább egy önálló egyház irányába fejlődni, miközben nem győzzük hangsúlyozni ez utóbbi fogalom rangját és méltóságát.*”⁴⁸

Azt, hogy ezekben az években a felekezeti meghatározottságok és az ezekből eredő társadalmi modellek továbbra is jelen voltak, még akkor is, ha ilyen-olyan nemzeti irányultságukat nem hagyhatjuk figyelmen kívül, a csehszlovákiai katolikus egyház korabeli helyzete is szépen szemlélteti. Az 1935-ös prágai Összállami Katolikus Nap kapcsán a kutatások során többször is felmerült a kérdés, hogy az ország legkülönbözőbb etnikumú katolikusainak ez az összejövedele vajon mennyiben tekinthető a keresztény párbeszédkeresés és kiegyezés szimbólumának.⁴⁹ Mindeközben más jellegű kezdeményezések, amelyek esetenként nagyobb hatással bírtak, kimaradtak a történetírás látóköréből. Így például a morvaországi Velehradban megrendezett egyesületi kongresszussorozat, mely a cirill-metódi hagyományra építve a szláv kereszténység egyesítését volt hivatott előremozdítani. Mindez támogatólag hatott a cseh-szlovák közeledésre, másrészt viszont a cseh katolicizmus „elszlávosodását” is eredményezte.⁵⁰ Számos német ajkú csehszlovákiai katolikus számára mindemellett az Ausztriához való kötődés

46 Erich Wehrenfennig: Die deutsche evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien nach ihrem 3. Kirchentage. *Die evangelische Diaspora. Zeitschrift des Gustav-Adolf-Vereins*, Jg. 9 (1927), 15–21. p., itt: 17. p.

47 Reinhard Steffler: *Die neuen Nationalkirchen der Tschecho-Slowakei*. Leipzig, 1931, 133. p.

48 Erich Wehrenfennig: Wir sind Brüder. In Walter Endesfelder (Hrsg.): *Evangelische Pfarrer im völkischen Freiheitskampf der Ostmark und des Sudetenlandes*. Berlin, 1939, 123f. p.

49 Ernst Nittner: Gesamtstaatlicher Katholikentag Prag 1935. Ein fast unbeachtetes Jubiläum. *Bohemia* 26 (1985), 2. füzet, 331–346. p.

50 Franz Machilek: „Velehrad ist unser Programm“. Zur Bedeutung der Kyrill-Method-Idee und der Velehradbewegung für den Katholizismus in mähren im 19. und 20. Jahrhundert. *Bohemia*, 45 (2004), Heft 2, 353–395., 385–389. p.

vált meghatározóvá, ahol elsősorban a fiatal katolikus értelmiségieknek nyílt alkalmuk arra, hogy egy tekintélyelvű rendi állam ideájával megismerkedhessenek. A Bécshez való erős, történetileg hagyományozódott kötődés kezdetben meghatározó fontosságúnak bizonyult, mindezt azonban (igaz, egészen más előjelek közepette) a Németország felé való orientáció igénye váltotta fel.

A marginalizációtól való (ill. ekként megélt) félelem elleni harc egy szimbolikus helye, amely egyszersmind az egyház keretei közt megképződő tömegélményt, a nemzeti irányvonalat és a felekezeti kötelek megszilárdítását volt hivatott színre vinni, a már említett 1933 szeptemberében megrendezett bécsi „Allgemeiner deutscher Katholikentag” volt.⁵¹ Mindazonáltal máig nem született egyetlen átfogó és alapos munka sem, amely a rendezvény Ausztria határain túlmutató jelentőségét (már ami az adott felekezeti kötődésű „külföldi németek” mobilizációját illeti) tárgyalná.

Egy évvel később a közép-szlovákiai Németprónán (németül Deutsch-Proben, szlovákul Nemecké Pravno, 1946-tól Nitrianske Pravno) került megrendezésre az első Kárpátnémet Katolikus Nap (Erster Karpatendeutscher Katholikentag). Igaz, hogy kisebb léptékben zajlott, mint a bécsi rendezvény, viszont a 15 000 látogató révén mégiscsak tömegrendezvény jellege volt. A katolikus egyház Szlovákián belüli dominanciájának láttatása csupán egy alárendelt szempontként jelent meg. Sokkal inkább arról volt szó, hogy egy, a nyelvi marginalizációtól féltő csoport bátran és tudatosan kívánta magát a nyilvánosság előtt prezentálni. Az *Evangelische Diaspora* című lap az eseményt a szudétanémet Henlein-mozgalom következményeként értelmezte, megjegyezve, hogy Szlovákia német ajkú katolikusai hovatovább „rosszallóan tekintenek [...] a szlovákiai németiség eddigi, evangélikusok általi irányítására”.⁵² A cikk szerint a német katolikusok felébredtek szendergésükből, amibe „a nem németek általi egyházi vezetés ringatta őket”. Ebben az értelmezési keretben szemléletessé válik a nemzeti diskurzusok és a felekezeti viszonyok potenciális keveredése. Az inkább evangélikus orientált-ságú, a Szepességben megjelenő *Karpathen-Post* ugyancsak foglalkozott a témával, elsősorban az eseménynek a németországi katolikusokra gyakorolt hatását, valamint a Kárpát-régióbéli németek közti esetleges közeledési tendenciákat elemezve.⁵³

Felekezeti konkurencia és a nacionalizmus dinamikája

A fokozódó nacionalista diskurzusok árnyékában a két világháború közti időszak az egyház és anyanyelv közti viszony problematikájával való foglalkozás kicsúcsosodását hozta magával. A protestantizmus ebben a kontextusban mint egy az etnikai kisebbsé-

51 Richard Barta: Katholikentage. Wege und Irrwege des österreichischen Katholizismus. In Norbert Leser (Hrsg.): *Religion und Kultur an Zeitenwenden. Auf Gottes Spuren in Österreich*. Wien, München, 1984, 357–370. p., itt: 365. p. Stefan Moritz: *Grüß Gott und Heil Hitler. Katholische Kirche und Nationalsozialismus in Österreich*. 2. Auflage. Wien, 2002, 39f. p.

52 Chronik. *Die Evangelische Diaspora*. Zeitschrift des Gustav-Adolf-Vereins, Jg. 17 (1935), 112–113. p.

53 Bemerkungen zum ersten karpathendeutschen Katholikentag in Deutsch-Proben. *Karpathen-Post*, Jg. 55 (1934), Folge 37, 3. p.

geket oltalmazó és egyfajta nemzetalkotó erővel bíró felekezet jelent meg, míg a katolicizmus (annak globális jellegéből és a latin misenyelvből fakadóan) rendre afféle „nemzetietlenítő” egyházként lett láttatva.⁵⁴ Ezekhez az értelmezésekhez kapcsolódnak azok az interpretációk is, amelyek a protestánságnak (amely országos számarányát tekintve kisebbségben volt) a cseh-szlovák nemzeti mozgalmak során játszott szerepét taglalják: az 1918-as turócszentmártoni deklarációt aláíró 106 szlovák személy háromnegyede ugyanakkor evangélikus vallású volt. A csekély számú hívő ellenére a protestantizmus a laicisztikus jellegű Csehszlovákiában mégiscsak meglehetősen meghatározó tényezőnek számított.⁵⁵ A Katolikus Néppárt keretei közt kibontakozásnak induló szlovák autonómiatörekvések megszervezése a húszas évektől kezdve olyan konfliktusokat is szült a szlovák katolikusok és protestánsok között, melyek a történeti interpretációktól sem voltak mentesek. Ezt szemlélteti az a vita is, amely Martin Rázus *Odkaz mŕtvych* (Holtak üzenete) című regénye körül alakult ki, melyben az ellenreformáció időszaka, illetve az akkori Felső-Magyarországon megnyilvánuló vallásilag motivált erőszak formái jelennek meg.⁵⁶ Az 1938-as müncheni egyezményt követően végbement szlovákiai politikai fordulat e tekintetben egy konkrét egyházpolitikai következményekkel bíró katolikus fordulat is volt, mely következmények egészen az állami alkalmazottak számának kvótaszámokhoz való igazításáig terjedtek.⁵⁷ Ezt az átalakulást mindemellett persze egyéb politikai-ideológiai tényezők is befolyásolták. Ahogy azt a szepességi németek, ill. az ő etnikai kisebbségként kirajzolódó szerepük is szemlélteti, a misenyelv szerepének felekezeti motiváltságú értelmezései olykor igencsak egyirányú megközelítésekhez vezettek, mint ahogy azt egy 1928-as évi útleírás is egyértelművé teszi. Hilde Reimesch-Dominik, egy németországi célközönségnek író szerző ekképpen ír a katolikus dominanciájú Michelsdorf (Stráže pod Tatrami) sorsáról: „*Michelsdorfi látogatásom során azt tapasztaltam, hogy mára egyetlen kő és egyetlen hang sem emlékeztet arra, hogy a faluban egykoron virágzott a német kultúra. Egy szegényes szlovák falut láttam, szegényes, eltompult lakókkal – egytől egyig hithű katolikusok.*”⁵⁸ Másképp alakult a szerző látogatása Kislomnicon (Lomnička, Kleinlornitz), melynek templomaiban évszázados múltra visszatekintő énekeskönyvek voltak használatban: „*ezen evangélikus énekeskönyvek lapjait vasárnaponként a helyi parasztok forgatták, ezáltal is segítve azokat németiségük megtartásában.*” Majd a továbbiakban: „*Az országhatárokon túl*

54 R. Steffler: *Die neuen Nationalkirchen der Tschecho-Slowakei*, 92f. p.

55 Peter Švorc: Slowakische Protestanten und ihre Rolle im politischen Leben der Tschechoslowakei am Anfang der 20er Jahre des 20. Jahrhunderts. In Karl Schwarz, Peter Švorc (Hrsg.): *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei. Kirchen- und konfessionsgeschichtliche Beiträge*. Wien, 1996 (Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte, Zweite Reihe, Band 14), 195–210. p., itt: 200. p.

56 Peter Macho: Rázusov Odkaz mŕtvych a vnímanie násilia v medzikonfesionálných vzťahoch. *Historický časopis*, 56 (2008), 3, 419–442. p., itt: 422. p.

57 Ladislav Suško: Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku 1938/39 v zrkadle cirkevnej tlače. *Historický časopis*, 49 (2001), 1, 63–84. p., itt: 79. p. és 83f. p.

58 Hilde Reimesch-Dominik: Deutscher Protestantismus in der Zips (Teil I). *Die evangelische Diaspora*, Jg. 10 (1928), 154–160. p., itt: 159. p.

*a német protestantizmus egyet jelent a kultúrával és az életerővel. A hithűség a néphez való hűség anyja. Mennyire éreztük mindezt a Szepességben, ebben a félreeső evangélikus falucskában!*⁵⁹

Ezen értelmezések (melyek érvényessége más régiókat is figyelembe véve könnyen megcáfолható) jelentősége a bennük kibontakozó észlelési mintázatokban rejlik, melyekben felekezeti viszonyok és etnikai szempontok vegyülnek egymással. Ez a jelenség ugyanakkor korántsem csak a múltra vonatkozó leírásokban nyilvánult meg. A nemzeti erők mobilizációja nyilvánvalóan új, egyházon belüli törekvéseknek is utakat nyitott. Mindez akár a német nyelvű evangélikus közösség felé való közeledésben – vagy éppen az új, lappangófélben lévő jelenségek kialakulására való érzékeny felfigyelés alakjában is – tetten érhető volt. Ez utóbbira jó példa Desider Alexy kárpátnémet lelkes *Der Protestantismus der Slowaken* című írása 1931-ből, melyben a szerző a protestantizmusnak a katolikus dominanciájú országra gyakorolt hatásával foglalkozik: „és a szlovákok példája mutatja, hogy egy szláv nép teljes egészében megnyerhető volt – és máig is az – a protestantizmus számára.”⁶⁰

Különösképpen Csehszlovákia német ajkú lakosságát illetőleg, és ezen belül is leginkább a harmincas évek vonatkozásában figyelhető meg, hogy a kortársak szemzögéből tekintve a vallási mezőben különféle mozgások indultak be. Mindezt néhány példával kívánjuk szemléltetni, mely példák ugyanakkor a németországi felekezeti szerveződésekhez való kötődésekre is rávilágítanak. 1936-ban, mielőtt a Gusztáv Adolf Egyesület (Gustav-Adolf-Verein) „nagy szeretetadományának” átadására került volna sor, három javaslat született a díjazást illetően: az osztrák Bruck an der Mur városa, a brüsszeli protestáns hitközség – valamint a pozsonyiligetfalui (Engerau / Petržalka) német evangélikus gyülekezet. Ligetfalu azért kerülhetett az ajánlások közé, mert nem rendelkezett önálló templommal, amely tény az indoklásban komoly veszélyként lett megjelenítve: „Róma fáradhatatlan. Néhány éve egy katolikus kolostor építése zajlik. A vegyes házasságok nyugtalanságokat eredményeznek. Eközben a szekták is jelen vannak, mindez pedig a felekezetrőlküliséghez vezet.”⁶¹ Mindenesetre két évvel később már olyan hírek érkeztek Ligetfaluból, melyek arról tanúskodtak, hogy a helyi egyházközség és a német kulturális egyesület szoros együttműködésben áll egymással: „az egyházi és a nemzeti feladatok ellátása kéz a kézben jár egymással.”⁶²

Másfelől a Katolikus Külhoni Németek Birodalmi Egyesületének (Reichsverband für die katholischen Auslandsdeutschen) támogatása lehetővé tette, hogy két közép-szlovákiai település, Hedwig (Hadviga) és Bries (Brieštie) egy „népi misszió” keretében „szükség-

59 Hilde Reimesch-Dominik: Deutscher Protestantismus in der Zips (Teil II). *Die evangelische Diaspora*, Jg. 11 (1929), 29–32. p., itt: 32. p.

60 Desider Alexy: *Der Protestantismus der Slowaken*. *Die evangelische Diaspora*, Jg. 13 (1931), 85–89. p., itt: 89. p.

61 Gerhard Heinzelmann: Gemeinsames Liebeswerk 1936. Vortrag gehalten auf der Kasseler Hauptversammlung des Gustav-Adolf-Vereins. *Die evangelische Diaspora*, Jg. 18 (1936), 342–345. p., itt: 345. p.

62 Tschechoslowakei. *Die evangelische Diaspora*. *Zeitschrift des Gustav-Adolf-Vereins*, Jg. 20 (1938), 129–169. p., itt: 165. p.

templomot”, továbbá német nyelvű prédikációt és oktatást kapott, mindezt abból a célból, hogy a helybeliek „nemcsak vallásukhoz, hanem egyúttal németiségükhöz is” visz-szatérhessenek.⁶³ Az ilyen típusú számadások egyszersmind azt is érzékletessé teszik, hogy milyen kulturális vezéreszmék hatottak a külföldi német népcsoportokra németor-szági felekezeti szervezetek irányából. Azt, hogy korántsem csupán peremcsoportokat érintő, mellékes jelentőségű aktivitásokról volt szó, az a tény is alátámasztja, hogy a német püspöki konferencia (Hermann) Wilhelm Berning osnabrücki püspököt a húszas években hivatalosan is megbízta egy beszámoló kidolgozásával, melynek témája a „lel-kipásztori teendők a külhoni németiség körében” volt. A püspök az 1925-ös stuttgarti Német Katolikus Nap keretében ekképpen fogalmazott: „a nemzethez való hűség rend-szerint kéz a kézben jár a valláshoz való hűséggel.”⁶⁴

Az eddigiekben szemléltetett aktivitások kapcsán a jövőben tisztázandó kérdés volna, hogy az imént leírt, Németországból érkező kezdeményezések milyen kapcsolat-ban álltak az 1933 utáni politika fejleményeivel. Nyilvánvalóan különféle aktőrök szé-lesebb skálájáról van szó, olyan szereplőktől kezdve, mint például Georg Schreiber pre-látus és Reichstag-képviselő, aki az első világháború után intenzíven foglalkozott a „kül-honi németiség és a katolicizmus” problémakörével, 1933 után viszont veszített befo-lyásából, majd 1935-ben kényszernyugdíjaztatták⁶⁵ – egészen a *Die Getreuen* (A hithű-ek) című, a Katolikus Külhoni Németek Birodalmi Egylete által kiadott lapig, amely 1934-ben egy Adolf Hitlert ábrázoló képpel jelent meg, 1936-ban pedig az „Egyház és Nemzet” c. tematikus blokkját Hitler-idézetekkel támasztotta alá.⁶⁶

A fent tárgyalt, áttéréstől való félelmek mellett ismételten nyilvánosságot kapott a születési arányszám kérdése, és ebből kifolyólag a felekezeti erőviszonyok átrajzolódá-sának problémája is. A már említett németprónai Kárpátnémet Katolikus Nappal kap-csolatban azt nyilatkozta egy protestáns hívő, hogy „a katolikusok nemcsak számbeli-leg vannak többségben az országban, hanem biológiaiilag is egészségesebbek.”⁶⁷ A müncheni egyezményt megelőző kiélezett politikai helyzet a felekezeti viszonyok terén a cseh országrészekben élő németek körében is változásokat eredményezett: 1938 elején több újság is a „Tömeges kilépés a katolikus egyházból” cím alatt tudósított arról a tényről, hogy több helyütt német nyelvű katolikusok egész csoportja tért át a német evangélikus egyházhoz. Ezt rendszerint a német papok hiányával vagy az adott közsé-gekben tapasztalható cseh dominanciával indokolták meg. A prágai központi hatósá-goknál végzett vizsgálat ugyanakkor relativizálni látszik az áttérési mozgalom hordere-

63 Länderbericht Tschechoslowakei. *Die Getreuen. Zweimonatsschrift des Reichsverbandes für die katholischen Auslandsdeutschen*, Jg. 11 (1934), Heft 4, 118. p.

64 Georg Schreiber: *Das Auslandsdeutschtum als Kulturfrage*. Münster, 1929 (Deutschtum und Ausland, 17./18. Heft) után idézve, 188. p.

65 Vö. Georg Schreiber adalékával: *Deutsche Biographie*, <https://www.deutsche-biographie.de/gnd118761676.html#ndbcontent> (2018 1. 11.).

66 *Die Getreuen. Zweimonatsschrift des Reichsverbandes für die katholischen Auslands-deutschen*, Jg. 11 (1934), Heft 1, S. 1 und Jg. 13 (1936), Heft 1, 5. p.

67 Slowakei. *Die evangelische Diaspora. Zeitschrift des Gustav-Adolf-Vereins*, Jg. 17 (1935), 112–113. p.

jét – a híradások rendszerint néhány tucatnyi átlépőről tudósítanak. Mindazonáltal a politikailag zaklatott időszak közepette ez a jelenség mégiscsak képes volt feltűnést kelteni. Ha tekintetünket az egyes hitközségek helyzetére irányítjuk, világossá válik, hogy az egyházon belüli feltételek nem változtak – gyakran találkozunk azzal, hogy a cseh és a német hívők számára külön istentiszteleteket tartottak. A korabeli nacionalista dinamika ugyanakkor olykor olyan jelenségeket is eredményezett, mint amelyek például a Mährisch Trübau (Moravká Třebová) melletti Oehlhütten (Lhota u Konice) településen voltak tapasztalhatóak, ahol az áttért híveket busszal kellett a Mährisch Trübau-i istentiszteletre szállítani. A leitmeritzi (Litoměřice) egyházmegye egy a fiatalok pasztorációjával megbízott papja megint csak azt vallotta, hogy a katolikus fiatalságnak a szudétanémet Jugendverbandhoz kellene csatlakoznia, mivel ellenkező esetben egy a katolikus egyház ellen folytatott „harc” veszélye fenyeget, melyből viszont „csakis a protestánsok húznának hasznót, egy olyan képet kialakítva magukról, mely szerint egyházuk nemcsak hogy nem gátolja a német népet egyesülésében, hanem egyenesen támogatja is azt”.⁶⁸

Záró megjegyzések

1918 után Csehszlovákiában a politikai változások, valamint régebbi keletű felekezeti viták és reformtörekvések kombinációjaképpen új társadalmi hajtóerők alakultak ki, melyek az etnikai és felekezeti hovatartozások összemosódásához is vezettek. Emellett olyan törekvések is megjelentek, amelyek a felekezeti szerveződést illetően a területiális elvvel való szakítás és a nemzeti elv alapján történő szerveződés szükségességét hangsúlyozták. Mindezek mögött egy nacionalizálódási folyamat állt, mely elsőként az evangélikus egyházakban jelentkezett, a későbbiekben azonban a katolikus egyházat is utolérte; e tekintetben elég, ha csak a nemzeti elv alapján körülhatárolt csehországi püspökségek követelését említjük. A nemzetpolitikai célkitűzések és elhatárolódási törekvések egyházi szférára gyakorolt hatása a német ajkú népcsoportok esetében különösen erősnek bizonyult, olyannyira, hogy az az egyházakon belüli erőviszonyokra is visszahatott. Egy mindeddig alig kutatott problématerületről van szó, mely esetében a későbbiekben az is megválaszolandó kérdés lenne, hogy milyen hatással bírtak a németországi egyházi szerveződések vagy éppen a nemzeti, felekezeti és történelmi vonatkozások és meghatározottságok egymással való keveredései Közép-Európában. A felekezetek közti konkurencia, továbbá azok egymásra gyakorolt hatása olyan társadalmi folyamatokat indított be, melyek az egyházközségeket és azok önképét is erősen befolyásolták. Ezek kihatását jelen tanulmányban csupán körvonalaiiban tudtuk felvázolni. Egy, a további kutatások szempontjából ugyancsak releváns kérdés az lehetne, hogy az említett folyamatok esetében mennyiben beszélhetünk egyfajta kettős mobilizációs stratégiáról, amelynek központját képező etnikai-felekezeti építkezés egyrészt a

68 Státní oblastní archiv Litoměřice. Levéltári állomány: Biskupství Litoměřice, Ordinariát, Karton 35. Sign. 1092. Norbert Kocholaty levele Anton Weber leitmeritzi püspöknek, 1938. 4. 4-i keltezéssel.

nemzeti lét elvesztésének félelme, másfelől pedig a szekularizációtól való félelem ellen irányult.⁶⁹

A fenti áttekintés központjában a két világháború Csehszlovákiát jellemző egyházi és etnikai struktúrák vizsgálata, illetve mindezek közép-európai kontextualizációja állt. Azt, hogy efféle kérdések vizsgálatakor mindig szükséges a tágabb történelmi összefüggések beágyazása is, a Cseh, Morva és Sziléziai Német Evangélikus Egyház egyházi elöljárójának egy 1927-ből származó közleménye is nyomatékosítja: „Zárásképpen pedig vessünk egy boldog pillantást Graupenre. (Krupka) Az ottani katolikus Szent Anna-templom lehulló vakolata ugyanis egy különös festményt tárt napvilágra: szemtől szemben a szószékkel a büszke tartású, életnagyságban ábrázolt Luthert, a főeretneket látjuk. A leletet a prágai műemléki hivatal védő keze oltalmazza. Az evangélikus hívek sokaságának, akik ide sietnek, hogy szembesüljenek a történelemmel, a következő üzenetet fogalmazza meg a kép: az evangélikus egyház itthon van a Szudéta-vidéken, és itt is marad minden harc és gond ellenére, az isteni bizonyosság biztonságában.”⁷⁰

(Csanda Máté fordítása)

MARTIN ZÜCKERT

STATE CHANGE AND CONFESSIONAL FORMING. THE CHURCHES AND THE GERMAN POPULATION IN CZECHOSLOVAKIA AFTER 1918

This study analyses how the political change after 1918 influenced the conditions of churches in relation to ethnic affiliations. It shows, with an emphasis on the Germans in Czechoslovakia, how activities of foreign confessional groups altered the terms in the examined churches. The paper contains an overview that should be followed by further detailed analyses of the relation between confessional and ethnic minorities in the interwar period.

69 Lucian Hölscher: Säkularisierungssängste in der neuzeitlichen Gesellschaft. In Manfred Gailus, Hartmut Lehmann (Hrsg.): *Nationalprotestantische Mentalitäten. Konturen, Entwicklungslinien und Umbrüche eines Weltbildes*. Göttingen, 2005 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 214), 133–147. p.

70 Erich Wehrenfennig: Die deutsche evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien nach ihrem 3. Kirchentage. *Die evangelische Diaspora. Zeitschrift des Gustav-Adolf-Vereins*, Jg. 9 (1927), 15–21. p., itt: 21. p.

Simon Attila (szerk.)

CSAK ÁLLTUNK ÉS SÍRTUNK

Az első hécsi döntés napjai
a kortársak szemével

FÓRUM

„Selbständige Zipser Republik”

A szepességi németiség parciális mozgalma 1918 őszén

GÁBOR SZTANCS

„Selbständige Zipser Republik”. The Partial Movement of Germans of the Szepes Region in Autumn 1918

Keywords: Zipser, self-determination, autonomy, the Károlyi Government, Szepesség, Spiš

A magyar történetírásban 1918 őszének döntéskényszerei, alternatívái, a történeti ország felbomlásának okai és összefüggései a legtöbbet vitatott kérdések közé tartoznak: a dualista Monarchiából való kiválás; az őszirózsás forradalom által hatalomra került új erőknek a Magyar Nemzeti Tanács által nyomatékositott összefogása; stb. A Magyar Népköztársaság kikiáltását követően a Károlyi-kormány a világháború utáni zavaros időkben, a békekonferencia összehívása előtt megegyezésekre törekedett a történeti magyar államból éppen kiválni készülő nemzetiségekkel, nemzetekkel. Az ország integritását a békekonferenciáig úgy akarta megőrizni, hogy előzetes megállapodásokkal alternatívát dolgozzon ki az államterület felosztását célul kitűző győztesek forгатókönyvével szemben. Ugyanakkor meg kívánta óvni az egyre erősödő bolsevizmustól a nagyhatalmak által felosztani kívánt Magyarországot.

A vesztes háború után már sok minden elképzelhető volt, ami azelőtt csak a „túlhajtott fantázia szüleményének” volt minősíthető. A csehszlovák térszerzés kezdett egyre inkább kézzelfogható realitássá válni a felvidéki vármegyékben. A csehszlovák államba való „erőszakos” bekebelezés ellen 1918 októberében, novemberében és decemberében azonban nemcsak az északi városok magyar érzelmű polgársága emelte fel a szavát, hanem e területek német, sőt nemritkán szlovák lakossága is.

December folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetiségeket illetően az addig folytatott politika csődbe jutott. A minisztertanács december 28-i ülésén Jászi Oszkár tárca nélküli nemzetiségi miniszter, nyíltan bejelentette: „a tótokkal és románokkal lehetetlen megegyezni.”¹ Az új helyzet új politikát követel. Jászi ekkor veti fel, mint megoldási javaslatot, a nemzetiségek egymás közötti ellentéteinek kihasználását: „[...] helyesnek tartja, hogy a különböző parciális nemzetiségi mozgalmakat, a keleti tótok mozgalmát, a székelyek akcióját [...] kellő erővel támogassa a magyar kormány.”²

1918-ban, a történeti magyar állam felbomlásának, a békekonferencia összehívása előtti külső és belső támadások idején a magyar kormány és az érintett régiók magyar

1 Magyar Nemzet Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) K 27 1918. december 28-i jegyzőkönyve.

2 Uo. A minisztertanács a székelyek számára december 17-én 100 ezer koronát utalt ki.

politikai vezetése a régiók magyar orientációjú nemzetiségi vezetőit is megpróbálta bevonni országmentő integritáspolitikájába. A történelmi Magyarország több pontján, egymástól eltérő módon és célokkal alakultak ki parciális mozgalmak. Ezeknek a mozgalmaknak a többsége regionálisan jelentkezett és olyan nemzetiségekből alakultak ki, amelyekre az eddigi magyar kormányok nem vagy csak bizonyos szempontok alapján figyeltek fel, illetve támogatták őket. Megjegyzendő, hogy ezeknek a parciális mozgalmaknak vezéregyénisége vagy -egéniségei többnyire saját céljaiért/céljukért, vagy a kialakult helyzetből (a csehszlovák, román csapatok területhódításai a meggyengült és tehetetlen magyar központi kormányzattal szemben) fakadó lehetőségek nyomán hívták életre ezeket a mozgalmakat.

Számos regionálisan jelentkező parciális mozgalom bontakozott ki a Károlyi-kormányzat időszakában. Legelsőként az önálló *Bánsági Népköztársaság* alakult meg 1918. november 1-jén. Ennek a köztársaságnak területe négy vármegyére korlátozódott (Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó-Szörény). 1918. november 25-én a Roth Ottó vezette szervezkedést, melynek létrehozásában Bartha Albert későbbi hadügyminiszter is részt vett, az egymással is szembehelyezkedő román és jugoszláv hadsereg vezetése oszlatta fel.³

1918. november 8-án a Prágából hazatérő Sztepan Klocsurak volt osztrák–magyar katonatiszt vezetésével Körösmezőn, az itt élő huculok kikiáltották a független *Hucul Köztársaságot*.⁴ Az itt élők nem a magyar államhoz, inkább a Lembergben létrejött Nyugat-Ukrajnai Köztársasághoz kívántak csatlakozni. Mivel Kárpátalja sorsáról sokáig képtelenek voltak dönteni az antanthatalmak, Csehszlovákia és Románia is a tettek mezejére lépett. Románia 1919. január 11-én elfoglalta a Hucul Köztársaság központját, Máramarosszigetet.

1918. november 22-én Sopron vármegye német lakta részein Hans Suchard szociáldemokrata politikus alapította meg a *Hiénc Köztársaságot*, Nagymartonban. Suchard állama mindössze két napot létezett, november 24-én a magyar katonaság fojtotta el az elszakadási törekvést.⁵

1918 decemberében a Magyar Népköztársaság a Vas és Zala vármegyében élő szlovéneknek, más néven vendeknek is autonómiát kívánt adni. A Szlovén Krajna azonban nem jutott tovább a tervek szintjénél, ugyanis a helyi lakosság sem támogatta. 1919. május 29-én éjjel egy órakor egy muraszombati hotel erkélyéről Tkálecz Vilmos,⁶

3 Szarka László: A történeti Magyar Királyság felbomlása és a keleti Svájc koncepciója. In *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum–MTA Etnikainemzeti Kisebbségkutató Intézete, 24. p.

4 A huculok hagyományosan megkülönböztették magukat a kárpáti ruszinoktól, s a századfordulótól kezdve a Lembergben terjedő ukrán nacionalizmus hatására egyre inkább ukránnak vallották magukat. Paul Magocsi: *Encyclopedia of Rusyn history and culture*. Toronto, 2005.

5 A hiénc név a Sopron és Vas vármegyei németek elnevezése volt.

6 Tkálecz Vilmos népbiztosként dolgozott Muraszombatban, és sok más környékbelihez hasonlóan csempészésből egészítette ki jövedelmét a kifejezetten szegénynek számító vidéken. Néhány másik népbiztos kollégát is beszervezett az üzletbe, mígnem egy rivális banda fel nem jelentette a hatóságnál. Mivel csempészésért akkoriban halál járt, Tkálecz Vilmos pró-

a népek önrendelkezési jogára hivatkozva deklarálta a *Vendvidéki Köztársaságot*. Június 6-án a Tanácsköztársaság hadserege visszafoglalta Muraközt.⁷ Végül itt volt a *Keleti Szlovák Népköztársaság*, amelyet Dvorčák Viktor 1918. december 11-én hívott életre.

Szepes vármegye népességviszonyai

Szepes vármegye igazi többnemzetiségű és többkultúrájú vidéke volt az északkeleti Felvidéknek. 1869-ben a szászok aránya még 35% volt, ami közel 61 000 főt jelentett. 1890-ig csökkent a vármegye népessége és csökkent a szászok aránya is. 1900-tól lassú növekedésnek indult a vármegye lakosságszáma, de a szász etnikum ezt a trendet nem követte.

A drasztikus demográfiai folyamatok láttán már 1909-ben megkongatták a vészharangot a szepesi szász nép felett: „[...] nem lehetetlen, hogy valóra válik az a szomorú jövendölés, hogy 100 év múlva a nagy múltú és nagyra hivatott czipszer nép elenyészik a szlávok tengerében.”⁸

Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a vármegye lakosságának 60,5%-a⁹ vallotta magát szlovák anyanyelvűnek, a magyar és a német elem pedig együttesen 26,1%-át¹⁰ alkotta. 41 év alatt 23 000 fővel csökkent a szászok száma.¹¹ A fennmaradó 13,4%-ot rutén, gorál (lengyel) és cigány anyanyelvűek tették ki.¹²

1880 és 1910 között Szepes vármegyében megindult a szász térszerkezet gyors eróziója. Az 1880-ban 20% feletti szász lakossággal rendelkező településeken átlagosan 14%-kal csökkent a szász lakosság. Még ennél is nagyobb arányban fogyott a városok szász népessége. 1910-re a vármegye kilenc rendezett tanácsú városából kettő volt abszolút szlovák többségű: Szepesolaszi és Szepesváralja, kettő abszolút német többségű: Késmárk és Gölnicbánya, ötben pedig a magyar és a német elem együttesen alkotott abszolút többséget, nevezetesen Iglón, Leibiczen, Lőcsén, Poprádon és Szepesbélán.¹³ Késmárk vált a szepességi németek központjává. Az összefüggő Poprád-völgyi szász településterület délnyugaton Poprád városától egészen Podolinig tartott.

A vármegye értelmisége csaknem teljes egészében magyar érzelmű volt, a szász, szlovák, rutén stb. származásúakat is beleértve. A Szepességben példás

bált menekülni a kutyaszorítóba és felvette a kapcsolatot a stájer jobboldali körökkel. https://hu.wikipedia.org/wiki/Vendvid%C3%A9ki_K%C3%B6zt%C3%A1rsas%C3%A1g
Letöltés: 2015. 10. 19.

7 Uo.

8 Forberger Béla: *A szepesi német elem pusztulásáról*. Igló, 1909, 7–8. p.

9 Magyar Statisztikai Közlemények. 42 kötet. 1920.

10 Uo.

11 Uo.

12 Uo.

13 Zentai László (szerk.): *A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914*. Második, bővített és javított kiadás. Pécs, 2001, 76. p.

nemzetiségi béke uralkodott, amely majd később, 1918 őszén is megjelenik. Ennek oka, hogy a nem magyar ajkú lakosság túlnyomó többsége hungarus, illetve magyar-rón tudatú volt.¹⁴

A továbbiakban a Szepesi Német Köztársaság kikiáltásához (Scepusia Respublica) vezető, a szepesi németek reményvesztett önrendelkezésének történetét kívánom bemutatni 1918 októberétől decemberéig. Ezen időszakban a vármegyében a három domináns nemzetiségnek (szlovák, magyar és német) megfelelően három város emelkedett ki s alakította a vármegye népeinek történetét. Késmárk rendezett tanácsú városban jött létre a németek nemzeti tanácsa, Lőcsén megyei nemzeti tanács és Iglón a szlovák (kelet szlovák) nemzeti tanács.

1918 őszenek gyorsan változó folyamataiba először a Magyar Királyság területén a szepesi szászok, pontosabban Késmárk város polgársága hozta nyilvánosságra ragaszkodásukat az őket befogadó magyar hazához. Nem érte váratlanul a németeket a csehek aspirációja, nevezetesen a felvidéki megyék birtokba vétele és bekebelezése a létesítendő csehszlovák államba. A prágai Národní výbor már október közepén felszólította a vármegyét, hogy közigazgatásilag és törvényileg a megszülető csehszlovák állam részét képezik. Késmárk város tanácsa október 23-án – az október 31-i turócszentmártoni memorandum előtt – rendkívüli közgyűlést tartott. Dr. Wuhovszky Ottó polgármester jelentette be, hogy a „mindig és mindenütt árulóként ellenünk dolgozó csehek megsemmisítésüket akarják s a magyar szent korona országai testéből a népek önrendelkezési jogának elve alapján ezen elvek elferdítésével nagy területeket akarnak elszakítani s azt Csehországhoz vagy mint mondják a megalkotni tervezett úgynevezett Csehszlovák államhoz csatolni [...] holott erre senki részéről meghatalmazásuk nincsen”.¹⁵

A város képviselő-testülete határozatilag tiltakozott a „cseh vagy úgynevezett csehszlovák nemzeti államtanács azon törvény és jogellenes törekvése ellen [...] Szepesvármegyét is elszakítsa és a létesíteni tervezett új állam határaiba bevonja”. Kijelentették, hogy minden erejükkel küzdeni fognak ezen tervek ellen. „Mi nem akarunk a Magyar Szent korona országainak kötelékéből elszakadni, sem azon belül külön alakulások részévé lenni (sic!) [...] tiltakozunk az ellen, hogy a csehszlovák államtanács a Szepesség magyar, német és tót lakosságának tehát a mi nevünkben is beszéljen.” A késmárki képviselő-testület Dr. Mattyasovszky Elemér vármegyei főügyész javaslatára hasonló tartalmú határozat meghozatalára szólította fel Szepes vármegye többi városát és községét is: „a csehszlovák aspirációknak tettel is gátat kell vetni, a miért is az igényelt területek bitorlási kísérlete ellen az aktív és a passzív ellenállással meg kell szer-

14 Bővebben I. Szarka László: Identitás és lojalitás nemzetállami konfliktushelyzetei. In Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Budapest, 2005.; vö. Kiss Gy. Csaba: „Hazafiak” és „pánszlávok” a felföldi kisvárosban Mikszáth Kálmán és Svetozár Hurban-Vajanský egy-egy regényében. In *Uő: A haza mint kert*. Budapest, Nap Kiadó, 2005.

15 Késmárki jegyzőkönyv 1918–1919. Štátny okresný Archív v Poprade.

vezni és sürgősen megalakítani az összes érdekelt felvidéki megyékben a nemzeti védelem ligáját.”¹⁶

Prágában október 28-án proklamálták a csehszlovák állam megalakulását, amely a cseh tartományokon kívül saját területének minősítette az akkor még körülhatárolatlan „Slovenskót” is. Még ezen a napon nyomtatványokat küldtek a Felvidék vármegyéibe, Szepes vármegye városaiba is, amelyekben „értesíti, hogy ezentúl egyedül, azaz érvényes törvény és rendelet, ami Prágai cseh-tót nemzeti kormánytól származik”.¹⁷ A röpiratok tartalma óriási felháborodást váltott ki a kilenc rendezett tanácsú városban. „Az utolsó percekben hangzik el városaink tiltakozása, de a tiltakozásoknak el kell hangzani messzire, hogy meghallják azok is, akik eddig csak pénzért bujkáló sugdosó, majd hazugul és szemtelenül ordító ellenségeink hangját hallották.”¹⁸

A késmárkiak felhívására október 28-án Poprád rendezett tanácsú városában Illetsko Lajos esperesplébános kérelmére a polgármester helyettese, dr. Löw Alfréd hívta össze a közgyűlést. A rendkívüli közgyűlésen nyilvánították ki tiltakozásukat határozat formájában. „Tiltakozik a képviselőtestület minden a magyar szent koronán kívül álló tényező törvény- és jogellenes törekvése és beavatkozása ellen, amellyel a magyar szent korona testéből bármely részt elszakítani szándékozik. Tiltakozik különösen a cseh-szlovák államtanács rendelete ellen, amely a nemzetek önrendelkezési jogával ellentétben áll.”¹⁹

Október 29-én Lőcsén a képviselő-testület ülését Dr. Fried Mór polgármester nyitotta meg. Nyitó beszédében hangsúlyozta, hogy a mostani világrengető eszmék közül a népek önrendelkezése „édes hazánk ércfalait döngeti”, és a Szepesség népe aggodalommal látja, hogy ez az eszme, amely Magyarország függetlenségét képes visszaállítani, a „kapzsi csehek által félremagyarázva, tulajdonképpen nem más mint [...] annexió.”²⁰ A polgármester költői kérdéseiben cáfolja meg prágai Národní výbor állításait, hiszen a vármegyében nem üldöztek senkit anyanyelvének használata miatt, és Prágát senki nem tekintette „Mekkájának, aki csak gondolatban is arra tévedt volna, hogy neki Csehországgal akár nyelvi, akár nemzetiségi vonatkozásban összefüggése volna”.²¹ A város lakosságának magyarságára hivatkozva magyarok kívánnak maradni, és e hazától elszakadni nem akarnak. Késmárk városnak határozatára válaszolva Dr. Léderer Miksa városi főügyész az alábbi határozatot terjesztette elő és fogadta el: „[...] a Szepességnek faji és nyelvi különbségre való tekintet nélkül egymással a legszebb harmóniában együtt élő lakossága ellen intézett galád merényletként a legerélyesebben visszautasítja [...] ezen szláv aspirációk, mint hiú álmok széjjel foszlanak.”²² Sajnos, ahogy látni fogjuk, ezek az „álmok” valóságos keretet kaptak.

16 Határozat. *Szepesi Lapok*, 1918. október 26. 1–2. p. vö. Késmárki jegyzőkönyv 1918–1919. Štátny okresný archív v Poprade.

17 MNL OL K 40 81/1918.

18 A magyar haza sértetlenségéért. *Szepesi Hírnök*, 1918. november 2. 2. p.

19 Uo.

20 Uo.

21 Uo.

22 Uo.

Iglón november 4-én a vármegye szlováksága is közgyűlést tartott, amelyen Mamuzsich István, a géppuskások parancsnoka is megjelent. A közgyűlést Folgens Cornél polgármester nyitotta meg. A város Lőcséhez és Késmárkhoz hasonlóan elutasította a csehek követeléseit. „Éppoly határozottsággal és erélyességgel tiltakozik bármely nemzet és bármely nép azon törekvése ellen, hogy a magyar állam politikai, jogi és természetes határait megcsonkítsa és főlháborodással utasítja vissza [...] nem tűrjük, hogy bárki is nevünkben más eszmének vagy más kívánságnak bárhol is kifejezést adjon!”²³

Iglón az októberi forradalom hatására, illetve a Magyar Nemzeti Tanács felhívására november 5-ére vármegyei és városi tisztviselők értekezletet tartottak. Az értekezletet a vármegye alispánja, Dr. Neogrády Lajos nyitotta meg. Az értekezlet célja volt, hogy a közrend, közbiztonság és élelmezés terén olyan megállapodásokat hozzanak, amelyek az egész vármegye területére egyöntetűek, és alkalmasak a közös siker biztosítására. Az alispán tájékoztatta a közönséget, hogy az összes város képviselő-testülete a cseh aspirációk ellen foglalt állást, és kérte az erre vonatkozó határozatoknak vármegyei törvényhatósági bizottsághoz való felterjesztését. Megállapította, hogy a vármegyében az összes város megalapította saját Nemzeti Tanácsát.

Az alispán tárgyalásra bocsátotta a vármegyei Nemzeti Tanács teendőit „az Igló város által megjelölt alapon, nevezetesen közigazgatási, közbiztonsági, gazdasági és propagálási szempontból tegye megbeszélés tárgyává”.²⁴ A Nemzeti Tanácsot bizalmi, a hatóságokat támogató szervnek tekinti. Ellenőrző és irányító hatáskörrel kívánták felruházni a béke, a közrend és a közbiztonság megőrzése érdekében. Kíváncsún tartották a vármegyei Nemzeti Tanács megalakítását, amelynek tagjai közzé a városok és járások nemzeti tanácsainak két-két delegáltja, valamint 100-nál több szervezett munkást foglalkoztató vállalatok egy-egy kiküldöttje lenne tagja. Ugyanakkor a vármegye erős önkormányzatisága ennél a szervnél is megjelenik, mivel feladatköreit erősen korlátozni kívánták. Nem kívánták, hogy az új, idegen szerv felborítsa az eddig kialakult belső közigazgatási rendszert. „Az értekezlet megállapítja, hogy a Nemzeti Tanács az összes élelmezési, jóléti és egyéb közérdekű hatóságj teendők ellenőrzésére van hivatva.”²⁵

A közbiztonság kapcsán az alispán jelezte, hogy a határrendőrség hatáskörének a vármegye egész területére való kiterjesztését és a határrendőrség megerősítését kérte a kormánytól. A hamar jelentkező lengyel veszély elhárítása végett az ófalvi határ megvédésére katonaságot kért. A vármegye közönségét ezeken az értekezleten komolyan foglalkoztatta a fegyveres ellenállás is egy esetleges katonai intervenció esetén. Ennek megfelelően Mamuzsich István géppuskásparancsnok egy szakasz katonát és egy géppuskást Poprádra irányított, hogy védje a vármegye „bejáratát”, és ígéretet tett, hogy a vármegye veszélyeztetett területeit karhatalmi segédlettel megvédi. Valamint kérték a

23 A nagy napok története. *Szepesi Hírnök*, november 9. 1. p.

24 A vármegyei tisztviselők egyöntetűen járnak el a lakosság érdekében. *Szepesi Lapok*, november 12. 1. p. vö. Štátny archív Levoča. Spišská Župa-podžupan, administratívne písomnosti 17454/1918.

25 Uo.

Miskolcon, Sátoraljaújhelyen és Eperjesen állomásozó századok, összesen négy század visszarendelését a kassai katonai parancsnokságtól.

A közbiztonság további biztosítása érdekében „nem szabad tűrni azt, hogy bármi romboló törekvés a legcsekélyebbet elkövethesse a polgárság nyugalma és békéje ellen. Ezért meg kell szerveznünk a nemzeti védelem ligáját. [...] Fel kell állítani ismét a polgárőrséget! Ebben a munkában részt kell vennie mindenkinek, most senki nem vonhatja ki magát [...] Legyen ott mindenki, számon fogjuk tartani azokat, akik vonakodnak vagy távol maradnak, ki fogjuk írni azok nevét [...]”.²⁶ Ahogy láthatjuk, nagyon komolyan gondolták a közrend fenntartását, hiszen a közrend felbomlása esetén tudták volna csehek könnyebben megszállni a vármegyét, mint azt novemberei események igazoltak is.

A propaganda kérdését minden Nemzeti Tanács hatáskörébe rendelték, és kérték, hogy „mindent, amit szükségesnek és célszerűnek tartanak, tegyenek meg a siker érdekében [...] megbízható tót paraszt emberek járják be a falvakat és világosítsák fel a népet”.²⁷

November 16-án, a Magyar Köztársaság kikiáltását követően Szepes vármegye rendkívüli közgyűlést tartott. A közgyűlésen az alispán Neogrady Lajos elnökölt. Ujfalussy Brunó főjegyző felolvasta az alispán jelentését a Magyar Nemzeti Tanács megalakulásáról, amelyet a közgyűlés tudomásul vett és csatlakozott hozzá. Szepes vármegye Nemzeti Tanácsának elnökévé báró Máriássy Tiborc főispánt választották. Kimondták, hogy minden helyi Nemzeti Tanács két kiküldöttet és a 100 főnél több munkást foglalkoztató vállalatok egy-egy kiküldöttet küldjenek a tanácsba.

A gyűlésen elfogadták a vármegye tiltakozó határozatát a csehekkel szemben. A határozat előtt Dr. Forberger Béla szólalt föl, aki „utalt arra, hogy Szepességből az egész élet alapját a magyar és zipszer ősök kultúrmunkája teremtette meg.”²⁸

A vármegye határozatában hangsúlyozták, hogy a vármegye kulturális gócpontjait képező városok elutasították azt, hogy a vármegyét elszakítsák a magyar államtól. „Örömmel veszi a vármegye közönsége tudomásul a nagy- és kisközségeknek nagyobb-részt tótajkú lakosainak saját kezdeményezéséből önként tett hasonló kijelentéseit is [...] Törvényhatósági bizottság egyúttal kijelenti azt, hogy hazánkban lakó tót testvéreink nemzeti szabadságát minden fenntartás nélkül elismeri és azt biztosítani kész. Ezért minden kísérlet, amely vármegyénket az anyaországtól elszakítani akarná, csakis jogtalan erőszaknak minősíthető.”²⁹

A szepességi németiség viszonya a szlováksághoz

Az eddigiekben a vármegye magyar és német lakosságának tiltakozását mutattam be. Ugyanakkor kimaradt e kérdéskörből a szlovákság, vagyis hogyan is viszonyultak egymáshoz ezek a nemzetiségek. Viszont kevés irat maradt fenn, hogy mit is gondolt a tér-

26 Végzetes órákat élünk! *Szepesi Hírnök*, 1918. november 2. 3. p.

27 Uo.

28 Szepesvármegye rendkívüli közgyűlése. *Szepesi Hírnök*. 1918. november 20.

29 Uo.

ség szlovák lakossága a csehek követeléseiről és magáról a csehszlovák államról. Emiatt szükséges volt Zemplén vármegyei iratokat segítségül hívni.

A minisztérium iratanyagjai között található egy október 29-i keltezésű levélben Dr. Neogrády Lajos alispán tájékoztatni kívánta a kormányt a szlovák lakosság magyar érzelméről. Kiemeli Szepes vármegye és a németiség rendkívül fontos szerepét abban, hogy lehetetlenné tették a keleti és nyugati „szervezett pánszláv tótoknak az egyesülését”. Ennek okán a szlovák lakosság mindig magyar érzelmű volt. Úgy vélekedett, a turócszentmártoni memorandum előtt, hogy „tótjaink nagyrésze tiltakozni fog a vármegyének a tervezett cseh államba való beolvasztása ellen”. Úgy gondolja, hogy a szlovákság elégedetlensége az élelmezéssel kapcsolatos túlzott hatósági szigorra, közvetlenül a világháborúra vezethető vissza. A burgonyarekvirálások, a zsírhiány, a vágómarha rekvirálása és a petróleumhiány nagy elégedetlenséget szült, és forrásai a magyarellenes tüntetéseknél. Úgy gondolja az alispán, hogy kerülni kell mindent, ami „tót lakosságunknak a magyar államhoz való ragaszkodását gyengíthetné [...] így Szepesvármegyében is a közélelmezéssel kapcsolatos hatósági rendelkezések a legnagyobb kímélettel hajtassanak végre, és hogy földhöz ragadt szegény népet a magyar kormány segítő intézkedései előnyeiben részesíttessék”.³⁰ A Jászi-féle minisztériumban egy november 11-i megjegyzés szerepel, hogy ez a jelenlegi viszonyok között nem igényel intézkedést.

A szlovákság hasonló sérelmeiről tájékoztatja Jászi Oszkárt Juhász János főreáliskolai tanár a Zemplén vármegyei állapotok esetében is. Juhász beszámol arról, hogy a szlovák paraszt óvatosságból nyilvánosan nem vall színt. A politika kapcsán főszempont, hogy melyik kormány képes számukra anyagi biztonságot, vallási és nyelvi védelmet biztosítani. Ugyanakkor bizalmatlanok a kormány reformjaival szemben. „Sokat ígértek már, de nem adtak soha; azt mondják, hogy másképpen lesz ezentúl, de a főszolgabíró vagy a jegyző még mindig itt van; ezek is védik a zsidókat, akiknek a magyar urak minket mindig kiszolgáltattak.” Észrevehető, hogy a térség szlovákságában a háború végére erőteljes zsidógyűlölet alakul ki, illetve az átkos rendszer jegyzői és főszolgabírói ellen atrocitásokat³¹ hajtanak végre. Úgy vélekednek, hogy ők a felelősök életük megnyomorításáért. Juhász megkérdezte őket a politikai hovatartozásuk felől is. Úgy állapította meg, hogy a plebiszcitum elve nagyon is foglalkoztatja őket. A fa, a petróleum és a régi közigazgatás az elégedetlenségük forrása. Ebből kifolyólag ezek orvoslására épít a csehek agitációja a nép körében. „[...] bizalmasabb helyzetben pedig általános az ilyen kiszólás: »eddig rossz volt a magyarokkal, most megpróbáljuk a csehekkel«.”³² Úgy gondolja, hogy az agitáció fontos lenne, de azt ne nyilvános gyűlésekkel tegyék, hanem „személyes beszélgetések keretében. Legalkalmasabb szervek e célra a falvak szóvivő parasztjai, egyes közkedvelt papok, tanítók”.³³

30 MNL K 40 VII 143/1918.

31 L. Abaúj-Torna vármegye esetében a jegyzőket ért atrocitásokról Sztancs Gábor: Kassa helyzete és sora 1918 őszén. In Hajdú Anikó (szerk.): *Multietnikus világok Közép-Európában, 1867–1944. Multietnické prostredie v Strednej Európe, 1867 – 1944.* Szlovákiai Magyar Fiatalok Tudományos és Kulturális Társulása. 2016, 109–130. p.

32 MNL K 40 VII 230/1918.

33 Uo.

Érdekes azonban a korábban Hefthy Gyula Andor tanárnak és a Karpathen-Post szerkesztőjének véleménye a szlovákságról és a felvidéki nemzetiségi mozgalmak befolyásolása kapcsán. Korábban jeleztem, hogy Késmárk városa volt az első, amely tiltakozott a csehek ellen, amely kapcsán „az én kezdeményezésemre a megye társadalmában tiltakozó mozgalom indult meg”. De megjegyzi, hogy a megyében a tényleges fontos társadalmi réteg, amely politikailag is érdekelt a kérdésben, meglátása szerint az intelligencia, amelyet kivétel nélkül németek és magyarok alkotnak. „A föld túlnyomó része a mi kezünkben van, minden értelmi foglalkozást mi űzünk. A tótok itt csak bevándoroltak csupán az utolsó század folyamán [...] tótok cselédek és napszámosok, kisebb részben földművelők s kevesen iparosok.”³⁴ Láthatjuk, hogy szerinte az értelmiség nem kívánja eltűnni, hogy az írás- és olvasástudatlan szlovák nép felettük mondjanak ítéletet, hogy melyik államhoz is kívánnak csatlakozni. „Mert, hogy tót parasztjaink és cselédjeink kedvéért [...] mi valamennyien tótok legyünk, azt senki sem kívánja [...]”.³⁵ Ennek ellenére a csehek agitátorai járkák a vidéket, és a szlovákságot arra izgatják, hogy erőszakkal vegye el a hatalmat. Bírálja a magyar kormányt, véleménye szerint és a németek szerint is a „kormány magatartását e kérdésben lagymatagnak találjuk”.³⁶ Ennek látható történései is voltak, egy november 6-i távirat jelentésében az áll, hogy a szlovák lakosság a magyar értelmiség vagyona és élete ellen tört.

Indítványából megtudhatjuk, hogy a vármegye községeinek egynegyede Késmárk városának felhívására kifejezte tiltakozását. Ehhez az egész Magurai, Késmárki, Lublói és Gölnicbányai járás, valamint a Szepesszombati járás északi része csatlakozott. Kiemeli saját érdemét, hogy a vármegye területén élő németek tanácsait egyesíteni tudta, és létrehozta csúcsszervüket, a Felsőmagyarországi Nemzeti Néptanácsot.

Hangsúlyozza, hogy ha Jászi Oszkárnak nem sikerül megegyeznie a csehszlovákokkal és „nem sikerül Szepesmegyét egészében megtartani a magyar államnak, akkor önrendelkezési jogunk alapján külön német Szepességet alkotunk s Magyarországra támaszkodunk”.³⁷ Láthatjuk, hogy a németek körében nagyon erősen jelen volt a kezdetektől fogva az önálló állami lét gondolata, annak érdekében, hogy megőrizték németiségüket. Ugyanakkor láthatjuk, hogy ez az elgondolás szembemegy a későbbi „főváros”, Késmárk város határozatával, amelyet már fentebb említettem.

A Szepesi Lapok november 28-i számának vezércikkében Hefthy Gyula Andor a Szepesség szlovákul tudó értelmiségét szólította meg. Fontos leszögezni, hogy továbbra sem a szlováksággal kíván párbeszédet kezdeményezni, hanem azon személyeket, akik propaganda- és agitációs feladatokat láthatnának el. Úgy véli a szerző, hogy sok szlovák község még tétovázik abban, hogy kimondja Magyarországhoz való ragaszkodását. Ennek oka, hogy nem tudja a nép, mit csináljon, és tanácstalanul vár. „Sokak panaszát hallottam: Mi azt sem tudjuk, mi történik. [...] Miért nem jönnek ki az urak mihozzánk, hogy tájékoztassanak? [...] még tőlünk függ, megmaradnak-e Magyar-

34 MNL K40 VII 104/1918.

35 Uo.

36 Uo.

37 Uo.

ország számára. [...] Menjenek el a nép közé és mondják meg nekik, hogy Magyarországon október 31 ike óta más világ van. Megszűnt az urak uralma [...] Mondják meg nekik, hogy a kormány őszintén egyenlő elbánásban akarja részesíteni nyelv tekintetében is hazánk minden ajkú polgárát egyaránt.”³⁸ A szlovákság megnyerésének legjobb módja, ha szóba áll szlovák szomszédjával, vagy ír szlovák ismerősének annak okán, hogy felvilágosítsa a történekekről és nyerje meg Szepesség ügyének.

Juhász János november végén ismételtlen jelentett Jászának a zempléni szlovákság politikai hangulatáról, amiben már tényleges javaslatokat tesz a nép hangulatának befolyásolására és megnyerésére. A közigazgatás terén még ekkor is hiányoznak a nép nyelvét beszélő személyek. A petróleum, zsír, burgonya árának csökkentése. A megszervezendő nemzetőrséget pedig igyekezzenek olyan színben feltüntetni, mintha nem a régi rendszer védelmét szolgálná.³⁹

Úgy gondolja, hogy ezek által a kormány megnyerné a nép bizalmát, egy új néptanács létrehozása lenne a legcélravezetőbb. Hiszen a szeparatista törekvésekkel a megye négy északi járását kivéve a nép többi része nem ért egyet. Ezen járások összefogására községenkénti tanácsok alapjaira kellene megalakítani az új tanácsot, amely a népakaratot képviselné. Érdekes, hogy a térség nagyobb városait jelöli meg székhelyének, mint Kassa vagy Eperjes.⁴⁰ Tudva, hogy november elején jött létre Eperjesen a Dvorčák-féle Kelet Szlovák Néptanács, amely a térség érdekképviselőének és a keleti szlovákok önrendelkezésével megbízott szervként jelenteti meg magát. Viszont Juhász úgy látta, hogy ez a szerv – amely esetében a nép tudta, hogy a „sikeres magyar asszimiláció” eredménye csak a „kelet szlovák identitás”, amely – magyarón rendezett tanácsú polgárok önrendelkezését képviseli, és amely egyelőre nem képviseli a népakaratot.⁴¹

Szólnunk kell még a szlovákság kapcsán a november elején megalakult Kelet Szlovák Néptanácsról és annak a korábban említett Igloi Szlovák Néptanácsra gyakorolt hatásáról. A „keleti szlovákok” nevében szerveződő értelmiségi csoport 1918. november első napjaiban Eperjesen megtette az előkészületeket egy „Keleti Tót Tanács” (Vichodnoslovenka Rada) megalakítására,⁴² amelyet a Szlovák Nemzeti Tanács ellensúlyának kívánt tekinteni, és a regionális identitást felhasználva igyekezett leválasztani a keleti szlovákok lakta megyéket a nyugatiakról.⁴³ Kezdeményezői a helyi

38 A Szepesség tótul tudó intelligenciájához *Szepesi Lapok*, november 28. 1. p.

39 MNL OL K 40 VII. 266/1918.

40 Kassa regionális szerepéről és a kelet-szlovákság számára betöltött pozíciójáról I. Sztancs Gábor: Kassa helyzete és sora 1918 őszén. In Hajdú Anikó (szerk.): *Multietnikus világok Közép-Európában, 1867–1944. Multietnické prostredie v Strednej Európe, 1867 – 1944.* Szlovákiai Magyar Fiatalok Tudományos és Kulturális Társulása. 2016, 109–130. p.

41 MNL OL K 40 VII. 266/1918.

42 Vichodne slovjaci! *Naša Zastava*, 1918. november 18. 6–7. p.

43 „Magyarország északkeleti tótjainak, akik a nyugati megyék lakosságától nyelvükben és kultúrájukban teljesen függetlenek. A keleti tót tanácsa Eperjesen megalakult, hogy tiltakozzék nyugati tótok gyámkodása ellen. A magyar haza egységének alapján állva a keleti tót nép nyelvének érvényesülésének és fejlődésének jogát követelve hűséggel csatlakozik a Magyar Nemzeti Tanácshoz.” Vichodnoslovenka Rada nevében Dvortsák Győző elnök. Magyar

elmagyarosodott szlovják vagy szlovják származású értelmiségiek: Dvorčák Viktor,⁴⁴ Ľudovít Liptay⁴⁵ evangélikus főesperes és Karol Bulišša ügyvéd volt. Dvorčák felismerte a történelmi sorsforduló kínálta választási helyzetet, s a körvonalazódó egységes Csehszlovákia helyett az önálló „Szlovákország” eszméjét terjesztette szlovákság körében. Abban reménykedett, hogy az őszirózsás forradalom által keltett lelkesedés lecsillapultával a szlovák nép fogja a Magyarországon való maradás lehetőségét kérni, s ily módon elkerülhető lett volna a csehek térfoglalása.⁴⁶

Dvorčák Viktorral kapcsolatban Hajdu Tibor, Schönwald Pál és Szarka László is arra a megállapításra jutott, hogy egyrészt kalandor politikusról van szó, hangsúlyozzák, hogy a többi vezetője a mozgalomnak hasonlóan megbízhatatlan, kalandor, ténylegesen nem egy nemzetiségi mozgalom valós vezetői, akik magukat önhatalmúlag tették azzá.⁴⁷ A történészek véleményét színezheti és egészítheti ki Hauptmann Ervin főhadnagy 1918. őszi jelentése Jászi Oszkárnak: „Van Eperjesen egy igen agilis ember, Dvortsák Győző, vármegyei levéltárnok, az Eperjesi Újság főszerkesztője, számos magyar és tót könyv szerzője.” Megjegyzi, hogy minden politikai mozgalomnak és pártnak aktív tagja volt. Minden politikai mozgalomban részt vesz, és volt már mindenféle párti. „De bevallom, hogy talán csak anyagi érdekből tette, mert lévén családja, és hogy a mai ultrademokratikus irány felelt meg legjobban mindig meggyőződésének.” Többynelvű értelmiségi személyről van szó, aki magyarul, németül, franciául, szlovákul, lengyelül és oroszul beszél. A tót nép nagyon szereti. Ugyanakkor a „háború alatt mellékkereset gyanánt üzleteket közvetített, keresett és mint ilyen, közbeszéd tárgya volt. Kiváló szervező zseni, habár néha politikai kalandornak látszik”. Kiemeli, hogy a Keleti Szlovák Tanács elnökeként a nép emberének tekinthető. Ugyanakkor Hauptmann jelzi Jászi számára, hogy sem főispáni, sem kormánybiztosi pozícióba nem kerülhet a világháború alatt folytatott panamázásai miatt. „Mai állásában a kormányt indirekte nagyon is támogathatja, és a nagy ügy érdekében javasolom, hogy anyagilag legmesszemenőbben támogassák.”⁴⁸

Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K40. Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárcanélküli miniszter 1918. VII. tétel 42/1918.

- 44 Dvorčák Viktor 1878-ban Felsővízközön született, 1943-ban Budapesten halt meg. A keleti szlovák sajtó – a Naša zastava – szerkesztője, Eperjesen az ispáni levéltár levéltárosa volt 1906–1918 között. Švorc, Peter: *Zakletá zem Podkarpatská Rus 1918–1946*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2007.
- 45 Liptai (Liptay) Ľudovít író, tanár (19–20. sz.) 1898–1918 között a szlovák nyelv tanára az eperjesi evang. teológián és kollégiumban, evang. lelkész, 1910–26 k. eperjesi alesperes, 1926 után Magyarországon élt. A sárosi nyelvi szeparatizmus híve. Népszerű cikkeit írt a Naša zastava c. lapba. Miután Magyarországra távozott, csehszlovákellenes tevékenységet folytatott. *Slovenský biografický slovník III.*, K-L. Martin, Matica slovenská, 1989, 413. p.
- 46 Szviezsényi Zoltán: *Hogyan vészelt el a Felvidék?* Budapest, 1921, 80. p.
- 47 L. Schönwald Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969, 85–86. p. Vö. Hajdu Tibor: A polgári demokrácia külpolitikája. *Századok*, 1967, 5. sz. 897. p.; Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés, magyar nemzetiségi politika, 1867–1918*. Pozsony, Kalligram, 1995, 198–199. p.
- 48 MNL OL K 40 VII. Hauptmann Ervin főhadnagy A keleti tót kérdés és annak egy lehető megoldása címmel Jászi Oszkár részére készített jelentése.

Megjegyezném, hogy a vezető személyek között egyedül a volt főispánnak volt politikai múltja, de ennek ellenére, nekik ugyanaz volt a céljuk, mint Jászi Oszkárnak, hogy a békekonferenciáig valamilyen formában biztosítsák az ország területi integritását, valamint hogy beleilleszkedjenek a – Jászi által meghirdetett – kormány nemzetiségi programjába, vagyis a plebeszcitum és a népek önrendelkezésének eszmei kereteibe.

1918. november 27-én kezdődtek meg Jászi Oszkár és Milan Hodža tárgyalásai a szlovákkérdés provizórikus megoldásának tárgyában. Ezen a tárgyaláson mutatta be Jászi az ún. „Tót Impérium” tervét,⁴⁹ amely révén megoldandónak gondolta az ország közgazgatási, gazdasági és közlekedési egyben tartását a békekonferenciáig. Magának a tervnek a bemutatása nem képezi részét e tanulmánynak, azt már Szarka László számos tanulmányában és könyvében megtette. Ugyanakkor maga a tárgyalás ténye és a felajánlott területek hovatartozásának rendezése komoly visszhangot váltott ki a Felvidéken és a kormányban is.

A Szepességben hatása már november 28-án érezhető volt, mert ezen a napon az Iglói Nemzeti Tanács – két előkészítő megbeszélés és összejövétel után – gyűlése véglegesen kimondta, hogy a sárosi Keleti Szlovák Tanács elvét tette magáévá és csatlakozott ezen mozgalomhoz. Együttal megválasztották az Iglói Szlovák Nemzeti Tanácsot, amely 2 két elnökből és 40 tagból állt. Elnöke Bacsányi József, társelnöke Kosztik József volt.⁵⁰ A gyűlést követően meghívást intéztek Szepes vármegye szlovákságához, hogy a „hazafias tótságot egységes táborra tömörítse és önrendelkezésével hazánk integritását diadalra segítse”. Ezért december 1-jén 11 órakor tartják meg a szepesi szlovákok megyei szervezetének létesítését, a szlovákság csúcsszervét, a „Spišska Slovenska Radát”.⁵¹

Dvorčák táviratban értesítette Jászit 29-én a Szepes vármegye területén kifejtett tevékenységéről, és jelezte részére, hogy Iglón december 1-jére nagygyűlést hívott össze, amelyen kéri részvételét és olyan programot tőle, amelyben benne van a szlovák minisztérium megszervezése.⁵² Jászi személyesen nem tudott megjelenni a zajló csehszlovák tárgyalások miatt, de helyette Juhász Jánost⁵³ küldte. Juhász személye viszont jelzés volt, hogy Jászi személyesen nem támogatta a Keleti Szlovák Tanácsot és

49 A „Tót Impérium” autonóm kompetenciáit leíró Jászi-féle tervezet szlovák fordításban fennmaradt változatát magyarra visszafordítva közli: Fogarassy László: Hodža Milán és a Károlyi-kormány. *Palócföld*, 1990, 83–84. p.; Jászi egyezmény tervezete a minisztertanács előtt. *Felsőmagyarország*, 1918. november 30.; Szarka László: A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége 1918 végén. *Regio*, 1990. 1. sz. 60–62. p.; A Jászi-féle „Tót Impérium” budapesti sajtó által kiszivárogtatott tervezete. *A Nap*, 1918. november 30.; Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek-kisebbségi politika a 20 századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Ister, 1998.; Szviezsényi Zsolt: *Hogyan veszett el a Felvidék?* Budapest, 1921.

50 Az iglói tót Nemzeti Tanács megalakulása. *Szepesi Lapok*, 1918. november 30. 1. p.

51 Spišska Slovenska Rada meghívó. *Szepesi Lapok*, 1918. november 30. 1. p.

52 MNL OL K 40 VII. 480/1918.

53 Juhász János nagyváradi főreáliskolai tanár.

annak elképzeléseit. Ennek többször is hangot adott a Világban és minisztertanácsi gyűléseken.

A gyűlést Bacsányi József nyitotta meg, utána dr. Bulissa Károly elszavalta Dvorčák Viktornak az erre az alkalomra írt költeményét (himnuszát – sic!), miközben kitűzték a fehér-kék-piros szlovák zászlót. Dvorčák ezt követően előterjesztette határozati javaslatát: „[...] A keleti tót nép követeli mindazon jogokat, melyeket minden szabad nemzet a jövőben élvezni fog. Tiltakozik azonban az ellen, hogy tudomása és akarata ellenére bárki is határait megbontani merészelje.”⁵⁴ „A keleti tótok saját természeti határaikon belül, minden más nemzettől független teljes önállóságot követlenek, egy tót miniszternek azonnali kinevezését sürgetik és helyet kívánnak maguknak annak idején a béketárgyaláson [...]”⁵⁵ A határozat elfogadását követően kikiáltották a „Spišska Slovenska Rada” megalakulását, amely a szepességi szlovákság összes érdekeinek további képviseletét volt hivatott ellátni.

Közben Budapesten véget értek Jászinak Hodžával folytatott tárgyalásai, amelyek kudarccal végződtek. Nem sikerült megállapodni az átmeneti, autonóm terület kérdéséről. A tárgyalások kudarca ellenére december 6-án sikerült részlegesen megállapodni a felvidéki demarkációs vonalról, amelyet Bartha Albert hadügyminiszter és Milan Hodža írt alá. Ez a demarkációs vonal sokban hasonlított a Jászi-féle „Tót Impérium” tervezetében meghatározott területre, amely értelmében Sáros és Szepes vármegye csehszlovák megszállás alá került.

Korábban már jeleztem, hogy a tárgyalások és a demarkációs vonal komoly ellenérzést váltott ki a vármegyék német, magyar és néhol szlovák lakosságában is. Tiltakozásaikban úgy érezték, hogy a magyar állam, és személyesen Jászi elárulta őket, hiszen senki sem kérdezte meg véleményüket e kérdésben, semmibe véve önrendelkezésüket. Nagy valószínűséggel elmondhatjuk, hogy a Jászi elleni toposz eredetét, hogy „kiárulta az országot” a volt nemzetiségeinknek, ezen tárgyalások képezték.

Szepes vármegyében is több község, rendezett tanácsú város, de még maga a vármegye is tiltakozott az ellen, hogy őket akaratuk ellenére átadja a magyar kormány a csehszlovákoknak. „Szepesvármegye tótságának nevében tiltakozunk az ellen, hogy bennünket a turócszentmártoni cseh-szlovák irányú rada imperium alá helyezzenek és így közvetve a cseheknek eladjanak bennünk.”⁵⁶

A Késmárkon székelő Felsőmagyarországi Nemzeti Néptanács, vagyis a németiség is tiltakozott, főként mert a vármegyében biztosították a nyugalmat, és korábban szó volt arról, hogy csehszlovák eszmével szimpatizáló nemzeti tanács nem jött létre.⁵⁷

Körmöcbánya Nemzeti Tanácsának tiltakozásából további képet kaphatunk sérelmük és a Jászi elleni támadásaik forrására. Egyrészt az érdekelt terület lakosságát nem

54 MNL OL K 40 VII. 5693/1918.

55 A szepességi tót tanács mozgalma. *Szepesi Hírnök*, 1918. december 7. 1. p. vö. A Spišska Slovenska Rada megalakult. Tót zászló a Vigadó teremben. *Szepesi Lapok*, 1918. december 3. 3. p. vö. Gründung des Zipser Slovakischen Volksrates. *Karpathen-Post*, 1918 december 5.

56 MNL OL K 40 VII. 685/1918.

57 MNL OL K 40 VII. 607/1918.

hallgatták meg, másrészt a magyar kormány harc nélkül hajlandó átadni „a tót, illetve cseh-szlovák közigazgatásnak és ügynevezett imperum-nak”, harmadrészt, hogy rendfenntartás és rendcsinálás végett kerüljön átadásra a közigazgatás, mivel a november eleji példák éppen az ellenkezőjét bizonyították.⁵⁸

Dr. Müller Vilmos kormánybiztos és dr. Neogrády Lajos alispán konfliktusa

A Károlyi-kormányzat a közigazgatásban a régi vármegyei és ezen belül a főispáni és alispáni teendők ellátásával megbízott kormánybiztosi rendszerre támaszkodott. A rendszert az első világháború előtt létrehozták, a háború tartalmára korlátozva, a kivételes hatalomról szóló 1912 LXII tc. 4. §-a hívta életre.

A kormánybiztost az egész vármegye urává tette, akinek szükség esetén még a fegyveres testületek is rendelkezésére álltak. Természetesen ezen személyek osztották a fennálló hatalom politikai felfogásait. November első felében fokozatosan került sor az új főispánok és kormánybiztosok kinevezésére. Amikor új embert állítottak hivatalba, ez a „főispán teendőivel ellátott kormánybiztosi” címet kapta. A főispánok és kormánybiztosok közül sokan nem váltották be a működésükhöz fűzött reményeket. Többen szembe kerültek a kormány politikájával, ellenforradalmi tevékenységet fejtettek ki vagy a vármegyékben működő nemzeti tanácsok és a főispánok döntéseivel szemben túllépték a meghatalmazásukra szóló jogköröket.

Szepes vármegye esetében ez utóbbi miatt került szembe az alispán (főispáni teendőket látott el) és a kormánybiztos. Viszont fontos és megkerülhetetlen jelen esetben a vármegye közbiztonságának kérdése. Mint láttuk, a tanácsoknak a vármegye életét sikerült normalizálniuk, azonban a közbiztonság és védelem kérdése számukra is komoly gondot okozott.⁵⁹

A novemberi hónap elején még úgy-ahogy szavatolták a közbiztonságot. Azonban ez a hó vége felé már kifogásolhatóvá vált. „A 67-ik számú gyalogezred eperjesi pót századából fegyveresen megszökött katonák több városban és községben garázdálkodtak és a csőcseléket is hasonló eljárásra indították. Nagyobb zavargások fordultak elő [...] hónap elején.”⁶⁰ Az ősz folyamán a vármegyének nemcsak a csehszlovák megszállástól kellett tartania, hanem északról történelmi alapon a lengyelek is igényt formáltak a vármegyére. Ugyanakkor leszögezhetjük, hogy a vármegye területén lévő „katonai karhatalom egyelőre a belbéke biztosítására elegendőnek bizonyult”.⁶¹

A belső és külső közbiztonság veszélyessé váló helyzete miatt november 6-i táviratában jelezte dr. Neogrády Lajos alispánnak Batthány Tivadar belügyminiszter, hogy Dr. Müller Vilmos ezredorvost nevezte ki és bízta meg a kormánybiztosi feladatok elvégzé-

⁵⁸ MNL OL K40 VII 719/1918.

⁵⁹ Schönwald Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969, 198–200. p.

⁶⁰ Közbiztonsági állapotok. *Szepesi Hírnök*, 1918. december 4.

⁶¹ Uo.

sével.⁶² A belügyminiszter a nemzetőrség megszervezésére hatalmazta fel és arra, hogy vegyen részt a helyi nemzeti tanácsok munkájában.⁶³ Továbbá kérte Batthány, hogy az alispán a törvényhatóság területén tevékenykedő Müller Vilmost tevékenykedésében ne zavarja meg és mindenben támogassa.⁶⁴

A probléma ott kezdődött, amikor is Müller beavatkozni kívánt a zsír, a burgonya és árpa rekvirálásba és árának szabályozásába. Vagyis túllépte felhatalmazásának jogkörét és a nemzeti tanácsok engedélye nélkül avatkozott be a közéletmezés kérdésébe, amelyről korábban jeleztem, hogy november elején Iglón a vármegye határozatilag egy kényes egyensúlyt létrehozva közösen megegyezett. Erről az alispán november 22-én tájékoztatta is a belügyminisztert.

Már a november 12-én megtartott Szepes vármegyei Nemzet Tanácsok és elsőfokú közigazgatási hatóságok értekezletén komoly problémák vetődtek fel a Nemzeti Tanácsok és Nemzetőrségek szervezése kérdésben. Az első probléma a népbiztos által kezdeményezett átszervezés a Nemzeti Tanácsokkal kapcsolatosan. Müller elgondolása szerint minden városban és községben külön-külön tanácsot kellene létrehozni, ahány nemzetiség létezik. Jeleztem, korábban, hogy a három fő nemzetiségnek létrejött a maga „csúcsszerve”, és úgy vélték, hogy az átalakítása bizalmatlanságot szülne és a vármegye „jelenlegi szervezetét az érdekelt lakosság megnyugvással vette tudomásul”.⁶⁵ Magyarán: a polgárok és az értelmiség nem kívánta ezen szervezetet megnyitni a paraszti társadalom előtt, mint ahogy Helfthy Andor is írta, nehogy a cselédség és parasztság (akik szlovákok) döntsének a vármegye sorsáról. A nemzetőrség kapcsán kiemelik, hogy azokat már Müller előtt megszervezték megbízható lakosság köréből, vagy „szervezésük folyamatban a helyi viszonyokat ismerő erre alkalmas és lakosság bizalmát bíró parancsnokok vezetése alatt”.⁶⁶ Míg ezzel szemben a népbiztos – amit kifogásoltak – helyi viszonyokat nem ismerő idegen fiatal tisztek parancsnokságára bízta volna. Ehhez kapcsolódik a harmadik probléma, hogy a nem megbízható szlovák lakosságú községekben ugyan létre kell hozni a nemzetőrséget, de a felfegyverzésüket kerülni kell. „Tartani lehet attól, hogy a cseh-szlovák agitációk által tévútra vezetett és ellenséges indulatú tót nép [...] erőszakoskodásokra, [...] a magyar érzelmiek terrorizálására, sőt megtámadására fogja felhasználni.”⁶⁷ Úgy vélte a vármegye közönsége, hogy a rend helyreállítása és fenntartása érdekében Müller Vilmos közreműködésére szükség nincsen, és egyéni képességei sem teszik alkalmassá őt arra, hogy személye közmelegnyugvást nyújtana.

Müller akkor került szembe Neogrády alispánnal, amikor is panasszal fordult Jászi minisztériumához, azzal kapcsolatban, hogy az előbb felsorolt intézkedései elé akadá-

62 Štátny archív Levoča. Spišská Župa-podžupan, administratívne písomnosti. (ŠA Lev) 16937/1918a.

63 ŠA Lev 16860/1918; 8488 res. /1918.

64 ŠA Lev 9182 res./1918.

65 ŠA Lev 9974 res./1918.

66 Uo.

67 Uo.

lyokat gördít az alispán. „Tót nemzeti tanács megalakulása elé alispán akadályokat gördít sőt ellene képviselői testületi határozatot akar provokálni ezekben a sorsdöntő napokban [megjegyz.: november 12.]. Miniszter urat kérem, hogy a lőcsei alispán által a képviselő testület összehívását táviratilag megtiltani.”⁶⁸ A minisztérium részéről természetesen kérdőre vonódott az alispán. Neogrády a november 12-i gyűlést követően telefonon válaszában tagadta Müller vádjait és aggályait fejezte ki vele szemben. Ekkor is kiemelte, hogy külön szlovák nemzeti tanácsok megszervezésére nincs szükség, mert a tanácsok a magyar, német és szlovák lakosság bevonásával szerveződtek meg. Kitért a szlovák lakosság felfegyverzésére is, hogy az a vármegye eddigi nyugalmát (sic!) megingatná. „Részéről eddig is mindent elkövetett, hogy Dr. Müller népbiztos úrral egységes eljárást folytasson a közbéke és közrend érdekében.”⁶⁹ De „sajnálattal vagyok kénytelen felemlíteni azt, hogy dr. Müller Vilmos volt népbiztos oly értelmű kijelentéseket is tett, melyek alkalmasak arra, hogy a vármegye lakosságát indok nélkül felizgassák, a közönség és a hatóságok között eddig fennállott összhangot megzavarják és a lakosság közt ellentéteket intézzenek.”⁷⁰ Végül tolmácsolta a Nemzeti Tanácsok álláspontját is: a vármegye területén a rend helyreállítása és fenntartása érdekében nincs szükség a kormánybiztos közreműködésére, „tehát az én szerény nézetemet is tolmácsolja”.⁷¹ Felmerülhet a kérdés, hogy az alispánt a népbiztos jelenléte és hatalmának korlátozása kényelmetlenül érintette, ez okozhatta a konfliktusuk valódi okát.

Neogrády alispán helyzetváltoztatlansága miatt november 25-én levelet intézett a belügyminiszternek. Ahogy Müller tette korábban, most az alispán vádolta meg a népbiztost felhatalmazott jogkörének túllépésével. „A csendőrséghez meghagyásokat intéz, a közigazgatási hatóságokat intézkedésre szólítja fel, munkás értekezleteket tart, ezeken a hatóságok ellen izgat és [...] kasztszerű elkülönítéseket kezdeményezve a belső rendet teljesen felforgatja.”⁷² Nagy valószínűséggel a szociáldemokrata párt irányvonalával, annak is Kunfi-féle vonalával szimpatizált, és nem elfelejtendő, hogy a politikai életbe mint „homo novus” került be. Személye kapcsán egyértelműen nem kvalitásai, hanem lojalitása döntött abban a bizottságban, amelyet a kormány jelölt ki a kormánybiztosok kinevezésére. Ennek a bizottságnak tagja volt Lovászy Márton, Kunfi Zsigmond és Batthány Tivadar. Ugyanakkor Kassán Molnár Miklós szociáldemokrata politikus és inkább a Garami-vonal képviselője, mint helyi politikus, ismerte a vármegye viszonyait, annak megfelelően tudta betölteni és ellátni a kormánybiztosi feladatait.⁷³

A belügyminiszter érzékelve ezen problémákat és feszültségeket, kijelentette az alispánnak, hogy vissza fogják vonni Müller Vilmos megbízatását. Miután Batthány úgy

68 MNL OL 382/1918.

69 Uo.

70 Közbiztonsági állapotok. *Szepesi Hírnök*, 1918. december 4.

71 *ŠA Lev* 16937/1918.

72 Uo.

73 Sztancs Gábor: Kassa helyzete és sora 1918 őszén. In Hajdú Anikó (szerk.): *Multietnikus világok Közép-Európában, 1867–1944. Multietnické prostredie v Strednej Európe, 1867 – 1944.* Szlovákiai Magyar Fiatalok Tudományos és Kulturális Társulása, 2016, 109–130. p.

látta, hogy a nemzeti tanácsok megszerveződtek és hogy ezek hatásköre fokozatosan csökken a közigazgatás konszolidálódása révén, Müller Vilmos működése nem szükséges, ezért november 27-i hatállyal visszavonta megbízatását.⁷⁴ Elmondhatjuk, hogy a vármegye régi elitje sikeresen megbuktatott egy olyan kormánybiztost, aki a helyi viszonyokkal szemben kívánta érvényesíteni hatáskörét.

„Selbständige Zipser Republik” – A kérészéletű köztársaság

Visszatérve a keleti szlovákok önrendelkezéséhez, 1918. december elején, érzékelve a központi hatalom gyengeségét, úgy ítélték meg, hogy önrendelkezésük csak az önálló, de Magyarországgal baráti viszonyban lévő köztársaság kikiáltásával biztosíthatók. Erre Kassán, december 11-én került sor, itt és ekkor létrehozták a Keletiszlovák Népköztársaságot.

Ezzel szemben a szepességi németek körében már jóval hamarabb megfogalmazódott az önálló köztársaság gondolata. Már november 16-án felvetette Dr. Kéler Tibor késmárki országgyűlési képviselő a Szepesi Lapok hasábjain. Írja, hogy a Szepességnek megvan a közjogi és történelmi alapja az önrendelkezésére. Ugyanakkor a kis terület nem lehet akadálya az önálló államalapításnak, mert hiszen vannak kisebb területű államok is. Ilyen miniatűr államok Monaco, Andorra és San Marino, amelyek anakronizmusok, operettállamok, amelyek kivételek, ahol a függetlenség megjelenik.⁷⁵ Kéler elvi elgondolásában úgy gondolta, hogy a Szepesség idegenforgalom központjává válhatna, amely révén a jólét általánossá válhatna, ezért az ipar, a kereskedelem, a bányászat és a mezőgazdaság felvirágzását várja tőle. Felveti azt is, hogy a Szepesi Köztársaság a kivándorolt németek számára olyan lenne, mint Svájc. Ez az állam lenne a Kárpátok Svájca, amely révén tömeges visszavándorlás indulna meg.⁷⁶

A Karpathen-Post november 28-án közölt egy cikket, amelyben a köztársaság gondolata mellett a német közigazgatási régió gondolata is felmerült. A cikk szerzője szerint Kéler elérte, hogy néhány honfitársunk lelkesedett e gondolat iránt, viszont javaslata egyes érzéseket váltott ki. A szerző is úgy gondolta, a múlt révén volna történelmi alapja egy önálló köztársaságnak. Jogi mintájának és státuszának Montenegrót említi. A szerző kitér az önállóság gazdasági előnyére, bár elismeri, hogy a világháború a nagyobb gazdasági területek felé haladt. A mikroterületű állam a vámtarifa, a kis gazdasági szervezetek, a nagyobb államokkal szembeni lemaradás a mezőgazdasági és ipari fejlesztésekben – mind a hátrányai a kis állami létnek.⁷⁷

Maga Jászi is kitért erre annak idején, a háború alatt, közvetve a Mitteleuropa problematikájához és benne elfoglalt álláspontja kapcsán. „Képes lesz-e ez a maroknyi nép

74 ŠA Lev 16937/1918.

75 Scepusi köztársaság. *Szepesi Lapok*, 1918. november 16. vö. Zipser Republik oder deutsches Verwaltungsgebiet? *Karpathen-Post*, 1918. november 28.

76 Uo.

77 Zipser Republik oder deutsches Verwaltungsgebiet? *Karpathen-Post*, 1918. november 28.

folytatni büszke, önálló állami létét [...] Képes lesz-e megővni politikai és kulturális egyéniségét [...] Óriási militáris szervezettségek, egyre táguló gazdasági piacok, egyre félelmetesebb termelési felkészültségek közé beékelve meddig lesz képes [...] fenntartani és fejleszteni független állami életét?” – teszi fel a kérdéseit Jászi 1915 szeptemberében, és ezeket a komplex kérdéseket nevezte a „kis államok problémájának”.⁷⁸ Jászi úgy látta, hogy a kis nemzetek önálló állami eszménye idejétmúlt, korszerűtlen „minden védővamos és nacionalista-militarista neki rugaszkodás dacára, már megcsendült a kis államok lélekharangja”.⁷⁹ Ezzel szemben a Karpathen-Post írója úgy vélte, hogy pont ezek a kis állami lét hátrányai, és az azokra adott megoldások segítették Svájc megerősödését.⁸⁰ A probléma mégis az, hogyan tudják megvédeni magukat a csehszlovák állammal szemben, és ennek egyetlen módja, hogyha erőteljesen képviseltetik magukat a békekonferencián.

Ugyanakkor sokkal jobban tudná a nép védelmét nyújtani a renneri kulturális⁸¹ autonómia gondolatán létrehozandó német közigazgatási terület. Zipser (szepesi német) nyelvű iskola, közigazgatás révén a németek kulturális létét biztosítaná.⁸² Ez felelne meg teljesen a németiség igazi fejlődésének.

A Jászi–Hodža-tárgyalások során a korábban említett „Tót Impérium” terve felgyorsította az önálló köztársaság kikiáltásának folyamatát. December 3-án a késmárki német tanácstól érkezett táviratban közölték Jászival: ha a magyar állam nem tudja megvédeni őket a csehszlovákoktól, és átadatnak, lépéseket tesznek a független Szepesi Köztársaság proklamálására.⁸³ Várady Zsigmond siketnéma intézeti igazgató december 4-i jelentésében kiért arra, hogyha nem sikerül a cseh befolyást megállítani, akkor Gölnic és Poprád völgyének 6 városa és 50 községe a magyar állam támogatása mellett önálló köztársasággá alakulna.⁸⁴

A Hodža-találkozó kudarca után és a demarkációs vonalak felvidéki megállapítását követően a Magyar Nemzeti Tanács és a Német Nemzeti Tanács képviselői kiterjedt politikai előkészületeket tettek meg a szlovák hatóságok tiltakozása ellenére. Hefthy Andor találkozott Jászival Budapesten, hogy személyesen informálja a szepesi németiség akciójáról. Budapestről táviratot küldött Késmárkra Jászi engedélye mellett, hogy a köztársaság kinyilatkoztatása után a helyi tisztviselők válasszák meg a kormányt és szólítsák fel a városokat és községeket a köztársasághoz való csatlakozásra. A következő táviratában Hefthy közölte, hogy Jászi is egyetért a Szepesi

78 kis államok problémája. In Jászi Oszkár: *Múlt és jövő határán*. Budapest, 1918, 108. p.

79 Uo.

80 Zipler Republik oder deuthes Zerwaltungsgebiet? *Karpathen-Post*, 1918. november 28.

81 Karl Renner: *Österreichs Erneuerung. Politisch-programmatische Aufsätze. I–III*. Wien, 1916, I. 156., 158–159. p.; Bóka Éva: Karl Renner európai föderalizmusa. *Történelmi Szemle*, 2002, 3–4. 350. p.

82 Zipler Republik oder deuthes Zerwaltungsgebiet? *Karpathen-Post*, 1918. november 28.

83 MNL OL K40 VII. 607/918.

84 MNL OL K40 VII. 632/1918.

Köztársaság kikiáltásával, és kérte, hogy keressenek kapcsolatot a Keleti Szlovák Tanáccsal, akik hasonló lépéseket kívánnak tenni.⁸⁵

1918. december 9-én a Késmárkon székelő Német Nemzeti Tanács deklarálta az Önellő Szepesi Köztársaságot, „Selbständige Zipser Republik”.⁸⁶ Az „állam” december 17-én a csehek késmárki bevonulásával megszűnt.⁸⁷

Fontos megjegyeznünk, hogy Jászi minisztersége elején ezeket a parciális mozgalmakat nem támogatta. Mindig hangsúlyozta a sajtóban és a minisztertanácsi üléseken, hogy ő az antant által elismert románokat és csehszlovákokat tekinti igazi tárgyalófeleknek és a velük való megegyezés segíthet a békekonferencián a területi veszteség mérséklésére. Későbbi visszaemlékezésében pontosabban megfogalmazta velük szembeni ellenérzéseit: „[...] mert ismertem a különböző szeparatistikus mozgalmak keleti tót vezéreit, s tudtam, hogy mögöttük komoly tömegek nem állnak, lévén ők a régi korrupt feudális rendnek mindenre kapható szolgálói [...]”⁸⁸ Ezen állítását a szepesi németekkel szemben is fenntartotta.

A szepesi németiség és a sárosi szlovjakság önrendelkezési kísérletének utóélete

A magyar kormányzat és köztük Jászi is tovább foglalkozott Szepes és Sáros vármegye rövid ideig megvalósult és végül megszüntetett önrendelkezésével. Jászi az antantbarát nemzetiségi vezetőkkel folytatott tárgyalásai során felkínált provizóriumtervezetek révén s figyelembe véve ezen parciális mozgalmakat dolgozta ki „keleti Svájc tervezetét”. A tervezet 14 kanton jelöl meg az ország területén belül. Jászi a kantonokat több vármegye összevonásából kívánta kialakítani, figyelembe véve a nemzetiségi arányokat. Számunkra a III-as kanton⁸⁹ az érdekes, amelyet Szepes, Abaúj-Torna, Gömör, Borsod, Zemplén, Sáros vármegyéből alakított ki, és központjának Kassát tette volna. Ez tervezet, mint említettem, teljesen az elképzelések szintjén maradt.

85 ŠA Levoča 28/1918.

86 Világ, 1918. december 8.

87 Tajták, Ladislav: *Národnodemokratické revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika, 1972, 86–91. p.

88 Jászi Oszkár: *Magyar kálvária, magyar feltámadás*. (2. kiadás) Budapest, 1989. 71. p.

89 A kantonok – a nemzetiségi minisztérium által készített Kis kátéban rögzített alapelvek szerint – külön-külön intézték volna saját népük és területük politikai, pénzügyi, vallási, kulturális ügyeit. Maguk választhatták volna meg tisztviselőiket és esküdtbíráikat, maguk szedhették volna be az adókat. A kollegiális rendszerű központi szövetségi tanács csupán a közös érdekű törvényhozás teendőit látta volna el. Domokos László: *Kis káté a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogáról*. Budapest, 1919, 31–34. p.; Szarka László: A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége 1918 végén. *Regio*, 1990. 1. sz. 57–58. p.; Sztancs Gábor: *Föderalizmus helyett felbomlás. Az Osztrák–Magyar Monarchia nem domináns nemzeteinek államépítő törekvései az első világháború éveiben*. *Valóság*, 2017. 8. sz. 50–63. p.

Ugyanakkor ami magyar részről megvalósult, azt a Berinkey-kormány időszakában dolgozták ki, végül két néptörvény révén, az 1919. VI. német autonómia néptörvénnyel és az 1919. március 6-i Tótország önkormányzatáról szóló XXX. néptörvénnyel biztosította a magyar állam a németek és a keleti szlovákok önrendelkezését.⁹⁰

Összegzés

Következtetésként elmondhatjuk, hogy a szepesi németiség önrendelkezése 1918 őszén részben a helyi németiség, illetve magyarság (asszimilálódott németiség és zsidóság) identitására építkezve jelentkezett. Mint láthattuk, az önállóság nagyon sokáig nem fogalmazódott meg lehetséges megoldásként, csakúgy, mint a budapesti Deutscher-Ungarischer Volksrat autonómiaelképzelése. A csehszlovák célok elleni fellépés Késmárkon indult meg, de a vármegye, a rendezett tanácsú városok és a községek is csatlakoztak hozzá. Láthattuk, hogy a magyarság, németiség és szlovákság három várost kiemelve létrehozták saját, a vármegye lakosságát nemzetiségenként tömörítő „csúcs” Nemzeti Tanácsait, amely képviselték akarataikat. A vármegye és a város vezetése a legvégső pillanatig ragaszkodott Magyarországhoz, egészen addig, míg a Jászi Oszkár tárgyalásai révén át nem kerültek a „Tót Impérium” alá, majd a demarkációs vonal kijelölése révén a magyar kormányzat lemondott ezen területek katonai megtartásáról. Mindezen folyamatok ösztökéltek a szepesi németiséget arra, hogy saját „nemzeti” önrendelkezésüknek helyet kérjenek a békekonferencián.

A háborús vereség következtében az egyes önrendelkezések kiélezték a város és vidék közötti ellentéteket. Láthattuk, hogy a városok német, magyar vagy szlovák értelmiségi lakossága komoly ellenérzéseket táplált a vidéki szlováksággal szemben. Ennek okán is a szepesi német értelmiség nagyon komoly propagandával igyekezett a vidéki szlovákságot megnyerni vagy felvilágosítani.

Összegezve: a város kitartott mindaddig, amíg tudott, a magyar állam mellett, de a megváltozó viszonyokat érzékelve (a reményvesztést, a lengyel és csehszlovák csapatok közelségét) inkább a megszállókat próbálta kijátszani egymás ellenében és velük tárgyalva elérni a jobb és kedvezőbb feltételeket a város lakosságának, valamint a zipsereknek.

Mindent összegezve elmondható, hogy a Károlyi-kormány, benne Jászi Oszkár és Késmárk város vezetősége ideiglenesnek és a békekonferenciáig terjedőnek tekintették az ország egyes részeinek az új államok általi katonai megszállást.

90 L. bővebben a néptörvényekről: Schönwald Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969, 75–88. p.

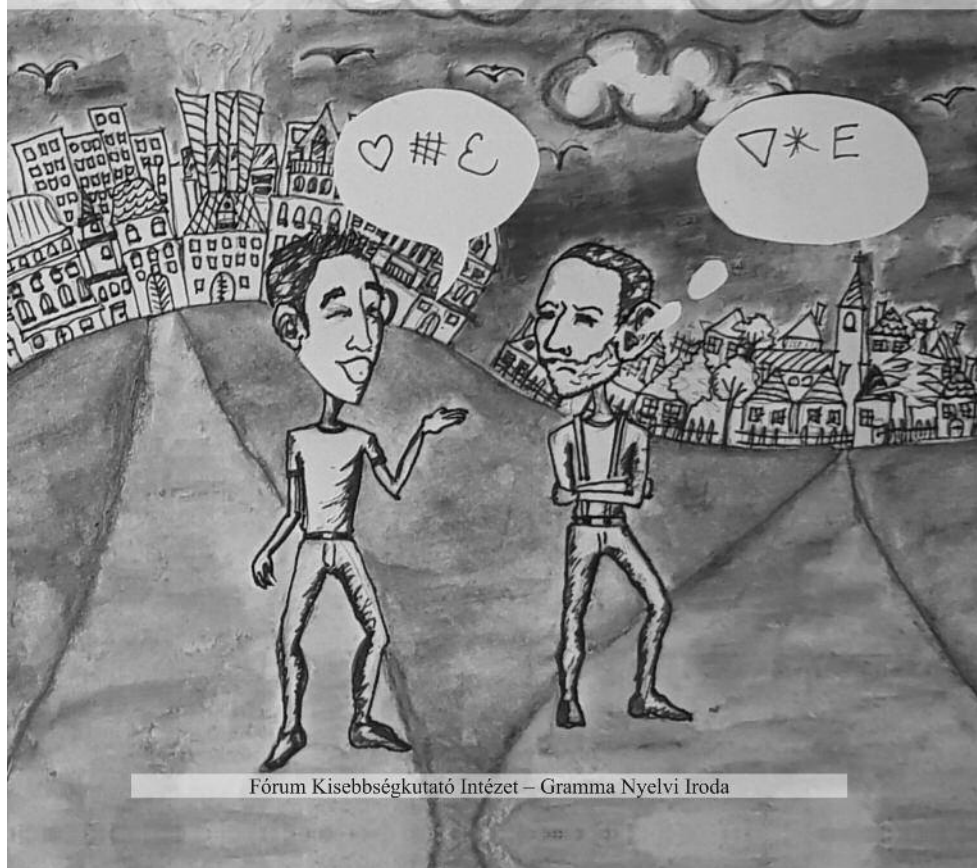
GÁBOR SZTANCS

„SELBSTÄNDIGE ZIPSER REPUBLIK”. THE PARTIAL MOVEMENT OF GERMANS OF THE SZEPES REGION IN AUTUMN 1918

The self-determination of the Germans in the Szepes (today Spiš) region in autumn 1918 was partly built upon the identity of local Germans and Hungarians (assimilated Germans and Jews). Independence had not been formulated as a possible solution for a very long time. The actions against Czechoslovak goals started in Késmárk (today Kežmarok), but the county, the cities with orderly councils, and the municipalities also joined them. The leadership of the county and the city too insisted on belonging to Hungary to the very last moment. In consequence of the defeat in war, the individual self-determinations accentuated contrapositions between the city and the countryside. The German, Hungarian or Slovak intellectuals living in the cities had developed severe hostility toward the rural Slovak population. For this reason, the German intelligentsia of Szepes endeavoured to win or enlighten the rural Slovaks with a serious propaganda. The town of Késmárk insisted on the Hungarian state until it could, but, sensing the change of conditions, the loss of hope, the closeness of the Polish and Czechoslovak troops, they tried to achieve better and more favourable conditions for the city's population and the Zipsers rather by playing off the occupants against each other, and by negotiating with them. The Károlyi Government with Oszkár Jászi, and the leadership of the city of Késmárk considered the military occupation of some parts of the country by the new states for temporary and lasting only until the peace conference.

Lanstyák Jstván

Nyelvalakítás és nyelvi problémák

Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda

Az első bécsi döntés, néhány visszatérő zempléni település községi krónikájának tükrében

ATTILA GODZSÁK

The First Vienna Award in the Chronicles of Some Returning Municipalities in the Zemplén Region

Keywords: First Vienna Award, Zemplén, Zemplín, Semplin, municipal commemorative book, 1938, Bodrogköz, Medzibodrožie, Sátoraljaújhely

A csehszlovák kormány többször is rendelkezett községi emlékkönyvek, krónikák kötelező alkalmazásáról. Először az 1920. évi jan. 30-án kelt Törvények és Rendeletek gyűjteményében 80. szám alatt elrendelte, hogy minden politikai község köteles saját költségén községi emlékkönyvet létesíteni. Az 1932. nov. 17-én kelt 169. számú csehszlovák kormányrendelet alapján pedig 1933. júl. 1-ig minden község köteles volt emlékkönyv vezetését elkezdni, amennyiben még nem rendelkezett ilyennel.¹

Az emlékkönyvet a címdalon és a 10. oldalon kellett pecséttel hitelesíteni. A rendelet második paragrafusa úgy fogalmazott, hogy „*az emlékkönyv célja a helyi történelem megővése a jövő számára*”.²

Az emlékkönyvek vezetésére egy krónikást kellett felkérni, akinek először magáról kellett egy kicsit írnia, majd a községének történetét kellett megírnia, bemutatva annak akkori állapotát is. Majd évről évre lejegyezni az adott év helyi jelentős eseményeit. A rendelet harmadik paragrafusának harmadik pontja kiemeli, hogy „*az emlékkönyvben legyen rögzítve a falu reakciója a nagy történelmi eseményekről*”. Meg kell még emlétenünk, hogy a rendelet ezenfelül szabályozza a krónika tárolását, melyet a krónikaíró nem tarthatott az otthonában, hanem biztonságban kellett tárolnia, egy iskolában vagy az önkormányzatnál, levéltárban, múzeumban. A helyi polgármesterből és két polgárból bizottságot is fel kellett állítani a munka felügyeletére, ellenőrzésére és jóváhagyására, a rendelet 7. paragrafusa alapján. Fontos a mi szempontunkból, hogy amennyiben a 20%-ot meghaladta egy nemzetiség az adott településen a legutóbbi népszámlálás alapján, az adott nemzetiség egy további tagot delegálhatott a bizottságba, kivéve ha már az eredeti tagok közül is az adott nemzetiséghez tartozott valaki.

1 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 11. köt. 1. p.

2 A rendelet megtalálható eredeti cseh nyelven a brünni Morva Regionális Archívum honlapján: <http://home.tiscali.cz/sokazr/kroniky/narizeni.htm>, a továbbiakban ez alapján ismeretem a rendeletet.

Mint láthatjuk majd a következőkből, már az emlékkönyvírás elkezdése vagy elkezdés utáni folytatása is igen vegyes módon került végrehajtásra. Mivel a szövegek a krónika szót használják magukra, ezért az emlékkönyv és krónika fogalmát felváltva használom.

Zemplén vármegyének nagyobb része az 1920-as trianoni békeszerződéssel Csehszlovákiához került. Az 1938-as első bécsi döntéssel visszatért Zemplén vármegyéhez 63 község 55 000, döntő többségében magyar anyanyelvű lakossal.³ Ezen községek közül némelyek emlékkönyve 1940 folyamán bekerült a sátoraljaújhelyi levéltárba. Szerencsére az 1945 utáni két ország közötti iratcserék sem érintették ezeket a köteteket, így azok ma is kutathatóak. Bár a feljegyzések szerint Kisbári (Malá Bara) ma Bári (Bara) településrésze, Szomotor (Somotor), Kisújlak (Nová Vieska pri Bodrogu, korábban Malý Ujlak) ma Szomotor településrésze, Szinyér (Svinice) és Nagygéres (Veľký Horeš) emlékkönyve is bekerült, de ezek már nincsenek meg.

24 községi krónika maradt fenn, ezek közül 4 szlovák nyelven, 19 magyar nyelven, egy pedig 1938 őszéig szlovák, majd magyar nyelven íródott.⁴ 21-et tanár írt, egyet egy görögkatolikus pap, egyet pedig egy római katolikus plébános kezdett írni, majd később egy nyugalmazott főjegyző vett át. A fentiekből látszódik, hogy nem minden krónikát csak egy személy írt, négy esetben beszélhetünk arról, hogy nem az elkezdő folytatta a krónika vezetését. Ebből az egyik eset, amikor a szlovák krónikás helyét átvette egy magyar (Nagytoronya/Veľká Trňa), egy esetben pedig az eredetileg kijelölt személy évekig bele se kezdett a munkába (Leleszpólyán/Poľany), ezért kellett leváltani. Két esetben volt női krónikás, mind a kétszer átvető (Bacska/Bačka és Kisgéres/Malý Horeš).

Többnyire több mint 20 oldalon keresztül mutatták be a község történelmét és akkori állapotát. Véke (Vojka) esetében szinte monografikus szinten – több mint száz oldalon –, néhol viszont igen kurtán (pl.: Pálfölde, Kistoronya/Malá Trňa).

A következő községek krónikái maradtak fenn. Bacska (Bačka), Battyán (Boľany), Biste (Byšta), Bodrogszentcsaba (Svätuš, korábban Plešany), Bodrogszentmária (Svätá Mária), Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrogom), Boly (Boľ), Borsi (Borša), Királyhelme (Kráľovský Chľmec), Kisdobro (Dobrá), Kisgéres (Malý Horeš), Kiskázmért (Malý Kazimír) 1960-ban Nagykázmérral egyesítették. Kistoronya (Malá Trňa), Leleszpólyán (Pólyán és Bodrogmező nevet is használták, szlovákul Poľany), Magyarjesztreb/Magyarsas (Zemplínske Jastrabie), Nagytoronya (Veľká Trňa), Pálfölde ma Bodrogszentmária településrésze (Svätá Mária), Rad (Rad), Szolnocska (Solňická). Szürnyeg (Sirník), Vécs/Bodrogvécs (Več) ma Szomotor (Somotor) településrésze. Véke (Vojka), Zemplén (Zemplín) és Zétény (Zatín).

Többségük ma is magyar többségű község. Ez alól a szlovák nyelven íródott emlékkönyvű települések képeznek kivételt, melyek egy része azonban az 1910-es népszámláláskor még magyar többségű – igaz, jelentős szlovák kisebbséggel rendelkező – település volt. Továbbá Szürnyeg (Sirník) is szlovák többségű, mely krónikája ugyan magya-

3 A témáról részletesen lehet olvasni: Godzsák 2011; összefoglalóan pedig: Godzsák 2015.

4 A négy hiányzó emlékkönyv községe ma is magyar többségű, ezért valószínűsíthető, hogy magyar nyelven írdtak ezek a krónikák is.

rul íródott, de már az 1910-es népszámlálás szerint is szlovák többségű település volt. A több magyar névvel is rendelkező településeknél írásomban azt használok, amit az adott község emlékkönyvírója is használt.

A 24 krónikából csupán 14, amelyet a „megkezdés” – történeti leírás – után is folytattak évente. Négy folytatás nélküli krónikát 1933-ban írtak, kettőt 1935-ben, kettőt 1936-ban és kettőt 1937-ben. A folytatólagosak közül öt indult 1933-ban, belőlük egyet 1934-ben, kettőt 1936-ban, egyet 1937-ben és egyet 1939-ben fejeztek be. Hatot kezdtek 1934-ben írni, belőlük egyet 1935-ben, egyet 1937-ben, hármat 1938-ban, egyet pedig 1940-ben hagytak abba. Egyet 1935-ben kezdtek el vezetni és 1938-ban hagyták abba, kettőt pedig 1936-ban kezdtek és belőlük 1-1 írását 1937-ben, illetve 1938-ban fejezték be.

Három esetben tesznek említést a krónikások tiszteletdíjáról. Bacskán (Bačka) 200 csehszlovák koronában határozzák meg az évenkénti fizetést, Bodrogszerdahelyen (Streda nad Bodrogom) 400 csehszlovák koronában, Vékén (Vojka) pedig azt írják, hogy „*honoráriuma e téren végzett munka arányában lesz majd megállapítva*”.⁵ Hét emlékkönyvben tesznek említést az első bécsi döntésről, értelemszerűen ennyi évkönyvben vannak bejegyzések 1938-ra vonatkozóan.

	Mettől meddig vezettek	Ki írta	Neme	Mennyi a történeti felvezetés	A bécsi döntésről található benne valami	Nyelve	Tiszteletdíj	Volt-e átvétel
Bacska	1934–1937	tanító	férfi/nő	20 old.	nem	magyar	200 kr.	igen
Battyán	1934–1938	tanító	férfi	34 old.	igen	magyar		nem
Biste	1933	tanító	férfi	8 old.	nem	szlovák		nem
Bodrogszentes	1933	tanító	férfi	20 old.	nem	magyar		nem
Bodrogszentmária	1935	erdész	férfi	27 old.	nem	magyar		nem
Bodrogszerdahely	1935–1938	tanító	férfi	32 old.	igen	magyar	400 kr.	nem
Boly	1934–1940	tanító	férfi	25 old.	igen	magyar		nem
Borsi	1937	tanító	férfi	30 old.	nem	magyar		nem
Királyhelmece	1933–1939	tanító	férfi	35 old.	igen	magyar		nem
Kisdobra	1936	tanító	férfi	29 old.	nem	magyar		nem
Kisgéres	1934–1935	tanító	férfi/nő	5 old.	nem	magyar		igen
Kiskázmér	1933–1936	tanító	férfi	5 old.	nem	szlovák		nem
Kistoronya	1933	tanító	férfi	2 old.	nem	szlovák		nem
Leleszpólyán	1937	tanító	férfi	28 old.	nem	magyar		igen
Magyarjlesztreb	1933–1934	tanító	férfi	30 old.	nem	szlovák		nem
Nagytoronya	1934–1938	tanító	férfi	20 old.	igen	szlo/magy		igen
Pálfölde	1936	tanító	férfi	1 old.	nem	magyar		nem
Rad	1934–1938	plébános/ főjegyző	férfi	28 old.	igen	magyar		igen
Szolnocska	1936–1937	tanító	férfi	28 old.	nem	magyar		nem
Szűrnyeg	1933	tanító	férfi	30 old.	nem	magyar		nem
Vécs	1933–1937	tanító	férfi	6 old.	nem	magyar		nem
Véke	1935	tanító	férfi	több mint 100 számozatlan old.	nem	magyar	*	
Zemplén	1936–1938	gk. lelkész	férfi	35 old.	igen	magyar		nem
Zétény	1933–1936	tanító	férfi	13 old.	nem	magyar		nem

* „honoráriuma e téren végzett munka arányában lesz majd megállapítva”

Néhány érdekességet 1938 előttről is megemlítené tartok. Bodrogszentesen (Svätuš, korábban Plešany) egy „eredettörténet” is belekerült a krónikába, mégpedig

⁵ A rendelet nem szabályozza a fizetséget egységesen, hiszen azt nehéz is lenne, hanem a településvezetésre bízta.

egy tündérkirályról, aki azon a vidéken élt a történelem előtti időkben. Boly (Boľ) emlékkönyve pedig tartalmaz egy kézzel rajzolt kihajtható színes térképet a településről, melyet a krónikás rajzolt, aki minden bizonnyal természettudományi tantárgyakat taníthatott, ugyanis a krónikában sokat foglalkozik az éghajlattal, növényzettel, élővilággal, ásványkincsekkel, az állatokról ráadásul külön rendszerezve írt. Boly (Boľ) kapcsán még meg kell említeni, hogy a borítóról – kívül-belül – el van tüntetve az egykori szlovák nyomtatott címzés.

Rad (Rad) emlékkönyvében van egy érdekes adalék a 72–73. oldalon, 1937-es datálással: *„Bélyegeken való kimutatása annak, hogy merre levelezik Rad lakossága a legtöbbet.”* Azaz egy oldal teleragasztva csehszlovák, magyar és amerikai (többnyire kanadai, kisebb részben USA), 2 db román és egy ismeretlen eredetű angol nyelvű bélyeggel. Ezután egy *„az eddigiek tartalomjegyzéke”* is megtalálható benne. Zétény (Zatín) emlékkönyvében pedig a fennmaradtak közül egyedülálló az, hogy az első év lezárása után nem csak aktuális dolgokat ír, hanem folyamatosan ad újabb és újabb kikutatott adalékokat a község múltjához.

Érdekes adalék a két világháború közti felvidéki magyar történelemhez az, hogy mikor a választási eredményekről írnak, láthatóvá válik, hogy volt egy időszak, amikor a kommunista párt igencsak erős volt ezekben a községekben. Ilyen volt Bodrogszentmária (Svätá Mária), ahol az 1928-as választásokon a kommunista pártra érkezett a legtöbb szavazat, de 1935-ben már a keresztényszocialistákra.⁶ Battyánban (Boťany) is a kommunisták kapták a legtöbb mandátumot eleinte,⁷ de 1935-re már nagyon meggyengültek itt is,⁸ később pedig az Egyesült Magyar Párt lett toronymagasan a legerősebb párt, a voksok több mint 50%-át megkapták, a többi öt párt pedig a szavazatok kisebb felén osztozkodott, a kommunisták pedig közülük is legutolsók lettek.⁹ De Véke (Vojka) községben is eleinte erősek voltak a – Magyarországgal ellentétben – legálisan szervezkedő kommunisták.

Angyal Béla foglalkozott a korszak magyar választói magatartásával, és ő is foglalkozik a felvetett témával. Kimutatja, hogy sok magyar vidéken átlag fölötti volt a kommunisták eredménye 1925-ben a nemzetgyűlési választásokon, 1928-ban a tartományi és járási választásokon, 1929-ben és 1935-ben a képviselőházi választásokon. Szlovákiában a kommunisták a legerősebb bázissal a túlnyomó részben magyarul lakta vidékeken rendelkeztek.¹⁰ A nagy visszaesés 1938-ban, a községi választásokon érkezett el.¹¹ Azonban mint láthattuk, az általunk vizsgált településeken már 1935-ben fordult a kocka, holott összesítésben Angyal eredményei alapján, 1935-ben még növekedett is a kommunisták által kapott szavazatok aránya.

6 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 24. köt. 9. p.

7 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 30. köt. 12. p.

8 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 30. köt. 59. p.

9 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 30. köt. 104. p.

10 Angyal 2001.

11 Angyal 2001.

Meg kell említeni, hogy több emlékkönyvben előjön a környék szegénységéből fakadó nagy kivándorlás is: „Községünkől sokan mentek ki az Egyesül Államokba, újabban Kanadába, napjainkban pedig Argentínába.”¹²

Vécs (Véc) község krónikása pedig egyenesen a következőképp fogalmaz az írásának elején. „Községünk múltjából nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. Egyébként is ebben a községben egyhangú eseménytelen az élet. Hosszú idő óta kergeti a lakosokat a szegénység Amerikába. 1914-ig állandó a kivándorlás. Alig van olyan ember a községben, aki nem járta meg Amerikát. A 15–30 év közötti korban levők legnagyobb része Amerikában született. A kivándorlók 15–20 évig kint élnek, szorgalmas munkával szerzett dollárjaikat megtakarítják s hazatérve egészségesebb lakást építenek, pár hold földet szereznek”¹³

Zemplén község emlékkönyvében a bevezetésben van egy részlet, amelyik megszívlelendő és rávilágít mind a felhasználhatóság spektrumára, mind pedig annak nehézségeire is. „Csak a demokratikus rendszer lehet oly széles látókörű, hogy figyelme mindenre kiterjed és jogalkotási úton intézkedik arról, hogy a jövő kormányzata de egy szersmind a tudományos munkássága is biztos alappal bírjon a múltat illetőleg, amelynek ismerete nélkül a jelen tökéletes ismerete lehetetlen, mivel a jelen a múltnak az eredménye. A Kormányintézkedés nem intézkedik részletesen a krónika írásáról, csupán alapolgokat szögez le. A községi krónika írás oly tág tér, hogy azt kötelező erővel az egész államra nem lehet egységes szabályok szerint követelni. Mindenütt mások a viszonyok, tág tere nyílik a krónikás saját felfogásának az adatok fontosságának és sorrendjének megállapításáról. Egyes nem hivatalos vezérkönyvek útmutatásait nem lehet teljesen általánosítani, csupán tanácsadás lehet.”¹⁴

A fentiek megmutatják azt, hogy mire is használhatja ma egy kutató a krónikákat. Egyrészt segítheti falumonográfiák születését is, mind a kezdetektől, mind pedig részletesebben és bizonyosabban a krónika íródásának idejére eső események tekintetében. De – mivel egyes krónikások fontosnak tartották megjelölni, mely kútfőkből dolgoztak a régi korok leírásában – abba is betekintést nyerhetünk, hogy a korabeli helyi értelmiség mely forrásokat tekintette relevánsnak és használhatónak saját községe múltjának leírásához.

Jelen tanulmányomban az első bécsi döntés utáni visszacsatolásra adott reflexiókat szeretném vizsgálni, az emlékkönyvírók szemén keresztül, hogy a honvédbevonulások és az azokra időzített ünnepségek lefolyásához információkat szerezhessünk, illetőleg hogyan élték meg a helyiek a határváltozást, természetesen a krónikás interpretációjában. Továbbá a visszacsatolás utáni időszak bemutatása is fontos, azon néhány forrásból, ami arra vonatkozó információkat is közöl. Ezenfelül kibontakozik néhány emlékkönyvből a cseh háborús készülődés ma alig ismert mértéke 1938-ban. Először a részleges, majd általános mozgósítás, erődépítés és felkészülés egy esetleges háborúra a két ország között.

12 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 30. köt. 32. p.

13 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 20. köt. 4. p.

14 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 12. köt. 4. p.

A tanulmány főként forrásbemutató és forrásközlő, de egyes események és fogalmak magyarázatára, illetve tisztázására is kísérletet teszünk.

Battyán (Boťany)

Battyán krónikása írt a már 1938 tavasza, nyara folyamán zajló határmegegerősítésekről, behívásokról, csapatösszevonásokról: „ezek nyugtalanítólag hatottak a lakosokra”.¹⁵ „1938 szeptemberében ismét nyugtalanító hírek terjedtek el a háborúról. A politikai helyzet igen feszült volt. Egymás után kaptak katonai behívót sokan. [...] Sok esetben a csendőrök már katona ruhát is hoztak és rögtön át kellett öltöznie a behívottnak és azonnal mennie. Jellemző ezen időkre a következő eset is. Egyik itteni fiatalember éppen lakodalmát tartotta nagy vígság közepette, amikor éjjel megjött a parancs sokaknak s a fiatal férjnek is. Képzeltető a hatás. A nagy vígság sírássá változott át. Félórán belül az új házások máris szétszakadtak. Szomorú előjelei voltak ezek a közelgő még szomorúbb időnek.”¹⁶

Majd folytatja: „1938. szeptember 24. Gyönyörű szép, derült őszi nap. A nap fény-özönnel árasztotta el községünket. Jókedvű, vidám volt mindenki, pedig már az ítélet alá volt írva. A vidámságot, jókedvet egyszerre csak rémület és kétségbeesés váltotta föl. A Csehszlovák Köztársaság elnöke elrendelte az általános mozgósítást 20–40 évig.¹⁷ [...] A parancs szerint mindenkinek 20–40. életévéig 6 órán belül be kellett vonulnia. [...] Az iskolákban a tanítás azonnal megszűnt, mivel e sorok írójának is és a többi tanítónak is be kellett vonulnia. E szomorú nap délutánján kiürült, megárvult a község. [...] Itthon csak a nők, gyermekek és öregek maradtak. Pár nappal ez után az öregebbeket is berendelték hadimunkára: lövészárkokat, futóárkot és hasonlókat kellett ásniok. [...] Mozgósításkor a lovakat és szekereket is besorozták. [...] a rádiókat lefoglalták és elvitték. A templom toronyban állandóan örök voltak figyelni a netalán közelgő ellenséges repülőgépeket s a légítámadás veszélyére trombita szóval figyelmeztetni az itthonmaradtakat. Az örök gázálarccal voltak felszerelve, hogy gáztámadás esetén is szolgálatukat elláthassák. Este 9 óra után senkinek sem volt szabad az utcán tartózkodni. A mozgósítás után 2 hét múlva az akkori csehszlovák kormány kihirdette az ostromállapotot.¹⁸ Esténként a házakban lámpát gyújtani nem volt szabad. A csehszlovák kormány zsarnoksága teljes súlyával nehezedett a magyarlakta vidékekre, így községünkre is. Legnagyobb bűn volt magyarnak lenni. [...] A becsületes magyar a csehek erőszakjától szenvedve várta a cseh bilincsek lehullását és a magyar feltámadást. Az emlékezetes

15 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 30. köt. 107. p.

16 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 30. köt. 108–109. p.

17 Szeptember 23-án a csehszlovák kormány általános mozgósítást rendelt el az ország egész területén.

18 A különböző járások területére különböző időpontokban hirdettek ki ostromállapotot, a Zemplénhez tartozó Terebesi, Nagykaposi, Nagymihályi és Mezőlaborci járás esetében október 13-án. A Beregszászi, Nagyszőlősi és Munkácsi járásokban pedig október 16–17-én hirdettek statáriumot, bár ennek a magyar diverzáns akciók voltak az okai.

komáromi magyar–szlovák tárgyalások idején¹⁹ sok helyen kitűzték a nekünk oly drága piros-fehér-zöld eddig féltve őrzött magyar zászlót. A cseh zsarnokság ezt nem tűrhette és másnap katonasággal leszedette.²⁰ A csehek érezve a hazugsággal és rablással összetákolt országuk széthullását, tehetetlen dühükben kegyetlenségig durvák voltak. Félelmükben folyton lövöldöztek, raboltak, a lakosságot nyugtalanították.”²¹

Majd így zárja a november előtti időszak leírását. „Ezzel a krónikás ezen szomorú és gyászos időkről szóló bejegyzéseket lezárja. A 20 évi tűrés, szenvedés után a krónikás ezen sorok végére pontot tesz. A következő oldalakon azonban Isten iránti mély hálával és örömteli szívvel folytatja ismét beszámolóját az örömdetes eseményekről. Egy gyászos, végzetes korszak lezárult, hogy kezdetét vegye egy szebb, boldogabb jövő.”²²

Ezután saját érzelmeit veti papírra, mielőtt a tárgyilagos leírásba belekezdené. „A krónikás eddig csak a száraz eseményeket sorolta fel minden egyéni vélemény-nyilvánítás nélkül. Engedtesse meg, hogy a krónikás egyszer szabadjára engedhesse tollát s az események felsorolása közben saját véleményének és örömeinek kifejezést adhasson. A boldog és örömteljes események leírása közben a krónikás tollat megfékezni nem lehet. Szeretném a tollam tűzbe mártani, hogy soraimat olvasva minden magyar szív lángra lobbanjon. Szeretnék ékesen szólni, szeretnék úgy írni, hogy soraim méltóan kifejezhetnék azokat az érzelmeket, amelyek most mindnyájunk szívében lakoznak. Feltámadtunk! Hosszú húsz éven át összeszorított fogakkal ökölbezárt kézzel a cseh iga alatt tűrve és szenvedve vártuk a magyar igazság hajnalhasadását. A cseh zsarnokság alatt hallgatva szívünkben izzó hazaszeretetet ápolva évről-évre vártuk feltámadásunkat. Hittünk az isteni örök igazságban, hittük, hogy jönnie kell egy pillanatnak, amikor a magyarok Istene megsegíti sokat szenvedett és megcsonkított édes hazánkat: Magyarországot. Tudtuk azt, hogy az igazság elsőprő fuvallatára a hazugságon és gázságon felépült Csehszlovák Köztársaság kártyavárként fog összeomlani,²³ mert rablással összetákolt országnak biztos erkölcsi alapja nem lehet.” És folytatja még a pátoszos beszédet a kitartásukról, a kedvező változásokba vetett immáron bebizonyosodott hitükről.²⁴

19 1938. október 9–13. között Komárom (Komárno) városában történt kísérlet a két állam közötti megállapodásra az új határok tekintetében. Azonban a tárgyalások megszakadtak, mivel a két fél álláspontja nagyon eltérő volt.

20 A komáromi tárgyalások során szóba került, hogy a szintén bodrogházi Szőlőske községben is kitűzték a magyar zászlót, ami miatt két tanítónőt letartóztattak.

21 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 30. köt. 109–111. p.

22 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 30. köt. 112. p.

23 Ekkor már Németország magához csatolta Csehszlovákia németek által lakott határsávját (Szudéta-vidék) a müncheni egyezmény értelmében a lengyelek pedig szintén megkapták az általuk követelt területeket. A szlovákok és ruszinok pedig megalakították autonóm kormányukat, amit húsz éven át nem engedtek a csehek. Ám ekkor még nem tudhatja a krónikás, hogy egy fél éven belül a függetlenségét – igaz, német védnökség alatt – is kikiáltja a Szlovák Állam, Kárpátalját Magyarország visszaszerzi, a cseh és morva részeket pedig Németország protektorátusként bekebelezi.

24 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 30. köt. 114–115. p.

„1938. november 6. Feledhetetlen, kimondhatatlan örömet hozó nap.²⁵ Ugyan olyan nap, mint az esztendő többi napjai, mégis más, hiszen az a boldogság, amit meghozott, leírhatatlan. Késői olvasóm! El tudsz-e képzelni, át tudsz-e érezni olyan örömet és boldogságot, amelyet mi átéreztünk, amikor húsz évi kálváriás, kétségbeejtő szenvedések és megaláztatások után ismét magyarok lehettünk. Amikor felszabadító édes hazánk előtt hálás szívvel leborulhattunk. Az előtt a haza előtt, mely után húsz éven keresztül vérünk minden cseppje vágyódott, amelyet húsz éven át a cseh elnyomatás idején mindennapi imánkba foglaltunk.”²⁶

Leírja, hogy minden házon ott lengett a magyar zászló, volt diadalkapu fenyőgallyakkal és nemzetiszín szalagokkal feldíszítve. Délután 4 körül megszólaltak harangok, és lassan megérkezett 40 biciklis honvéd. Gasparik János esperesplébános mondott beszédet, a vezénylő hadnagy megköszönte a köszöntést, egy iskolás kislány pedig szavalt, végül közösen elénekelték a magyar himnusz. „Az ünnepélyes fogadtatás után cigányzene és a lakosok szünni nem akaró éljenzése mellett vonult be a katonaság a községbe. Vacsorára minden katona egy-egy családdhoz volt meghívva. Vacsora után az egyik iskola udvarán víg cigányzene mellett felszabadulási bált tartottak. Másnap aztán a felszabadító katonaság tovább vonult.”²⁷

Ezután a krónikás tovább vezette az év végéig az emlékkönyvet, lejegyezte, hogy november 20-án ismét volt egy felszabadulási bál. És megemlíti, hogy november 21-én ismét katonák érkeztek, akik 26-án távoztak, aztán december 2-án újra két napig magyar katonák állomásoztak a községben.²⁸ Majd 1938 decemberével lezárta az emlékkönyvet.

Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrogom)

A krónikás ír arról, hogy 1938. május 21-én a helyi csendőrök és „fináncok” sok férfit éjjel felverték álmukból és kivitték őket a határra „határőrnek”, továbbá a Bodrog partján erődöket kezdtek építtetni velük.²⁹

Majd szeptember 10-én éjjel ismét mozgósítottak.³⁰ „Milyen óriási volt a különbség az 1914.iki mozgósítás között. Nem hallatszott nótá, nem lengett a kalap mellett a virág, néma ajakkal és ökölbesorított kezekkel, de azzal a szent meggyőződéssel ment mindenki, hogy az első alkalmas pillanatban minden magyar ember átmegy a dicső és

25 Battyán az első települések között volt, amit az első bevonulási napon – 6-án – birtokba vettek az 1. lovasdandár katonái.

26 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 30. köt. 115–116. p.

27 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 30. köt. 116. p.

28 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 30. köt. 118. p.

29 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 11. köt. 65. p.; A májusban elrendelt részleges mozgósítás keretében közel kétszázezer embert hívtak be a fegyverben levő 180 ezer mellé Csehszlovákiában, német csapatmozgásokra utaló hamis hírekre hivatkozva, azonban mint láthatjuk, a későbbiekben a csehszlovák–magyar határt is érintették a készülődések. Az eset hátteréhez lásd: Gulyás 2016, 74–78. p.

30 Lehetséges, hogy a már említett 23-ai mozgósításra gondolhat a krónikás.

rég várt honvédekhez. Ezt a fogadalmát be is tartotta mindenki, mert amikor a honvédek diadalmasan felszabadítottak bennünket, már minden magyar itthon volt, megszökve a cseh hadseregből. Ebben az időben kezdődtek a barikádok és erősítések építése a község utcáján és a határban. A magyarok boldog reménységgel és magyaros daccal túrték a csehek terrorját, mely szinte elviselhetetlen volt a községben. Éjjel a békésen alvó lakosságot lövöldözéssel és ablaktörésekkel nyugtalanították. Közben Sátoraljaújhely gyártelepére bevonultak a honvédek,³¹ előkerültek a rejtegetett régi nemzetiszínű zászlók³² és a házak tetején lengette az őszi szél, nemtörődve a csehek golyózáporával. Ilyen körülmények közben hozta a rádió a hírt: Kassa, Ungvár, Munkás újból magyar lett. Az öröm leírhatatlan, könnyes szemmel, örömtől sugárzó arccal szorított kezet a magyar a magyarral, igazán és őszintén, keserves hűsz esztendő után.”³³

Majd a novemberi eseményekkel folytatja a krónikás, és leírja, hogy a „karosi úton”³⁴ levő trianoni határhoz kivonult a község nagy része, hogy láthassa a határt átlépő honvédek: „délelőtt 10 órakor tűnt fel a karosi dombok között a honvédek acélsisakja vitéz Littay Rezső³⁵ hadtestparancsnok vezetésével. Az öröm leírhatatlan, virágosóval árasztották el a honvédek és az a pár nap, amit itt töltöttek, ünnepe volt mindenkinek.”³⁶

A krónikaíró tovább folytatja a falu történetét, és megírja, hogy a Magyar a Magyarért mozgalom³⁷ egész télen gondoskodott a község szegény lakóiról, ingyen blokkok szétosztásával és munkaalkalmak létesítésével.³⁸

Az emlékkönyv külön érdekessége, hogy ezután írnak az 1919-es cseh megszállásról, vélhetően azért, mert korábban az igazat nem merték leírni.

Boly (Bol')

Miután befejezte a történeti felvezetést, a krónikás 1934 végén (vagy 1935 elején) a következőkkel zárja sorait „A krónikaíró zárószava. Mint háborút, államfordulatot, isko-

31 Október 11-én a komáromi tárgyalások „eredményeként” Sátoraljaújhely-gyártelep (Slovenské Nové Mesto) és Ipolyság (Šahy) visszakerült Magyarországhoz.

32 A Magyar Távirati Iroda híre is megerősíti, hogy az újhelyi bevonulást megelőző napon Bodrogszerdahely községben több helyen kitűzték a magyar zászlót, melyeket azonban egyből leszedettek, azonban újbóli kirakás után már elnézők voltak. (MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944): 1938. okt. 10. Hétfő / 17.)

33 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 11. köt. 66–67. p.

34 Karos: Község Magyarországon. Márai Sándor is megemlíti a *Pesti Hírlap* számára írt tudósításában, hogy itt helybéli és bodrogszerdahelyi lakosok ünneplő tömege jelenlétében lépék át a trianoni határt a honvédek. Más forrás azt is említi, hogy a város hivatalos küldöttséget is küldött Szabó Jenő görögkatolikus esperes vezetésével. A határátlépési d. e. 10 óra pontos.

35 Helyesen Littay András altábornagy, a VII. hadtest parancsnoka.

36 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 11. köt. 69. p.

37 A Magyar a Magyarért mozgalom az 1938-ban visszatérő felvidéki részekben élők megsegítésére létrejött „adományalap”. A segélymozgalom történetéről többet lehet megtudni: Hátori 2001, lokális működéséről pedig: Godzsák 2016, Godzsák 2018.

38 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 11. köt. 70. p.

laépítést és szervezést átküzdő, korunk éles társadalmi harcai közt őrlődő sokszor 2-3 ember vállaira való terhet viselő róm. kath. felekezeti kántortanító fáradtan, de a község iránti szeretetből szívesen gyűjtöttem össze és jegyeztem fel a múlt idők eseményeit és a lényegesebb bolyi emlékeket összefoglalólag 1934 dec. 31-ig.

Adja az Isten, hogy az ezután következő krónikavezetés csupa örvendetes események leírásával töltsen meg Boly község krónikájának további lapjait.³⁹ Láthatjuk majd, hogy részben igaza lett.

Az derül ki a leírásból, hogy 1938-an eredetileg talán a falut útba sem ejtették volna a katonák.⁴⁰ „Hogy a honvédek bevonulásának öröméből Bolynak is jusson, kérelmünk-re Bolyba is bevonult egy csapat, akiket díszes diadalkapu mellett az előzőnap betanult magyar himnusszal fogadott öröm és lelkesedés mámorban a közönség. Rigó András bolyi magyar nemzeti pártelnök⁴¹ üdvözlő szavai után Barkó Béla rk. ig. tanító a következő beszéddel adott kifejezést az örömmérzésnek.”⁴² Az egyébként krónikás szerepét is betöltő Barkó Béla gépírásos beszédét beragasztották az emlékkönyvbe.

Megtudjuk a krónikából, hogy az ifjúság nevében is elhangzott egy beszéd, majd gyerekek szavaltak, és még egy községi tanító zárta a sort. Aztán a katonák parancsnoka köszönte meg a meleg üdvözlést. Ez után elénekelték a Szózatot és megvendégelték a római katolikus iskolában a katonákat. A könyvbe még egy verskivágás is be van ragasztva.⁴³

Majd 1939-ben folytatódik a vezetés, és 1940 az utolsó év, amikor van bejegyzés, ezzel a legtovább vezetett emlékkönyv az általunk vizsgáltak közül.

Királyhelmece (Král'ovský Chlmec)

A krónikás írt arról, hogy a németek, magyarok és szlovákok egyaránt el kívántak szakadni a csehektől 1938 nyarán, ami miatt általános mozgósítást rendeltek el és a rádiókat begyűjtötték.⁴⁴ „A lakosság örömeiben készült titokban a felszabadulás örömnepélyére, lobogókat, nemzetiszínű szalagokat és kokárdákat szerzett be.” A komáromi tárgyalások után⁴⁵ „nagyon feszült volt a helyzet a lakosság és a cseh katonaság között”. A katonaság azt a hírt terjesztette, hogy csak a „vasúton túli” területek térnek vissza. A bécsi döntés hírére „a nép ujjongva örömteljes mámorban úszott a nagy boldogságban, ellenben a cseh katonaság idegessége kibírhatatlan volt, állandóan ettek, ittak és részegen lövöldöztek”. November 4-én „a járási hivatal megengedte a magyar

39 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 23. köt. 33. p.

40 Sajnos erről nincsenek bővebb információink, mert csak a nagyobb városokat, illetve az adott nap utolsóként elfoglalt településeket tüntették föl a csapatmozgásoknál. Ezekhez lásd: Nagy 1939; Csima 1961.

41 Egyesült Magyar Párt.

42 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 23. köt. 43–44. p.

43 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 23. köt. 44–45. p.

44 Itt a már említett szeptemberi mozgósításra van utalás. A krónikaírónak igaza van abban, hogy a mozgósítás a nemzetiségi (magyar, német, ruszin) vezetők „türelmetlenségének” lecsillapítása végett volt.

45 1938. október 13. után.

zászlók kitűzését, mindenki ki is tette, 3-4 óra elteltével le is vette, mert a cseh katona-ság teljesen felbőszülve házról házra járt, és ahol lobogót találtak, addig lövöldöztek, míg szét nem lőtték a magyar zászló rúdját, a lobogó leesett, szétszaggatták azzal a megjegyzéssel, hogy hazaviszik és felhasználják pelenkának”.⁴⁶

November 6-án érkeztek be a csapatok Királyhelmece-re.⁴⁷ „Lénárd napján mégis elér-kezett a Felszabadulás örömnépe, mely pont vasárnapra esett. Utolsó éjszakán Királyhalmec lakossága jóformán alig aludt, mindenki nagy kíváncsisággal várta a reggelt. A Felszabadulás örömnépén valahogy még a napocska is szebben, fényesebben és mosolyogva ragyogott le az új magyar földre, mindenki elővette a titokban elkészített magyar lobogót és sietett a háztetőre, hogy kitűzhesse elsőnek a magyar lobogót. Reggel 5 óra tájban nem volt olyan ház, amelyiken nem lett volna kitűzve a lobogó.”⁴⁸

Várták a honvédeket a helyiek, de először egy autó jelent meg Perbenyikből (Pribeník), érkezvén 9 óra tájban két magyar és egy csehszlovák tiszttel, akik a római katolikus plébános és a református lelkész lakására mentek el, majd visszaindultak Perbenyikbe. A honvédek dél körül érkeztek meg. „A lakosság a magyar honvédek lát-tára tombolni kezdett, az érkező magyar honvédeket egytől egyig mind megölelték és megcsókolták, majd örömujjongva a felvirágzott honvédekkel együtt a rom. kath. temp-lom előtti téren gyűltek össze.” Ott Mécs László plébános és költő tartott ünnepi beszé-det, melyben köszöntötte a honvédeket és mesélt az elmúlt 20 évről, majd Virágh Béla ref. lelkész (későbbi országgyűlési képviselő) vette át a szót, aki a magyar párt küzdel-meiről beszélt. Felszólalt a MANSZ⁴⁹ nevében egy személy, Udvarhelyi Béla, a magyar ifjúság nevében, Daka Ilona a magyar leányok nevében, Toporcsák Baba a magyar isko-lás lányok nevében és Erdős Gyula a magyar kisfiúk nevében. A magyar honvédek részéről pedig a nyíregyházi huszárezred parancsnoka, vitéz Béldy Alajos ezredes vála-szolt a beszédekre. Az ünnepelés után nagy közös ebéd volt, ahol magyar díszruhába öltözött leányok szolgáltak fel, majd zene és tánc, éjfélig tartó mulatság kezdődött.⁵⁰

November 7-től katonai parancsnokság vette át a város irányítását, és megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. Megvizsgálták az állami közalkalmazottak politikai magatartá-sát a „csehszlovák uralom alatt”; aki ellen nem volt panasz, az letehetette a hűségesküt és folytathatta munkáját;⁵¹ az emlékkönyv szerint Királyhelmece-n senki ellen sem volt panasz. December közepéig maradt a katonai közigazgatás a városban.⁵²

46 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 10. köt. 64–66. p.

47 Az 1. lovasdandár alakulatai.

48 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 10. köt. 66. p.

49 Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége: keresztény és nemzeti alapon szervezett szociális jellegű asszonyszövetség, melyet Tormay Cécile alapított 1918-ban.

50 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 10. köt. 66–68. p.

51 Igazolóbizottságok vizsgálták ki a visszatérő területeken a „cseh uralom alatti” viselkedését a közalkalmazottaknak, köztisztviselőknek, tanároknak és sok más szakma, foglalkozás képviselőinek is. De ilyen igazoló eljárások alapján döntöttek el azt is, kik kaphatnak tisztes-séges nyugdíjat, iparengedélyt, támogatásokat, földet.

52 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 10. köt. 68–69. p.; December 22-én ért véget a katonai köz-igazgatás és kezdődött el a polgári az egész visszatérő részen.

Ezután az emlékkönyv folytatódik. Egyebek között beszámol a papok ténykedéséről a csehszlovák időkben, az iskolák működéséről és még 1939 fontosabb eseményeiről is.

Nagytoronya (Veľká Trňa)

A szlovák nyelvű krónikában a 28. oldalon kezdődik 1938 leírása, a történeti események (historické udalosti) pedig a 31. oldalon kezdődik, majd a 32. oldalon megszakad. *„Lezártam 1938. november 14-én Balogh Mihály íg. tanító”* – és folytatódik magyarul a történelmi események leírása. A szlovák krónikás ír arról, hogy május 21-én a csendőrség, a pénzügyi és határőrség bevonult a faluba és elvittek több tartalékos katonát,⁵³ akiket felöltöztettek egyenruhába és a trianoni határra szállítottak Legenye (most Luhýňa, a forrásban Legini) és Csörgő (ma Čerhov, a forrásban Čergove) falvakhoz. Továbbá a reggel munkába induló férfiakat is összegyűjtötték, hogy erődítéseken dolgozzanak. Ez a munka egészen az 1938. szeptember 24-én kihirdetett mozgósításig tartott.

A szeptemberi mozgósításról is ír a krónikás. Minden 20 és 40 év közötti férfi köteles volt 6 órán belül berukkolni az alakulatához, a lehető legrövidebb úton gyalogosan (!), ugyanis a Kisújhely–Alsómihályi (Nové Mesto–Michalany) szakaszon a vonatközlekedés szünetelt. Az otthon maradottak közül pedig a 14 év felettiek védelmi munkákat végeztek, árokásás, erődítések. A településen egy hatvanfős katonai alakulatot szállásoltak el az épülő objektumok felügyeletére. A krónikaíró megjegyzi, hogy vegyes nemzetiségű katonákról van szó, többnyire ruszinok voltak. A területek átadása előtti utolsó időre statáriumot hirdettek ki.⁵⁴ A krónikaíró a következőképp fogalmaz a döntésről *„A Magyar Királysághoz eső területeket 1938-ban Bécsben a nagyhatalmak komisszáriainak⁵⁵ ítelték oda.”*⁵⁶ Amiből egyből kitűnik a krónikás viszonyulása a történetekhez.

„Kimondhatatlan öröm volt az egész Nagytoronya községben, mikor hírül futott, hogy a 20 évi rabság alól főlsszabadultunk és Isten segedelmével ismét az 1000 éves magyar hazához kerültünk, melyben 1000 évtől kezdve apáink éltek. Nagyobb öröm volt akkor, mikor megtudtuk, hogy nov. 10-én jönnek a mi vitéz honvédeink, hogy benünket felszabadítsanak a rabság alól és szívükre szorítsanak szeretett magyar és szlovák testvéreiket. A honfoglaló vitézek fogadtatására már napokkal azelőtt ujjongó szívvel készülődött az egész község.” Kiderül az emlékkönyvből, hogy a helyi tanítók és papok szervezték a visszatérési ünnepséget, és *„titokban minden szülő gyermekeivel tanította a gyönyörű szt. magyar imádságra »Isten áldd meg a magyart« ”.*⁵⁷

A nagy napon már kora hajnalban készülődött a falu, és voltak olyanok is, akik Csörgőre (Čerhov) és Kistoronyára (Malá Trňa) is átmentek, hogy mihamarább lássák a honvédeket. A déli órákban érkeztek be a katonák. *„Ennek hírét egy biciglis [sic!] levente*

⁵³ A részleges mozgósítás keretében.

⁵⁴ Vélhetően a fentebb említett október 13-ai dátummal kezdődően.

⁵⁵ Vélhetően nem a kommunizmus által ismertté vált „politikai tiszt” értelmében használták a szót, hanem régebbi „rendmegbízott”, „rendfelügyelő” értelemben.

⁵⁶ MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 15. köt. 32. p.

⁵⁷ MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 15. köt. 32–33. p.

hozta! A nép örömeiben magasra emelve éljenezte a hírt hozó leventét.” A 42. gyalogezred 2. zászlóaljának 6. százada vonult be a településre a forrás alapján.⁵⁸ Fogadó beszédet mondott Újhelyi Mihály görögkatolikus esperes a község nevében, Bittó Pál református igazgatótanító a tantestület és az iskolások nevében, Tokai Nagy Gizella a magyar nők nevében, Dávidovits Márton a helybeli izraeliták nevében. Kerekes Klárika és egy társa pedig köszöntő verset szavalt és virágcsokrot adott át. A honvédek egy helyi személy kertjében ebédeltek meg, majd egy kis pihenés után tovább folytatták útjukat Velejte (Veľaty), Gercsely (Hrčel'), Kiszte (Kysta) és Bodzásújlak (Novosad) irányába.⁵⁹

Az emlékkönyv említést tesz a továbbiakban arról, hogy a Magyar a Magyarért mozgalom decemberben magyar karácsonyestet szervezett a településen.⁶⁰

Rad (Rad)

Petrik Béla római katolikus plébános kezdte az emlékkönyvet, és 1937-től Bencsik Béla volt főjegyző vette át. Az igen részletesen írt 1937-ről 15 oldal született, 1938-ról pedig 13 oldal, mielőtt még eljutott volna őszig és a bécsi döntésig. Ezen a 13 oldalon többnyire „világpolitikai” gondolatok voltak a zajló európai események kapcsán.

November 7-én vonult be az első magyar csapat a településre, egy huszár szakasz. *„Lelkes hangulatban, ünnepélyes fogadtatásban részesültek.”* Egy meg nem nevezett személy tartotta az üdvözlőbeszédet, majd a himnusz eléneklése után egy magyar ruhás lány és egy iskolás fiú szavalt üdvözlőverseket. *„A bevonuló lovasságot falubéli lovas bandéristák kísérték, akiket azután az ünnepség befejezése után ugyancsak a falubéli bandéristák kísérték a szomszéd a szomszéd Szinyér [Svinice] községbe, az ünneplő közönség pedig a két nemzeti színű zászló alatt lelkes hangulatban oszlott szét.”*⁶¹

Ír a krónikás arról, hogy ezután bevezették a katonai közigazgatást, és *„községünk-re is mozgalmas napok következtek, rendszeres csapatátvonulásokkal, naponkénti csendőrzárásokkal, különböző szakmabeli közigazgatási tisztviselőkkel stb. melyek mind az új magyar élet bevezetését célozták, segélyakciók indultak,⁶² munkaalkalmaknál történt gondoskodás és minden vonatkozásában megindult az új szellemű magyar közigazgatás”.* Leírja, hogy december 22-ig volt katonai közigazgatás a településen.⁶³

A krónikás a következőekkel zárja sorait: *„Szívből üdvözljük az új magyar élet az új magyar szellem hajnalhasadását és a jövőbe vetett rendületlen hittel és bizalommal kérjük Isten segédelmét megnagyobbodott szeretett magyar hazánkra.”* És ezzel nem csupán 1938-at, hanem az emlékkönyvet is lezárta.⁶⁴

58 Ennek pontosan nem sikerült utánanézni, azonban az bizonyos, hogy a már említett Littay által vezetett VII. vegyes dandár kötelékébe tartozott a 42. gyalogezred.

59 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 15. köt. 33. p.

60 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 15. köt. 34. p.

61 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 28. köt. 105. p.

62 Itt vélhetően a már említett Magyar a Magyarért mozgalom akcióiról van szó.

63 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 28. köt. 106. p.

64 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 28. köt. 106. p.

1937 év.

78

Plébánia az 1937 évi ábrában.

Rád község

Községelölőestülte 1937 márc. 9. én 6/1937 szám alatt kelt határozatával a községi Krónika 1937 január 1-én kezdődő folytatolagos veretése felkérve, - tekintettel az adott körülményekre, nem vállalkoztam el is. metellen a megadás elvállalásától is azt elfogad- tam. Mivel az előírás rövid személti adatként ki- van jelölve az emlékhelyek veretéről, ezt a községelölőestülte ismeretével:

Rád község Radon születtem 1879-ben. (A. szolgálati helyben. 1896-ban érettségiztem, Budapestben elvégeztem a jogot és 1901-ben államtudományi al- lamviszogatást tettem. Többésem nem magye szolgálatá- ba léptem, 1902-ben szolgabíróvá, majd 1913-ban

A magyar hajnalhasadás allegóriája.

103

Felszabadult a felvidék !

Mindent vissza !

Éljen a megnagyobbodott Magyarország !

Éljen Horthy Miklós

Magyarország Kormányzója !

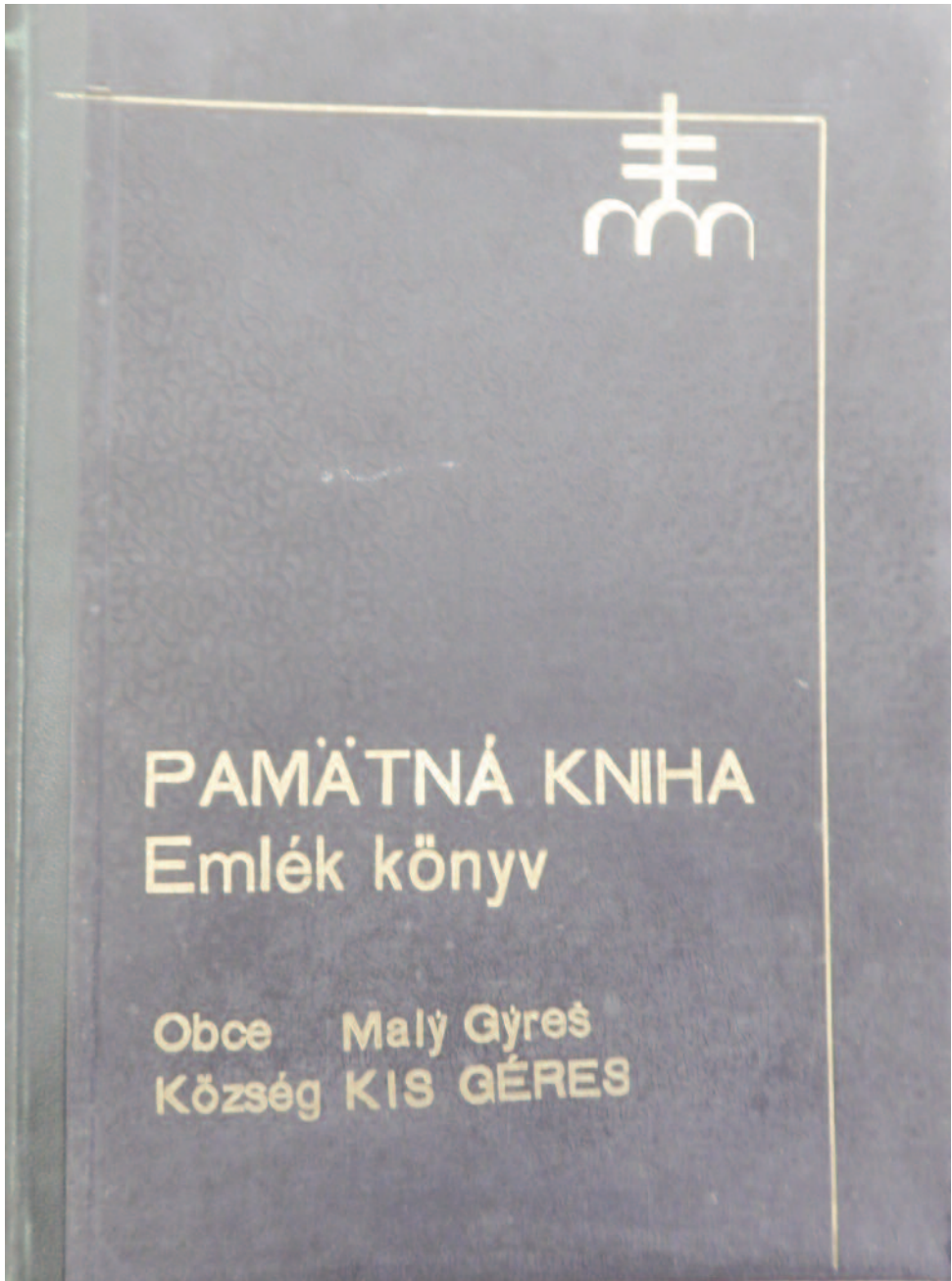
Az első magyar csapatok bevonulása

105

és fogadtatása Rad községben 1938 nov. 7-én. -

Rad községbe november 7-én vonultak be az első magyar csapatok, egy százados huszárral. Lakos házainkban, innepélyes fogadtatásban részesültek. Először egy népszerű "beszéd" hangzott el, miszerint elutasítottuk a magyar ilyenfajta csapatok, hanem egy magyar nemesi csapat, valamint egy istalas fűtő népszerű verset mondtak. A bevonuló csapatokat faluként lazas bandáristák kísérték, a kettő között az innepélyes befogadás után ugyanazok a faluként bandáristák kísérték a csapatot. A csapatot a községbe - az innepélyes fogadtatás után - a két népszerű dala kísérték.

Zemplén (Zemplín)

Zemplén településen már a községi választások idején kiéleződött a feszültség, a magyar párt kampánynagygyűlésén egy teherautónyi csendőr érkezett feltűzött szuronyokkal.⁶⁵

Itt is leírják, hogy a településen minden 40 alatti katonaviselt férfinak be kellett vonulnia, a 17 és 60 év közötti többi férfinak pedig hadimunkára kellett jelentkezni, lövészárkokat ásni, „közben a feszültség okozta hangulat borzasztó volt. Mindennap a háború kitörését várta mindenki. A környező falvak tele voltak katonasággal, a járási hivatal elrendelte, hogy este hattól reggel hatig nem szabad az utcán járni, mert esetleg agyonlövethetik a kintjárókat a határok felől állandóan éjjel nappal ágyú, gépfegyver és puskalövések hallatszanak éjjel-nappal, minden nap katonai repülőgépek keringenek a határ és a falu felett, este reflektorokkal világítják át az égboltot kémelve az ellenséges repülőgépeket. Mindenki hírek után futkos, mindenki politizál, találgat a helyzetet illetően, de senki nem tudja mit hoz a holnap. Végre megtörténik a müncheni döntés,⁶⁶ de a magyar kérdés még nincs megoldva és nem lehet tudni, hogy a község sorsa hogyan fog eldőlni.”⁶⁷

Írnak arról, hogy a Bodrogközbe már 6-án bevonultak a magyar csapatok, azonban Zemplén községbe csak 10-én,⁶⁸ így megesett az, hogy mind a magyar, mind a cseh katonaság „bejárogatott” a községbe vásárolni, a település közeléből. Egészen az utolsó éjjelig béke honolt, pedig több környező településen is cseh katonák és Hlinka-gárdisták⁶⁹ voltak elhelyezve. „Nov. 9 és 10 közötti éjjel a cseh katonaság azonban borzasztó tüzelésbe kezdett. Egész éjjel szóltak a géppuskák, a puskák minden szünet nélkül. A lövöldözésnek azonban áldozatai nem voltak. Hajnalban a cseh katonaság elvonult.”⁷⁰

Megtudjuk, hogy két diadalkapu is fel volt állítva a faluban, egyik az elején, másik a közepén. Először egy húszfős előőrs érkezett, amely végigvonult a falun, csak a végén álltak meg pihenni, ahol a lakosság borral és süteménnyel kínálta őket, de nem akarták elfogadni. A fő bevonuló csapatok pedig negyed 4-kor érkeztek meg, vitéz Benkő Sándor alezredes vezénylete alatt. A falu közepén felállított diadalkapunál volt az ünnepélyes fogadtatásuk, ahol felszólalt az Egyesült Magyar Párt nevében Andor Endre helyi görögkatolikus lelkész, az üdvözlőbeszédet pedig Horkay Andor református lelkész és egy helyi görögkatolikus tanító tartotta, majd Benkő alezredes válaszolt az üdvözlőbe-

65 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 12. köt. 45. p.; 1938. május 22-én, 29-én és június 12-én tartottak községi választásokat Csehszlovákiában, a magyarok által lakott részekben ez többnyire június 12-ére esett.

66 1938. szeptember 30.

67 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 12. köt. 48–49. p.

68 A honvédség alakulatai november 4-e és 11-e között több szakaszban vették birtokba a döntőbíráskodás által visszafelt területet.

69 Andrej Hlinka Szlovák Néppártjának félkatonai fegyveres szervezete.

70 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 12. köt. 49–50. p.; Sajnos a többnyire békés bevonulások során megesett itt említett éles helyzetről nincsenek további információink.

szédekre. A himnusszal ért véget az esemény. A csapatok továbbmentek. Pár nappal később azonban huszárok érkeztek a faluba és két napig tartózkodtak ott.⁷¹

Ezenfelül, ami még érdekes lehet számunkra: megemlíti azt a tényt, hogy december 5-ig igazolvánnyal lehetett csak Sátoraljaújhelybe menni.⁷² Itt is leírják, hogy december 22-ig katonai közigazgatás volt a településen.⁷³

Konklúziók

A források segítenek a bécsi döntés utáni katonai bevonulások helyi fogadtatásait megismerni, ezekből több, helytörténeti szempontból fontos információt tudunk nyerni.

Megismerhetjük a lezajló ünnepségeken keresztül, hogy kik voltak a helyi értelmiség vezetői, bepillantást nyerhetünk az örömmámorban úszó települések által rendezett bálok, „mulatságok” sokaságába azokon a településeken, ahol a katonák nem indultak azonnal tovább, hanem el tudtak tölteni egy-egy éjszakát. Más visszaemlékezések, iratok és a szakirodalom alapján⁷⁴ azt láthatjuk, hogy a bevonulások lezajlása és a fogadtatás nem tért el más területektől. Egyedül Zemplén községnél történt kirívó esemény, mely az 1939 márciusában történő kárpátaljai bevonulás nehézségeit vetíti előre.

Fájó, hogy Kiskázmér (Malý Kazimír) emlékkönyvében nincs bejegyzés 1938-ra vonatkozóan, ugyanis a korabeli sajtó alapján a községi bíró szlovák és magyar nyelven is tartott beszédet, melyben örömet fejezte ki, a két „testvér” – magyar és szlovák – közös felszabadulása kapcsán.⁷⁵ Így értékes lehetett volna a beszéd valamiféle lenyomata, akár a helyi szlovákság helyzetértékelése.⁷⁶

Az „irategyüttes” témánkra vonatkozó legérdekesebb darabja Nagytoronya (Veľká Trňa) krónikája, mely esetében 1938 leírása szlovák nyelven indult. Innen látszik, hogy kevésbé tekinti a szlovák anyanyelvű író nyugnek a sorozásokat, a területátadásnak pedig nem örül. Bár szűkszavú, de a negatívan értékelő mondat – „nagyhatalmak kommisszárai” – egyértelművé teszi érzéseit. Ez a forrás megmutatja, hogy eltűzöttak voltak azok a magyar írók, melyek arról írtak, hogy „egész Kelet-Szlovákia újra csatlakozni akar”, illetőleg a „szlovják”⁷⁷ különállásról szőtt álmok. Bizonyosan voltak Magyarország felé orientálódó szlovák csoportok, de ezek méretét nem szabad túlbecsülni.

71 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 12. köt. 50. p.

72 A demarkációs vonalon – tehát a visszatérő és ott maradt részek között – alkalmi határátlépő igazolványra volt szükség. Az ún. kishatárforgalom december 5-én nyílt meg a két ország új határain, azonban a már visszatért (mint Zemplén) és 1920 után is Magyarországnál maradt települések (mint Sátoraljaújhely nagyobb része) között efféle igazolvány létéről nem tudok.

73 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 12. köt. 51. p.

74 Elsősorban Simon 2010, illetőleg Sallai Gergely és Simon Attila további munkássága nyomán.

75 Zemplén, 1938 nov. 13. 2. p.

76 A településen már 1910-ben is többségben voltak a szlovákok.

77 A „keleti tótokról” vagyis szlovjácokról bővebben ír: Ábrahám 2013.

Irodalom

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára
IV. 2419/a Zemplén vármegyei titkos letétek levéltári gyűjteménye

Községi emlékkönyvek az első bécsi döntéssel visszacsatolt zempléni falvakból; 10. kötet: Királyhalmec; 11. kötet: Bodrogszerdahely; 12. kötet: Zemplén; 13. kötet: Borsi; 14. kötet: Kistoronya; 15. kötet: Nagytoronya; 16. kötet: Szürnyeg; 17. kötet: Biste; 18. kötet: Kiskázmér; 19. kötet: Magyarjesztreb; 20. kötet: Vécs; 21. kötet: Szolnocska; 22. kötet: Kisgéres; 23. kötet: Boly; 24. kötet: Szentmária; 25. kötet: Bodrogszentes; 26. kötet: Leleszpólyán; 27. kötet: Zétény; 28. kötet: Rad; 29. kötet: Véke; 30. kötet: Battyán; 31. kötet: Kisdobra; 32. kötet: Pálfölde; 33. kötet: Bacska

Szakirodalom

- Angyal Béla 2001. A csehszlovákiai magyarság választói magatartása a két világháború között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 3. évf. 1. sz. (<http://epa.oszk.hu/00000/00033/00006/angyal.htm>)
- Ábrahám Barna 2003. Szlovákok és szlovjakok: a nemzet határai. *Limes*, 16. évf. 3. sz. 55–66. p.
- Csima János 1961 (szerk.) *Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához 1938–1945*. Honvédelmi Minisztérium Központi Irattár.
- Godzsák Attila 2011. „S lettem kezdete Feltámadásnak” – Az első bécsi döntés hatása Sátoraljaújhelyre és Zemplén vármegyére. Sátoraljaújhely.
- Godzsák Attila 2015. Az I. bécsi döntés és Zemplén vármegye. *Történelem és Muzeológia*, 2. évf. 2. sz. 57–60. p.
- Godzsák Attila 2016. Nyírségi segítség visszatérő Felvidéknek – A „Magyar a Magyarért” mozgalom működése Szabolcs és Szatmár vármegyékben. *Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle*, 51. évf. 1. sz. 3–26. p.
- Godzsák Attila 2018. *A Magyar a Magyarért mozgalom Zemplénben* [megjelenés alatt a Zempléni Múza c. periodikában]
- Gulyás László 2016. *A Horthy-korszak külpolitikája 4*. Máriabesenyő, Attraktor.
- Hámori Péter 2001. Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. *A Magyar a Magyarért Mozgalom története. Századok*, 135. évf. 3. sz. 569–624. p.
- Nagy Vilmos 1939. A felvidék katonai felszabadítása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 40. köt. 151–186. p.
- Simon Attila 2010. A szlovákiai magyarok magatartása az első bécsi döntés idején. (Különös tekintettel Gömör, Nógrád és Hont térségére). 1938. *Visszacsatolás vagy megszállás? Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez – Adatok, források és tanulmányok a Nógrád megyei levéltárból*, 58. Balassagyarmat.

Egyéb források

A brünni Morva Regionális Archívum honlapja: <http://home.tiscali.cz/sokazr/kroniky/narizeni.htm> (utolsó letöltés 2018. 07. 15.)

MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944): 1938. okt. 10. Hétfő / 17. Zemplén, 1938 nov. 13.

ATTILA GODZSÁK

THE FIRST VIENNA AWARD IN THE CHRONICLES OF SOME RETURNING MUNICIPALITIES IN THE ZEMPLÉN REGION

The study presents municipal commemorative books established under the Czechoslovak Government Decree No. 169 dated 17 November, 1932, and examines whether these can be used in research of municipalities in the former Czechoslovakia. After a short presentation of twenty-four commemorative books, and by taking a closer look at seven of them—Battyán (Boľany), Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrogom), Boly (Boľ), Királyhelmece (Kráľovský Chlmec), Nagytornyá (Veľká Tŕňa), Rad (Rad), Zemplén (Zemplín)—we try to get an insight into the local reception of the 1938 border arbitrations, as the chronicler recorded them. The study mainly presents and provides sources, but it attempts to explain and clarify certain concepts as well.

LAMPL ZSUZSANNA

A SZLOVÁKIAI MAGYAROK SZOCIOLÓGIÁJA

1. kötet

Szlovákiai és magyar

FÓRUM Kisebbségkutató Intézet

Ideológia, kiszolgáltatottság és hatalomgyakorlás az elmúlt fél évszázad erdélyi irodalom- és kultúrpolitikájában

SZILÁRD SZILVESZTER LÁSZLÓ

Ideology, Defencelessness and Power Control in the Transylvanian Literary and Cultural Policy of the Last Decades

Keywords: communist ideology, power control, literary discourse, cultural policy, community life

1. Bevezetés

Ha elfogadjuk azt a nézőpontot, mely szerint „az irodalomelmélet elválaszthatatlanul összefügg politikai hitekkkel és ideológiai értékekkel” (Eagleton 2000, 168. p.), a műalkotás pedig „az alkotó – vagy a bonyolult közös konvenciókkal rendelkező alkotók – és a társadalmi intézmények és szokások közötti egyezkedés eredménye” (Greenblatt 1998, 56. p.), akkor talán az sem tagadható, hogy a mindenkor társadalmi valóság legalább olyan szereppel bírhat egy irodalmi mű külső utalásainak a megképződésében és érvényesítésében, mint a szerzői vagy a különböző olvasói érdekek és elvárások, amelyek létrehozzák és fenntartják azt. S bár napjaink irodalomértelmezése többnyire okkal szembesül az igénnyel, hogy a művészi alkotás esztétikai-poétikai identitását szigorúan elválassza a szerzői szándék és az életrajzi vonatkozások öncélú vizsgálatától, az író, az olvasóközönség vagy a kritikai irányultság szempontjából távolról sem lehet közömbös annak a többszörösen egymásba fonódó viszonyrendszernek a természete, amely egy próza- vagy versszöveg megírását, megjelenését és fogadtatását szabályozza. Egyáltalán nem mindegy tehát, hogy az adott költemény, életmű vagy stilisztikai tendencia – Selyem Zsuzsa találó kategorizálására utalva – egy „szerző-szöveg-cenzor-olvasó” vagy „szerző-szöveg-menedzser-olvasó” (Selyem 2003, 63–96. p.) kapcsolat hátterében kerül értékelésre, mint ahogy hermeneutikai értelemben annak a kétféle befogadói irányultságnak az eredménye is némiképp különbözik egymástól, amely egyik oldalról egy külső, politikai hatalomnak a kijátszása érdekében a sorok közötti olvasás stratégiáját kénytelen követni egy olyan szöveginterpretációval szemben, amely nem kényszerül effajta kompromisszumok megkötésére.

Az első világháború utáni határmódosításokkal Romániához csatolt területeken a kisebbségbe került erdélyi magyar közösség vezető eszmerendszere, a transzszilvanizmus jórészt három különálló eszmei irányultságból tevődött össze: 1. a szülőföldön maradás mint erkölcsi kötelesség gondolatának előtérbe állításából, 2. az „erdélyi lélek” specifikumának hangsúlyozásából és 3. a nemzetiségi tudat történeti hátterének

megteremtéséből (Szávai 2004). Ezek az értékhorizontok azonban a későbbiek folyamán jelentős módosulásokat szenvedtek. A szülőföldön maradás követelménye a negyvenes évek után a (kommunista) hatalom társadalmi-politikai céljaihoz való alkalmazkodás vagy az asszimilációs törekvésekkel, a cenzúrával és a kisebbségi intézmények megszüntetésével szembeni tiltakozás különböző stratégiáiban fogalmazódott újra. Az együtt élő nemzetiségek érték- és érdekközösségének gondolatát és a kultúrák egymásra utaltságának, összefonódásának történetívé tágitását pedig egyre inkább felváltotta az anyanyelvhez, valamint Magyarországhoz fűződő (érzelmi) kötődés és a nemzeti identitás hangsúlyozásának igénye, annál is inkább mivel a hivatalos fórumok ezt egyre kevésbé tették lehetővé az erdélyi magyar értelmiség számára.

A második világháború utáni évek irodalmi, irodalomkritikai és kultúrpolitikai beszédmódjának sajátosságaira tekintve egyértelműen megállapítható, hogy a berendezkedő kommunista hatalom Romániában már a negyvenes évek második felétől kezdődően szigorúan ellenőrzése alá vonta a közösségi lét minden megnyilvánulási formáját, szabályozta a kultúra és a művészetek gyakorlásának minden területét, betiltotta, megszüntette vagy átalakította azokat a fórumokat, amelyek valamiféle függetlenséggel bírtak; teljesen átírta az irodalmi, művészeti kánont, és ezzel egy időben olyan új ideológiai-politikai tér létrehozására törekedett, amely kizárólag saját érdekeit szolgálta. S bár a kommunista rendszerváltás és hatalomgyakorlás az irodalomban, mint a társadalmi élet minden területén, a kelet-közép-európai régió egészében az egyneműsége, az agitációs és propagandacélokat szolgáló „művészet” megteremtésére törekedett, a romániai sztálinista „kulturprojekt” sok tekintetben különbözött más régióbeli országokétól, például a magyarországitól. Ami közös volt mindkét ország irodalompolitikájának központilag meghirdetett irányultságában, az a szocialista embereszmény és a kommunista ideológia propagálása, a realista ábrázolásmód kiteljesítése és a közösségi célok szolgálata, ami viszont a gyakorlatban egy diktatórikus, szigorúan ellenőrzött, a pártérdeket és a személyi kultuszt mindenek fölé helyező, jutalmat és büntetéseket osztó, támogató és megfélemlítő gépezetként működött. „A szocialista irodalom tudatosan ugyanazoknak a céloknak szolgálatában áll, azt segíti, mint a munkásmozgalom, a szervezett munkáspárt; szerepe már nem az előreszaladó magányosé, hanem a közösséggel, a néppel, a társadalommal együttthaladóé. S ebben az összefüggésben nemcsak az irodalom, a művész helye változik meg a társadalomban, hanem megnő, irányadóvá lesz a teória, a kritika szerepe is. A szocialista irodalom fejlődésében minden fázisnál ott állanak a Párt, a társadalom mozgását, kívánalmait, történelmi fejlődésének igényeit tolmácsoló teoretikusok, kritikusok, írók is” – állapítja meg a szocialista irodalom „fejlődéstörténetét” és céljait összefoglaló, a hatvanas évek elején megjelent tanulmányában a korszak egyik legismertebb magyarországi irodalomtörténésze, Szabolcsi Miklós (Szabolcsi 1963, 20. p., 26. p.).

A korabeli irodalmi szövegek agitatív, gyűlöletbeszédre épített, politikai sablonok szerint szerveződő regiszterei között, a materialista „üdv történet” szóhasználatának és a militarista retorikának majd minden kelléke jelen van. A párt, a nép, az igazság, a világosság, az ige, a forradalom, a tett és a szabadság kulcsfogalmai mellett kötelező oppozíciókként szerepelnek az olyan szavak, mint ragály, fasizmus, kizsákmányolás stb., lehetővé, sőt inkább kötelezővé téve az irodalmi szöveg egyszerű politikai üzenetként való értelmezését. A forradalmi változás, a radikális (t)rendváltás aspektusait

hangsúlyozó beszédmód ebben a korszakban meghatározóan az ellenségképre épít, a múlt és jelen, új és régi közötti törésvonal, de a jelenben folytatott politikai harc szükségessége is örök aktualitásként érvényesül lírában és prózában egyaránt. Az eljövendő társadalmi célok megvalósítása érdekében ez a fajta kommunista áldozatetika végső soron nemcsak lehetségesként, hanem felvállalt szükségszerűségként tekint az ellenállók, más véleményen lévők, vagy akár a belső ellenzék megsemmisítésére. „A proletárforradalom jelentette társadalmi megváltás célja nemcsak önmagunk feláldozásának, de mások feláldozásának (egyébként kellően tudatosított bűne) alól is felmentést ad” – állapítja meg Lukács Györgyre hivatkozva Szolláth Dávid, a korabeli magatartásformák elit- és tömegjelenségeit, illetve mindezeknek a hatalmi és közösségi gesztusoknak irodalomtörténeti vetületeit elemző munkájában (Szolláth 2011, 42. p.). Nem véletlen tehát, hogy – bár országokként és időszakokként eltérő módon és eltérő intenzitással, de – a több évtizedes kelet-közép-európai kommunista diktatúrák alatt a pártállami retorikát mindenhol az ellenségkép és a militarista attitűd határozza meg, az egyéni szabadságot vagy az előírttól különböző megnyilvánulási formákat pedig mindvégig szélsőségesen kontrollálni és korlátozni akarják. Ezek a jelenségek az adott korszakban a romániai és a magyarországi irodalmat is meghatározzák, távolról sem csupán az alkotók valamiféle egységes esztétikai-poétikai szemléletmódjának közös megnyilvánulási formájaként, hanem elsősorban a második világháború után berendezkedő államrendszer határozott hatalmi elvárásai és kötelező/kizárólagos ideológiai álláspontja következtében.

A romániai és magyarországi sztálinista költészet és prózairodalom talán legnagyobb különbsége is voltaképpen annak a szerző és hatalom viszonyában tükröződő eltérő pozícionáltságnak tulajdonítható, hogy míg az erdélyi magyar irodalom – sajátos kisebbségi léthelyzetéből következően – a hatalom által mindig idegenként kezelt jelenség volt,¹ addig az anyaországi alkotók közvetlenebb módon vettek részt a kultúr- és művészetpolitika esztétikai, ideológiai irányultságának meghatározásában és a hatalomgyakorlásban. Az alárendeltség effajta kényszerűségéből, a többségi társadalomtól való különbözőség állandó tudatosításából következik a korabeli erdélyi irodalom azon jellemzője is, hogy a nemzetiségi identitás vállalásában a negyvenes évek végének, ötvenes évek elejének versei és prózaszövegei a transzszilvanizmus egy újabb, átértelmezett változatát, a népek közötti testvériséget és az ideológiai-politikai harcokban vállalt sorsközösséget hangsúlyozzák, többnyire egyoldalúan, hiszen a többségi, román nyelvű irodalmárok oldaláról ezek a gesztusok nemigen találtak viszonzásra (Vö. Gaál 1950; Balogh 1957; Nagy 1957). Persze, ennek az ideológiai-politikai állásnak a megerősítésére törekedett a korabeli magyarországi irodalom- és kritikátörténet-írás is, amennyiben szélsőségesen figyelt rá, hogy még a látszatát is elkerülje annak, hogy a határon túli közösségek identitásának megerősítésében valamiképpen megsértse a „baráti” szocialista országok érzékenységet.

1 Ebből a szempontból érdekes az a tény, hogy a román titkosrendőrség a negyven év kommunizmus alatt a magyar nemzetiségű írókat, de még a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának magyar származású tagjait is mindig lehallgatta, megfigyelte.

2. Irodalom- és kultúrpolitika a 40-es évek közepétől az 50-es évek végéig

A negyvenes évek második felétől kezdve Erdélyben a román többségi és magyar kisebbségi szembenállás gondolatát, a szovjet típusú új hatalom berendezkedésének és megszilárdításának „forradalmi” lendületében egyre inkább felváltotta az „osztályharc”, és a radikális társadalmi átalakulás szükségességének hirdetése. Ugyanakkor kevesek figyeltek fel arra, hogy a fokozatosan kiépülő totalitárius állam gépezete szinte teljesen megsemmisítette a két világháború között – éppen a kisebbségi léthelyzet imperatívusza által – a magyar kultúra és identitástudat támogatására nem csekély erőfeszítéssel létrehozott egyéni és közösségi szerveződési formákat, civil kezdeményezéseket, és lényegében a történelmi egyházakat is. „A második világháborút követően – állapítja meg Stefano Bottoni – az erdélyi magyar világ betagozódott a román állami szerkezetbe, majd 1948 után a kommunista román államba, anélkül hogy kulturális önazonosságának feladására kényszerült volna. Ezért fordulhatott elő, hogy az anyanyelvhasználat biztosítása, a nemzeti szimbólumok engedélyezése és egyáltalán a magyarul épülő szocializmus utópiája sokak előtt elfedte, hogy öntudatlanul is segédkeznek egy rendkívül kemény diktatúra kiépítésében” (Bottoni 2008, 14–15. p.).

Az ötvenes évek elején az erdélyi magyar baloldali értelmiség kétséget kizáróan a szabadság és a szocialista ideológia diadalaként, őszinte gesztusaként élte meg a Magyar Autonóm Tartománynak a lenini és sztálini szovjet nemzetiségpolitika hatására történő 1952-es létrehozását. Hittek abban, hogy a nemzetiségi konfliktusok végleg megszűnhetnek, vagy legalábbis fel fognak oldódni egy idealisztikus – a kommunista propaganda által különösképpen hangsúlyozott – poszt nacionalista-internacionalista szemléletben. Tanulságos eszméi előzménynek tekinthetjük ebből a szempontból a két világháború közötti erdélyi baloldali értelmiség egyik prominens képviselőjének, Balogh Edgárnak 1946-os *Itt élned, halnod kell!* című jegyzetét, amelyben az akkor még nagy többségében magyarok lakta Kolozsváron történeteket teszi szóvá, ahol a világbéke évfordulója kapcsán tartott népgyűlés magyar megszólalóit kifütyülték. Amellett, hogy az események miatt a magyar proletariátus passzivitását is okolja, írásában Balogh ezt a szélsőségesen nacionalista gesztust a román polgári „reakció” nyílt erődemonstrációjának tartja, és annak a reményének ad hangot, hogy a munkásosztály által képviselt új nemzetköziség jegyében, az effajta megnyilvánulások egyszer s mindenkorra el fognak tűnni az erdélyi közéletből: „A kolozsvári román katedrális előtt május tizedikén nem a magyar szóra kitört füttYorkán lepett meg, hanem a felvonult munkásság aránylag kicsiny száma. [...] Szavakat kiáltottam a mikrofonba, de magam sem hallottam a hangomat. Mindannyiunk nevében szólottam, akik jobb világot akarunk, s elutasító volt a visszhang. Saját gyöngeségünk keserített el a legjobban. Íme: a cselekvő román reakciónak magyar oldalon passzív rezisztencia volt a párja. A vakító nemzeti mámortól fűtött diákok és a nemzeti érzékenységből otthon maradt munkások kiegészítették egymást. A román diákok felbujtói és a magyar munkások eltanácsolói jól tudták, mit cselekszenek. Kétformájú, de egyazon célú praktikájuk hátba döfte a demokráciát” (Balogh 1957, 286–287. p.). Balogh Edgár korabeli szövege ugyanakkor nemcsak annak az igazságkereső értelmiségi magatartásnak a viszonyából tűnik érdekesnek, amely meggyőződéssel hirdeti, hogy a „népi demokráciában”, vagyis az új szocialista

hatalmi politikában a nacionalista retorikának többé már nem lesz helye, hanem első sorban amiatt, hogy ez a szöveg, a magyarországi forradalomra utaló, szándékolatlan allúzióival együtt – vagy éppen ennek ellenére –, megjelenhetett a szerző 1957-ben kiadott gyűjteményes kötetében is.

Az irodalom és az új államhatalmi berendezkedés közötti viszonyt elemző irodalomtörténeti/kultúrpolitikai szövegekben, közvetlenül a második világháborút követő időszakban látszólag még nem a párhűség vagy a harcos forradalmi attitűd a hangsúlyos, hanem a szocialista eszmék felsőbbrendűségének igazolása, a „nép”, a „szabadság”, az „emberiség” szolgálata egyfajta „valóságábrázolás” által. Jordáky Lajos kolozsvári magyar szociológus, kritikus, tanulmányíró egy 1946-ban megjelent könyvében az irodalom és a szocialista államszervezet kölcsönös kapcsolatáról, közös céljairól beszél, az író feladataként a társadalom átformálását, a szocialista eszmék és az osztálytudat erősítését, valamint a valóságábrázolást emeli ki: „Az irodalmi kifejezés új formáját az író, mint annak a társadalmi osztálynak a kifejezője keresi, amelyikhez tartozik. [...] A szocializmus megteremti a nagy irodalmi alkotások megszületésének az előfeltételét: a szabadságot és biztosítja az irodalmi alkotások néptömegekhez való eljutását: az emberek jólétén keresztül. Az irodalom viszont a valóság felmérése és annak művészi megjelenítése által szolgálja és elősegíti a szocializmus megvalósítását. A szocialistáknak és íróknak éppen ezért kell egymásra találniuk. Kölcsönösen tudatára ébredve annak, hogy valójában ugyanazt akarják, a legszorosabban együtt kell működniük...” (Jordáky 1946, 8. p.). A párt- és eszmehűség Jordákynál még nem kizáró feltétele az író tevékenységének, csupán az igazság, a nép, a szabadság szolgálata. A szovjet mintát ismerve ezek a megállapítások már a korabeli olvasatukban is ironikusnak tűnhetnek: „A szocializmus, ellentétben minden más világnézettel, nem azt kívánja az írótól, hogy pártíró legyen, még csak azt sem követeli meg, hogy párttag legyen. Ha belép, abból nem csak a pártra származik előny, hanem ő reá is, mert szorosabb kapcsolatba kerül a tömegekkel. Az embereket és azoknak problémáit közelről figyelheti meg, művészi szemléletéhez megkapja a valóságot, az anyagot. Az író szolgálja az emberiséget, a jót, az igazságot, a szabadságot, mint ahogy a szocializmus is azt szolgálja” (Jordáky 1946, 9. p.). Ugyanakkor ellentmondásba keveredik önmagával, amikor az idézett könyv későbbi fejezetében újradefiniálja a „pártköltő” fogalmát: „Szocialista értelemben a pártköltő az osztály és a haladó emberiség költője, úgy, ahogy a munkásosztály tudatos és harcos pártja az osztály és a haladó emberiség pártja. A marxista párt nem csupán a marxisták és párttagok pártja, hanem mindazoké, akik szabadságukban korlátozottak. [...] Ugyanakkor azonban pártköltő az, aki művészetével a szocializmust segíti elő, még ha nem is tagja szervezetileg a munkáspártnak” (Jordáky 1946, 76–77. p.). Hasonló írókép és irodalomeszmény jelenik meg Gaál Gábor korabeli esztétikai és költészettörténeti tárgyú szövegeiben (Vö. Gaál 1950), valamint abban az egyértelmű gesztusában, hogy a hadifogságból való hazatérte után alapított – és az 1989-es rendszerváltásig fennálló – irodalmi folyóirat, az *Utunk* főszerkesztőjeként megszólalási, publikálási lehetőséget biztosít a két világháború között debütáló jobboldali íróknak: Kós Károlynak, Tompa Lászlónak, Bánffy Miklósnak, Molter Károlynak. De még a szovjet, kommunista propagandairodalom mintáit talán a legradikálisabban megkövetelő Nagy István is elismeri Kacsó Sándor, Grandpierre Emil, Szabédi László vagy Fodor

Sándor írásait,² a kommunista öntudat és az osztályharc legszélsőségebbi irodalmi sablonjait pedig egy 1948-as írásában a következőképpen utasítja el: „Hazai íróink igen gyakran melléfognak a párt és az osztályellenség ábrázolásánál. A párt embereit eszményi jó embereknek tüntetik föl, az osztályellenséget viszont a leggonoszabb, a legaljasabb gonoszságokkal ruházzák fel. Vagyis a két osztály legtudatosabb alakjait igen rikító színekkel különböztetik meg egymástól. Ez azért hiba, mert nincs nevelő hatása és nem is igaz, hogy csak fehér-fekete színek állnak szemben egymással. Nem vitás, hogy a kapitalisták kizsákmányolnak, leigáznak és romlásba viszik a társadalmat, és hogy a kommunisták viszont kivezetik az emberiséget a romlásból. Csakhogy ez nem történik olyan egyszerűen, ahogy azt elméletileg megfogalmazzuk. Ha ilyen egyszerűen történne, a politikailag elmaradottak is rögtön felismernék, kik a barátaik és kik az ellenségeik” (Nagy 1956, 106. p.). Persze, az erdélyi magyar irodalomnak ez a radikális változásokat követelő, diktatórikus korszaka távolról sem volt mentes a – többnyire ideológiai szellemben vívott – konfliktusoktól. Példaképpen talán elég itt az egyik legnagyobb 19. századi magyar klaszikus, Arany János legismertebb elbeszélő költeményének, a *Toldinak* kapcsán kibombant vitára utalni, melyben Gaál Gábor a szocialista realizmus jegyében súlyosan elmarasztalja író társát, Benedek Marcellt, időszerűtlen esztétizmussal és az osztálykategóriák figyelmen kívül hagyásával vádolva őt (Vö. Gaál 1950). Néhány év múlva azonban – elterjedt kelet-közép-európai sajátosságként a további belső leszámolások kapcsán – a vádló maga is vádlottá válik, aminek következtében Gaál Gábor „ideológiai felkészületlensége” miatt többször is kénytelen „önkritikát gyakorolni.”

Ameddig viszont a romániai magyar irodalom- és kultúrpolitikában, talán éppen a kisebbségi beszédmódnak (a lényegében román nyelvű) kommunista ideológia fő sodrából való lemaradása/kimaradása okán, a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején többé-kevésbé még egy – az adott körülményekhez képest – megengedőbbnek mondható, a baloldaliság sokféle hangját megszólalni hagyó változata érvényesült, addig a Rákosi-korszak Magyarországon már jóval radikálisabban folyik a sztálinista belső leszámolás: „Végző soron: az osztályharc élesedése hazánkban és a nemzetközi arénán, ezzel kapcsolatban a politikai és ideológiai éberség fokozása, az elméleti szilárdság iránti fokozott követelmények, az ellenség bűvőhelyeinek felkutatása a kultúrfronton is – ez váltotta ki a vitát Lukács elvtárs bizonyos nézeteivel, amelyek objektíven nem nekünk, nem a munkásosztálynak, nem a Pártnak segítettek, hanem az ingadozóknak, a Párt politikájának elfogadásától húzódnóknak, végző soron – az ellenségnek. [...] Lukács elvtárs [...] irodalmi jelszavai nem igazodtak a Párt politikai és gazdasági jelszavainak élesedéséhez és fokozásához [...] Amikor a Párt egyre élesítette a harcot a tőkés ellen, amikor a fordulat éve már rég bekövetkezett, akkor – 1949 tavaszán – fordul jobbra és kezd harcolni – nem a szocialista realizmusért, hanem lényegében ellene, azok ellen az irodalmi áramlatok és képviselőik ellen, akik a szocialista realizmus irányában való fejlődést – jól-rosszul – képviselték” – foglalja össze röviden a magyarországi kulturális és irodalmi élet teljhatalmú vezetője, Révai József a korszak művészetpolitikai „célkitűzéseit” a Lukács György ellen írt elmarasztaló írásában (Révai 1950, 284., 287. p.).

2 A két világháború közötti erdélyi irodalomról azonban nagyon ambivalens a véleménye. Miközben például nagy elismeréssel szól Petelei István novelláiról, ugyanolyan hévvel támadja a „polgári”, „nacionalista” Reményik Sándor költészetét (Vö. Nagy 1956).

A korabeli erdélyi irodalmi, irodalomkritikai, kultúraszervezési diskurzusnak a magyarországinál némileg nyitottabb jellege ugyanakkor talán annak is köszönhető, hogy Erdélyben a baloldali írók, értelmiségiek világnézete nagyon eltérő forrásokból táplálkozott, ami hatványozottan rányomta bélyegét a második világháború utáni baloldali eszmrendszer kibontakozására (Bottoni 2008). Bárdi Nándor négy baloldali generációról beszél, melyek többé-kevésbé meghatározó szerepet tölthettek be a kommunista hatalomátvétel utáni erdélyi magyarság politikai irányultságának alakulásában is (Bárdi 2004). Ezt a csoportosítást követve, a legidősebb baloldali generáció tagjai azok az értelmiségiek, akik a két világháború közötti politikában az Országos Magyar Párt baloldali szárnyát képviselték, közülük legismertebb Kós Károly, a második és harmadik generációhoz sorolhatjuk a Magyar Dolgozók Szövetségében, majd a Magyar Népi Szövetség politikai tevékenységeiben részt vevő Bányai Lászlót, Jordáky Lajost, Kurkó Gyárfást, Gaál Gábort, Szemlér Ferencet, Balogh Edgárt, Asztalos Istvánt, Méliusz Józsefet, Nagy Istvánt stb., a negyedik generációhoz pedig lényegében azok a szereplők tartoznak, akik már a kommunista hatalomátvétel megszilárdulása után, jórészt az ötvenes-hatvanas években vállaltak vezető szerepet az irodalmi, publicisztikai, kulturális élet szervezésében: Hajdu Győző, Domokos Géza, Gáll Ernő, Sütő András, Huszár Sándor stb.

Az a tény viszont, hogy az erdélyi magyarság – bizonyos szempontból nemzetiségi szubkultúrának tekinthető – közegében a különböző párton belüli politikai-ideológiai irányzatok közötti viták nem jelentek meg olyan szélsőséges módon, mint a korabeli Magyarországon, még távolról sem jelenti azt, hogy a szólásszabadság vagy legalábbis egyfajta „többszólamúság” érvényesülhetett volna ennek a korszaknak az irodalmi életében, hiszen a „jobboldali”-nak vagy „polgári”-nak titulált szerzők teljes elhallgattatására voltak ítélve a kommunista hatalomátvétel után Romániában is. Elég talán itt csupán az ötvenes évek közepén a két világháború között alkotó, fiatalon elhunyt magyar lírikus, Dsida Jenő munkáinak újrakiadása kapcsán az *Utunk* folyóirat hasábjain lefolytatott vita hangnemére, illetve a hatalmon lévők által képviselt álláspontra és az e körül kialakult durva politikai támadásokra utalni (Panek 1993). A régi polgári írónak, a „parazita” értelmiséginek – amint azt Gaál Gábor már az 1940-es évek második felében több tanulmányában leírja – el kell tűnnie „a történelem süllyesztőjében” (Gaál 1950). Az effajta kultúrharok következményeként egyre több író (például Kós Károly, Tompa László, Kemény János) időlegesen a kényszerű elhallgatást választja, néhányan pedig azért maradnak ki az irodalmi és közéleti diskurzusokból, mert koholt vádak alapján több évig tartó börtönbüntetésre ítélik őket, például Jordáky Lajost és Balogh Edgárt a Magyar Népi Szövetségben betöltött politikai szerepvállalása miatt.

Abban a társadalmi kontextusban, amelyben a kisebbségi lét és az identitáskeresés minden megnyilvánulása – nemcsak a közösségi vitákban és a publicisztikai vagy tudományos beszédmód különböző formáiban, hanem a mindennapi kommunikáció szintjén is – szigorú korlátozásoknak volt alávetve, az irodalom lehetett az egyetlen olyan közeg, ahol az egyik vagy másik kérdéskörhöz kapcsolódó alternatív állásfoglalás lehetősége adott volt. Az 56-os magyarországi forradalom leverését Romániában is megtorlóakció követte, melyben a kommunista hatalom a fiatal magyar értelmiségiek megfélemlítését tartotta szem előtt. A fiatal író-, költőnemzedék képviselői közül Páskándi Gézát, Bartis Ferencet, Páll Lajost és Dávid Gyulát koholt vádak alapján súlyos börtönbüntetésre ítélték, mások – például Szilágyi Domokos – valószínűleg csak a titkosszolgálatvaló együttműködés árán „menekülhettek” meg a retorziótól (Vö. Selyem 2007).

3. Az enyhülés szűk évtizede Romániában (1965–1973)

A hatvanas évek közepétől kezdve körülbelül a hetvenes évek első feléig a romániai magyar kultúra és irodalom egy lélegzetvételi időre bizonyos szabadsághoz jutott, ami ideológiai-poétikai szempontból csupán azt jelentette, hogy az „emberarcú szocializmus” jegyében nem volt már feltétlenül kötelező a szocialista realizmus, a közösségi költészet, illetve a párt dicsőítésének és a kommunista társadalom építésének sablonjait követni. Ezzel együtt pedig a korábbiakban teljességgel visszautasított „egyénieskedés”, az individuális szféra, a szubjektív, egzisztenciális kérdések ábrázolása, a történelmi hagyomány vagy a magyar nemzeti identitás (vagyis inkább csak az erdélyi, székely közösséggel való azonosulás) témaköre is előtérbe kerülhetett a korszak irodalmi műveiben. Az erdélyi alkotók ugyanakkor ebben a fél évtizedben a magyarországinál nagyobb fokú szabadságot élvezhettek. „A hatvanas évek közepe felé Romániában hivatalosan is utat nyitottak a nyugati irodalomnak – emlékszik vissza erre az időszakra a huszadik század egyik legnagyobb irodalomkritikusa, Kántor Lajos –, s az »idegen eszmék« beáramlása, a modernség térhódítása a hetvenes évek elejéig kevesebb akadályba ütközött, mint a korabeli Magyarországon” (Kántor 2005, 9. p.).

Jól érzékelteti azonban ennek a viszonylagos szabadságnak a korlátait az erdélyi magyar irodalom kettős kötődése – azaz a romániai és a magyarországi irodalomhoz való tartozása – kapcsán lefolytatott vita, amelynek során a romániai pártvezetés utasította az irodalmi folyóiratok íróit, szerkesztőit, hogy nyilvánosan határolódjanak el ettől a Magyar Írószövetség által felvetett gondolattól mint „nacionalista elhajlástól” (Kántor 2005). Egy ilyen kontextusban az talán már magától értetődőnek tűnik, hogy a rendszerváltásig nem lehetett semmilyen hivatalos fórumon a „romániai magyar irodalom” megnevezés helyett az „erdélyi irodalom” szókapcsolatot használni. Kántor Lajost és szerzőtársát, Láng Gusztávot pedig azért vádolták revizionizmussal, mert az általuk írt irodalomtörténeti összefoglaló címében az 1945-ös dátum szerepel, holott Romániában 1944. augusztus 23-án kezdődött a „felszabadulás”. Ugyancsak beszédes a hatvanas évektől a nyolcvanas évek végéig magyar nyelven megjelenő, fiatal alkotók írásait megjelentető *Forrás* könyvsorozat egyik elsőkötetes költője, Lászlóffy Aladár által mesélt anekdota is arról, hogy mennyiben volt oldottabb a hatalom képviselőivel való viszony, és miért jelentett – minden óvatosság ellenére – óriási kockázatot az adott korszak írói, szerkesztői számára egy-egy kiszámíthatatlan egybeesés vagy váratlanul bekövetkező politikai esemény: „A *Forrás*-kötetek nyakig tele vannak Babitscal, Illyés Gyulával, Kosztolányival, József Attiláról nem is beszélve. Az egész múlt Mohácsostól feltűnt ezekben a szövegekben. Sokszor egészen érzékenyek voltak egy-egy verssor kapcsán – kérem, ez nem lesz jó így –, és akkor alkudozni kellett. Máskor viszont, ha haladó hagyományként beleillett valami az elképzelésekbe – és haladó hagyományként mindenki beleillett –, akkor nem tiltakoztak. Ilyen értelemben a haladó hagyományt felvállalni nemcsak hogy szabad volt, hanem illet is. Hogy mi volt az, ami a cenzúrát ingerelte, az sokszor egészen személyre szabott volt, vagy a levegőben volt. Egy ideig például az *Előre* Vasárnap című mellékletét szerkesztettem. Egyszer csak jön hozzám egy Cseke Péter nevű fiatalember, hogy: te, írtam a recsenyédiéről egy riportot, hogy ezek miket csináltak a századfordulón; szörnyű, de ezek kivándoroltak Amerikába. Ez ideológiailag ugyan nem helyes, de én meg is bírálok őket. A címe

az volt, hogy *Átkorcsolyáztunk Amerikába*. Én lelkesen le is adtam az anyagot. Honnan tudtam volna, hogy a következő héten Ceaușescu elmegy Amerikába? Ebből óriási baj lehetett volna, ha idejében nem vesszük észre” (Lászlóffy 2001, 45. p.).

4. Ideológiai-politikai terror a 70-es évek közepétől a 80-as évek végéig

A hetvenes évek második felétől kezdődően, Nicolae Ceaușescu 1971-es Kínában és Észak-Koreában tett látogatása után, néhány év alatt ez a viszonylagos szabadság fokozatosan semmivé lesz. A romániai politikában előtérbe kerül a nacionalizmus, a román titkosszolgálat, a Securitate egyre drasztikusabb eszközöket használ a társadalom megfélemlítésére. A kommunista hatalom a nyolcvanas évekre már a nemzetiségek teljes asszimilációjára, felszámolására rendezkedik be, az állami szervek által koordinált erőszakos betelepítési politika eredményeként pedig sok erdélyi városban a magyarság elenyésző kisebbségbe kerül. A korábbi évtizedekben több-kevesebb önállósággal rendelkező kulturális és oktatási intézményeket igyekeznek megszüntetni vagy beolvasztani. Ezzel egy időben az irodalmi élet minden fórumát szigorú, központosított politikai ellenőrzésnek vetik alá. A közélet, politikum és művészet összekapcsolódásának kényszerűségére a 80-as években Magyarországra áttelepült író, kritikus Ágoston Vilmos így emlékszik vissza: „A párizsi Magyar Műhelyt nem azért tiltották Romániában, mert avantgárd volt, hanem azért nem engedték be, mert magyar. [...] Ahhoz, hogy a mi saját véleményünket kimondjuk arról a sajátos helyzetről, amelyben élünk, nekünk meg kellett kerülnünk a direkt konfrontáció lehetőségét, hogy egyáltalán megjelenjen, mert ha azt írtam volna, hogy ni, itt a magyarokat elnyomják, ez egy mondat, egy általános kijelentés, de az biztos, hogy nem jelent volna meg” (Ágoston 1994, 12–17. p.).

S bár egy adott nézőpontból Lászlóffy Aladár, Kántor Lajos vagy Ágoston Vilmos visszaemlékezései csupán fikcióként, a negyven év kommunizmus „nagy elbeszélésének” részeként értékelhetők, a mégiscsak ténykérdés – jóllehet nem tartozik a szűken vett irodalomtudomány tárgykörébe –, hogy Románia a nyolcvanas években Kelet-Közép-Európa legszörnyűbb totalitarista diktatúrájának színhelye volt. A mérhetetlen módon elhatalmasodó személyi kultusz, az ideológiai terror és a burkolt vagy nyilvános asszimilációs törekvések ezekben az évtizedekben többszörös teherként nehezedtek a kisebbségben élő erdélyi magyarságra. „Már megszokta ez a társadalom – mutat rá a 60-as évek végén debütáló költőnő, Balla Zsófia találóan a nyolcvanas évek Ceaușescu-korszakának egyik jellegzetes aspektusára –, hogy állandóan pártfeladatokat adtak a lakosoknak, az íróknak, hogy hogyan legyenek erkölcsösek és hogyan írjanak” (Balla 1994, 22. p.). Ez a történelmi-társadalmi-politikai kontextus pedig annyiban talán mégis befolyásol(hat)ta az erdélyi magyar irodalmi kánon vagy a lírai és prózai művek kritikusai vagy befogadói recepciójának irányultságát, amennyiben köztudott dolog volt a közélet szereplőinek mindegyike számára, hogy a hatalom különféle megnyilvánulási formáival – akár a véleménynyilvánítás szintjén – szembehelyezkedő attitűd egyet jelenthetett az „ellenálló” kirekesztésével, elhallgattatásával vagy akár a fizikai értelemben vett megsemmisítésével is.

A nyolcvanas évek romániai helyzetének ismeretében tehát nyilvánvalóan átértékelhetővé válik minden olyan álláspont, amelyben az irodalom mint feltétlen politikai szerepvállalás, vagy mint az egyetlen lehetséges (ellen)diskurzus érvényesülhetett. Nem

beszélve arról, hogy egy ilyen kényszerpályán többnyire az adott műalkotás esztétikai-poétikai funkciója, az alkotói szabadság és kreativitás is szükségszerűen háttérbe szorult. A rendszerváltás előtti irodalmi alkotások ugyanis általában „egy olyan erkölcsi értékrendet sugallnak, amelyben nem annyira a kezdeményező lendületesség, mint inkább a kötelességszerű helytállás eszménye körvonalazódik” – állapítja meg a huszadik század egyik legismertebb erdélyi kritikus, Cs. Gyimesi Éva (Cs. Gyimesi 1999, 10. p.). Ettől a sajátosságtól pedig – tehetnénk hozzá – az erdélyi irodalomban talán legnagyobb mértékben azok a „művészi” törekvések váltak meg, amelyek a fennálló hatalom céljainak szolgálatára születtek (néhány esetben ugyanazon szerzők tollából, akik az előbbi hagyományt is képviselték).

Ez a poétikai magatartás azonban a hetvenes-nyolcvanas években nem csupán alkotói kényszerként, hanem egyfajta befogadói elvárásként is érvényesült. Az író társadalmi szerep(lés)ének, az „igaz ügyért” való nemes kiállásnak a kérdése egyben lét-kérdéssé vált az olvasóközönség számára, ami nem kis mértékben hozzájárult az irodalom és tágabb értelemben véve minden alkotóművészet felértékel(őd)éséhez és egyben átértékel(őd)éséhez is. Egy adott vers- vagy prózaszöveg társadalmi megbecsültsége ebben az elváráshorizontban sok esetben fontosabbá vált, mint az esztétikai minősége. A magyarországi kritika pedig – már amennyiben egyáltalán foglalkozni kívánt a „határon túli” irodalom kérdéskörével – többnyire csak megerősíteni tudta ezt a hagyománnyá vált kényszerűséget, ami a hetvenes-nyolcvanas évek kultusz- és kánonképző mechanizmusaira tekintve fokozott mértékben hozzájárult az alkotói szerep fetisizálását és a kinyilatkoztatászerű, patetikus beszédmódot poétikai elvárásként rögzítő értékszelekció megerősítéséhez. Azok a törekvések ugyanis, amelyeket az irodalmi alkotások megítélésében legtöbbször éppen az intézményesült recepció képvisel, nem csupán esztétikai, hanem ideológiai szempontok alapján strukturálódnak, ez a tény pedig sajátosan befolyásol(hat)ja egy adott szerző, szöveg vagy irányzat elfogadását vagy elutasítását.

„A tragikus ironia, ha – természetéhez híven – válságainkból nem mutat is kiutat, de rádöbrent teljes mélységükre. Ha oldani nem is, de uralni tudja a diszharmóniát. Keserű pirulái segítenek abban, hogy a meghasonlott értelem és lélek néha önmagára eszméljen, hogy a tehetetlenség ne váljon természetünkkel, meg ne szokjuk. A bensővé vált tehetetlenség bűn lenne; az ironia révén marad meg annak, ami: elviselt kényszerűségnek” (Cs. Gyimesi 1993, 90–91. p.). Nemcsak az elemzett irodalmi alkotásokra érvényes látteleként, hanem egy korabeli (lét)állapot önreflexív, értelmiségi vallomásként is értékelhető ez a néhány mondat. Hiszen a hetvenes-nyolcvanas években debütáló alkotónemzedéknek az egyén és a hatalom viszonyában azonos kihívásoknak kellett megfelelnie, mint az ekkorra már kanonizált, a szépirodalmi hagyományhoz tartozóként számon tartott idősebb pályatársaiknak. Ugyanakkor a diktatúra egyre nyíltabbá váló magyarságellenes törekvéseivel összhangban, a hivatalban lévő helyi politikai vezetők még azoknak a korlátozott közéleti fórumoknak, alternatív lehetőségeknek a fokozatos megszüntetését is igyekeztek kieszközölni, amelyeknek a megteremtését a korábbi évtizedek kisebbségi értelmiségének nem kis kompromisszumok árán sikerült elérnie.

Ameddig tehát az erdélyi magyarság (lét)problémáinak ábrázolása a hatvanas és hetvenes évek kontextusában egy heroizált-mitikus vagy tragikus-ironikus diskurzusban még lehetséges volt, a későbbi, a nyolcvanas évek beszédmódjában a közösség identitására, hagyományaira való utalás vagy a vallásos megnyilvánulás bármilyen formája

már eleve tiltólistára helyez(het)te a szerzőt és szövegét egyaránt. „Azt nézték – jegyzi meg Ágoston Vilmos –, hogy egy oldalon eleinte nem szerepelhetett kétszer az a szó, hogy magyar, aztán már azt, hogy lehetőleg egyszer se szerepeljen” (Ágoston 1994, 17. p.). Mindennek ellenére azonban a recepció által „harmadik Forrás-nemzedék”-nek titulált alkotógeneráció egy olyan stilisztikai-poétikai irányultságban kívánta megteremteni a saját érdek- és értékpozícióit, amely bizonyos nézőpontból sokkal közelebb került a kortárs európai irodalom korabeli tendenciáihoz, mint az erdélyi diskurzus hagyományához. Ennek a beszédmódnak a jellemzője leginkább talán a nyelvi játék és az ironikus önreflexió: „Sok mindent el lehetne erről a másfajta szellemi irányultságról mondani. Egyrészt kiábrándultabb, de kiábrándultságában játékosabb, könnyedebb is” – állapítja meg Balla Zsófia kortársainak írásművészetére utalva (Balla 1994, 18–21. p.).

Az egyén hatalommal szembeni kiszolgáltatottságát az emberiség egyetemes problémájaként megjelenítő irodalmi attitűd helyett, ebben a megújult poétikai irányultságban, a tiltakozás eszközeként egyre inkább a konkrét eseményekre és személyekre utaló allúzió vagy az ironikus-allegorikus ábrázolásmód válik jellemzővé. Az elnyomatás különböző mechanizmusainak, a hatalmi atrocitások kelléktárának poétikai reprezentációvá avatása, valamint az egyre konkrétabbá váló utalások pedig ilyenképpen a befogadás aktusát meghatározó kontextuális háttérrel olyan módon képesek korlátozni, hogy a felmerült (lét)problémákra kellőképpen odafigyelő, tájékozott olvasó számára a lírai identitás vagy prózai szereplő egyértelmű állásfoglalásaként dekódolható szöveg egy tágabb interpretációs horizontban nyilvánvalóan megfosztja értelmezőjét a jelentésképződés effajta retorikai potencialitásától. „Tündérország határait csak a tündérek ismerik” – állapítja meg a korabeli fiatal értelmiség egyik közismert kolozsvári képviselője, Bréda Ferenc, nem kevés ironiával (Bréda 1994, 44. p.). Stilisztikai-poétikai szempontból ez a művészi irányultság nem csupán azért tekinthető fontosnak, mivel az egyre kifinomultabb érzékenységről tanúságot tevő cenzúra a hetvenes évek végének, nyolcvanas évek elejének ideológiai-politikai kontextusában mind kevesebb és kevesebb megszólaló számára tette lehetővé a publikálást vagy a nyilvános kulturális fórumokon való aktív részvételt, hanem mert ez a nézőpontváltás az erdélyi magyar irodalomban egy olyan – leginkább talán a posztmodern felé közelítő – diskurzusformának a megjelenésére utal, amely egyre kevésbé igényli a társadalmi szerepvállalást, egyre jobban eltávolodik annak a profetikus (alkotói) magatartásnak a konvencionális formáitól, amely egy adott közösség minden tagjához egyaránt szólni kíván(t).

5. Kultúra, közösség és irodalom a kommunista rendszer 1989-es bukása után

Az erdélyi magyarság számára az 1989-es rendszerváltás a nacionalista diktatúra, a végtelenségig fokozódó ideológiai-politikai terror és a tudatos etnikai homogenizálási politika megszűntének, a kisebbségi lét, a külső és belső konfliktusok megoldódásának az ígértét jelentette. Az 1990-es esztendő első néhány hónapjának felhőtlen lelkesedését követően azonban az erdélyi magyar közösségnek a korábbi hatalmi struktúrák újrendezésével, a nemzeti, nemzetiségi konfliktusok, a burkolt asszimiláció és a gazdasági kiszolgáltatottság tapasztalatával kellett újra szembesülnie. A Ion Iliescu vezette Nemzeti

Megmentési Front – mely hatalmi fölényének köszönhetően, párttá alakulva, könnyűszerrel megnyerte az első választásokat – a kezdetektől értelmiségellenes³ és nemzetiségellenes politikát folytatott.⁴ Egy nagyon rövid ideig tartó szünet után a román titkosszolgálatok újra elkezdték működésüket, jórészt a diktatúra repressziós gépezete, a korábbi Securitate személyzeti bázisára alapozva, és a kommunista nomenklatura másodvonalas képviselőiből lett politikai szerveződések támogatják. Románia tehát egészen az 1990-es évek közepéig egy fél-autoriter államként működött, ahol a kommunista rendszer korábbi haszonélvezői megerősítették politikai és gazdasági pozícióikat. „1989 decembere – állapítja meg Stefano Bottoni – sikeresen félreállította a régi rendszert és elitjét: Ceaușescu hatalmának közvetlen kiszolgálóit. Az új hatalmi elit azonban a régi uralkodó réteg második vonalából lépett elő. Amennyiben nem került volna sor a Román Kommunista Párt felszámolására, egy párton belüli radikális elítváltásról lehetett volna csupán beszélni” (Bottoni 2014, 265–266. p.).

Az erdélyi magyarság történelmi jelenlétének folyamatos tagadása, a kulturális és közösségi terek kisajátítása, illetve a közelmúlt eseményeinek tendenciózus átértelmezése a rendszerváltás utáni negyedszázadban egyaránt meghatározta a bal- és jobboldali politikai pártok választási üzeneteit. A közbeszéd tematizálása folytán már a rendszerváltást követő első hónapoktól kezdődően előtérbe került egyfajta radikális nacionalista retorika, mely a legfőbb veszélyforrást a nemzetiségek jelenlétében, jelesül az erdélyi magyar közösség önszerveződési törekvéseiben látta, és minden eszközt felhasznált ezeknek a törekvéseknek az ellehetetlenítésére (Illyés–Kántor 2012, 79–98. p.). A céltudatosan alkalmazott hatalmi manipuláció részeként ugyanakkor kialakult egy régi-új nemzetszemlélet és „hőskultusz” is, mely a katonaság, illetve az állambiztonsági és a rendvédelmi szervek presztízsét fokról fokra igyekezett megerősíteni, elsősorban a külső és belső „fenyegetésekre” való hivatkozással és a „történelmi” ellenségképek fenntartásával. Bizonyos szempontból ez az ideológia ugyanúgy a militarista retorikára épült, mint a Ceaușescu-diktatúra évtizedeiben, és nyíltan vagy burkoltabban felvállalta a folytonosságot a korábbi negyven év nemzetiségi politikájával és elnyomó stratégiáival. Ebben a viszonyban a tudatos megfélemlítés és a hátrányos megkülönböztetés a román nyelvű politikai, kulturális fórumokon vagy az írott és elektronikus médiában kisebb-nagyobb intenzitással ugyanúgy helyt kapott, mint az igazságszolgáltatás bizonyos döntéseiben, illetve a különböző hatósági ellenőrzések során. Aktív részét képezi ennek a hatalmi politikának a kettős beszéd is, mely az Európai Unió és az Atlanti Szövetség irányában a kisebbségi kérdések „példaértékű” megoldására hivatkozott, miközben a napi gyakorlat részét képezte a törvények szelektív – vagy ten-

3 „Az intézményes hatalom időről időre bányászcsapatokat szólított Bukarestbe, erőszakos fellépésre sarkallva őket azon csoportok ellen, amelyek kétségbe vonták az akkori köztársasági elnök, Ion Iliescu által képviselt rendszer legitimitását” – jegyzi meg a korszakról szóló elemzésében Gabriel Andreescu (Andreescu 2000, 20. p.).

4 A Marosvásárhely fekete márciusaként elhíresült események és az azt követő retorziók, melyek során csak magyar nemzetiségű személyeket ítéltek el, a megfélemlítés és a régi hatalmi beidegződések újraéledését hozták magukkal (Vö. Novák–László 2012, 133–228. p.).

denciózusan részrehajló – alkalmazása és a választási sikerek érdekében folytatott kisebbségellenes uszítás.⁵

Mindennek ellenére azonban, a korábbi évekhez képest, az erdélyi magyar társadalom politikai és kulturális életében 1989 után radikális irányváltás következett be, főként az újonnan létrejövő közösségi terek nyitottságát, az irodalmi és publicisztikai nyilvánosság biztosította lehetőségeket, a különböző önszerveződési formák változatosságát tekintve. Hiszen a cenzúra eltörlésével a szólás- és véleménynyilvánítási szabadság – az adott körülmények között – biztosított volt, ugyanúgy, ahogy létezett egy viszonylagos mozgásszabadság, legalábbis Magyarország és a volt kommunista országok felé, mert az Európai Unióba való utazás csak Románia 2007-es csatlakozása után vált zökkenőmentessé. Az új lehetőségek közepette szinte minden társadalmi szinten fellelvédődött a szülőföldön maradás vagy a kivándorlás kérdése, annál is inkább, mivel az 1990-es évek első felében az erdélyi magyar közösség és Magyarország viszonyában egy újfajta párbeszéd kibontakozásának is tanúi lehettünk, mely egészen a kétezres évek elejéig óvatos, de gyümölcsöző és – különösen a humán értelmiségiek közötti kapcsolatokat tekintve – többé-kevésbé egyenrangú, partneri dialógusként működött. „Hihetetlen szabadság az, hogy nem vagyok bezárva egy országba, és nem működik a cenzúra többé. Az, hogy itt lehetek Magyarországon, hogy elég sokat publikálok, és most már nem írják oda a nevem mellé, hogy Kolozsvár – tehát nem mint egy egzotikus állatkerti lényt mutogatnak –, hanem egyszerűen a költészetben vagy az irodalmon belül kell az embernek léteznie” – jegyzi meg egy 1993-as interjúban Balla Zsófia, kissé ironikusan utalva arra, hogy a határon túli magyar értelmiségi perspektívájából az anyaország részéről leginkább talán az individuális értékek alapján történő besorolás, a mindenféle pozitív vagy negatív megkülönböztetéstől mentes hozzáállás lenne a legideálisabb (Balla 1994, 155. p.).

Kétségtelen tény, hogy az értelmiségiek sokkal könnyebben be tudtak illeszkedni a magyarországi társadalomba és sokkal kevésbé voltak kitéve a diszkrimináció különféle tapasztalatainak. „Az áttelepült diplomások – állapítja meg Zakariás Ildikó – társadalmi státuszuk, munkaerőpiaci helyzetük, és kapcsolati hálójuk tekintetében is különböznek az időszaki migráns vendégmunkásoktól: másfajta kibocsátó környezetből indulnak, és másfajta befogadó környezetbe érkeznek. Amennyiben sikerült képzettségüknek megfelelően elhelyezkedni – márpedig ez a diplomások esetében valószínűbb, mint más csoportokban –, sem az alacsony státuszú munka, sem munkaerőpiaci és lakóhelyi elszigeteltség nehézségeivel nem kellett megküzdeniük; az 1990-es évek elejének kevésbé szigorú bevándorlási szabályozása következtében pedig a magyar állampolgárság megszerzése is kisebb akadályt, kiszolgáltatottságot jelentett a munkaerőpiacon” (Zakariás 2008, 137. p.).

Az anyaországiak viszonya az áttelepülni szándékozó „erdélyiek” irányában azonban korántsem minden esetben volt ilyen egyértelmű. A bürokrácia útvesztőiben a más kontinensről jött bevándorlókkal egy státuszban kezelt „vendégmunkás”, a tartózkodási, letelepedési kérelmek után várakozó, vagy az illegális kiszolgáltatottsága folytán a

5 Az Erdély elszakításával fenyegetőző választási propaganda a rendszerváltástól napjainkig szinte minden kampánynak részét képezi Romániában. Az 1996-os elnökválasztások kapcsán például ezt térképpel is illusztrálták (Vö. Molnár 2002, 3–27. p.).

határt hónapról hónapra átlépni kényszerülő „határon túli” joggal érezte úgy, hogy az anyaországiak szemében ő a másodrendű, nem szívesen látott, kellemetlen „rokon”, akinek – ha lehet – el kell titkolnia identitását ahhoz, hogy elkerülje a nyelvismeretet firtató tudatlan rácsodálkozást, a tapintatlan kérdéseket. Majd húsz évnek kellett elteltie a politikailag is szított félelmek leküzdéséhez, és ennek a méltánytalan helyzetnek a rendezéséhez. Ebben a kontextusban persze az is nyilvánvaló, hogy az erdélyi magyar közösség sok esetben helytelenül mérte fel az anyaországi ígéretek súlyát, illetve a különböző szándékokat és lehetőségeket, amelyek az adott gazdasági-politikai környezetben rendelkezésre álltak. Különösen a kétezres évek erdélyi identitás- és nemzetudatára volt jellemző egy olyanfajta kettősség, mely egyrészt szinte kizárólag Magyarország irányából várt ösztönzést, támogatást, kulturális, politikai, gazdasági küzdelmeinek, saját egyéni és közösségi törekvéseinek megvalósításához, másrészt viszont ezeknek a – néha talán túlzott – reményeknek a beteljesületlensége miatt dacos ellenállással fordult szembe a budapesti közélet és a mindenkori állami vezetés teátrális gesztusai, túlzottan óvatoskodó – vagy a kétezres évek közepe táján akár nyíltan ellenséges – attitűdjével, és mindazokkal a megnyilvánulásokkal, amelyek a „határon túliak” kérdését a mindennapi politikai csatározások színterére vitték. Az erdélyi magyarság és különösképpen az értelmiségiek tehát mindig számot tartottak valamiféle függetlenségre is, főként a magyarországi pártpolitika befolyásolási szándékait illetően. Az egyenlő, partneri kapcsolat jegyében többnyire elutasították azokat a manipulatív törekvéseket, amelyek valamilyen módon tematizálni szerették volna a közbeszédet, uralni vagy kisajátítani akarták a múlt és jelen közös értékeit, a történelmi hagyományt vagy a nemzeti összetartozás érzését. A délibábos nacionalista retorika vagy a kolonialista attitűd egy ilyen nézőpontból hasonló visszatetszést keltett, mint az a politikai-ideológiai irányultság, amely a határon túlban a magyarul beszélni tudó, „román” vendégmunkást, a bevándorlót látta.

Az elmúlt két és fél évtizedben ugyanakkor Erdélyben is létrejöttek azok a társadalmi, kulturális és irodalmi fórumok, oktatói hálózatok vagy civil szerveződések, amelyek a román államtól való részleges vagy teljes függetlenségben, mintegy saját társadalmi-politikai valóságot teremtve, hatékonyan elősegítették a párhuzamos nemzetépítés folyamatát, egy „transznacionális nemzettudat” kialakulását (Bárdi 2013). Könyvkiadók, új irodalmi folyóiratok, egyetemi intézmények működnek, amelyek lehetővé teszik az anyanyelvi kommunikációt, az erdélyi magyarság sajátos problémáinak megjelenítését. A 21. századi technológiai újítások folytán elérhető közelségbe kerültek a Magyarországon működő hírforrások, kulturális és irodalmi kezdeményezések, az internet és az online média fejlődésével pedig az információk azonos módon és azonos időben hozzáférhetőek a Kárpát-medence, sőt a világ bármelyik részén élő külhoni közössége számára. Azok a törekvések tehát, amelyek az első világháború utáni időszakról kezdődően fontosak lettek volna az erdélyi magyarok kulturális, politikai, gazdasági életében, a rendszerváltást követően – és különösképpen Románia európai uniós csatlakozása után – egyre inkább megvalósulni látszanak. A kivándorlás és népességfogyás, a fenyegetettség és a jogfosztottság állapota, valamint az identitás megőrzéséért folytatott örökös küzdelmek viszont utat nyitnak a kétkedésnek is.

Ami a kulturális és irodalmi életet illeti, az utóbbi két és fél évtizedben a külső és belső határok lebomlásával számos új lehetőség nyílt az értelmiségiek számára. Az Erdélyben

elő írók, költők szabadon publikálnak magyarországi lapokban, kiadóknál, mint ahogy az anyaországi szerzők, kritikusok számára is természetes, hogy erdélyi folyóiratok, könyvkiadók jelentetik meg írásaikat. A recepció pedig egyre kevésbé tartja fontosnak a „határon túliság” aspektusainak mindenáron való hangsúlyozását, ami többnyire pozitív fogadtatásra talál írók és olvasók részéről egyaránt. A két nemzetrész közötti intenzív kapcsolatoknak, a partneri viszonyoknak köszönhetően tehát, a kétezres évek második évtizedében, úgy tűnik, egyre kevesebb jelentősége van annak, hogy valaki a határ egyik vagy másik oldalán él.

Irodalom

- Ágoston Vilmos 1994. „Ez a nemzedék nem akarta becsapni magát.” In Martos Gábor (szerk.): *Marsallbot a hátizsákban – a Forrás harmadik nemzedéke.* , Kolozsvár, Erdélyi Híradó, 8–17. p.
- Andreescu, Gabriel 2000. Románia és a Római Egyezmény: egyéni jogok, diszkrimináció és különleges intézkedések. *Fundamentum*, 4. évf. 4. sz. 13–20 p.
- Balla Zsófia 1994. „Egy kicsit mindenből kimaradt ez a társaság.” In Martos Gábor (szerk.): *Marsallbot a hátizsákban – a Forrás harmadik nemzedéke.* Kolozsvár, Erdélyi Híradó, 18–28. p.
- Balogh Edgár 1957. *Egyenes beszéd. Cikkek, naplók, levelek.* Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó.
- Bárdi Nándor 2004. *Tény és való. A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája és a határon túli magyarok társadalomtörténete.* Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Bárdi Nándor 2013. *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről.* Csíkszereda, Pro-Print Kiadó.
- Bottoni, Stefano 2008. *Sztálin a székeleyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960).* Csíkszereda, Pro-Print Kiadó.
- Bottoni, Stefano 2014. A stabilitás nyomában: az 1989 utáni politikai váltógazdaság. In Uő: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 248–253. p.
- Bréda Ferenc 1994. „Ez még mindig ugyanaz a társaság.” In Martos Gábor (szerk.): *Marsallbot a hátizsákban – a Forrás harmadik nemzedéke.* Kolozsvár, Erdélyi Híradó, 42–48. p.
- Eagleton, Terry 2000. Konklúzió: politizáló kritika. In Uő: *A fenomenológiától a pszichoanalízisig.* Budapest, Helikon Kiadó, 168–187. p.
- Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván 1994. „A dac nem elég az irodalomhoz.” Beszélgetés Balla Zsófiával. In Uő: *De azért itthon is maradni...* Budapest, Tárogató Publisher, 149–156. p.
- Gaál Gábor 1950. *Valóság és irodalom. Cikkek, jegyzetek, dokumentumok.* Bukarest, Állami Kiadó.
- Gáll Ernő 1995. *Számvetés. Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében.* Kolozsvár, Komp–Press Korunk Baráti Társaság.
- Greenblatt, Stephen 1998. A kultúra poétikája. *Helikon*, 44. évf. 1–2. sz. 44–58. p.
- Cs. Gyimesi Éva 1993. Gyöngy és homok. In Uő: *Honvágy a hazában. Esszék, interjúk, publicisztikai írások.* Budapest, Pesti Szalon Kiadó, 19–110. p.
- Cs. Gyimesi Éva 1999. *Kritikai mozaik.* Kolozsvár, Polis Kiadó.
- Hevesi Zoltán István–Orosz Judit–Szilágyi Júlia–Cs. Gyimesi Éva 2001. „A nemzedék több feldühödés eredményeképpen talált önmagára” – Lászlóffy Aladárral beszélget Hevesi

- Zoltán István, Orosz Judit, Szilágyi Júlia, Cs. Gyimesi Éva. In Balázs Imre József (szerk.): *Vissza a forrásokhoz – Nemzedékvallató*. Kolozsvár, Polis Kiadó, 36–49. p.
- Illyés Gergely–Kántor Zoltán 2012. Románia 1989 után. *Külügyi Szemle*, 11. évf. 4. sz. 79–98. p.
- Jordáky Lajos 1946. *Szocializmus és irodalom*. Kolozsvár, A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Társadalomtudományi és Társadalompolitikai Intézetének Kiadása.
- Kántor Lajos 2005. *A Nagyelefánt nyomában*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Kiadó.
- Molnár Gusztáv 1998. Az erdélyi kérdés. *Beszélő*, 9. évf. 3. sz. 24–34. p.
- Nagy István 1957. *A harc hevében. Irodalmi vallomások és észrevételek*. Marosvásárhely, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó.
- Novák Csaba Zoltán–László Márton 2012. *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990. március 16–21*. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó.
- Panek Zoltán 1996. Dsidaiáda. *Látó*, 7. évf. 8–9. sz. 56–61. p.
- Révai József 1950. *Irodalmi tanulmányok*. Budapest, Szikra Kiadó.
- Selyem Zsuzsa 2003. Az „erdélyi magyar irodalom”-beszédmodok egyik utópiája. Disztransz. In Uő: *Valami helyet*. Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 63–96 p.
- Selyem Zsuzsa 2007. A zsarnokság, a megváltás és az irodalom viszonyáról. In Uő: *Fehérek közt*. Budapest, Vigilia Kiadó, 351–359. p.
- Szabolcsi Miklós 1963. Bevezetés: A magyar szocialista irodalom történetéből. In Szabolcsi Miklós–Illés László (szerk.): *Forradalmi magyar irodalom. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 20–28. p.
- Szávai Géza 2004. *Torzmagyar*. Budapest, Pont Kiadó.
- Szolláth Dávid 2011. *A kommunista aszketizmus esztétikája. A 20. századi irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Zakariás Ildikó 2008. Identifikációs narratívák Magyarországra áttelepült erdélyi diplomások élettörténeteiben. *Regio*, 19. évf. 3. sz. 135–167. p.

SZILÁRD SZILVESZTER LÁSZLÓ

IDEOLOGY, DEFENCELESSNESS AND POWER CONTROL IN THE TRANSYLVANIAN LITERARY AND CULTURAL POLICY OF THE LAST DECADES

Regarding the characteristics of literary discourse and cultural policy of the Post-World War II years, it can be clearly stated that the newly established communist power in Romania, already in the second half of the 1940s, gained control over all manifestations of community life, and it regulated all aspects of culture and arts, banned, abolished or restructured all forums having some independence; it completely revised the literary and artistic canon, and, at the same time, sought to develop a new ideological/political space that would serve its own interests only. This paper aims to present the ideological/political and aesthetic/poetic tendencies determining Transylvanian Hungarian literature and cultural policy from the mid-'40s until the present day.

Gondolatok a pénzügyi kultúra társadalmi jelentőségéről¹

LÁSZLÓ NAGY

Thoughts on the Social Significance of Financial Culture

Keywords: financial culture, financial attitudes, financial education, financial markets, loans, credits

A múlt század utolsó évtizedeire a pénzpiaci folyamatok, termékek és szolgáltatások még a beavatott tőzsdeguruk számára is bonyolulttá, áttekinthetetlenné, kiszámíthatatlanná, sőt mi több, szeszélyessé váltak. A korábban használt pénzügyi termékek értékük a bennük rejlő lehetőségek határát. Az egyre népszerűbb értékpapírosítás, a realgazdaság ütemszerű fejlődése, valamint az információs és kommunikációs technológiák térnyerése a negyedik ipari forradalom hajnalán hatalmas nyomást gyakoroltak a pénzügyi szektorra, ami a gazdasági folyamatok felgyorsulásával és szofisztikázódásával mind a mai napig kitapintható. Olyan bonyolult pénzügyi termékek születtek, melyek valós értékét² és kockázatát a megalkotóik sem tudták megfelelően megállapítani. Aladdin csodalámpájából kibújt a pénzügyi piacok új és ismeretlen szegmense, a bonyolult származékos ügyletek³ szerteágazó piaca, s ezzel létrejött a pénzügyi piacok reálszférától teljesen független autonómiája.

A társadalom jelentékeny hányadának pénzügyi ismeretei csaknem két évtizeden belül eltávolodtak az új pénzügyi termékek biztonságos használatához szükséges szinttől. Bár ez önmagában még nem lett volna baj, csakhogy a bonyolult és magas hozamot ígérő pénzpiaci eszközök fokozott kockázattal jártak.

A kockázat-hozam kompromisszum pénzügyi axióma. A hozamráta és a kockázat szorosan összefüggenek. Magasabb kockázattal fokozott nyereség várható, ámde a kockázatnövekedéssel a veszteség esélye is arányosan növekszik. A magasabb hozam

- 1 A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica SENOHT2018-31 azonosító számú, *A szlovákiai magyar nemzetiségi kisebbség pénzügyi kultúrája* című pályázat keretében készült.
- 2 Az Európai Unió által is átvett nemzetközi számviteli sztenderdek a valós értéket ekképpen határozzák meg: „az az összeg, amelyért jól tájékozott és üzleti szándékkal rendelkező felek közötti, szokásos piaci feltételek szerint lebonyolított ügylet keretében egy eszköz elcserélhető vagy egy kötelezettség kiegyenlíthető”.
- 3 A származékos (származtatott) ügyletek vagy derivatívák olyan befektetési ügyletek, amelyek értékét más értékpapírok vagy mögöttes pénzügyi termékek, illetve eszközök árfolyama határozza meg. A származtatott eszközöket feltételes követeléseknek is nevezik.

elérése érdekében a befektetőknek többet kell kockáztatniuk, s bár léteznek a befektetők számára elérhető és megfizethető kockázatkezelő eszközök, mint például a biztosítás vagy a kockázatmegosztás (diverzifikáció), de a kockázatok teljes kiszűrése így is lehetetlen. A társadalmi-gazdasági problémák akkor törnek felszínre, amikor a lakossági befektetők felelőtlenül, megfelelő pénzügyi ismeretek hiányában hoznak pénzügyi döntéseket, és olyan összetett pénzügyi szolgáltatásokat vesznek igénybe, melyek valós kockázatával nincsenek tisztában. Magyarországon tipikusan ilyen példa a devizahitelek adósságcsapdája.

A hatékony tőkepiacok fantazmagóriája

A világgazdaságot megingató tíz évvel ezelőtti pénzügyi válsággal beigazolódott, hogy a neoklasszikus közgazdasági iskola filozófiáján alapuló tökéletesen hatékony tőkepiacok elmélete csak egy délibábszerű képződmény, nem más, mint a piaci egyensúlyi állapotok utópikus látomása, a tájékozott tőkepiaci szereplők idilli álmvilága. Az elmélet kidolgozója, a közgazdasági Nobel-emlékdíjjal kitüntetett Eugene Fama a tökéletes piaci árazás mellett foglalt állást. A tőkepiacok esetében ugyanis a kulcsszerepet az eszközárzás játsza, és a hatékony piac ebben a kontextusban azt jelenti, hogy a tőkepiaci eszközök árfolyama (piaci ára) és azok valós értéke közti eltérés csupán leheletnyi. A pontos meghatározás szerint tökéletes tőkepiaci árazásról akkor beszélhetünk, ha a tőkepiaci árfolyamok minden pillanatban az akkor rendelkezésre álló összes információt teljességgel tükrözik, egyensúlyban vannak, amely egyensúlyból csak új információ hatására mozdulhatnak ki (Bodie, Kane és Marcus, 2005). Mindebből tulajdonképpen az következik, hogy a tőkepiac az új információkra nemcsak szélesebb, hanem helyes, korrekt választ is ad. A tökéletesen hatékony piacon az információk „kosarából” mindenki egyaránt vehet”, vagyis a titkok és meglepetések tárháza a piaci résztvevők számára egy nem létező fekete lyuk. A tökéletes információáradat ugyanakkor gátat szab a tőzsdéi spekuláció és üzérkedés alantas szándékának is. Ám amennyire kivitelezhetetlen az egyensúlyi állapotok fenntartása a gyakorlatban, annyira nehezen védhető meg Fama meseszerű tőkepiaci elképzelése. A számtalan hivatkozást megélt hatékony tőkepiacok elmélete a tudományos köztudatból nem kopott ki ugyan, ámde jelentősége átértékelődött, abszurditását pedig a tőzsdéi gyakorlat pecsételte meg. Példának okáért a nyitott származtatott ügyletek névértéke 2007. év végén a világgazdaság bruttó hazai termékének (a továbbiakban csak GDP) tizenegyszeresét tette ki.⁴ A felülértékelt értékpapírok és származékos ügyletek a valós értékük többszöröséért cseréltek gazdát.

A pénzügyi megrázkódtatás fő mozgatórugója tehát a többszörösen felülértékelt spekulatív pénz fedezet nélküli kihelyezése és a hitelnyújtási feltételek már-már bosz-

4 A származékos ügyletek (tehát csupán jogok egy bizonyos értékpapír vagy pénzügyi termék vételére, illetve eladására) névértéke 2007. december 31-én 676,6 billió amerikai dollárt tett ki, ezzel szemben az egész világ 2007. évi bruttó hazai terméke (GDP) 65,61 billió amerikai dollár volt. (BIS Quarterly review, September 2008; Central Intelligence Agency, December 2008)

szantóan szélsőséges liberalizációja volt. A következtelenség és a telhetetlenség démoni csapdájába eső pénzügyi intézetek csillapíthatatlan hitelezési lázban égtek, melyre a keresleti oldalon fellépő lakosság és reálszféra hitelfelvételi hisztériával válaszolt. A hitelezési felfűtöttség végül felelőtlen túlhitelezésbe és a piaci szereplők soha nem látott mértékeket öltött eladósodottságába torkollott. Az eladósodás hadéshi alvilágát megjárt lakosság pedig mind a mai napig megkeseredve, kiszolgáltatva és kételyekkel övezve viseli a pénzügyi megrázkódtatás okozta gazdasági sokk gyötrelmes bélyegét.

Kulcsár és Kovácsné Henye (2011) elsősorban a család szerepét hangsúlyozza a pénzügyi attitűdök kialakulásában, tudniillik a pénzügyi kérdésekben tájékozatlan szülők nincsenek olyan tudás és tapasztalat birtokában, amelyet továbbadhatnának gyermekeiknek.⁵ A „pénzügyi analfabetizmus”, a jövedelemviszonyokról alkotott illuzórikus képek és a multinacionális cégek agresszív reklámjai által felszínre törő anyagi vágyak az egyént könnyen hiszékennyé, naivvá, mi több, sebezhetővé teszik, és arra sarkallják, hogy meggondolatlanul – fizetési képességét és tőkeerejét túlbecsülve – kockázatos pénzügyi döntéseket hozzon, melyek az esetek többségében beláthatatlan következményekkel járnak.

Felvetődik a kérdés, vajon ki a felelős a meggondolatlan hitelezési folyamatok elindításáért? A túlzott és könnyelmű hitelkínálat, az erre reflektáló dőre hitelkereslet vagy kizárólag a túlliberalizált és fellazított piaci körülmények okolhatók? A magától értetődő egyszerű válasz nem diszkriminál: mindhárom.

Lentner (2015, 2016) meglátását osztva az ezredforduló első évtizedének alkonyán új típusú válságot kellett meg tapasztalnunk, amely a neoliberalis gazdaságfilozófiára épülő mesterségesen legyengített államműködés következtében lépett fel. Adam Smith (1723–1790) *láthatatlan keze* és az állam visszafogott beavatkozási szándéka megmentette a piacok és a piaci résztvevők szabadságának feltételét, csak hogy az állam szerepét túlhangsúlyozó John Maynard Keynes (1883–1946) szerint a *szabadon hagyott* piacgazdaság képtelen csillapítani a ciklikus fejlődés túltermelési válságait, ami tulajdonképpen a múlt század és az előző évtized világgazdasági megrázkódtatásai révén be is igazolódott. Ennek dacára a piaci mechanizmusnak nem kedveznek sem a liberális, sem az intervencionista szemlélet túlkapásai. A járható út minden kétséget kizáróan *Horatius aurea mediocritas*. Lehetetlen erős kontrasztok közt lavírozni, meg kellene lelteni a gazdasági szereplők által jól járható, rögek nélküli arany középutat. A gazdasági ciklusok kilengéseit az állami szabályozás fokozása sem tudja hosszú távon kellőképpen mérsékelni, ugyanakkor a szigorú beavatkozás a társadalmi feszültség mellett a szabad versenyt és az általa kibontakozó fejlődési folyamatokat is erősen korlátozza. A megoldás feltételezhetően a tudásalapú társadalom eszméjében rejtőzik.

A pénzügyi kultúra meghatározásai

A pénzügyi kultúra iránti igény növekedésében Habschick, Britta és Evers (2007) szerint két tényező játszott kulcsszerepet. Az egyik a fogyasztók szükségleteiben végbe-

⁵ Később Németh és szerzőtársai (2015) kutatása is alátámasztotta, hogy a magyar fiatalok elsősorban a szülőktől szerzik be a pénzügyi döntésekhez szükséges információkat.

ment minőségi változások, a másik a pénzügyi szektor szerkezeti és szabályozási rendszerének átalakulása. Míg az egyéni szükségletek középpontjában az öngondoskodás igénye uralkodik, a pénzügyi szektor változásában a pénzpiacok deregulálása, illetve liberalizációja a mérvadó. Ebben az összefüggésben a pénzügyi kultúra tulajdonképpen hidat képez a felmerülő fogyasztói szükségletek és az ezek kielégítését szolgáló pénzügyi termékek vagy szolgáltatások között. A munkaerőpiaci körülmények ütemes változása, a nyugdíjak változó rendszere és a növekvő fogyasztási igények pénzügyi tájékozottságot várnak el a háztartásoktól. Mindezek mellett a pénzügyek iránti érdeklődés a gazdasági sokkhatások után megélénkült, s ilyenkor a társadalom újra felismeri a pénzügyi alapismeretek és készségek szükségességét.

A pénzügyi kultúra terjesztése és erősítése egy gazdaságra és társadalomra nézve is kihívásokkal teli, komoly felelősséggel felruházott feladat. Minél gyorsabban fejlődik egy társadalom, annál nagyobb szükség jelentkezik a pénzügyi magatartásban rejlő kockázati tényezők mérsékelésére. Nem véletlen, hogy elsőként a pénzügyi innovációkban, a származékos pénzügyi eszközökben élen járó angolszász piacgazdaságokban jelentkezett komoly igény a pénzügyi ismeretek társadalmi terjesztésére. A társadalmi érdekekkel párhuzamosan számtalan pénzügyi kultúrával foglalkozó kutatás is elindult. A kutatási eredmények sokrétűsége pedig megteremtette, hogy napjainkra a középkelet-európai régióban is divatossá vált fogalomnak sokféle megközelítése lásson napvilágot.

A pénzügyi kultúrával foglalkozó kutatások általában a kutatási céloknak megfelelően határozzák meg a pénzügyi kultúra fogalmát, de a kutatások heterogén céljaiban és az ebből fakadó eltérő vagy már-már ambivalens eredmények halmazában megnyilvánuló különbségek hatalmas kihívások elé állítják az egységes definíció megalkotását szándékozó kutatót. Az egységesítés iránti szükséglet kielégítése ezért az összefoglaló munkákban nem meghatározások, hanem túlnyomórészt megközelítési módokban, illetve koncepciókban jelenik meg, melyek magukba foglalják a pénzügyi tudást vagy ismereteket, a pénzügyekben való jártasságot és tapasztalatot, a pénzügyi készségeket és a pénzügyi tudatosságot (Habschick, Britta, Evers 2007; Béres, Huzdik, 2012).

Hung, Parker és Yoong (2009) az általuk feldolgozott tanulmányokból csaknem kilencféle megközelítést azonosított, bár az egyes fogalomkörök nem válnak el élesen egymástól, sőt inkább kiegészítik vagy pontosítják egymást. Az általuk felvázolt koncepció – a teljesség igénye nélkül – felöleli a pénzügyi tudást, a pénzügyi folyamatok megértését, a pénzügyi tudás alkalmazási képességét, a pénzügyi összefüggések ismeretét, a pénzügyi döntéshozatal képességét, beleértve a tudatos döntések meghozatalának képességét, valamint a pénzügyi fogalmak ismeretét. Hung és szerzőtársai szempontrendszer szerint a megszerzett tudás alapján mindenekelőtt általános összefüggésekre kell gondolnunk.

Remund (2010) az általa vizsgált összes meghatározásból és megközelítésből öt fő kategóriába sorolható elemet ragadott ki. Közéjük sorolta a pénzügyi szolgáltatások közötti jártasságot, a kommunikációs képességet a pénzügyi elképzelésekről, a személyes pénzügyek irányítását, illetve kezelését, a pénzügyi döntéshozatal képességét és a jövőre vonatkozó pénzügyi szükségletek tervezéséhez szükséges magabiztosságot.

A fent ismertetett nézőpontok elemei a Magyar Nemzeti Bank (2008) első között kidolgozott definíciójában úgyszintén megjelennek: „A pénzügyi ismeretek és készsé-

gek olyan szintje, amelynek segítségével az egyének képesek a tudatos és körültekintő döntéseikhez szükséges alapvető pénzügyi információkat azonosítani, majd azok megszerzése után azokat értelmezni, és ez alapján döntést hozni, felmérve döntésük lehetséges jövőbeni pénzügyi, illetve egyéb következményeit.” A magyar jegybank értelmezése a pénzügyi kultúra fogalmát kétségkívül tágabb keretek közé helyezi, de a pénzügyi kultúra társadalmi jelentőségét már csak rejtve közvetíti. A tudatos és körültekintő gazdasági döntésekhez szükséges pénzügyi ismeretek birtoklása azonban a meghatározás hangsúlyos elemeként mutatkozik meg. Később az OECD kutatói is megpróbálkoztak a pénzügyi kultúra meghatározásával. Atkinson és Messy szerzőpárosnál (2012, 14. p.) „a pénzügyi kultúra a tudatosság, ismeretek, készségek, attitűdök és viselkedések kombinációja, melyekre szükség van a megalapozott pénzügyi döntések meghozatalához és végső soron az egyéni pénzügyi jólét eléréséhez”.

A pénzügyi attitűdök

A pénzügyi viselkedés több attitűd következményeként jön létre. Mészáros (2011) pénzügyi attitűdnek a pénzügyekkel és a pénzintézményekkel kapcsolatos viszonyulást nevezi, ami személyes tapasztalat vagy tanulás eredményeként alakul ki, illetve módosul, formálódik.

A gazdasági szocializációban nem kis szerep jut a családnak. A fiatalok elsősorban a szülőktől sajátítják el a „családi pénzügyek” alapjait, tehát a pénzkezelés és a gazdálkodás módját, beleértve azokat a készségeket és képességeket, amelyeket a mindennapi pénzügyi gyakorlat megkíván. Az egyén pénzhez fűződő viszonyát alapvetően befolyásolják a szülői fészekben szerzett tapasztalatok, és többnyire a későbbiekben is ezeket a mintákat követik, illetve néha – általában saját tapasztalatok hatására – merően elutasítják azokat. A pénzügyi magatartás egyfajta folytonossággal írható le. Mihály és szerzőtársai (2014) kutatási eredménye például a „hitelcsapda öröklődésére” hívták fel a figyelmet. A devizahitelt felvett szülők egyetemista gyermekei között jóval nagyobb számban találtak diákhittel rendelkező hallgatókat, mint az önfinanszírozás elvét valló szülők gyermekeinél. Bár a diákhitel-felvevők mentségül szolgálhat a továbbtanuláshoz szükséges pénzforrás hiányának ténye, csak hogy a pénzügyi tudatosság felelősséggel és következetességgel is párosul. A finanszírozáshoz szükséges pénzforrást – a finanszírozási arany szabály szellemében – elődjegesen belső forrásokból (saját munka, ösztöndíjak) kellene megteremteni. A hosszú lejáratú idegen tőke bevonása csakis kellő mértékű és folyamatos jövedelemáramlás mellett indokolt.

A pénzügyi attitűdök kutatásában úttörőknek számító Wernimont és Fritzpatrick (1972) különböző tényezők beazonosításával próbálták leírni az egyén pénzhez fűződő kapcsolatát. Matematikai és statisztikai módszerek segítségével a következő hat dimenziót alakították ki:

- a *szégyenteljes bukás* dimenziójában a pénzhiány a bukással és a szégyennel egyenlő,
- a *nemtörődöm hozzáállás* dimenzióját az egyén pénz iránti közönye jellemzi,
- a *gonosz szellem* dimenziója a gnosztikusok demiurgoszi világát idézi, akik az anyagot (esetünkben a pénzt) a gonosszal, a káosszal és a tisztátalansággal vonták párhuzamba,

- a *szociálisan nem elfogadható* dimenzió a krisztusi tanítással azonosítható, miszerint „ha tökéletes akarsz lenni, eredj, add el vagyonodat, és oszd ki a szegényeknek” (Mt 19,21),
- a *kényelmes biztonság* dimenziója a hedonisták világszemléletének kedvez, a pénz birtoklása ugyanis a kényelmet és az azzal járó felhőtlen biztonságérzetet jelenti,
- a *konzervatív üzleti érték* dimenziója a tekintély elsődlegességét hangsúlyozza, tudniillik a pénz tiszteletet és elfogadást követel az versenyszférában.

Rubinstein (1981) a *Psychology Today* folyóirat olvasói pénzügyi attitűdjeit vizsgálta. Három csoportot különített el, a fősvényekét, a takarékosokét és a költelezőkét. Mészáros (2017) a pénzügyi attitűdök három összetevőjét emelte ki. A megismerési vagy kognitív összetevő a pénzügyi tudatosságot, a pénzügyi felelősséget és az újdonságokra való nyitottságot fejezi ki. Az érzelmi vagy affektív összetevő magába foglalja a pozitív vagy a negatív hozzáállást, az elégedettséget vagy az elégedetlenséget, a stabilitást vagy a labilitást. A viselkedési vagy konatív összetevőt a megtakarítási és kockázatvállalási hajlandóság, illetve a pénzügyi kezdeményezés alkotják.

A gazdaság és a kultúra összefüggései

A korunkban zajló globalizációs folyamatok felgyorsulásával a hosszabb távon fenntartható gazdasági növekedés alapvetően a versenyszféra hatékony működése révén biztosítható. A globalizációs törekvések felerősödésével és a technológiák már-már exponenciális ütemű fejlődésével a gazdasági hatékonyság mellett felértékelődik a kulturális tényezők szerepvállalása is. A gazdaság és kultúra összefüggéseit meghatározzák azok a gazdasági folyamatok, amelyek befolyásolják az értékrendeket, a társadalmi normákat, az eszméket, a kultúra pedig befolyásolja a gazdasági rendszereket, intézményeket és a viselkedési normákat, melyben fontos kérdéssé vált a bizalom (Husz, Szántó, 2011; Bárczi, Zéman, 2015). A gazdasági kultúra megmutatja, hogy a társadalom tagjai és gazdasági szervezetei miképpen gondolkodnak, hogyan viselkednek, milyen értékeket követnek és milyen hagyománnyal rendelkeznek. A pénzügyi kultúra a pénzügyi piacok szereplőinek magatartását is magába foglalja, azaz a reálgazdaságon kívüli motívumokat, értékeket, melyek leginkább a kockázatokkal szembeni attitűdben, a bizalomban és a tisztességes versenyben nyilvánulnak meg. Emiatt sem szabad elhanyagolni vagy csak félvállról venni a pénzügyi kultúra fejlődését, illetve terjesztését. A pénzügyi ismeretek szintje ugyanis befolyásolja a nemzetgazdaság stabilitását, fenntarthatóságát és versenyképességét.

Geert Hofstede és Gert Jan Hofstede a *Kultúrák és szervezetek* című kötetében az egyes nemzetek kultúrái közti különbségek öt dimenzióját sorakoztatta fel:

- az individualizmus és a kollektívizmus viszonya, azaz az egyén és a közösség egymással való kapcsolata,
- a hatalmi távolság, tehát az egyének közti társadalmi egyenlőtlenségek kezelési módja,
- a társadalmi nemi szerepek felfogása,
- a bizonytalanságkerülés, avagy a kétes társadalmi helyzetek tolerálása,
- a rövid és a hosszú távú orientáció, azaz a jövőről való gondolkodás.

Az egyéni szintű cselekvéseket csupán áttételesen befolyásolják a nemzeti kultúra sajátosságai, empirikus vizsgálatok eredményei ugyanakkor alátámasztották, hogy a nemzeti sajátoságként tételezett tulajdonságok némelyike társadalmi csoportonként jelentős változékonyságot mutat. A bizonytalanságkerülés és az ezzel szorosan összefüggő alacsony kockázatvállalás egyebek mellett a döntéshozó tulajdonságaitól is függ. A nemzeti kultúra sajátosságaival mindenesetre számolnunk kell, amikor a pénzügyi kultúrát az országok közötti összehasonlításban vizsgáljuk.

A múlt század '80-as és '90-es éveiben több kutatás (Cleek, Pearson, 1985; Kinnunen, Pulkkinen, 1998; Yeung, Hofferth, 1998; Wolcott, Hughes, 1999) a pénzügyi kultúrát társadalomdinamikai szempontból közelítette meg. Az alacsony pénzügyi kultúrát és a pénzügyi ismeretek hiányát a válások gyakoriságával és a mentális betegségek nagyobb előfordulásával vonták párhuzamba. Wolcott és Hughes (1999) még ennél is tovább mentek. Úgy vélték, hogy a pénzügyi és anyagi nehézségek társadalmi elszigeteltséghez vezetnek, mindamellett önértékelési zavarokat is kiválthatnak.

A fejlettebb pénzügyi kultúrával jellemezhető gazdasági szereplők általában kockázatkerülő magatartást tanúsítanak, tehát nagyobb valószínűséggel kerülnek el a magasabb kockázattal járó pénzügyi döntéseket. Másrésről elmondható az is, hogy minél magasabb az egyén intelligenciaszintje, annál nagyobb az alaptudás viszonyítási bázispontja. Következésképpen a pénzügyi kultúra szempontjából meghatározó ismeretek horizontálisan tágulnak, és vertikálisan bővülnek, tehát az alapvető pénzügyi ismeretekhez képest nagyobb tudásalapot képezhetnek (Bárczi, Zéman, 2015).

Klapper, Lusardi és Panos (2012) arra a következtetésre jutott, hogy a magasabb szintű pénzügyi tudás birtokában a váratlan gazdasági-pénzügyi sokkok is jóval könnyebben kezelhetők. Ők mutattak rá arra, hogy a pénzügyi ismeretek hiányában az egyén hajlamos az egyszerűbb, de drágább pénzügyi szolgáltatást választani, és részben ezért válik bizalmatlanná a hatékonyabb pénzügyi szolgáltatásokkal szemben. Érdemes megjegyezni, hogy míg Klapper és szerzőtársai (2012) a pénzügyi tudást a kockázatkerülő magatartással hozták párhuzamba, Lusardi és Mitchell (2007) épp az ellenkezőjét hangsúlyozták, noha azt a világgazdasági válság kirobbanása előtt tették. Náluk a magasabb pénzügyi kultúra attitűdje éppenséggel az összetettebb és kockázatosabb befektetési hajlandóságban mutatkozik meg. Mak és Braspenning (2012) a sokkhatások megtapasztalása révén már jóval óvatosabban fogalmaztak. A tudásra és a megértésre helyezték a hangsúlyt. Szerintük nem a kockázathoz való viszonyulás, hanem az összetett pénzügyi termékek, illetve szolgáltatások ismerete és megértése jelenti a pénzügyi kultúrát.

Widdowson és Hailwood (2007) makroszinten végzett kutatása a pénzügyi stabilitás és a pénzügyi kultúra közti koherenciára világított rá, tudniillik a társadalom pénzügyi kultúrájának fejlődésével párhuzamosan növekszik az igény a pénzintézetek átláthatóságára, és fokozottan gyarapodnak a beruházási aktivitások finanszírozását szolgáló lakossági megtakarítások. Egy Világbank által vezetett kutatás eredménye azt is hangsúlyozza, hogy a lakosság pénzügyi kultúrája hozzájárul a pénzügyi rendszer stabilitásához.

A pénzügyi kultúra fejlesztése

Napjainkra a gazdasági és a társadalmi folyamatok új szakaszba léptek. Nyilvánvalóvá és megkérdőjelezhetetlenné vált, hogy az oktatás nem működhet a hagyományos kere-

tek között, hiszen korunk fiataljai személyiségét a negyedik ipari forradalom formálja. Az új generáció a szinte lüktető, napról napra változó verseny- és profitorientált környezetben eddig ismeretlen kihívásokkal szembesül. Ebből fakadóan a modern oktatás fő célkitűzésévé a kritikus gondolkodás, a problémamegoldás, a kommunikáció, az együttműködés és a kreativitás fejlesztése vált (Sims 2014).

Egy OECD-felmérés (2012) adatai arra mutattak rá, hogy a piacgazdaságok szabályozó szervei többnyire három információforrásra alapozva határozták meg a pénzügyi oktatásra vonatkozó stratégiai terveiket. Jellemzően országos szintű felmérésekre, fogyasztóvédelmi, illetve más állami hatóságok adataira, valamint más piacgazdaságok tapasztalataira támaszkodtak. Az országos szintű felmérések betekintést adnak a lakosság pénzügyi magatartásáról. Az állami hatóságok adatai rámutatnak a kockázati kitettségekre, míg a pénzügyi kultúra fejlesztésben úttörő szerepet felvállaló angolszász országok lényeges mintát szolgáltatnak a pénzügyi képzés kialakításához.

A válság előtti időszakban a pénzügyi kultúra fejlesztésével foglalkozó kutatások jellemzően az angolszász pénzügyi rendszert működtető országokra koncentráltak. Habschick, Britta és Evers (2007) vizsgálatai alapján az efféle kezdeményezések Európában az Egyesült Királyságon kívül Franciaországban, Németországban és Ausztriában kaptak nagyobb visszhangot. Később az OECD-t a múlt évtized alkonyán kirobbant pénzügyi válság arra sarkallta, hogy létrehozza a Nemzetközi Pénzügyi Képzési Hálózatát, amivel megtette az első lépést a gazdaságpolitikai döntéshozók és a pénzügyek oktatásában érdekelt felek közti együttműködés útján. Az OECD 2010-ben négy kontinens tizennégy országában⁶ végzett kutatást a pénzügyi alapismeretek, a pénzügyi attitűdök és a pénzügyi magatartás területén. A Nemzetközi Pénzügyi Képzési Hálózat által szervezett kutatás eredményeit Atkinson és Messy (2012) értékelték. A magyar válaszadók a pénzügyi ismeretek terén méltán elfoglalhatták a dobogó felső fokát. Németország és Csehország csupán a negyedik, illetve az ötödik helyezéssel dicsekedhetett. A magyar felnőtt lakosság pénzügyi ismereteinek és attitűdjének eredménye valóban átlag feletti volt, amit a cselekvés és a pénzügyi magatartás már nem követett. A meglévő tudás az átlag feletti pénzügyi ismeretek ellenére nem épült be sem a cselekvésbe, sem a magatartásba.

A 2015-ben megismételt OECD-vizsgálat mintáját harminc ország⁷ biztosította.⁸ Az OECD Nemzetközi Pénzügyi Képzési Hálózata a mérésben közreműködő országok részt-

6 A felnőtt (18–79 éves) lakosság körében végzett, standard kérdőívvel lebonyolított alapkutatásban, amelyet az OECD munkatársai egységes nemzetközi módszertan alapján végeztek, a következő országok vállalták a részvételt: Albánia, Brit Virgin-szigetek, Csehország, Dél-afrikai Köztársaság, Egyesült Királyság, Észtország, Írország, Lengyelország, Németország, Norvégia, Magyarország, Malajzia, Örményország, Peru.

7 A 2015. évi kutatási minta a következő országokkal bővült: Ausztria, Belgium, Brazília, Dél-Korea, Fehéroroszország, Franciaország, Finnország, Grúzia, Hollandia, Horvátország, Jordánia, Kanada, Kína, Lettország, Litvánia, Oroszország, Portugália, Thaiföld, Törökország, Új-Zéland.

8 Az OECD Nemzetközi Pénzügyi Képzési Hálózata 2018 májusában a pénzügyi műveltség és a pénzügyi magatartás újabb kutatásába kezdett.

vevőinek pénzügyi ismeretét, magatartását és pénzügyi attitűdjeit vizsgálta. Az előző méréshez képest nemcsak a kérdőívek szerkezete, hanem a ponthatárok is megváltoztak. A tendenciák tekintetében és a magatartásvizsgálatnál viszont az eredmények összehasonlíthatók. A mintát adó országok átlaga a maximálisan elérhető 21 pontból 13,2 pont. Ennél az OECD-országok átlaga sem sokkal nagyobb (13,7 pont). A dobogó felső fokára a francia lakosság állhatott 14,9 ponttal, de nem sokkal maradtak le a finn (14,8 pont), a norvég (14,6 pont) és a kanadai (úgyszintén 14,6 pont) háztartások sem. A három visegrádi ország átlageredménye nemcsak az OECD-országok átlageredményétől, hanem az összes vizsgált ország átlageredményétől is jócskán elmaradt. A lengyel lakosság a maga 11,6 pontjával az utolsó helyre csúszott, a magyar lakosságot (12,4 pont) a török (12,5 pont) és a cseh (12,6 pont) résztvevők előzték meg.

Az OECD-kutatás eredményeit megfigyelve megállapíthatjuk, hogy a pénzügyi magatartás szintje a kelet-közép-európai országokban általában alacsonyabb, ami vélhetőleg történelmi okokra vezethető vissza. Mivel a szocialista gazdasági rendszer kardinális attribútuma a regionális szinten jelentkező különbségek enyhítése és a teljes foglalkoztatottság politikája volt, a keleti blokk egykori országai a munkanélküliség és a fizetéseképtelenség gazdasági és társadalmi problémáival csupán a rendszerváltozás során felbukkanó transzformációs válság alatt szembesültek. A „kapitalista berendezkedés” tagadása mindamelllett ellehetetlenítette a pénzügyek iránti tudatosság kialakulását, ami mind a mai napig meghatározza a kelet-közép-európai társadalom pénzügyi magatartását.

A pénzügyi magatartás területén az országok résztvevőinek fele érte el a kívánt eredményt. A kelet-közép-európai országok polgárai átlagon alul teljesítettek. Riasztó, hogy többen azonosultak az „inkább a mának élek, holnap majd csak lesz valahogy” vagy „a pénz arra való, hogy elköltsük” állításokkal. Az előző felmérés eredményeihez képest csökkent azon válaszadók aránya is, akik igennel válaszoltak a „mielőtt valamit vásárolnék, alaposan megfontolom, telik-e rá” állításra. A felmérés eredményeiből lezűrhető, hogy a lakosság a 2010-es állapotokhoz képest kevésbé hoz megfontolt pénzügyi döntéseket, a megkérdezettek felének vannak pénzügyi céljai, és csupán minden negyedik háztartás készíti családi költségvetést.

Atkinson és Messy (2012) úgy vélik, hogy a felelősségteljes pénzügyi magatartás három elemből tevődik össze. Az első a pénzügyi tervezés, a második a pénzkezelés, a harmadik pedig a pénzügyi termékek kiválasztása. Noha a megfelelő pénzügyi tudás szerepe megkérdőjelezhetetlen, de végső soron maga a cselekvés a meghatározó.

A világ vezető piacgazdaságaiban, illetve fejlett társadalmiban számtalan hatékonyabb oktatási programot kidolgoztak a lakosság és a kisvállalkozók pénzügyi tudatosságának fejlesztésére és erősítésére, de – miként azt Bárczi és Zéman (2015) is megjegyzik – még így is hiányzik a megfelelő módszertani háttér bevezetése és a jó gyakorlatosság megteremtése. A képzési stratégiák kidolgozásánál jól hasznosíthatók azok a nemzetközi kutatási tapasztalatok és eredmények (például OECD 2010, 2015), melyek megmutatják a lakosság szükséges fejlesztési igényeit. Az első pénzügyikultúra-felmérés eredményei jó kiindulópontnak tekinthetők a képzési programok kidolgozásában. A gazdasági döntéshozóknak és a politikai stratégiák megalkotóinak módjukban áll meghatározni az adott társadalom pénzügyi kultúrájának felmerülő szükségleteit, és felkutatni azokat a hiányosságokat, amelyek segítségével feltekerképezhetik, mely társadalmi csoportoknak van leginkább szüksége a segítségre.

A módszertani kérdések bővös halmazában azonban ritkán esik szó a nemzeti kisebbségek pénzügyi képzésének stratégiájáról. Ahány alkalommal az anyanyelvi oktatás és nevelés fontosságáról esik szó, a 17. századi cseh pedagógusra, Johannes Amos Comeniusra szoktunk hivatkozni, aki az oktatás korszerűsítését összekapcsolta az anyanyelvi kultúra igényével. Vitathatatlan, hogy a pénzügyi alapismeretek anyanyelven történő átadása sem könnyű feladat, s minél nehezebb az ismeretanyag, annál inkább oda kellene figyelni a tudás átadásának, illetve megszerzésének folyamatára. A többségi társadalom nyelvén közvetített információk a kisebbségi közösségekben élők számára – részben nyelvi korlátok következtében – nehezen értelmezhetőek. Az ismeretlen pénzügyi, közgazdasági és jogi szakkifejezések a többségi társadalom domináns nyelvén lebonyolított magyarázata pedig még jobban elmélyítik a többség és a nemzetiségi kisebbségek közti latens szakadékot.

Magyarországon az OECD-felméréseken kívül több pénzügyikultúra-kutatás is napvilágot látott. A magyar hitelintézeti felmérések szerint a lakosság alapvetően bizalmatlan a pénzintézetekkel szemben, és pénzügyi döntéseit nem alapozza meg kellő tapasztalat (Szalay 2013). Az Állami Számvevőszék által végzett kutatás megállapította, hogy a felsőoktatásban tanuló fiatalok valós és vélt pénzügyi tudása között lényeges különbség van, valamint hogy a hallgatók pénzügyi ismereteit elsősorban az élethelyzet és a tapasztalatok határozzák meg (Béres és szerzőtársai, 2013). Az Emberi Erőforrások Minisztériuma és az egykori Nemzetgazdasági Minisztérium 2015 márciusában feltérképezte az általános és középiskolákban folyó pénzügyi ismeretek oktatási gyakorlatát. A kérdőívet kitöltők negyede a Nemzeti Alaptanterv szerint oktatja a közoktatásban tanulóknak a pénzügyi ismereteket.

Szlovákiában 2014-től létezik a pénzügyi kultúra terjesztésével kapcsolatos nemzeti stratégia, melynek végrehajtásáért a Szlovák Köztársaság Oktatási Minisztériuma és Pénzügyminisztériuma felelős. Az alap- és középiskolákban a pénzügyi ismereteket nem önálló tantárgyként oktatják, hanem főként a matematikaórák keretein belül. A pénzügyek oktatása olyan témakörökre fókuszál, mint a pénzügyi felelősség, a pénzügyi tervezés és a pénzgazdálkodás, a hitelek és kötelezettségek, a megtakarítások és a befektetések, valamint a kockázatkezelés és a biztosítás. A szlovák stratégia a pénzügyi kultúra fejlesztésének vonatkozásában elméletileg a teljes lakosságra fókuszál, a gyakorlatban azonban nagyobb hangsúlyt fektet az alapiskolás és középiskolás fiatalok pénzügyi képzésére.

Lakossági hitelforrások szerkezete mint a pénzügyi kultúra makrogazdasági mutatója⁹

Míg Magyarország és a környező országok a devizahitelezés sújtotta gondokkal küszködtek, addig Szlovákia lakossága érthetetlenül állt a történetek előtt. Szlovákia ugyanis azon országok közé tartozik, ahol a devizahitelek nem terjedtek el sem a lakosság, sem pedig

9 A fejezet a szerző a Pénzügyi Szemlében megjelent *Az önálló szlovák jegybankpolitikától az eurózóna monetáris politikájáig* című tanulmánya és *A devizahitelezés nagy kézikönyvében* olvasható fejezete alapján készült.

a vállalkozói szféra körében. E fiatal ország pénzügyi és bankrendszerét közel másfél évtizede egyfajta konzervativizmus és fokozott elővigyázatosság jellemezi, melyek szerves velejárója a tökéletlen tőkepiac, a hosszú futamidejű finanszírozási forrásokhoz való nehézkes vagy vontatott hozzáférés és a klasszikus források előnyben részesítése még a nagyobb vállalatok részéről is. Joggal tehetjük fel a kérdést, vajon Szlovákia lakosságát a devizahitelek térnyerése miért nem szólította meg úgy, mint a környező országok állampolgárait. Erre az osztrák Raiffeisen Bank tulajdonában lévő Tatra Bank elemzője nagyon egyszerű választ adott: Szlovákia lakosait egy bizonyos fokú konzervativizmus jellemzi. Jobban ragaszkodnak a saját és már régebben „jól bevált” forrásokhoz, és kevésbé fordulnak az „innovatív” megoldásokhoz.¹⁰ Részben ez magyarázta a lakossági devizahitelek devizaadóssághoz viszonyított nem egész egy százalékos arányát. Ezen kívül gazdasági okokat is fel kell sorakoztatnunk. Az európai árfolyam-mechanizmus tagjaként már 2005 decemberében érezhető volt a korona- és a devizahitelek közti csekély kamatkülönbség. S végül nem szabad elfeledkeznünk a banki likviditásbőségről sem. A magánosítást követően a szlovák bankok tőkeereje megnövekedett, egyre több forrással rendelkeztek, s a betétek össztőkére vetített aránya szerfelett meghaladta a hitelek banki eszközökre vetített hányadát. A bankok tehát a lakossági és társasági hiteligény kielégítéséhez elegendő forrással rendelkeztek.

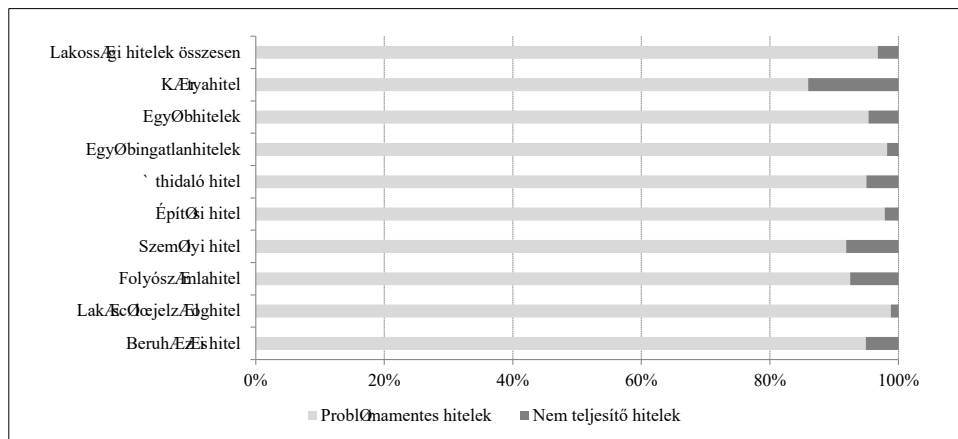
A szlovák hitelpiacot az egyre kockázatosabb hitelügyletek és a banki likviditáshiány következtében megmutatkozó hitelkínálat-visszaesés jellemezte a múlt század alkonyán. Külön ki kell emelni, hogy az ezredfordulóig a lakossági hitelek a hitelfortélio csupán nem egész 10 százalékat képezték, ami vitathatatlanul a kilencvenes évek hitelfolyósítási korlátozása által kiváltott kamatnövekedéssel és a bankok lakossággal szembeni szigorúbb hitelbírálati feltételeivel magyarázható. A bankszektor szerkezetátalakítási és privatizációs folyamatait magába záró időszakot hitelpiaci pangás jellemezte, ebben a periódusban a banki hitelállomány alig változott, a GDP-arányos nettó hitelállomány pedig szemlátomást apadt. A hitelpiaci felélénkülés a külföldi tőke bevonása és az európai árfolyam-mechanizmusba történő belépés után következett be. A jegybanki irányadó kamatlábak csökkenésére a hitelkamatok is meglehetősen jól viszonyultak. A hitelállomány és -folyósítás feltűnően gyors ütemű gyarapodásával egyre szembetűnőbbé vált a lakossági ingatlanfedezetes hitelek fokozott növekedése. Bár a GDP-arányos nettó hitelállomány emelkedése a válságot követően megállt, a lakossági ingatlanfedezetes hitelek iránti fokozódó kereslet 2013-tól újból növekedési pályára állt.¹¹

A lakossági pénzügyi kultúra hitelforrásokon keresztül történő megítélésénél nem a hitelállomány nagysága, de a GDP-re vetített nettó hitelállomány százalékos mutatója sem mérvado. A hangsúly a hitelkockázatokra, a visszafizetési és az adósságrendezési hajlandóságra tevődik. Szlovákia lakosságának hitelfinanszírozási kultúráját annak fizetési késedelem szerinti összetétele alapján végeztük el a Szlovák Nemzeti Bank legfrissebb adatai alapján (1. ábra).

10 L. Úvery v cudzej mene u nás nedostanete. Banky chcú chrániť klientov [Nálunk devizában nem kapnak hitelt. A bankok védeni szeretnék ügyfeleiket]. *Trend*, 2013. 12. 20.

11 A lakossági hitelek 2017. év végén a hitelfortélio 58 százalékat képezték (a Szlovák Nemzeti Bank adatai).

1. ábra. Lakossági hitelek szerkezete Szlovákiában késedelem szerint 2017. december 31-én

Forrás: saját szerkesztés a Szlovák Nemzeti Bank adatai alapján.

Szlovákia lakosságának hiteltörlesztési magatartása felelősségteljesnek mondható, ami tulajdonképpen a problémamentes hitelek (eltekintve a nem teljesítő kártyahitelek 14 százalékos arányától) jóval 95 százalék feletti arányában mutatkozik meg. A fenti ábra alapján minden kétséget kizáróan kijelenthetjük, hogy azoknál a hitelformáknál, melyekhez különösebb feltételek nélkül jutott hozzá a lakosság (például a kártyahitel, a személyi hitel vagy a folyószámlahitel), a visszafizetés valószínűsége is alacsonyabb. A nem teljesítő kártyahitelek aránya 14 százalék, a személyi hiteleké 8 százalék, a folyószámlahiteleké pedig 7,5 százalék.

Magyarország hitelezés alapján megítélt pénzügyi kultúráját Béres és Huzdik (2012) közvetlenül a válság utáni adatok szellemében rossznak minősítette, amit a devizahiteleket ért – előre nem számolt – árfolyamvesztés számlájára írhatunk. Ekkor a nem teljesítő hitelek a lakossági hitelportfólió csaknem 60 százalékát képezték. A devizahitelek forintosításával és az adósságrendezési folyamatok felgyorsításával mára a magyar háztartások fizetési magatartása is szemlátomást javult. A Magyar Nemzeti Bank adatai alapján a lakossági hitelek 84,17 százaléka problémamentes és 6,85 százaléka külön figyelemre méltó. A külön figyelemre méltó hitelminősítési kategória. A Magyar Nemzeti Bank hitelstatisztikáit felsorakoztató táblázataiban külön figyelemre méltó az a követelés, melynél a törlesztési késedelem nem haladja meg a 30 napot.

A fentiek tükrében elmondható, hogy Szlovákia lakosságának fizetési fegyelme valamivel szigorúbb, mint a magyarországi lakosságé. Magyarországon a problémamentes hitelek a külön figyelemre méltó hitelekkel együtt a lakossági hitelportfólió 91 százalékát képezik, míg Szlovákiában a problémamentes hitelek (a külön figyelemre méltó banki követelések nélkül) lakossági hitelállományra vetített aránya a 96,7 százalékot is jócskán meghaladja.

Záró gondolatok

Amikor a Kr. e. 6. században a kis-ázsiai Lüdiában, majd Indiában és Kínában megjelentek az első pénzérmék, még senki sem gondolt arra, hogy a pénz a harmadik évezred elejére ilyen óriási karriert fut be. A pénz az élet valamennyi területén meghatározó szerepet játszik, ráadásul a pénznek „ügyei” is vannak, melyeket kellő tudatossággal és hozzáértéssel kell kezelni.

A pénzügyi válság kirobbanásával elindított sokkfolyamatok indokoltá tették nemcsak a gazdaságpolitikai paradigmaváltást, hanem a pénzügyi kultúra terjesztésének szükségét is. A pénzügyi kultúra terjesztésének fontosságára a múlt évtized végén kibontakozott gazdasági recesszió hívta fel a figyelmet. A háztartások pénzügyi ismereteinek hiánya és az ebből fakadó felelőtlensége komoly nemzetgazdasági kockázatot hordoz, ezért a gazdasági döntéshozók a pénzügyi kultúrára ma már egy, az életvezetéshez és a mindennapi életfeladatok ellátásához nélkülözhetetlen készségként tekintenek.

Irodalom

- Atkinson, Adele–Messy, Flore-Anne 2012. Measuring Financial Literacy. Results of the OECD/International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study. *OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions No. 15*. Paris, OECD Publishing.
- Bárczi Judit–Zéman Zoltán 2015. A pénzügyi kultúra és annak anomáliái. *Polgári Szemle*, 11. évf. 1–3. sz. 72–80. p.
- Béres Dániel–Huzdik Katalin–Kovács Péter–Sápi Ákos–Németh Erzsébet 2013. *Felmérés a felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi kultúrájáról*. Kutatási jelentés.
- Béres Dániel–Huzdik Katalin 2012. A pénzügyi kultúra megjelenése makrogazdasági szinten. *Pénzügyi Szemle*, 57. évf. 3. sz. 322–336. p.
- Bodie, Zvi–Kane, Alex–Marcus, Alan 2005. *Befektetések*. Budapest, Aula Kiadó.
- Cleek, Margaret Guminski–Pearson, Allan 1985. Perceived Causes of Divorce: An Analysis of Interrelationships. *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 47, Issue 1, 79–83. p.
- Habschick, Marco–Britta, Seidl–Evers, Jan 2007. *Survey of Financial Literacy Schemes in the EU27*. VT Markt/2006/26H - Final Report. Hamburg, Evers Jung.
- Hofstede, Geert–Hofstede, Gert Jan 2008. *Kultúrák és szervezetek*. Pécs, Az elme szoftvere VHE Kft.
- Horváth Ilona 2017. A nemzetközi és hazai pénzügyi, gazdasági oktatás eredményei a kutatások tükrében. A PénzSztár verseny mint a pénzügyi, gazdasági műveltség fejlesztésének sajátos lehetősége. *Új Pedagógiai Szemle*, 7–8. sz.
- Hung, Angela–Parker, Andrew–Yoong, Joanne 2009. Defining and Measuring Financial Literacy. *RAND Working Paper Series WR-708*.
- Husz Ildikó–Szántó Zoltán 2011. Mi a pénzügyi kultúra? In Czákó Ágnes–Husz Ildikó–Szántó Zoltán (szerk.): *Meddig nyújtózkodjunk? A magyar háztartások és vállalkozások pénzügyi kultúrájának változása a válság időszakában*. Budapest, BCE Innovációs Központ Nonprofit Kft.
- Kinnunen, Ulla–Pulkkinen, Lea 1998. Linking economic stress to marital quality among Finnish marital couples. *Journal of Family Issues*, Vol. 19, Issue 6, 705–724. p.
- Klapper, Leora–Lusardi, Annamaria–Panoss, Georgios 2012. Financial Literacy and the Financial Crisis. *Policy Research Working Paper*. Washington, The World Bank.

- Kulcsár László–Kovácsné Henye Livia 2011. Pénzügyi kultúra: kincs, ami nincs. Egy középiskolások körében végzett vizsgálat eredményei. *Új Ifjúsági Szemle*, 9. évf. 4. sz. 35–44. p.
- Lentner Csaba 2015. A túlhitelezés globalizálódása a világban és Magyarországon. In Lentner Csaba (szerk.): *A devizahitelezés nagy kézikönyve*. Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó, 23–61. p.
- Lentner Csaba 2016. *Rendszerváltás és pénzügypolitika. Tények és tévhitek a neoliberais piacgazdasági átmenetről és a 2010 óta alkalmazott nem konvencionális eszközökről*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lusardi, Annamaria–Mitchell, Olivia 2007. Baby Boomer retirement security: The roles of planning, financial literacy, and housing wealth. *Journal of Monetary Economics*, Vol. 54, Issue 1, 205–224. p.
- Magyar Nemzeti Bank 2008. *Együttműködési megállapodás a pénzügyi kultúra fejlesztéséről*. Budapest, Magyar Nemzeti Bank.
- Mak, Vanessa–Braspenning, Jurgen 2012. Errare Humanum Est. Financial Literacy in European Consumer Credit Law. TISCO Working Paper Series on Banking, Finance and Services No. 01/2012
- Mészáros Aranka 2011. Pénzügyitudatosság-képzés a gödöllői Szent István Egyetemen. In Fülöp Márta–Szabó Éva (szerk.): *A pszichológia mint társadalomtudomány. A 70 éves Hunyady György tiszteletére*. Budapest, ELTE PPK, 401–421. p.
- Mészáros Aranka 2017. Pénzügyi attitűdök és pénzügyi viselkedés. In Pál Zsolt (szerk.): *A pénzügyi kultúra aktuális kérdései, különös tekintettel a banki szolgáltatásokra*. Miskolc, Közgazdaságtani-módszertani Képzés Fejlesztéséért Alapítvány, 67–80. p.
- Mihály Nikolett–Mészáros Aranka–Kovács Ildikó Éva–Madarász Imre–Horváth Csaba 2014. Pénzügyi attitűd és a „külső-belső kontroll” összefüggésrendszere. *Vezetéstudomány*, 45. évf. 10. sz. 68–77. p.
- Nagy László 2015. Nemzetközi kitekintés – a devizahitelezés problematikája és kezelése Szlovákiában. In Lentner Csaba (szerk.): *A devizahitelezés nagy kézikönyve*. Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó, 531–550. p.
- Nagy László 2016. Az önálló szlovák jegybankpolitikától az eurózóna monetáris politikájáig. *Pénzügyi Szemle*, 61. évf. 1. sz. 50–64. p.
- Národný štandard finančnej gramotnosti verzia 1.2. Bratislava, Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, Ministerstvo financií Slovenskej republiky.
- Németh Erzsébet–Béres Dániel–Huzdik Katalin 2015. The Attitude of Young Hungarian Adults to Loans. *Journal of Business and Social Science*, Vol. 6, Issue 4, 63–74. p.
- Németh Erzsébet–Jakovác Katalin–Mészáros Aranka–Kollár Péter–Várpalotai Viktor 2016. Korkép és korkép a pénzügyi kultúra fejlesztését célzó képzésekről. *Pénzügyi Szemle*, LXI. évf. 2. sz. 407–428. p.
- OECD 2016. International Survey of Adult Financial Literacy Competencies. OECD and International Network on Financial Education.
- OECD 2018. Toolkit for Measuring Financial Literacy and Financial Inclusion. OECD and International Network on Financial Education.
- Remund, David 2010. Financial Literacy Explicated: The Case for a Clearer Definition in an Increasingly Complex Economy. *Journal of Consumer Affairs*, Vol. 44, Issue 2, 276–295. p.
- Rubenstein, Carin 1981. Money, Self-Esteem, Relationship, Secrecy, Envy, Satisfaction. *Psychology Today*, Vol. 15, May, 29–44. p.
- Sims, Michelle 2014. Using Pad Apps to Engage Students in Critical Thinking and Problem Solving, Communication, Collaboration, Creativity and Innovation. In Searson, M.–Ochoa, M. (eds.): *Proceedings of SITE 2014 Society for Information Technology & Teacher Education International Conference*. Jacksonville, Florida, Association for the Advancement of Computing in Education, 1871–1872 p.

- Szalay György 2013. Pénzügyi alapismeretek a közoktatásban. Eredmények és további lehetőségek. Budapest, Magyar Nemzeti Bank, Pénzügyi Kultúra Központ.
- Úvery v cudzej mene u nás nedostanete. Banky chcú chrániť klientov. *Trend*, 2013. 12. 20.
- Wernimont, Paul–Fitzpatrick, Susan 1972. The meaning of money. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 56, 218–226. p.
- Widdowson, Doug–Hailwood, Kim 2007. Financial literacy and its role in promoting a sound financial system. *Reserve Bank of New Zealand Bulletin*, Vol. 70, Issue 2, 37–47. p.
- Wolcott, Ilene –Hughes, Jody 1999. Towards understanding the reasons for divorce. *Working Paper No. 20*. Melbourne, Australian Institute of Family Studies.
- Yeung, Jean–Hofferth, Sandra 1998. Family Adaptations to Income and Job Loss in the U.S. *Journal of Family and Economic Issues*, Vol. 19, Issue 3, 255–283. p.

LÁSZLÓ NAGY

THOUGHTS ON THE SOCIAL SIGNIFICANCE OF FINANCIAL CULTURE

The financial sector, alongside with its real economy service role, has gradually created its own independent world. More and more complicated and risky financial products were created day by day, the development of which, except for professionals, the rest of society has failed to keep pace with. The lack of sufficient financial knowledge made the population vulnerable and economically dependent. The importance of financial education and financial culture, the social shaping role of which is now unquestionable, has been highlighted in the context of financial shock processes taking place at the end of the past decade.

LISZKA JÓZSEF

HATÁRVIDÉKEK

**Határok és határtalanságok
az összehasonlító folklórisztika
és etnológia szempontjából**

**Fórum Kisebbségkutató Intézet
Komárom – Somorja**

Gőzbetyárok

A magyar steampunk szubkultúra nyomában

PATRIK BAKA L.

Steampunks – In the Wake of the Hungarian Steampunk Subculture

Keywords: subculture research, steampunk, anachronism, alternative personality (steamsóna), DIY, do-it-yourself, craftsmanship, short interviews

„A fogaskerék legyen veled!”
(Tóth Emese)

„[A steampunk az, a]mikor a goth-ok felfedezik a barna színt.”
(ismeretlen eredetű meghatározás)

A szubkultúrákról

Mindannyiunkat szubkultúrák sokagása vesz körül, még ha ezt sokszor nem tudatosítjuk is. Kétségtelen persze, hogy akadnak köztük jóval elterjedtebb fajták, és nagyon ritkák is – mely arányok államonként és régióként nagyban változhatnak –, s bizony még a szakirodalmat szemlélve sem teljesen egyértelmű, hogy pontosan hol is szükséges meghúznunk a szubkultúra mint fogalom és jelenség határait.

Ahogy azt remek szintézistanulmányának nyitányában Kacsuk Zoltán is megjegyzi:

magát a fogalmat számos értelemben használták, illetve használják (részkultúra, alárendelt kultúra, speciális csoportok kultúrája stb.), illetve ezzel összefüggésben igen különböző csoportokat tekintettek és tekintenek a különböző elméletalkotók szubkultúrájának (minden elképzelhető alcsoport, fogyasztási csoportok, etnikai kisebbségek, szexuális kisebbségek, foglalkozási csoportok, különleges helyzetben levők csoportjainak kultúráit stb.). Másrészt nagyon sok alternatív fogalom van használatban azoknak a társadalmi jelenségeknek és csoportoknak a megnevezésére, amelyekre a szubkultúra kifejezést is alkalmazták már, illetve jelenleg is alkalmazzák (pl. hobbi, csoportkultúra, ifjúsági kultúra, rajongói kultúra, miliő, életstíluscsoport, színtér, neo-törzs stb.).

(Kacsuk 2005, 91. p.)

Ilyen széles körű szubkultúra-horizontból szemlélődnek a Jakab Albert Zsolt és Keszeg Vilmos szerkesztette *Csoportok és kultúrák – Tanulmányok szubkultúrákról* (Jakab–Keszeg 2007) című kötet dolgozatai is, de fontos megjegyeznünk, hogy a hazai szubkultúra-kutatás jelentős része a deviancia felől közelíti meg a kérdéskört (vö. Rácz 1998; Piczil 2002).

Az alábbiakban mi ahhoz a szubkultúra-szemlélethez igazodunk, amit a Szapu Magda által szerkesztett *Ifjúsági „szubkultúrák” Magyarországon és Erdélyben* (Szapu 2004)

című kötet esettanulmányainak szerzői is követnek, a szubkultúrákat mindenekelőtt aktuális művészeti/kulturális vonatkozások mentén határozva meg (Szapu 2004, 15–17. p.). Jelen szöveg berkein belül így kívánunk rendet vágni a szubkultúra fogalmára vonatkozó, Kacsuk Zoltán által is jelzett, túltúlul kiterjedt értelmezési és vonatkozási keretben.

A szubkultúra (esetünkben) tehát olyan egyének csoportját jelöli, akik elkötelezett rajongói valamely (pop)kulturális jelenségnek, s ezen irányultságukat jól azonosítható jelek segítségével a társadalom többi tagjával is tudatni kívánják. A rajongás tárgya az esetek többségében valamely zenei irányzat, de lehet egy tágabban értett (képző)művészeti ág is, vagy több, különböző művészeti és mediális forma egybefonódása. A szub-előtag eredendően azt volt hivatott kifejezni, hogy az adott irányzat nem a kultúra klasszikusnak mondható fősodrába tartozik – másként: nem mainstream jelenség –, hanem annak egy sajátos *alirányzata*, amelynek kedvelői nem a társadalom többségét teszik ki. Ezt a vonatkozást azonban mára árnyalni kell.

Az elköteleződést jelölő szimbólumok egyszerre idéznek elő két, egymással ellentétesnek is tételvezhető hatást, hisz amíg általuk azonnal bensőbb, közösségi viszony létesül az egymást akár nem ismerő, ám ugyanazon szubkultúrához tartozó egyének között, addig a csoporton kívül állóktól rögtön és hatványozottan el is különítik viselőjüket. Az emlegetett jelek többnyire a ruházat és a kiegészítők által jutnak kifejezésre, de megmutatkozhatnak a testen is, például tetoválások formájában, s néhány szubkultúra esetében a hajviselet is igencsak árulkodó lehet.

Utóbbira jó példa a punk szubkultúra, melyet a tüskés, tarajszerű, színes frizura jellemez, a fémveretes, fekete színű bőr, esetleg farmer viselettel és vasorrú, színes vagy fekete bakancssal kiegészülve (Lovas 1994). De ilyen a rasztafari mozgalom is, amely egyfelől vallás (Barrett 1997), tájainkon azonban, kissé lágyabb színezetet öltve inkább csak a reggae zene kedvelőinek csoportja. Utóbbiakat a raszta hajviseleten és az etióp zászlót idéző, zöld-sárga-piros trikolor színű ruházaton való hangsúlyozásán túl a marihuána iránti hathatós vonzalom jellemzi (Veres 2016). A harmadik legismertebbnek talán a goth/gót szubkultúra számít, amely a metálzene kedvelőinek azt a misztikum iránt elkötelezett ágát jelöli, akik a punk-rockos, vasveretes viseletet kifinomult, a tizenkilencedik századot idéző fűzőkre, szoknyákra, nercharisnyákra és csipkére cserélik, de mindig feketében, mely tónus a hajszínré és az erős sminkre is kiterjed, egyfajta sötét vintage-t teremtve meg.¹ Ennek a csoportnak a jegyeit vették át a vámpír szubkultúra tagjai is, akik a gótikus, vérszívó legendák elkötelezettjei.

Feltehetnénk a kérdést, hogy a fentiek fényében szubkultúráknak számítanak-e az egyes nemzetek és etnikumok népzenei, kiknek csoportjai ugyancsak művészeti alapon szerveződnek, ráadásul legalább fellépéseik alkalmával a hétköznapiól jócskán eltérő, archaikus, vidéki viseletben mutatkoznak. A népzenei és néptáncos egyesületek azonban mindig egy adott nemzet kulturális hagyományainak megőrzésére vállaltak

1 Részletesebben lásd: Gál 2009/2010. A dolgozat a szubkultúra-kutatás külföldi és hazai történetéhez is meghatározó információkkal szolgál. Hathatósan említi például Paul Hodkinson alapvető munkáját, az *Identity, Style and Subculture*-t (Hodkinson 2002), amely belülről szemlélteti a goth szubkultúra lényegét – hiszen a szerző is annak tagja volt –, új fejezetet nyitva a szubkultúra-kutatás történetében.

koznak, minek okán akkor is mainstream művészeti ágnak számítanak, ha az irántuk való érdeklődés és társadalmi érzékenység kimutathatóan csökken is. Identitáspolitikai dimenziójuk révén pedig eleve kiesnek a szubkultúrák közül, mely utóbbiak a nevükben szereplő, alárendelő előtag ellenére is internacionálisak, és nem nemzeti alapon szerveződnek. Raszták nem csak Jamaicában élnek és nem is csak feketék lehetnek, ahogy a gótok sem csak a metálzene paradicsomának számító Skandináviában róják az utcákat. A modern, művészeti/kulturális szubkultúrák nem hisznek az etnikai határookban, azon művészeti irányzatok pedig, amelyek életre hívták őket, minden esetben a nemzetközi populáris kultúra részei. Némely ágazatról mára talán az is elmondható, hogy kiterjedtségével és követőinek számával meghaladta a kanonizált, mainstreamnek számító népi és klasszikus irányzatokat... együttesen pedig biztosan. Utóbbiak réteggkultúrává válása s a populáris előtérbe kerülése révén óhatatlanul levonhatjuk a konzekvenciát, hogy a popkultúra lett az új mainstream, amely persze decentralizált, és több, párhuzamosan egymás mellett létező, egymással összefonódó szubkultúra szövődéke. Művészeti/kulturális dimenzióban a terminus véleményünk szerint legbátrabban ilyen értelemben használható, hogy bár alárendeltje, részhalmaza valaminek, de az nem a klasszikus, hanem az annak helyébe lépő populáris kultúra.

Ez a dolgozat arra vállalkozik, hogy ebből a pozícióból szemlélődve mutassa be a magyar steampunk szubkultúrát – a gőzbetyárokat, ha tetszik –, egy olyan jelenségről tudósítva, ami meglehet, kicsi, de mégis igen színes éke a hazai kulturális/szubkulturális térképnek.

Felvezető gondolatainkat követően munkánk három nagyobb egységre tagolódik. Az első a gőzvándál-jelenség minden megnyilvánulási formáját feldolgozni kívánó kötet, a *The Steampunk Bible* (VanderMeer–Chambers 2011)² gőzbetyár szubkultúrával foglalkozó fejezetére fókuszál, és annak megállapításait integrálja. A második szakasz ezek felől nyit horizontot a szubkultúra hazai vetületének tevékenységi körére, mindennek előtt a magyar steampunkokhoz fűződő online fórumokon fellelhető információk alapján. Befejezésül három rövidke interjút közlünk, a társaság illusztris alakjait kérdezve mindennek előtt arról, hogy mit is jelent a számukra steampunknak lenni. Az egyes alfejezetekben egyéb hazai, gőzbetyár vonatkozású érdekességekre is kitérünk majd.

1. A steampunk szubkultúra

A gőzvándál-jelenség idehaza sem ismeretlen, hiszen a műfajban született angolszász irodalmi és filmes alkotások legsikeresebb darabjait rendre magyarítják, sőt a Főnix Könyvműhely is nagyszámban ad ki a zsánerbe tartozó, magyar szerzők által jegyzett

2 A kötetről írt magyar nyelvű online recenzió (Csörgő 2011) szerzője, Csörgő Norbert magáról a steampunkról is fontos megállapításokat tesz, hisz mint írja: „Viszonylag kevés műfaj mondhatja el magáról, hogy irodalmi alkotásoktól indulva végül odáig terebélyesedett, hogy akár a divat világába is bemerészkedjen.” Az irányzat sikerét abban látja, hogy annak „bizarr, olykor zavaróan idejétmúlt kulcsín[e] mögött rejtőzik a viktoriánus éra minden zamata, amely egyszerre idegen és roppant ismerős”.

regényeket. A szakkritika mindazonáltal komoly hiányokkal küzd, a téma kapcsán pedig jobbra csak internetes cikkeket találni. Angolszász fronton azonban két folyóirat is rendszeresen foglalkozik a steampunkkal, az egyik a *SteamPunk Magazine*,³ a másik pedig az online *Neo-Victorian Studies*,⁴ a legfontosabb teljesítményt/monográfiát azonban kétségtől Jeff VanderMeer és S. J. Chambers jegyzi, *The Steampunk Bible* címmel. A kötetben belül a kiterjedt című *Hair Stays, Goggles, Corsets, Clockwork Guitars and Imaginary Airships. Fashion, Accessories, Music, and the Steampunk Subculture* (VanderMeer–Chambers 2011, 130–175. p.) fejezet szolgáltatja a legfontosabb információkat témánkhoz.

A szerzők ebben a szakaszban azt állítják, hogy a viktoriánus éra technológiájának futurista felpörgetésében és a kor társadalmi viszonyainak fellazításában érdekelt steampunk irodalomtól a szubkultúra létrejöttéhez vezető legfontosabb lépést a divat által sikerült megtenni,⁵ az 1990-es évek végén. A viktoriánus éra öltözködését megelevenítő ruhakölteményeit Kit Stølen, egy New Yorkban dizájn- és divattervezést tanuló diák nevezte először steampunk stílusúaknak. A K. W. Jeter által 1980-ban spekulatív fikciós irányzatként használt kifejezés így nyert újabb értelmet. Művésztársaival Stølen meglovagolta a nagyvárosi és online közösség különösség iránti érzékenységét – s egy-szersmind a Verne- és Wells-hagyományt –, munkáikat azonban nem pusztán kifutókra, hanem mindennapi viseletre is tervezték. A látvány s az elegancia, esetenként a túlzás, a túldíszítés és a giccs is különösen fontosak voltak a számukra – ellentétben a szim-punkokkal –, s ők vonták be a DIY, azaz a „csináld magad” elemet is, ami szubkultú-ra-fronton ugyancsak újdonságnak számított. A steampunkokat máig jellemzi, hogy maguk készítik és teszik anakronisztikussá viseletük alkotóelemeit, borítják be barna bőrrrel, rezes és óarany tónussal, festékekkel, fogaskerekek garmadájával frakkjaikat, cilindereiket, szoknyaikat és gázmaszkjaikat. S mindez a technikai eszközökre is érvé-nyes, elvégre a gőzvándál zsáner nem kíván megválni napjaink szerkezeteitől, hanem sajátos időkeverése révén lehetővé teszi, hogy a ma technológiája, azaz monitorok, mobiltelefonok, digitális adathordozók jelenjenek meg a megidézni/megteremteni kívánt közegben. Sőt, szívesen bevonja akár a jövő képzeletbeli sugárvetőit is, az egye-düli kikötése csak az, hogy látszólag mindenről a tizenkilencedik század tónusa verőd-jön vissza... és semmiképp se a műanyagé. Lőrinczy Judittal szólva:

3 A SteamPunk Magazine online fórumát lásd: <http://www.steampunkmagazine.com/>. A lap digitális variánsai egytől egyig letölthetők a „Download” fejléc alatt.

4 A Neo-Victorian Studies főoldala a következő linken érhető el: <http://www.neovictorianstudies.com/>

5 A steampunk divatjával már olyan neves fórumok is a címlapjukon foglalkoztak, mint a The New York Times – a cikket lásd: La Ferla 2008 = http://www.nytimes.com/2008/05/08/fashion/08PUNK.html?_r=0 –, a magyar online fórumok pedig 2013–2014-ben szentelték neki a legnagyobb figyelmet, hiszen az IBM a 2014-es év potenciális divathullámát látta benne. Egy-két cikk ebben a vonatkozásban: Origo 2013 = <http://www.origo.hu/techbazis/20130203-az-ibm-szerint-2014re-vilaguralomra-jut-a-steampunk.html>; Nyugat.hu 2014 = http://www.nyugat.hu/tartalom/cikk/85284_ezt_fogod_hordani_jovore_hodit_a_gozpunk.

Olyan mozgalom, amelyik azt vallja, minden gépezetet fel kell szabadítani a pusztá funkcionális alól, és tervezzék őket az álmok és vágyak szerint[!]

[...]

A képzőművészeti steampunk szembeötlő, és a dekadencia, az ornamentika használata, szecessziós és eklektikus jellegzetességek, rokokó és archaizálás jellemzi. Hódít az iparművészetben és a tárgykultúrában, és bár nemigen készülnek valóban gőz meghajtású „kűtyűk”, az alkotók egyszerűbb utat választanak: az elektromos készülékeket külsőségeiben „steampunkosítják”.

(Lőrinczy 2011)

Az elrejtett belső, a mechanikai titok tehát különösebben nem számít. Egyszerűen csak tűnjön úgy... külsőleg tűnjön úgy, *mintha* az adott tárgy beleillene a korba. Bari Máriusz a steampunk barkácsolóművészek kapcsán jegyzi meg, hogy:

Különös, ellentmondásos hagyománytisztelet bújik meg e mesterekben: számukra a fogaskerekek, a sárgaréz, a bőr vagy a csiszolt fa szeretete egyfajta lázadás a mai kor tömegtermékei ellen, amelyek gyártásuk pillanatában már elavultak és amelyeket múzeumokban sem igen látni majd viszont.

(Bari 2007)⁶

A *SteamPunk Magazine* egyik alapítója, Libby Bulloff szerint a szubkultúra két csoportra bontható. Az első ág a cosplay-típusú rendezvényekhez kötődik, akik jobbára a zsáner ikonikusabb szereplőtípusainak, léghajókapitánynak, feltalálónak vagy kalóznak öltöznek be, míg a másik könnyebben áthágja a műfaj és az éra kereteit, s úgy steampunkosítja öltözkését, hogy az akár a mindennapokban is viselhető legyen. Maga Bulloff is tisztában van azzal, hogy a gőzbetyár ruházat általánossá tétele nagy kihívás, hiszen a privát társaságokban beöltöző, összegyűlő tagok közül is sokan kivitelezhetetlennek, drágának és a társadalom számára is nehezen befogadhatónak vélik annak mindennapos viseletét. Az irányzat egyik értelmezője, Evelyn Kriete szerint azonban a neo-vintage steampunk-stílus mindennapi(bb) elterjedése válasz lehetne technicizálódott korunk steril öltözködési formáira, és egyfajta „különösen elegáns” viseletként kanonizálódhatna. Utóbbit igazolnák például azok az egyre elterjedtebb esküvők is, amelyeket teljes egészében steampunk stílusban szerveznek meg.⁷

Libby Bulloff a steampunk divat négy ágáról értekezik a *Bibliában*, amelyek bár kivitelezésükben is visszatükrözik a megnevezésüket, egyfajta fokozatokként is értelmezhetők a használt gőzvándál elemek mennyiségének tekintetében:

6 Bari állítását erősíti meg egy elismert, hazai gőzbetyár művész, Sztojanov Peter Jr. is, mondván: „A steampunk nem szabad, hogy tömeggyártás legyen, ez nem manufaktúrális rendszer, csak az egyedi, kézzel készült steampunk az igazi!” (Magyar Természettudományi Múzeum Blog, 2017. = http://mttmuzeum.blog.hu/2017/08/07/steampunk_alchemy_riport_steampunk). Sztojanov Peter Jr. munkái online is megtekinthetők, a következő linken: <http://www.steampunkalchemy.com/hu/galeria>

7 E téren már hazai példa is hozható: Nagy Krisztina 2015 = https://velvet.hu/randi/2015/07/01/annamarianak_es_balazsnak_iszonyu_meno_steampunk_eskuvoje_volt/

– Az *utcai csibész* (The Street Urchin) közülük a legvagányabb. A kezeket, vállakat, esetleg a lábat szabadon hagyó öltözetet visel, amely különösen meggyőző tetoválásokkal kiegészülve. A legpunkosabb típus, használt, tépett, koptatott elemek jellemzik, visszatükrözve, hogy viselőjük a társadalom alsóbb osztályaiból került ki. Ha egy kicsit koszosnak, lecsúszottnak hat, annál hitelesebb.

– A *feltaláló* (The Tinker) már elegánsabb figura, de leginkább mégis az őrült elemek jellemzőek rá, legyen szó a tépett hajról, a fül mögé dugott ceruzáról, a soksebes bőrkabátáról, vagy a legelképesztőbb, bárhány lencsével felszerelt szemüvegekről, amelyeken át mind közelebről meg lehet szemlélni a kémcsövek tartalmát.

– A *felfedező* (The Explorer) hivatalos definíciója szerint az, aki ismeretlen tájak nyomában jár. Az öltözet összeállításához is ez a meghatározás a legnagyobb segítség. Dominálnak hát a földszínek, a magas szárú csizmák, a csúcsos sisakok, a korai pilóták goggle-szemüvegei, az enyhén katonai, francialégiós jelleg... de megteszi a cserkésztonus is. Úgy az igazi, ha a feltűzött szoknyának vagy a felhajtott nadrágnak köszönhetően a meleg, kötött lábszárvédők/zoknik felső része is kilátszik.

– A *műkedvelő* (The Aesthete) a legtúlpörgethetőbb stílus, grófok és nemes kisaszszonyok viselete ez, extravagáns, bohém, „anarcho-technofetisista” jegyekkel. Magas sarkú csizmák, sétatálcák, frakkok, selyembrokát blúzok, ingek és rojtos nyakkendők, corset-k, ragyogó ékszerek, tollas vagy csipkekesztyűk, kamáslik, a férfiak szemén monoklik, a hölgyek kezében cigarettaszipkák jellemzik. A műkedvelők a főúri osztály tagjai, közvetlen szomszédságban Dorian Grayjel.

Az irányzat továbbélésére vonatkozóan az alkotók bizakodóak. Egyrészt a csinálnak magad jelleget emelik ki, másrészt a választott éra megkérdőjelezhetetlen eleganciáját s a benne rejlő látványt, harmadrészt a gőzbetyár szabadságot, ami pedig kitágítja az adott kor lehetőségeinek kereteit is. Ez alatt nem pusztán arra kell gondolnunk, hogy a brit jelleget színeezni lehet a kor bármely nemzetének kulturális sajátosságaival – a vietnámi származású Diana M. Pho és a cherokee indián ősökkel rendelkező Britney Frady-Williams steampunk művészekként épp ezt teszik –, hanem arra is, hogy punk jellege okán éppúgy levetkőzi a férfiorientáltságot, ahogy a társadalmi osztályok közti átjárás lehetetlenségét, vagy épp a rasszok közti egyenlőtlenséget is. A steampunk a feszes keretekkel jellemezhető viktoriánus kort épp ezektől a jegyeitől szabadítja meg, s teszi egyenlőségpártivá, minden lehetséges téren.

Mint az már az eddigiekből is kitűnhetett, a gőzvándárság nagyban különbözik a felvezetőben bemutatott szubkultúráktól. Az első ilyen eltérés az, hogy nem zenei irányzathoz kötődve alakult ki, igaz, mára számos gőzvándál zenekar ismeretes. Angolszász vonalon ilyen például az Abney Park, az ArcAttack, a The Clockwork Quartet vagy épp a Rasputina, idehaza pedig a The Lies of the Machine a legismertebb. A steampunk muzsika időtlennek hat, de nem veti meg a modern technológiát. Olyan zene, amit alkotói szerint az 1890-es évek táncházaiból sem utasítottak volna ki, ha megnyíltak volna a világ és a technika határai, engedve betüremkedni a napjainkban ismert hangszereket, komponálási lehetőségeket, stílusokat és az egyes nemzetek tradicionálisnak számító rigmusait. A zenekarokat mindezen túl jellemzi a színpadiasság, a performance-ok, a gótika és a viktoriánus kor inspirálta látvány, a játékoság, a spontaneitás, de a sötét-ség is, s különösen fontos számukra a narratíva, azaz a történetmesélés. Utóbbi sajá-

tosság azért is meghatározó, mert a többi szubkultúrával szemben a steampunk mindenekelőtt az irodalom felől jön,⁸ határtalan fantáziával szárnyaló, cselekményüket a viktoriánus korban játszató, ám annak technológiáját túlpörgető regényekre alapozva. K. W. Jeter *Morlockok éjszakája*, Tim Powers *Anubis kapui*, William Gibson és Bruce Sterling *A gépzet*, vagy legújabban Scott Westerfeld *Leviatán*-trilógiája mind meghatározzák a műfajt, s úgy hatnak a gőzbetyár divattervezőkre, mint azok rájuk, művük írásakor. A kreatív munka, a tárgyak viktoriánussá és edwardiánussá tétele, a barna bőr, az arany és a réz tónus, a fogaskerekek, a fejdíszek, a repülősszemüvegek, az ujjatlan kesztyűk, a zsebórák, a sétatálcák, a hosszú szárú csizmák vagy a combfixek legelképseztőbb kivitelezése, formái és kombinálása, s a még Tesla által is megirigyelhető szuperfegyverek mind hozzájárulnak a stílus kiteljesedéséhez.

És ami még mindezen sajátosságokon túl is nagyban megkülönbözteti a steampunkokat más szubkultúrák tagjaitól, az az alternatív személyiség és élettörténet, a persona helyett létrehívott „steamsona”, amit magyar nyelvre igen nehezen ültethetnénk át, legfeljebb *gőzlélekként* vagy *gőzszellemként* emlegethetnénk. A csoport minden tagja maga alkotja meg saját steamsonáját, az általa ismert gőzbetyár világoktól inspirálva. A steampunk összejöveteleken – amelyek korántsem mindig cosplay rendezvények, hanem lehetnek akár teaversenyek is – ilyenformán nem egyszerűen csak egy irányzat rajongói gyűlnek össze, nem mindennapi emberek, de léghajókapitányok, elveszett trónörökösök, bohém bárónők, akik az adott közösségen belül fiktív személyiségükhöz, gőzlelkükhöz igazodva viselkednek, választott nevükön szólítják meg egymást, vagy fonják össze együtt, ha kell, egy sosem létezett, általuk mégis élővé tett világban megélt kalandjaikat.⁹ Nem mindenki született írónak, s rendezőként sem kivitelezheti bárki az álmait, de a történeteket mindannyian szeretjük, s a szürke hétköznapiakból is oly sokan lépnének ki szívesen, legalább egy kis időre, hogy valaki más kalandos életébe csöppenjenek bele. Gőzszellemük révén a steampunkok épp ennek lehetőségét teremtik meg. A sok minden egyéb mellett ez a közösségépítő erőként is jellemezhető sajátosság kétségkívül egyedivé teszi a gőzvándalokat más szubkultúrákhoz képest.

2. A magyar gőzbetyár közösség

Az iménti fejezetben tárgyalt vonatkozások az internacionális értelemben vett steampunk szubkultúra sajátosságai, jellemzői voltak, ilyenformán pedig nemcsak az angolszász gőzvándál társaságokra érvényesek, hanem egyszersmind a magyar gőzbetyárokra is.

8 Érdemes egy pillantást vetni az irányzat irodalmi dimenziójáról értekező cikkekre a Galaktika online-on: Rondaar 2014 = <http://galaktika.hu/a-steampunk-kronikaja/>

9 Az egyik legfelkapottabb női magazin, a Marie Claire hazai vetülete a steampunk közösségen belül életre hívott alternatív személyiséget úgy írja le, mint ami nagyban hozzájárult interjúalanya önkiteljesedéséhez. Vö. Bobak 2017 = <https://marieclaire.hu/eletmod/2017/05/26/modern-atvaltozasok-lanyok-akik-a-beoltozos-szubkulturakban-talaltak-meg-onmagukat/>

Mint azt interjúalanyainktól megtudtuk, a magyar steampunkokat 2017-ig a *Hungarian Steampunk Community* néven ismert egyesület tömörítette a zászlaja alá, melynek online fóruma bár azóta is aktív,¹⁰ tényleges társaságként azonban már nem működik. Ma a legfőbb szervezői és népszerűsítő tevékenységet az annak helyében létesült *Retrofuturisztikus Kulturális Egyesület* (RKE) végzi, melynek munkájáról viszont továbbra is a Hungarian Steampunk Community fórumán találjuk a legtöbb információt. Mindennek legfőbb oka feltételezhetően az évek során kialakult hagyomány, s egy szersmind az is, hogy az RKE nem működtet saját online felületet. A Hungarian Steampunk Community facebookos profiljába olvadt bele a 2008–2013 között működő blog, a *St!mpank*¹¹ is, amely az egyesület korábbi világhálós központja volt, s mindmáig egyenes átirányítást biztosít az utódfelületre.

Alapvetően mindkét említett oldal ugyanazt a funkciót látta/látja el: hogy tudósítson a magyar gőzbetyár közösség legfrissebb rendezvényeiről, pályázatairól, a steampunk szubkultúra tagjait potenciálisan érdeklő magyar és világviszonylati újdonságokról,¹² irodalmi,¹³ filmes,¹⁴ zenei teljesítményekről, a gőzvándál divat legfrappánsabb megoldásairól, s különösen fontos a „csináld magad” típusú ötlettárak folyamatos frissítése is,¹⁵ a ruházat, az eszközök és a kiegészítők legszélesebb tárházára vonatkozóan, a közösség elé tárva a munkafolyamat megannyi fázisát, inspirációul.

10 A Facebookon jegyzett oldal nemes egyszerűséggel a társaság nevét viseli, s a legtöbb magyar nyelvű, steampunkkal foglalkozó internetes felület végeredményként ehhez vezet el. A Hungarian Steampunk Community facebook-profilját lásd: <https://www.facebook.com/sztimpank/>

11 A St!mpank blog a következő linken érhető el: <http://sztimpank.blog.hu/>

12 Az Index nem is olyan rég egy új, budapesti steampunk kocsmáról, a Krak'n Townról írt. Lásd: Klág 2016 = https://index.hu/kultur/2016/09/19/krakn_town_kraft_sor_steampunk_rakoczi_ter/. Szinte ugyanekkor nyitotta meg kapuit a szolnoki Sörárium is. Lásd: Diningguide 2016 = <http://www.diningguide.hu/steampunk-szolnokon-megnyitott-a-sorarium/>

13 Kevesen tudják, de az első magyar proto-steampunk regény Jókai Mór nevéhez fűződik. Szécsi Noémit idézzük: „Jókai már akkor – 1872–74-ben – megírt egy steampunk regényt, amikor a műfaj még nem is létezett... A jövő század regénye az 1950-es években játszódik, az uralkodót Habsburgi Árpádnak hívják, a repülés és a villamosság a mindennapok része, egy ichor nevű csodatalálmány pedig a műanyag uralmát vetíti előre. [...] Aki a magyarság végső diadalára kíváncsi, ha máshol nem, ebben a regényben megtalálja.” (Szécsi 2015 = <http://halcsontosfuzo.reblog.hu/jokai-190>)

14 Az irányzat a magyar filmet is megérintette – Balogh Levente ebből az aspektusból (is) horizontokat nyit a *Kincsem* című mozira. Mint írja „A Kincsem egy olyan népszerű, de a magyar filmesek által eddig nemigen kultivált műfajban készült, amely világszerte számos rajongót tudhat a magáénak: steampunk alkotás, még ha annak a lájtosabb verziója is.” (Balogh 2018 = <https://kronika.ro/kultura/kis-magyar-steampunk-kritika-a-kincsem-cimu-filmrol>) A *Kincsemen* túl készülöben van az *Irinyi* című, már keményvonalasabb steampunk kisfilm is; Soós Tamás cikkének címe – *Steampunk rövidfilm készül a magyar tudósról, aki szabadságharcos robotot akar építeni* – sok mindent elárul a témáról (Soós 2017 = <http://hu.ign.com/irinyi/25539/news/steampunk-rovidfilm-keszul-a-magyar-feltalalorol-aki-szabads>)

15 A DeviantArt képzőművészeti oldal Hungarian Steampunk alcsoportja a magyar gőzbetyár művészeket toborozza, egy helyre gyűjtve az alkotásaikat is. Felületüket lásd: <https://hungariansteampunk.deviantart.com/>

A két felület közt első ránézésre egyszerre fedezni fel mennyiségi és jellegbeli különbségeket is. Annak ellenére például, hogy egy Facebookon működtetett oldal kétségkívül kevesebb energiárfordítással tartható fenn, mint egy blog, a St!mpank nagyságrendekkel több információt közölt működésének cirka öt esztendeje alatt, és azok közt a megrendezésre kerülő események semmivel nem voltak jelen nagyobb arányban, mint a fentebb felsorolt témák bármelyike. Ezzel szemben a Hungarian Steampunk Community aktív, facebookos oldala mindenekelőtt a Retrofuturisztikus Kulturális Egyesület társasági rendezvényeire fókuszál, s az egyéb szubkulturális kérdéskörök kisebb arányban, inkább csak színesítésként jelennek meg rajta. Mindez persze nem feltétlenül negatív fejlemény, hiszen a blogfelület bár már nem frissül, mindmáig elérhető, s számos, érvényét nem veszített információval és segédlettel szolgál a mozgalom iránt érdeklődőknek, a Facebook oldal rendezvényorientáltságából pedig egyfajta vitalitás, élő szubkulturális jelleg olvasható ki.

Mindemellett pedig azt is meg kell jegyeznünk – és ez nagyban árnyalja, vagy ha úgy tetszik, helyre is rántja a helyzetet –, hogy az RKE aktív fóruma a blog-időszakkal ellentétben decentralizáltnak számít, hiszen a társaság ikonikusabb, a divat és a barkácsolás iránt hatványozott érdeklődést mutató figurái saját, ám a „központ” felől könnyen elérhető Facebook-profilokat tartanak fenn, természetesen steamsonájuk neve alatt.¹⁶ Ezek a felületeken az érdeklődő megannyi, igazán friss DIY munkafolyamatot fedezhet fel – sőt a központi fórum egyik nyílt alcsoportja, a *Steampunk DIY kibeszélős fórum – hogyan csináld – mit, hol kapni stb...* nevű is ezzel a céllal létesült¹⁷ –, s a női és férfi gőzbetyár divattippekről, társasági eseményekről, jótékonyasági rendezvényekről vagy hasonló céllal terjesztett steampunk tárgyokról éppúgy tájékozódhat. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a St!mpank blog berekesztése után a magyar gőzbetyárok közössége mára több, párhuzamosan létező felületen él tovább, mindenekelőtt a Facebook közösségi hálón.

16 Az egyik legfontosabb az ifj. Mizsei László steamsonájának neve, *Dr. Leslie Aromo – Steampunk Inventor & Craftsman* alatt megtalálható profil, mely a következő linken érhető el: https://www.facebook.com/drlesliearomo/?hc_ref=ARTjt9N9q90evHX1o-BovalETou-QZWaUHLnJjGPzDsD_nmTgnLB-1MqJYyLwsgbiqOU. A feltaláló legutóbb épp a 2018. február 3-án megrendezett Évnyitó Teapárbajról tudósított, melyet a Retrofuturisztikus Kulturális Egyesülettel karöltve szervezett meg. Az esemény helyezettjei Vörös Zoltán – Zackary mester – remekbeszabott steampunk kitüntetéseit vehették át, melyek más alkotásaival egyetemben a Coolgear Steampunk név alatt futó profilján tekinthetők meg, ezen a linken: <https://www.facebook.com/coolgearsteampunk/>. Mint azt Dr. Leslie Aromo egy bejegyzéséből megtudjuk, az Évnyitó Teapárbaj lebonyolítását „Madame Flamara Halvorsen, a teapárbajok nagyszonya, a honi Stampunk közösség első-számú Uzsonna Mestere” vállalta magára. A gőzbetyár közösség megmosolyogtató öniróniája, mindenkorri humorra való hajlama már csak ebből a rövidke megjegyzésből is kiolvasható. Aromo korábban a 2017. június 30-án, a budapesti Showbarlangban megrendezésre került SteamFest 2017-ről éppúgy tudósított, mint ahogy több képet is közzétett a Magyarországra látogató, ikonikus izlandi steampunk figurával, Ingimar Oddsonnal való találkozásjáról.

17 Elérhető itt: <https://www.facebook.com/groups/357565547705393/about/>

A Hungarian Steampunk Community elnevezésű felületen jelen szöveg írásakor a 2018. március 16–17-edikére meghirdetett SteamCarnival programjairól olvashatunk, melyet a Ferencvárosi Művelődési Központban tartanak. Ennek éppúgy részét képezi majd az akár bevettnek is mondható, több felvonásos beöltözős show, mint a kirakodóvásár, a teapárbaj, a piteverseny és a magyar gőzbetyár írókkal tartott kerekasztal-beszélgetés.¹⁸ Az esemény kvázi ráhangolódásaként osztották meg a *Gőzharsona* felületének novellairó pályázatát, amely a kultikusan steampunk figurának számító Nikola Tesla életének és fantasztikus találmányainak újabb újra- és továbbgondolására szólítja fel a pennaforogatókat.¹⁹ Az oldal korábban a Steampunk Halloween legjobb pillanatairól, vagy épp a 2017-es SteamFestről tudósított, mindig bőséges és látványos képanyaggal kiegészülve. Láthatjuk tehát, hogy a hazai gőzbetyárok működnek, és éppen annyira érzékenyek a művészet bármely ága iránt, mint nyugati, keleti, északi vagy épp déli társaik is a Földgolyón.

De most ejtsünk néhány szót a mára már lezártnak is tekinthető St!mpunk blogról és cikkeiről. A felület a következő jellemzéssel és célkitűzéssel hirdette/hirdeti magát, rögtön a már hivatkozott főoldalon:

Specifikus gőzblog fogaskerécsuszával töltve és krónikus időzavarral megszóva. Mindenfélét megosztunk, ami a steampunk szubkultúrával, tematikával és stílussal kapcsolatos. Csatlakozz hozzánk Facebookon! Hungarian Steampunk Community.

Noha rögtön a jelzett „blogszünettel” találjuk magunkat szembe, a jobboldalt futó megközelítések szerint azonban 2008-ig visszamenően bátran válogathat az érdeklődő, ha tetszik szerzőnként, vagy az archívumban akár hét/cikk lebontásban is. A „Fontosnak tartjuk” fejléc alatt a steampunk szubkultúra legmarkánsabb ismertetőjegyeivel foglalkozó cikkek sorakoznak: a *Steampunk?*, a „-Punkságok” elmélete vagy a *Gőzpunkság viccesen*, a „Top 5” pedig a legolvasottabb írásokat gyűjti egybe, például a *Hol vásárolj steampunk cuccokat?* vagy a *Kreatív DIY divattippek hölgyeknek* címűeket. A „Rovatok” címke alatt az összes írást újra elrendezték, olyan hívószavak alá rendelve őket, mint a „csináld magad”, a „divat”, az „ékszer”, a „gasztró”, a „képregény”, a „képtár”, a „pályázat”, a „programajánló”, a „színház”, a „zene” és mások. A „Ti küldtétek” kategória jórészt a hazai gőzbetyárok kreálmányait és masinériáit tartalmazza, ezek közül a két utolsó *Molnár Ferenc nixie órái* és *Dr. Leslie Aromo páros pendrive*-ja cíkcím alatt lett közzétéve. Az oldal kitűnő keresővel van ellátva, és más steampunk tematikájú felületekre is elvezet. Az utolsó megosztások közt megtaláljuk az Abney Park *Steampunk Revolution*, illetve a magyar Kozmosz zenekar gőzbetyár jellegű öltő, Az *Okosak Földje* című dalainak klipjét, az *Amerikai gépfétis 1876-ból* című írás azonban már olyan szakmaibb témára fókuszál, mint amilyen a Philadelphiában tartott első amerikai világkiállítás ipari vívmányainak bemutatása, Bell telefonjára éppúgy kitérve, mint Corliss gőzgépére is, s az *Azok a bosszantó steampunkok...* című a gőzbetyárok

18 A SteamCarnival programtervezetét lásd: <https://www.facebook.com/events/528736774173219/>

19 A *Gőzharsona* felhívása elérhető itt: <https://www.facebook.com/gozharsona/posts/2063514333917266>

elkötelezettség szerinti kategorizálásába is betekintést enged, szabad fordításban közölve Austin Sirkin dolgozatát.

A „Fontosnak tartjuk” cikkei közt a legmeghatározóbb kétségkívül Tóth Emese *Mi ez a sok „-punkság”?* címet viselő, a 2012-es Őszi HoldfényConon elhangzott előadásának szöveges átirata. A munka a punk szubkultúra felől nyit horizontot a témára, a cyberpunkot éppúgy az állomási köztudva, mint a gőzvándál irányzat számára olyan megkerülhetetlen fogalmak magyarázatát is, amilyen az anakronizmus, az alternatív történelem, az inspirációs korszak, a paleofuturizmus, a szimulákrum és a pastiche. Ezek mentén, Baudrillard szimulákrum-elméletének négy fázisát, a reális múltidézt, az idealizált múltidézt, a paleofuturizmus felfedezését, átalakítását és kihasználását, majd a paleofuturizmus pastiche-ét alkalmazva lépcsőkként (vö. Baudrillard 1996) jut el oda, hogy bemutassa az olyan -punk irányzatokat, mint a stonepunk, a mythpunk, a clockpunk, a steampunk, a teslapunk, a dieselpunk, az atompunk és mások. Munkájában megjegyzi:

a szimuláción végigjutva nem feltétlenül válik valami „-punksággá”. Ahhoz, hogy valami beleférjen a kategóriába[.] a múltidézésen túl valami plusznak kell teljesülnie. A „-punkságok” nem az objektívnek hitt realitást idézik fel, hanem az inspirációs korszak jövőképét, tudományos fantasztkumát.

(Tóth 2012)

A dolgozat kétségkívül kitűnő tájékoztató pont az irányzattal foglalkozók számára, és célzatos továbbírása a blog másik kiemelt cikkének, a *Stílusok és korszakok: az anakronista stílusirányzatok vázlatos áttekintése* (Tóth 2010) című írásnak. A blog a műfaj egyik nagymesterének, G. D. Falksennek a szavait alapul véve közelít a zsánerhez (Postamsterxy 2010), de találni írásokat a steampunk rokon és szubzsánereiről is (Takács 2009a; 2009b), amelyekben oly könnyen elmerülhet és elveszhet a befogadó. De ebben a szövegcsokorban szerepel a Wikipédia magyar nyelvű írása is, amely a szakirodalmat megfelelően használva valóban jó rálátást biztosít a steampunk jelenségre, gondoljunk arra mint kortárs művészeti stílusra – a viktoriánus éra formáinak romantikus életre hívása – és tematikára – az időbeli anakronizmus azon fajtája, amely az elképzelt jövő tematikai elemeiből építkezik –, vagy alternatív művészeti szubkultúrára, amely a legkülönbébb művészeti ágakon túl a mindennapi tárgykultúrában és formatervezésben is jelen van.²⁰

A blogról való szemezgetés befejezéséül *A legrosszabb és a legjobb definíciók a steampunkról: viccestől a nevenségesig* (Nowotny 2013) című cikkekre vetünk még egy pillantást, a dolgozatunk legelejére emelt, ugyancsak innen származó, szórakoztató meghatározást toldva még meg néhányal. A steampunk mint irányzat és szubkultúra eszerint leírható úgy is, mint:

- „Viktoriánus sci-fi”
- „Sci-fi az ipari forradalomról”
- „Hipszterek az 1890-es évekből”

²⁰ A Wikipédia *Steampunk* szócikkét lásd: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Steampunk>.

- „Men In Brown”
 - „Amit a 21. századi emberek gondolnak arról, hogy a viktoriánus emberek gondoltak arról, hogy milyen lehet majd a 21-ik század.”
 - „Fogod a jövőt, meg fogod a múltat, aztán csinálsz belőlük valamit, ami egyikre sem hasonlít.”
 - „Egy nem hivatalos verseny, hogy a barna lehető legtöbb árnyalatát viseld – egyszerre!”
- (Nowotny 2013)

Tóth Emese *Gőzbetyárok Budapesten* (Tóth 2011a) című, az SFmag-on megjelent remek írása testközelből, egy hazai gőzbetyár szemén át enged bepillantást a szubkultúra életébe, olyan megközelítési stratégiát követve tehát, mint amelyet Paul Hodkinson működtetett a goth jelenséggel szemben. A cikkből az a következtetés vonható le, hogy a mindennapi járókelő a punkok, gótok, raszták csoportjait látva már nem igazán lepődik meg, de a frakk, a cylinder, a turnőr és a monokli még a Sacura Conon és a Vasúttörténeti Parkban is látványosságzámba megy, nemhogy a Szigeten,²¹ a McDonald'sban vagy a BKV-n – kérdés persze, hogy mi a meglepőbb, a fityegő zsebóra, vagy inkább a csattanó kézcsókok? Szó sincs róla, hogy a Magyar Gőzbetyár Közösség tagjai ne lennének tisztában saját különbségükkel, de mint mondják, aki egyszer ráérez az anakronista dolgok ízére, annak már nincs visszaút. Az egyik alapító, Naftoli György a következőképp fogalmazza meg a steampunk életérzést:

Merj!, és ez mindenre vonatkozik, merj örülni, merj kitűnni, merj újítani, kipróbálni magad dolgokban, amiket még nem csináltál, mert ha valaki úgy van negatív nézőponttal bármiről, hogy azt még nem próbálta, az elég hiteltelenül néz ki.

(Tóth 2011a)

A hazai steampunkok a beöltözős rendezvényekre alapoznak, gőzbetyár felszereléseiket pedig nem a mindennapokban, hanem csak kitüntetett társasági alkalmakkor viselik, amelyek így egyszersmind ünnepnapoknak is számítanak.

Tóth Emese a szubkultúra létrejöttét a St!mpank blog indulásával köti egybe, de megjegyzi, stílusként és tematikaként már Magyarországon is régebb óta létezett. A legtöbb anakronista a 2011-es cikk szerint Budapesten él, és főként irodalmi estekben meg utcai szereplésekben gondolkodik – mint azt a Retrofuturisztikus Kulturális Egyesület napjainkbeli rendezvényeinél láthattuk, ez a lista mára kibővült –, de találni gőzbetyárokat Szolnokon és Győrben is. Utóbbiak akkortájt Csillag Attila rendező körül szerveződtek, s vele forgattak és mutattak be színházi előadásokat.²² Noha Tóth úgy vélte, a steampunk útja idehaza is a színház felé vezet majd, a szubkultúra máig sem alakult át dark cabaret társulattá.

21 A hazai gőzvándalok már több alkalommal is szerepeltek a Sziget Fesztiválon. Legutóbb 2016-ban – vö. Sztójanov 1916 [2016] = <http://www.steampunkalchemy.com/hu/press/hun-steampunk-a-szigeten> –, korábban pedig 2010-ben – Scriptum Metallum 2010 = <https://www.prae.hu/index.php?route=article%2Farticle&aid=2903>.

22 A Csillag Attila által rendezett *Az őrzők – posztapokaliptikus dark fantasy* című alkotásról a következő cikkben olvashat, s egyszersmind tekintheti is meg azt az érdeklődő: Tóth 2011b = http://sztimbank.blog.hu/2011/11/24/te_milyen_steampunk_karakter_lennel

A cikkíró mindezek után meghatározó hazai és külföldi steampunk alkotásokra is kitér, számára is fontos lesz azonban a „csináld magad” jelleg hangsúlyozása. Balogh Balázssra hivatkozva nagy szerepet tulajdonít az újrahasznosított tárgyakon található rozsdának is. A korrózió szerinte továbbhangsúlyozza a régi kor jelentőségét, és egy-szersmind a giccsessé válást is elkerüli. Ezt erősíti meg Ifj. Mizsei László – alias Dr. Leslie Aromo – írása is a hulladékcsökkentők, azaz a Humusz Szövetség online fórumán, aki a steampunk irányzat kitűnő bemutatása mellett leírja, gőzbetyár barkács-mesterként mindenekelőtt hasznofémtelepeken, bolhapiacokon szerzi be alapanyagait, s mások régről fennmaradt, kiselejtezett tárgyait is előszeretettel hasznosítja újra. Innen nézve pedig a gőzvándalok, minden neo-viktóriánus, „pöfögő” jegyük ellenére egyszersmind zöldeknek is tekinthetők (Mizsei 2013). Tóth Emese szavaival összegezve tehát:

Egy steampunk kütyü akkor okoz „aha”-élményt, ha benne van a házilag barkácsolt jelleg, ami lelket ad a kütyűknek, tárgyoknak, ami miatt olyan, mintha a nagy padlásáról jött volna. Az időt sose szabad feledni, s kihagyni a játékból. Tudnunk kell, mi az, ami lejárt, de fel lehet eleveníteni, mi az, ami ötvözhető a mával vagy egy elképzelt jövővel.

[...]

Ironikusan szólva nekünk nem szükséges időgép, hogy időben utazzunk. Azt hiszem, ez a legszebb a mai időszemléletben, megengedi, hogy a múlt egyenrangú részévé válhas-son a jövőnknek.

(Tóth 2011a)

3. Gőzlélek-vadászat, avagy három interjú három gőzbetyárral

Kutatómunkánk során felkerestük a Retrofuturisztikus Kulturális Egyesület három illusztris alakját, hogy a külső, elemző horizontot elhagyva az élő szubkultúráról is tudósíthassunk, elvégre csak annak meg- és átélői, a gőzbetyárok tudják igazán, gőzt pöfögő szívvel elmondani, hogy mit is jelent valójában steampunknak lenni. Az itt következő három rövidke interjú, úgy hisszük, kellően kiélesíti majd azt a képet, amit az evidens distanciából vizsgált jelenségről mi magunk készítettünk. A válaszokat értelemszerűen nem látjuk el kommentárokkal, csak a kérdésekért felelünk. Interjúinkkal olyan gőzbetyárokat kerestünk fel, akiknek a neve tanulmányunk korábbi szakasziban is fel-felmerült, s akik nemcsak tagjai, hanem egyszersmind alakítói is a hazai steampunk közösségnek. Mint látható lesz, a nekik feltett öt-öt kérdésből/kérdéspárból/kérdéscsoportból az első kettő mindig azonos, a maradék három azonban eltérő, hogy ezáltal is mind kiterjedtebb legyen az a nagytótál, ami a magyar gőzbetyárok jelenéről tudósít.

3.1. Ifj. Mizsei László (Dr. Leslie Aromo)

Hogyan határozná meg a steampunk életérzést? Mit jelent önnek gőzbetyárnak lenni?

– Szerintem ez mindenkinek egy, a saját fejében létező dolog, és mint olyan, mindenki számára mást jelent, mindenki másképp határozná meg. Az én „Steampunk élet-érzésem” egyfajta vonzalom, egy olyan sohasem volt élethelyzethez, ami még bekövet-kezhett egy esetleges civilizációs összeomlás után. Az én „Steampunkom” egy poszt-

apokaliptikus világ, ahol az összeomlás után már sikerült elérni a technikai civilizáció egy magasabb szintjére. Az ebből fakadó öröm és bizakodás, egy új lehetőség, egy új jövővel kapcsolatban, ez adja meg az alapot. Ebben a világban a régi értékek újra felértékelődnek, a személyesség, az egyediség, a kézművesség, a tudás és az esztétika. Egy ilyen világban szívesen élnék. Minden, amit készítek, egy ilyen képzelte világ részét képezi. Ezeket a tárgyakat megtervezni, létrehozni, már maga egyfajta Steampunk „életérzés”, mivel ezzel az általam elképzelt Steampunk világ részévé válok.

Gőzbetyárnak lenni nekem elsősorban önmegvalósítást, másodsorban egyfajta kirándulást jelent egy alternatív valóságba.

Mit kell tudni az alteregójáról – steamsonájáról –, Dr. Leslie Aromóról? Mi a története?

– Dr. Leslie Aromo egy „reneszánsz ember”. Elsősorban feltaláló, kézműves és fegyvermester, de több tudományágban is jeleskedik. Tagja és egyik legfelsőbb vezetője egy Amperita Szövetség nevű titkos társaságnak, mely a tudomány és technológia egész világ számára hasznos vívmányait szeretné elterjeszteni. Ennek legfőbb ellenlábasa egy félvallásos neoluddita szekta, mely a központi hatalommal karöltve ezen törekvések ellen lép fel. Állításuk szerint a tudomány és a technológia okozta a nagy káoszt, amit oly nehezen élt túl az emberiség, ezért azt tiltani, vagy legalábbis korlátozni kell. Ebben a játszmában Dr. Aromo egyfajta diplomata és kém is egy személyben.

Dr. Aromo átvitt értelemben egy „őskövület”. Nem ebből a világból származik, hanem a nagy káosz előttiből. De nem árulnék el több részletet, mivel szándékomban áll egy vagy több novellát írni róla, legyen meglepetés! J

Ön a hazai steampunk (egyik) lelke, főszervezője. Milyen terheket ró ez magára? És mik a terveí?

– Igazán megtisztelő a feltételezés, de erős túlzásnak gondolom, hogy ilyen fontos szerepem lenne a honi szubkultúrában... Bár szívesen vennék részt benne aktívabban, sajnos vannak kötelezettségeim, amelyeknek meg kell felelnem, így nem tudok annyi időt és energiát fordítani rá, amennyit szeretnék. Egyelőre épp elég, hogy a sajátomon kívül még három Steampunk tematikájú FB [Facebook] csoport adminisztrátora-moderátora vagyok. Sajnos a Retrofuturisztikus Kulturális Egyesületre már nem nagyon marad időm. Pedig szívesen segítenék Steampunk rendezvények szervezésében, lebonyolításában.

Azt nem nevezném tehernek, hogy rendszeresen keresnek meg, hogy Steam-punkkal kapcsolatos tanácsokat adjak, de már egy akkora munkát, mint például amilyen a Krak'n Town Steampunk „szaktanácsadósága” és gyakorlati munkái jelentettek, már nem vállalnék be szívesen. Persze biztos lenne olyan ajánlat, amit nem tudnék visszautasítani, de csak úgy vállalnám, ha végig élvezhetném az egész folyamatot, s így nem lenne megterhelő...

Terveim közt szerepel, hogy befejezem azt a rengeteg projektet, amit az eddigi évek alatt elkezdtem. Ezek lényegében mind tárgyak, eszközök, amik arra várnak, hogy elkészüljenek. Szeretnék újabbakat is elindítani, nagyon sok tervem van, amiket végre meg szeretnék valósítani. Álmaimban egy saját Steampunk kávézó szerepel, amit magamnak rendezek be, ahol más nem szólhat bele, mi milyen legyen. Az Évnyitó Teapárbaj után szeretném az Évzáró Teapárbajt is megszervezni majd december elején, majd

továbbvinni ezeket a következő években is. Szeretnék több Steampunk rendezvényen is „standolni” és természetesen fotózni is. Ha van rá igény...

Barkácmesterként mi a legfontosabb szempont az anakronisztikus tárgyak készítésénél?

– Az újrahasznosítás és az anyagválasztás. Tárgyaimhoz amennyiben lehetséges, leginkább régi, használt alkatrészeket, alapanyagokat használok. Ez nem csak környezettudatos megfontolásokból fontos, hanem azért is, mert a régi alkatrészek, tárgyak sokat segítenek az elérni szándékozott formavilág, látvány megteremtésében. Nem utolsósorban ez a tartósság alapja is – én nem eldobható tárgyakat gyártok. Anyagválasztás tekintetében „keményvonalas konzervatív” vagyok. Leginkább a Viktória korában is elérhető anyagokat használok, mint például fát, sárga- és vöröszret, bőrt, üveget, porcelánt, bakelitet. Ezek kinézete a legtöbbször már magában is korhű érzetet kelt. Számomra nagyon fontos a részletgazdagság, mely már maga is egyfajta díszítés. A Steampunk irányzatra amúgy is jellemző az akár a funkcionalitás kárára is menő díszítettség.

Tart fenn kapcsolatot külföldi steampunk mesterekkel is? Hogyan segítik egymás munkáját?

– Szeretem nyomon követni más mesterek munkásságát, akár belföldiekről, akár külföldiekről legyen szó. Nagy kedvencem pl. Tony Cochran, Art Donovan, Lumière de l'Atelier és Franklin Vanseizenberg. Az utóbbival néha levelezünk, de sajnos nem elég jó az angolom, hogy komolyabb eszmecserét folytassunk, viszont ő is tagja a Steampunk Gun Club FB oldalnak, ahol a „kollégák” jó része megfordul.

3.2. Farkas Judit (Madame Flamara Halvorsen)

Hogyan határozná meg a steampunk életérzést? Mit jelent önnek gőzbetyárnak lenni?

– Számomra a Steampunk lényege három pillérre épül. Az alkotás, a közösség és a régi értékek. Egyfajta ellenállás a modern, minimalista, tömeggyártott társadalommal szemben. A Steampunkra épülve létrejött egy olyan közösség, amely arra ösztönzi az embereket, hogy új dolgokat tanuljanak és alkossanak saját maguk, vagy mások számára. Ezek az egyedileg, saját kezűleg létrehozott dolgok pedig értéket, a közösségben elismerést hordoznak. Persze nem lehet mindenki ügyes mindenben, és ez nem is elvárás. A társaság akkor is szívesen lát bárkit, ha ő csak lélekben kedveli a Steampunkot.

Mit kell tudni az alteregójáról – steamsonájáról –, Madame Flamara Halvorsenről? Mi a története?

– Az alteregóm, Madame Flamara Halvorsen egy újjgazdag özvegy. [Az interjúalany itt belső horizontra vált:] Nem nemesi származású, de jómódú családból származom, férjemet a háborúban vesztettem el. A gyászévem alatt arra a megállapításra jutottam, hogy az élet rövid, így hátrahagytam mindent, és a vagyonomat arra használtam, hogy hátralévő időmben izgalmas, kalandokkal teli életet éljek. Az átállás nem ment zökkenőmentesen, de sokat segített a Flying Kraken legénysége, akikhez navigátorként csatlakoztam.

A viktoriánus kor markánsan férfiközpontú volt. Milyen a steampunk?

– A korai viktoriánus kor valóban elég szignifikánsan elkülönítette a férfi- és női szerepeket a társadalomban, oly mértékben, hogy gyűjtőszikrája lett a feminizmus és női egyenjogúság kezdetének, a suffragette [szüfrazsett] mozgalommal. Abban az időben is, ha egy nő elég ambiciózus volt, elérhetett bármit, amit szeretett volna. Viktória, a királynő erős vezetőként remek példaképe volt a kor asszonyainak, és sok kiváló nő emelkedett ki. Pl.: Florence Nightingale, Mary Shelley, Marie Curie, Ada Lovelace. Sokat köszönhetünk ebből a szempontból a viktoriánus kornak.

Ami a Steampunkot illeti, mikor a 2000-es évek közepén elkezdett beszivárogni Magyarországra, a nemek aránya erősen a női oldal felé húzott. Később, mikor kezdett egyre ismertebbé, és jobban megértetté válni, hogy ez egy szubkultúra, és nem divathóbort, ez az arány szép lassan kiegyenlítődött, és véleményem szerint jelenleg is körülbelül egyenlő a férfiak és nők aránya a Steampunk közösségben, és ez az arány a közösségi szerepvállalásukban is fennáll.

A magyar gőzbetyár közösségen belül milyen a nemek aránya? Kik viszik a prímet? Van esetleg listájuk a tagokról?

– A magyar Steampunkokat tömörítő első közösség a Hungarian Steampunk Community volt, de ez már csak online működik. Jelenleg a Steampunk szubkultúrával kapcsolatos legfőbb szervezői feladatokat a Retrofuturisztikus Kulturális Egyesület (RKE) végzi. Ez az egyesület egy éve alakult, és főbb feladatai a Steampunk kultúra széles körű megismertetése az emberekkel, a Steampunk alkotók összefogása és támogatása, valamint rendezvények szervezése és lebonyolítása. Az egyesület tagjait nem sorolnám fel név szerint, de figyeltünk arra, hogy a szubkultúra minden szegmenséből legyen, aki képviselteti magát benne. A tagok aránya 60-40%-ban a férfiak irányába húz.

Mit kell tudni a rendezvényeikről? Mi a céljuk, mi a feladatuk?

– Mint említettem, az RKE egyik fontos feladata a rendezvények szervezése. Az egyesület több kisebb rendezvény tart, például piknikek, beszélgetős estek, múzeumlátogatások, teapárbajok. Ezek a találkozók többnyire kis létszámban zajlanak, és arra hívatottak, hogy fenntartsák a kapcsolatot a szubkultúra tagjai között, és szorosabb közösségé kövácsolják őket.

Ezek mellett a Retrofuturisztikus Kulturális Egyesületnek három nagyszabású rendezvénye van.

Idén márciusban először kerül megrendezésre a SteamCarnival, ami nevéhez méltón karneváli hangulatot próbál létrehozni, bazárokkal, programokkal, a végén egy jótékonyági bállal és felvonulással.

A SteamFest, amit általában nyár elején szoktunk rendezni, inkább zenés, szórakoztatóbb jellegű összejövétel koncertekkel. Egy Fesztivál.

Valamint a hat évre visszatekintő, szinte minden évben szeptember végén megrendezésre kerülő EuroSteamCon, ami egy, a szubkultúrát bemutató kulturális esemény, ahol kiállítások, előadások és egyéb interaktív programok keretében próbálunk minél többet bemutatni a világunkból.

3.3. Vörös Zoltán (Zackary mester)

Hogyan határozná meg a steampunk életérzést? Mit jelent önnek gőzbetyárnak lenni?

– Csalódást kell okozzak, de erre nincs egyszerű válasz. Az életérzés szubjektív. Nagyon kevesen vannak, akik steampunkkal fekszenek és kelnek, és én sem tartozom közéjük. Magamat főleg hippinek tartom. De az tagadhatatlan, hogy a steampunk az életem egyik fontos eleme, hisz „megélhetési fogaskerekes” vagyok. Volt egy bátor pont az életemben, mikor a munkámat lecseréltem egy vállalkozásra, amiben kreativitásomat a steampunkot szerető emberek fantáziájának megvalósítására fordíthatom, mivel rájöttem, hogy „érték” hozzá. Jómagam egy órásműhelyben nőttem fel, így a mechanika szépségét az anyatejjel szívtam magamba – bár, csak az esztétikáját, mérnöknek tehetségtelen vagyok. Elkezdtem hobbiként alkotni, majd jöttek a felkérések. Csak annyi a recept, hogy minden műbe teszek valami kicsit újat, többet, és főleg magamat. Így folyamatosan fejlődöm is. Ez az én gőzbetyárságom útja: egy olajos gyármunkásként ebben a világban... nem éppen teaszürcsölgető viktoriánus életmód.

Mit kell tudni az alteregójáról – steamsonájáról –, Zackary mesterről? Mi a története?

– Nem közelíteném meg ennyire szerepjátékosan, bár igaz, ami igaz, valóban szeretem a munkás énemet leválasztani magamról, még ha ez nem is látszik kívülről. Mivel csak poénként kezelem Professor Zackaryt – egy-két steampunk videóban tűnök fel így –, nem gondolkodtam a múltjáról: ahhoz valóban egy más világban kéne élnem belül, de én szeretek ebben a világban élni. Zackary története egy nap majd az én történetem lesz, egy srácé, aki számos munkában kipróbálta magát, de mindenhol menekülnie kellett. Végül eme munkák tapasztalatait egybegyűrve a saját útján kezdett járni. Nem a milliárdos vállalkozást tűzte ki célul, csak annyit, hogy a munka számára örömteli legyen, és a hozamot arra fordítsa, hogy környezetének segíthessen akár idővel, akár mással.

Ez fontosabb, mint egy karakterlap egy posztapokaliptikus játékban.

Meséljen a legutóbbi akciójukról a Sziget Fesztiválon. Hogyan viszonyultak önökhöz?

– A legutóbbi Sziget fesztiválon, amin voltam, kettő nagy alkotóval társultam, Steampunk Alchemyvel és Dr. Leslie Aromóval. Néhány alkotásunkkal egy elég színvonalas steampunk installációt raktunk össze a Természettudományi Múzeum zászlaja alatt, mivel ők is elég nagy rajongói ennek a szubkultúrának. Elég sikeresnek volt mondható, mindig jöttek érdeklődők, akik fotózkodhattak és hagytak nem kevés dicsérő szót. Jómagam is felnőtt fejjel ismertem meg a „steampunk” kifejezést, és ennek a világnak a hatalmasságát. Mindig azzal a reménnyel települök ki, hogy valakit megfer-tőzhessenek ugyanígy.

Milyennek látja Magyarországon a steampunk szubkultúra helyzetét?

– Nagyon sok könnyed szubkultúra van a világban, és az emberek ezeket úgy fogyasztják, mint a divatcikket – esznek belőle, majd továbblépnek. Így itthon, a Steampunk szubkultúra is folyamatosan változik, hol bővül, hol visszaesik. Vannak nagyon steampunkhű emberek, és vannak, akiknél csak fellángolást jelent – hirtelen múlt időben beszélünk róluk. Kevesen vagyunk, és hazudnék, ha azt mondanám, hogy

ami van, a mag, az erős lenne, mert nem az. De elmondható, hogy miután lassan lecseng a steampunk divatként való elfogyasztása, akik igazán az elkötelezettjei, azok a jövőben meg fognak erősödni, és ahol csak lehet, lehetőséget biztosítanak majd az újonnan érkezőknek. Rendezvényekkel, és akár egy egyesületi tagsággal, ami a Steampunk zászlaja alatt létesült.

Mik a legfontosabb elemei a gőzbetyárságnak? Hogyan válhat valaki steampunkká?

– Talán a legfontosabb az ipari forradalom előtti világ szeretete, még ha nem is tudatosan. Ha ez megvan, ebből kialakulhatnak a belső és külső rajongói elemek. Belsőleg számomra a mechanikus dolgok imádata, hogy minden mostani használati tárgyat így akarok működtetni – persze csak a képzelet szintjén. Külsőleg pedig nagyon egyértelmű elemei vannak az öltözködésben, mint a cylinder goggle-lel, ipari forradalom korabeli ruhák és pár, kissé túlzottan fantasztikus kiegészítővel fűszerezve. Ha valaki el akar indulni a steampunk útján, akkor lehet, belül már az is. Külsőleg szerintem meg kell alkotnia a számára legjobban tetsző karaktert, és annak öltözködését magára kreatív-kodnia. Ez a gyári munkástól kezdve, a felfedezőn, az írón és az udvarhölgyön át az őrült tudósig bármi lehet. Az a jó, ha minél több kiegészítőjét maga alkotja meg, mert akkor őszintébb lesz, és nagyobb szórakozást is jelent. Hisz az a fontos, hogy örömet leljük benne – ahogy én a magamhoz hű karakterben, a steampunk ékszerész és felfedező életmódjában.

Irodalom

- Balogh Levente 2018. Kis magyar steampunk – kritika a Kincsem című filmről. *Krónika online*, 2018. január 15. = <https://kronika.ro/kultura/kis-magyar-steampunk-kritika-a-kincsem-cimu-filmrol> (2018. október 11.)
- Bari Máriusz 2007. Mai korok feltalálói: előre a gőzképekhez! – Videókkal. *HVG*, 2007. szeptember 3. = http://hvg.hu/kultura/20070903_steampunk_modern_feltalalok_dataman-cer (2018. október 11.)
- Barrett, Leonard E. 1997. *The Rastafarians*. Boston, Beacon Press.
- Baudrillard, Jean 1996. A szimulákrum elsőbbsége. In Kis Attila–Kovács Sándor S. K.–Odorics Ferenc (szerk.): *Testes könyv I.* Szeged, Ictus és Jate Irodalomelméleti Csoport, 161–193. p.
- Bobak Szilvia 2017. Modern átváltozások – Lányok, akik a beöltözős szubkultúrákban találták meg önmagukat. *Marie Claire*, 2017. május 26. = <https://marieclaire.hu/eletemod/2017/05/26/modern-atvaltozasok-lanyok-akik-a-beoltozos-szubkulturakban-talaltak-meg-onmagukat/> (2018. október 11.)
- Coolgear Steampunk – Vörös Zoltán / Zackary mester (Facebook-profil) = <https://www.facebook.com/coolgearsteampunk/> (2018. október 11.)
- Csörgő Norbert 2011. Art rovat – Steampunk biblia. *Fiction Kult* = <http://fictionkult.hu/cikk/art-rovat-steampunk-biblia-1001> (2018. október 11.)
- DeviantArt Hungarian Steampunk alcsoportha = <https://hungariansteampunk.deviantart.com/> (2018. október 11.)
- Diningguide 2016. Jóka saláta. *Diningguide*, 2016. augusztus 4. = <http://www.diningguide.hu/steampunk-szolnokon-megnyitott-a-sorarium/> (2018. október 11.)

- Dr. Leslie Aromo – *Steampunk Inventor & Craftsman* (facebook profil) = következő linken érhető el: https://www.facebook.com/drlesliearomo/?hc_ref=ARTjt9N9q90evHX1o-BovalETouQZWaUHLNjGPzDsD_nmTgnLB-1MqJYyLwsgbiqOU (2018. október 11.)
- Gál Attila 2009/2010. *Szubkultúra–felfogások, szubkultúrák vizsgálatának lehetséges irányai, módszerei* [szemináriumi jegyzet]. = http://campuslet.unideb.hu/dokumentumok/tanulmanyok1/Gal_Attila_szubkultura_felfogások.pdf. (2018. október 11.)
- Gőzharosna felhívása = <https://www.facebook.com/gozharosna/posts/2063514333917266> (2018. október 11.)
- Hodkinson, Paul 2002. *Goth: Identity, Style and Subculture*. Oxford, Berg Publishers.
- Hungarian Steampunk Community = <https://www.facebook.com/sztimbank/> (2018. október 11.)
- Jakab Albert Zsolt–Keszeg Vilmos (szerk.) 2007. *Csoportok és kultúrák – Tanulmányok szubkultúrákról*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.
- Kacsuk Zoltán 2005. Szubkultúrák, poszt-szubkultúrák és neo-törzsek. A (látványos) ifjúsági (szub)kultúrák brit kutatásának legújabb hulláma. *Replika*, 53. sz. 91–110. p.
- Klág Dávid 2016. Furcsa egy hely lett Budapest új steampunk kocsmája. Index, 2016. szeptember 19. = https://index.hu/kultur/2016/09/19/krakn_town_kraft_sor_steampunk_rakoczi_ter/ (2018. október 11.)
- La Ferla, Ruth 2008. Steampunk Moves Between 2 Worlds. *The New York Times*, 2008. május 8. = http://www.nytimes.com/2008/05/08/fashion/08PUNK.html?_r=0 (2018. október 11.)
- Lovas Lajos 1994. A punk. Alternatív zenei mozgalmak a 80-as években. *Magyar Szemle, Új Folyam* III., 3. évf. 10. szám. = http://magyarszemle.hu/cikk/a_punk (2018. október 11.)
- Lőrinczy Judit 2011. A gőz dicsérete – a steampunk vízió. *SFmag*, 2011. március 21. = <http://sfmag.hu/2011/03/21/a-goz-dicserete-a-steampunk-vizio/> (2018. október 11.)
- Magyar Természettudományi Múzeum Blog 2017. Steampunk Alchemy – Interjú Sztojanov Péterrel. Az emberek szeretik megélni a „nemvalóságot”. *Magyar Természettudományi Múzeum Blog*, 2017. augusztus 7. = http://mttmuzeum.blog.hu/2017/08/07/steampunk_alchemy_riport_steampunk (2018. október 11.). Sztojanov Peter Jr. munkái = <http://www.steampunkalchemy.com/hu/galeria> (2018. október 11.)
- Mizsei László, ifj. (Dr. Leslie Aromo) 2013. A steampunk irányzatról. *Humusz*, 2013. = <http://www.humusz.hu/kukabuvvar/steampunk-iranyzatról> (2018. október 11.)
- Nagy Krisztina (Szarvaspápa) 2015. Annamáriának és Baláznak iszonyú menő steampunk esküvője volt! *Velvet*, 2015. július 1. = https://velvet.hu/randi/2015/07/01/annamariának_es_baláznak_iszonyu_meno_steampunk_eskuvoje_volt/ (2018. október 11.)
- Neo-Victorian Studies = <http://www.neovictorianstudies.com/> (2018. október 11.)
- Nowotny, Novi 2013. A legrosszabb és a legjobb definíciók a steampunkról: viccestől a nevetségességig. *Stimbank*, 2013. január 1. = http://sztimbank.blog.hu/2013/01/03/a_legrosszabb_es_legjobb_definiciok_a_steampunkrol_viccestol_a_nevetsegesig (2018. október 11.)
- Nyugat.hu 2014. A hipsztereknek leáldozott, jön az elképesztően szexis steampunk irányzat, *Nyugat.hu*, 2014. december 2. = http://www.nyugat.hu/tartalom/cikk/85284_ezt_fogod_hordani_jovore_hodit_a_gozpunk (2018. október 11.)
- Origo 2013. Jövőre világalomra jut a steampunk, *Origo*, 2013. február 3. = <http://www.origo.hu/techbazis/20130203-az-ibm-szerint-2014re-vilaguralomra-jut-a-steampunk.html> (2018. október 11.)
- Piczil Márta 2002. Kultúra és szubkultúra elméletek. In Pikó Bettina (szerk.): *A deviáns magatartás szociológiai alapjai és megjelenési formái a modern társadalomban*. Szeged, JATEPress, 43–52. p.

- Postamesterxy 2010. Mitől punk a steampunk? *St!mpank*, 2010. április 14. = http://sztimpank.blog.hu/2012/10/02/mitol_punk_a_steampunk (2018. október 11.)
- Rácz József 1998. *Ifjúsági (szub)kultúrák, intézmények, devianciák. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Scientia Humana.
- Rondaar 2014. Gözerővel: A steampunk krónikája. *Galaktika online*, 2014. február 1. = <http://galaktika.hu/a-steampunk-kronikaja/> (2018. október 11.)
- Scriptum Metallum 2010. Sci-fi és steampunk a Szigeten. *Prae online*, 2010. augusztus 14. = <https://www.prae.hu/index.php?route=article%2Farticle&aid=2903> (2018. október 11.)
- Soós Tamás 2017. Steampunk rövidfilm készül a magyar tudósról, aki szabadságharcos robotot akar építeni. *IGN*, 2017. július 4. = <http://hu.ign.com/irinyi/25539/news/steampunk-rovidfilm-keszul-a-magyar-feltalalorol-aki-szabads> (2018. október 11.)
- St!mpank = <http://sztimpank.blog.hu/> (2018. október 11.)
- SteamCarnival programtervezete = <https://www.facebook.com/events/528736774173219/> (2018. október 11.)
- SteamPunk Magazine = <http://www.steampunkmagazine.com/> (2018. október 11.)
- Szapu Magda (szerk.) 2004. *Ifjúsági „szubkultúrák” Magyarországon és Erdélyben.* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Szécsi Noémi 2015. Jókai 190. *Halcsontos fűző*, 2015. február 17. = <http://halcsontosfuzo.reblog.hu/jokai-190> (2018. október 11.)
- Sztojanov Peter Jr. 1916 [2016]. HUN – Steampunk a Szigeten. *Steampunk Alchemy*, 1916. [2016.] = <http://www.steampunkalchemy.com/hu/press/hun-steampunk-a-szigeten> (2018. október 11.)
- Takács Gábor (acélpatkány) 2009a. ...más néven Steampunk! *St!mpank*, 2009. július 18. = http://sztimpank.blog.hu/2012/10/02/mas_neven_steampunk (2018. október 11.)
- Takács Gábor (acélpatkány) 2009b. Kategorizálási kényszer – avagy ami az előbb kimaradt. *St!mpank*, 2009. július 19. = http://sztimpank.blog.hu/2012/10/02/kategorizalasi_kenyyszer_avagy_ami_az_elobb_kimaradt (2018. október 11.)
- Tóth Emese (automaton_aliza) 2010. Stílusok és korszakok: az anakronista stílusirányzatok vázlatos áttekintése. *St!mpank*, 2010. május 24. = http://sztimpank.blog.hu/2010/05/24/stilusok_es_korszakok_az_anakronista_stilusiranyzatok_vazlatos_attekintese (2018. október 11.)
- Tóth Emese (automaton_aliza) 2011a. Gőzbetyárok Budapesten. *SFmag*, 2011. március 21. = <http://sfmag.hu/2011/03/21/gozbetyarok-budapesten/> (2018. október 11.)
- Tóth Emese (automaton_aliza) 2011b. Te milyen steampunk karakter lennél? *St!mpank*, 2011. november 24. = http://sztimpank.blog.hu/2011/11/24/te_milyen_steampunk_karakter_lennel (2018. október 11.)
- Tóth Emese (automaton_aliza) 2012. Mi ez a sok „-punkság”? *St!mpank*, 2012. december 2. = http://sztimpank.blog.hu/2012/12/02/mi_ez_a_sok_punksag (2018. október 11.)
- VanderMeer, Jeff–Chambers, S. J. 2011. *The Steampunk Bible. An Illustrated Guide to the World of Imaginary Airships, Corsets and Goggles, Mad Scientists, and Strange Literature.* New York, Abrams Image.
- Veres István 2016. Rasztafarianizmus – a legvidámabb vallás. *Vasárnap*, 2016. január 13. = <https://vasarnap.ujszo.com/2016/01/13/rasztafarianizmus-a-legvidamabb-vallas> (2018. október 11.)
- Wikipédia / *Steampunk* (szócikk) = <https://hu.wikipedia.org/wiki/Steampunk> (2018. október 11.)

PATRIK BAKA L.

STEAMPUNKS – IN THE WAKE OF THE HUNGARIAN STEAMPUNK SUBCULTURE

At the focus of this study stands the Hungarian steampunk subculture. In the preparatory phase, it explores the term of subculture from several aspects, then, while looking at the tendencies of the research of subcultures in Hungary, it determines the positions of its own investigation. The work is divided into three major parts. The first one focuses on and integrates the findings of the book by Jeff VanderMeer and S. J. Chambers entitled *The Steampunk Bible*, which, especially in its chapter on the steampunk subculture, details on all manifestations of the steampunk phenomenon. The second phase, based on available information from online fora, opens up a horizon on the activities of the Hungarian Steampunk Community, the local projection of the subculture. Finally, there are three short interviews included in the paper, in which we ask the illustrious figures of the community, above all, about what it means for them to be a steampunk. In the individual subsections we will also cover other interesting curiosities, but strictly moving to the end within inter-artistic space, as the steampunks are equally present in fine arts, fashion, music, cinematography, and literary fiction as well.

L. Juhász Ilona

Amikor mindenki a háborús állapotok igája alatt roskadoz...

Erdélyi menekültek
a mai Szlovákia területén

Fórum Kisebbségkutató Intézet

A.GERGELY ANDRÁS

Médiakritikai hőbörgés, avagy digitális belháború...?

Értetlenül jogos a kérdés: miért háború? És miért kritikai, ha épp arról van szó, hogy egy új mediális réteg, egy elektronikus folyóirat teszi lehetővé észrevételek közlését, olvasók elérését, a szólás szabadságát, a megértés és félreértés szabad esélyeit...,

Tegyük fel, képes az új média legtöbb rendszere új társadalmi és kulturális jelenségként, „önszervező” hálózatokban konstruálódni. Egyáltalán, képes-e erre új információ-hordozóként maga-magától, az embertől függetlenül, a manipuláló, az elszennvedő, a felhasználó-kihasználó és önkreatívan önmagát kereső személyiségtől idegen „formaként” valamiféle felvillanyozott hatékonyságú társadalmi-kulturális szervezőerő, rendező tevékenység lenni? Ha pedig igen, miért kelt reményeket és miért támaszt félelmeket? S ha mindezek talán jellemzik is a mediátorokat és médiumokat, miért acsarkodunk ellene (látszólag joggal), ha végtére is mi magunk vagyunk, akik fenntartják, éltetik, nevet adunk neki vagy jóváhagyjuk, s ha önként szolgáltatódunk ki neki, minden tudatos vagy vételen akarattunk révén?

A válaszokat keresve messzebből indulnék, talán az „új média” sejtetett „új” fogalmától. Ugye, nem kellene itt arra kitérnem, mi *új* van abban, hogy az emberek közölnek, közléseket fogadnak, hatásokat élveznek vagy elszennvednek, értelmezésekre kényszerülnek vagy pragmatikusan kihasználják ezeket...? Hiszen, mióta is emberi érintkezés egyáltalán lehetséges volt, annak legkülönbözőbb formáiban zajlott az interperszonális kommunikáció: falevelekből-liánokból függesztett kipu-írástól a hajókürtökig, papiruszra vagy agyagtáblába vésve, lúdtollal, ecsettel, írónnal, szórófejjel falra firkálva, telefonon vagy sms-ben, faxon vagy Holdra küldött üzenet formájában megannyi kor és kultúra, nép és közlésmód találkozott-érintkezett egymással, s olykor a szimbolikus közlésmódok akár földrészek között is át-meg-átjártak egymáshoz. Az örök beszéd, a folyamatos írás, a jelhagyás és értesítés módjai ugyan korszakosan változtak. De megújulásuk mindig csak egy időben *korábbi*, vagy térben *másutt* szokásos módtól tért el, a *közléstartalom* pedig mint folyamatos „célzott beszélgetés” megtestesítője mindig is alapjelensége volt az emberi jeladásnak. Közlünk, mert vagyunk. Kérdezünk, mert érteni vágyunk, s befektetjük aprócska hitünk abba a közlésburokba, ahonnan értő vagy hívó, értelmező vagy csábító, vészjelző vagy örömteli információ érkezhethet.

Ennyire messze mehetünk ugyan a kommunikatív világtörténetben, de nem ragadhatunk meg ott...! Ami „új média” néven fut, bizonytalán nem a galambpostáról szól érdem-

ben, nem is a vízjelek olvasásáról vagy a széljárás-naplókról értesít, hanem leginkább a *közlésmódok egy új generációjáról*, a tájékozódás és tájékoztatás mindeddig sosem létezett általános érvényéről, ennek termeléséről, eluralkodásáról és fogyasztói árucikké válásáról. Belátom ugyanakkor, hogy már a megfogalmazás, az „új média” fordulat is azok *felől* érkezik, akik ismerték, használták, vagy akár csak ráláttak a „régí média” vagy mediálási formák sajátlagosságára – hiszen mihez képest új az „új”? Az isteni kinyilatkoztatás keresztény-zsidó kultúrába fonódott olvasatához képest? Az egyiptomi vagy azték, torinói vagy prágai csillagászati ismeretekhez, filozófia előtti filozófiák értelmezéséhez képest? S tekintettel arra, hogy mondjuk a Niger folyó torkolatvidékén élő dogon törzsi csoport mitikus világképe talán épp oly régi lehet, mint a messi múltba vetített 12.000 éves szupernova-kitörésről formált csillagászati vízió, még azt is mondhatnánk, hogy sem térbeli, sem időbeli korlátok nemigen szabhatók a médiák közvetítette világban. Olyan közelítő-szűkítő gesztusokat persze tehetünk, hogy megkülönböztetünk ikonikus vagy gesztikuláris közlésmódokat, írott vagy képi kultúrákat, s azután ezek megfejtésére vállalkozunk... Vagy elkülönítünk *írásnélküli* kultúrákat (ahol például a testbeszéd, a gesztusok, a kézjelek és mozdulatok jóval súlyosabb tartalmak és finomabb árnyalatok kifejezésére is alkalmasak) és *írássakat* (amelyekkel viszont az lehet bajunk, hogy a világ ma élő kultúráinak java része nem írásra épül..., de amelyik mégis, annál is fennáll az olvasás mikéntjének kérdése, hisz nemcsak az orosz vagy magyar, hanem a brit átlagpolgárok 40–60 százaléka is írástudatlan volt még a 19–20. század fordulóján). Csakhogy ezekkel éppen a bábeli nyelvzavarok mentén nehézkesen boldogulunk mint látszólag „könnyen kezelhető” kategóriákkal. Akkor hát hol a határ a régi és az új, az elavult de ősi, a megújult de technikai újszerűségében modernebb analfabetizmust eredményező mediahasználat között? Mai felmérések, saját és korosztályi oktatási gyakorlat tapasztalatai, de meg pedagógiai szakmai közlések nyomán is egyre nyilvánvalóbb, hogy a számítógépek-képernyők, digitális kütyük mögé szorult nemzedékek (a screen-agerek, az Y, Z vagy Alfa generáció) egyedei között sokkal jobban elharapódzik például a beszédképtelenség, a témátlanság, a kifejezések árnyalatlansága, a tónusok váltásával megszólalni képtelenség, a nyelvi alkotókészség hiánya és a funkcionális írásképtelenség is, mely a nyelvi jelek, közléskódok minimális ismeretét sem várja el a felnőtt emberek kommunikáló többségétől, avagy csupán a „digitális analfabéták” nemzedékeihez viszonyítva is. Lehet, a határ ezek szerint nem is a kép vagy a betű, a képfarmálás és képi ábécé megléte/hiánya, hanem inkább a reflektív oldal, a fölhasználók, értők, közreműködők köre. Vagyis a kommunikativitás az alapkérdés, s ennyiben lehet, nem is új a mobiltelefonnal rögzített videófelvétel, az érintőképernyős múzeumi séta, a videoegyetem vagy a kortárs képzelet múzeuma a belsővé vált külsődleges határ...

Nem férne el itt semmiféle vázlatos kommunikáció-elméleti vagy -történeti vázlat, miként a közlésformák és a mediatizált jelek teoretikus tapasztalatainak összefoglaló bemutatása sem. Időben-betűben annyi fér el talán, hogy futó pillantást vessünk a mediahatalom valóságára, vagyis arra az eszköztárra, amelynek kényszerrel, sodródóan, vagy épp boldogan aláveti magát az ember, amint e sokrétű média bűvkörébe kerül. Indító hipotézisem ezért a következő: média hatalmánál csak a hatalom médiája tartósabb, és a mindenkori hatalom által *mediatizált életvilágok* a folytonos elszenvedői mindannak, ami hatás éri őket. Változnak hatalmi körök, módosulnak hatalmi érdekek, lecserélődnek hatalmas

személyek, felnőnek apró cézárok... – valamilyen média valamiképp mégis mindig a kezükben marad, mely alkalmas (lehet, szokott lenni) a társadalmi alávetettség érdemi kezelésére. Ostromolhatnak tüntetők rádiót és televíziót, blogozhatnak kényük-kedvükre, megoszthatnak egyre képesebb és intenzívebb hírtömeget, nyomtathatnak szamizdatot vagy indíthatnak alternatív honlapot, mesélhetnek kocsmapultnál vagy kinyilatkoztathatnak pápai pulpitusról... – a média örök befolyás-ereje mindétig Velünk marad. De hát miért, meddig, hogyan? S ha részint tőlünk, a média hatását *elszenvedőktől* is függ mind ez, miért vetjük alá magunkat (immáron perverz örömmel is) a mediatizáció csoportidegen és személyiség-korlátozó összehatásának...? Ki ez a hatalom és miért „szeretjük” őt ilyen elfogultan...? Lehet, már ez is a média hatása? Vagy csak mindenki olyan médiát érdemel, mellyel kitartóan fejbe verheti önmagát?

Egy válaszkísérletért megint csak látszólag messzebbre kanyarodnék vissza, kerülvén azt a tudományos közhelyet, hogy a média új, sőt legújabb hatalmi ágga, vagy mindegyik másik fölé emelkedő meta-alakzattá lett... Hiszen például a római császárok korának vagy a náci katonai felvonulásoknak időszakos „cirkuszai” éppúgy látványos képi és mentális üzenetek voltak, miként a szeptember 11-i támadás felvételei egyenes közvetítésben. Kik üzentek, kiknek, mit és miért...? S kik értették meg, kik „olvasták” tovább, kik értelmezték másképpen a közléseket? Seregnyi erről a szakirodalom, nehéz lenne méltó hivatkozási alapot választani anélkül, hogy szinte belekapaszkodnék egyetlen vagy néhány meghatározó szerző munkásságába vagy fő közlésébe. Ezért, vállalva itt a „szűk szakirodalmi keresztmetszet” vádját, hisz erre mindenképp rákényszerülök, csupán egy rövid futamban említeném a mediatizálódási korszak néhány állomását és eszközét. „Az információs bomba” című könyvében (1998, magyarul 2002) ezt az egész folyamatot Paul Virilio francia filozófus, médiakutató, tudás-archeológus látványosan és hosszasan elemzi, így pusztán földidézném tőle azt, hogy a huszadik század a technika századaként a tudomány százada és a családok százada is lett, midőn kiderült: az emberért való és ember által remélt tudás elsődlegesen maga az Ember, az Emberiség ellen fordítható, mivel minden technológiai és informatikai eszköz elkezd önérvényesítő folyamatba került mikro-univerzum lenni, és a korábbiakkal ellentétben a cél immár nem az ember szolgálata lesz, hanem az önjáró gépezetektől elszenvedett csapások kivédésének technikai rutinja. A hatékonyság-orientált háború, a teljesítmény-mércével mért emberi tudás, a sebességgel mért technológiai haladás mint cél visszafordíthatatlan eredményekhez vezetett, klónozott lelkek, génmanipulált lények, környezetpusztító humanoidok veszik birtokukba a világot, s végképp odalett immár a humanitárius célok, a tudás, a tájékozottság áhításának bölcséleti programja vagy évezredek morális feladattudata (Virilio 2002, 7–13. p.).

Ebből a képtelenül, mégis szívszorongatóan elvadult pragmatikusságból csupán néhány jelenséget hadd emeljek ki történeti összefüggéseik alapján, pusztán azért, hogy a folyamatot jellemezzem. Ugye, a fába-kőbe vésés évezredeit követően az írott sajtó, a könyvek, folyóiratok, *nyomatok félezer éves története* teljesítményben és széles körű hatékonyságban sokszorosan meghaladta a tájékoztatás és tájékozódás azt megelőző évezredeit. A *telekommunikáció* eszközei (mint a telefon vagy a televízió) már nem elégedtek meg a pusztá hírharsogás vagy szórakoztatás korábban kimódolt közlési eszközeivel (mint a

rádió vagy a mozi), hanem egyrészt elbódítottak a tájékozottság, információs ellátottság kiváltságossági érzetének mind jobban tömegesedő, demokratizáló hatásával („a televízió” orientál, képbe hoz, eligazít, életkeretet és életmódot ad, szabályozza a tudható dolgok tudásának színeit és mennyiségeit, de ezzel el is altat vagy túl is táplál...), a telefon pedig az elérhetőség és a látszólag közvetlen kapcsolatok megtartásának, építésének eszközévé sokszorozódott, ma már a legális személykövetés és illegális megfigyelés egyik tárgyi tartozéka is. Sőt, magában a csoportszintű közlési és megerősítési rendszerben jelentést is váltott, hisz a mobiltelefon ma már azt jelenti: vagyok, fontos vagyok, bárki elérhet, vagy legalább azok, akik nekem fontosak, de egyúttal én is Vagyok Valaki, szemben a nem fontosakkal, az elérhetetlenekkel, az érdektelenekkel! S ettől azután immár egy városi utcán azok lesznek többségben, akik virág vagy könyv, papírhajó vagy mentalevél kézben tartása helyett is a „mobiljukat” szorongatják, fixált időközökben rápillantva, jött-e bármi jel a belvilágból, melynek talán éppen attól lesznek marginalizált egyedei, hogy semmi másféle kommunikációban nem vesznek részt, csak lesik az esit, vagy közönyös lehangoltsággal konstatálják, hogy az elmúlt fél percben sem kereste őket senki, pedig ím, itt az eszköz, mely erre lehetőség volna...!

Mindezek, vagyis a közléskiváltságokban nem részesek helyzete, meg a kizárkózóan bezárkózó jelbirtoklás kiváltságosai mintegy közösen, a lehetőséggel és a lehetetlenséggel együtt is példát erősítenek meg, normát szabnak a közléspiace szereplőiként, kofáiként vagy kuncsaftjaiként: függéssé teszik a közlés szabadságát, igénnyé a kommunikáció bármily formális módjait, méltóságossá a birtokolható „tudást”, „megkaphatóságot”, „fontosságot”. Az *infokommunikációs* eszköz, a számítógép, (mely mint tudjuk korántsem tisztán a békés játszadozás eszközeként indult hódító útjára), ma már százmilliókat tesz képernyő-függővé, apa helyett apa, szerető helyett társ, társaság helyett virtuális közösség lévén. A „valahová tartozás” élménye társul az internethez, a „valaki vagyok” testesül meg az IWIW lapjain, a Twitter már világnagy amerikai elnöki postakürtként fungál... Mindezek persze okok és következmények, folyamatok fázisai is, de egyúttal magyarázatok és önkreatív hatások együttese is épp annyira. Az internetes közösségekhez tartozás például a magány oldásának kiváló módja, de a képernyő előtti egyedüllét és szingli életmód sokkal drámaibb változást okoz az emberek életében, önként vállalt magányszigeti lakos-mivoltában, mint ez idáig a száműzetéses ítéletek legdurvábban kiszabott büntetésformái. Az *Internet* révén a közlési távolság és főleg az elérési idő elképesztően minimálisra csökken, de az érintkezési és felhasználói felületeken a társas egyedüllét helyetti kvázi-távolság viszont ezzel arányosan elmondhatatlan mértékben megnövekszik! Folyamatosan közlök ugyan, de egyre kevésbé van MIT közölnöm, s mert partnereim is ezzel küzdenek, egyre érdektelenebbül távolra kerülünk magától a közlés értelmétől és eredeti szándékoltóságától is.

Virilióhoz visszakanyarodva, aki azt állítja, hogy az *információ mint bomba* az emberiség szinte kiszámítható pusztulásának előre kalkulálható elemévé lett, ezzel ugyanakkor nemcsak arra figyelmeztet, hogy mindez a büszkén-öntudatosan sokra értékelt és nagy-szerűségében önhitté vált „információs társadalom” ideáját, állapotát idézte elő, hanem arra is, hogy ez az „info-bombagyártás” csak az emberi társadalmak további szegmentálódását segíti elő, mivel az információ-tömeggel, a mennyiség elburjánzó voltával a java

többség nem képes mit kezdeni, nem tudja azt feldolgozni, s nem is lehet képes ekkora info-tömkeleget értelmezni. Röviden: korszakos „haszonélvezőből” kollektív károsult lesz, kiváltságos felvilágosultból univerzális roncs, sikerképes tájékozottból áldozat. S ami ezt még izgalmasabbá is teszi, mintha egy paranoiás összeesküvés-elméletet fedeznének fel emögött, vagy mintha az időt és teret összesűrítő uralmat immár kézben tartani képtelen emberiség végjátékát neveznének meg a belátható hatások jövőjében. Még az is szinte programozottá lesz, hogy úgymond az érintett emberiséget szinte előre értesítették áldozattá válásának esélyeiről, az információs bomba hatásáról! Szólnak jó előre, hogy információs bombázás várható, de nincs fedezékünk a védekezésre..., sőt, ha lenne is, nem hinnénk el, hogy épp minket ér majd el a végítélet jele...

Virilio, aki korábbi könyveiben a háborúzás múltját a bunkerek, bástyák, lövészárkok archeológiájával írta le, a „*Tiszta háború*” című kötetében (1993) redukálja közlését a sebesség természetrajzána (a dromológia tudományának) történeti felmutatására, de már akkor is olyan végjátékról ír, amelyben a gépesített világ egyedi embere immár nem képes az informatikai sebességgel jövő veszélyek elhárítására, csak a beteljesülő pusztulás élményszerű átélésére. Megrendelt, megfizetett és garantáltan szállított, önként fogadott végítélet... Ennek még durvább példáját adja következő művében (*Háború és televízió*, magyarul 2002), melyet az Öböl-háború másnapján kezdett írni (még mindig az antiglobalista tüntetések és a 9/11. napja előtti időben!), kifejtve azt, miképpen vádolható a CNN hírtelevízió a legdurvább üzleti trükkkel, nevezetesen hogy a háború egyenes közvetítésére világszínvonalú előszerződéseket köt a világ tévétársaságaival, majd jelt ad a bombázógépek indulására. Vagyis, értsük a szót: a virtuális valóság nem hírközlési közvetlenséggel jelenik meg, hanem maga a hírközlés lesz a valóság, a háború mintegy csak eszköze, hordozóanyaga vagy tárgya a valóságot átírni tudó, átalakító és teremto mediatizációnak. S ezt nemhogy már képtelenek vagyunk felügyelni, megakadályozni, vagy ellene tiltakozni indulni, de egyenesen fogyasztóként, megrendelőként, előfizetőként viselkedünk, növeljük a szenzációs nézettségi mutatókat, gazdagítjuk a világuralmi apparátusokat, s talán még élvezzük is, hogy nem ránk hull a bomba, hogy pusztul az ellenség, s hogy látjuk, „milyen ügyesek a fiaink a bevetéseken...!”, s végül is milyen jó, hogy nem mi okozzuk (csupán „fogyasztjuk”, s ezzel indirekten rendeljük meg) az egész cécot...

Meglehet, egykönnyen megvádolható volnék talán azzal, hogy valamely utópia áldozataként, vagy egy apokaliptikus fantasztá életművének földézésével itt magam is szinte átalakítom a médiáról való tudás, a média és az információ iránt érzett bizalom, ezek eszközjellegéről kialakult szokványos kép egész értelmezési tartományát... Pedig hát nem vagyok „Virilio-hívő”, csak olvasom, átélem, megfontolom, magamra vonatkoztatom a médiáról szóló okfejtését, bizonyító anyagát, vádiratát...! Továbbá, ha van megfontolni való abban, amit ír, azt első körben a kétely, a félsz, a megfontolás, mérlegelés, összehasonlítás, párhuzamok és átértelmezések menedék-formáló gesztusával veszem körül... – mégis, mit tehetnék én ez ellen...? Mennyire érvényes ez rám is? Ha csak egyáltalán odafigyelek, észlelek, akkor máris mintegy fizető médiafogyasztó vagyok, az univerzális manipuláció új korszakának kárvallottja, szponzora, sőt önkéntes áldozata is? Vagy hát én talán mégsem, mert legalább kritikával fogadom ezt a

hadászati „valóság-show”-t, de mindenki más már igen? Ezen aztán elmerengek, egészen addig, amíg kezembe nem akad a polcomról Császi Lajos *Tévéeőrőszak és morális pánik* című opusza..., aki bizony hasonló „távolsági vírusokról” és mentális megbetegedésről ad hírt a világ más tájait érintve is... Vagy például Bugovics Zoltán „A média(torz)szülött. Médiakritikai megközelítés” című munkája, mely elméleti háterszágát máshonnan veszi, de hasonló áthatásokról kínál empirikus ismeretanyagot úgy, hogy az új korszak közlésnyelvében nem különíti el sebészi precizitással a hírt és a hozzá kapcsolódó rokon műfajokat, s nem akar arról meggyőzni, hogy kellő óvatossággal kitapogathatjuk a manipuláló hatást, vagy kivédhetjük, hogy beetessenek..., hanem egészen egyszerűen nem hisz a hírek pozitív vagy negatív töltetében, tájékoztatási hasznosságot elemez csupán, de a médiát mint „a nyilvánosság legmeghatározóbb forrását” tekinti, s könyvét „tudományos alapon megírt figyelemfelhívó célzatú írásnak szánja”, melynek részleteiben „a média eddiginél szabadabb (titokfeltárási, hírszerzési) tevékenységét és erőteljesebb kritikai funkcióját hiányolja” *a hatalommal szemben*.

Na igen, a hatalom..., a manipuláció, vagy csak röviden a franciák által oly bevett szó-lásként használt „manip”... Ki, merről, meddig, miért s hogyan manipulált? „Valaki figyel!” – szölt a szlogen a rendszerváltási magyar politikai korhangulatban... Valaki (ki ez a valaki, kik a valakik, akik figyelnek, mit és honnan lesnek!?) még mindig azt hiszi, hogy érdekes lehetek, érdemes vagyok a figyelemre, felhasználható vagyok a magam milliomod érdekességével, s bárhol és bármire érdemesnek tartanak? Érdemes, tényleg érdekes letölthetőnek vagy kereshetőnek beállítani az elektronikus levelezésemet? Érdemes létrehozni a magamutat(koz)ások portálját, hogy ott kérdés nélkül is mindenki elmondja magáról, hol született, mit és kit kedvel, hogyan néz ki buli vagy nyaralás közben, s hány másik emberrel tart kapcsolati közösséget? Érdemes tehát érdemes „információnak” tartani valakit, mindenkit, aki bárkivel és bármiről és bármit kommunikál? Ez lett hát a hírek, álhírek, közlések és álközlések totális demokratizálásából? Ez lett a mediálásból, s ennek vagyunk mi fenntartói, gazdagítói, esetleg közvetlen vagy vétlen manipulátorai is? Alapszinten persze fenntartói vagyunk, jóváhagyói, közléshordozói vagy fogadói, akik értelmet adnak a mediálásnak, akik magunk is médiumokká leszünk, akár észrevételezzük manipulált-manipuláló szerepünket, akár nem?

A kérdésfelvetésre némiképpen válaszolva már Bugovics Zoltán is arra kérdez rá: vajon érzékenyek vagyunk-e „a média tudományosan megalapozott kritikai megközelítésére”, „az újságíró-társadalom passzív szerepjátékára”, s a kommunikáció egész folyamatát meghatározó érdekszférák irányító hatására? „A tudásalapú, információs társadalomban – írja – elvárható volna egy azonos érték- és normarendszerrel felruházott, kritikai média kialakulása. Megállapításaim, sajnos, ezzel ellentétes tendencia erősödését bizonyítják. A tabloizmusét, amely a felületességfókuszált szemléletével a gazdasági-hatalmi érdekszférák igényeit kiszolgálva kulturális kondicionálást hajt végre, amely a közönséget – tudta nélkül – fogyasztásra, divatfókuszált viselkedésre ösztönzi, s ezt tekinti az emberi siker zálogának”... – írja ugyanott, s a kötet első tizenöt-húsz oldalán még vagy háromszor visszatér oda, hogy rohanó, szakszerűtlen, pongyola a hírforgalmazó újságírói munka, érdekszférák nyomják el ördögi technológiával, manipulálva hírtermelőt és hírfogyasztót egyaránt, anélkül, hogy a közönség tudna, akarna, próbálna ennek ellenállni; befelé for-

dul a bűnbakká vált tájékoztató és a felületességet nagykanállal fogyasztó hozzáférő-szféra egyaránt, szellemi egysíkúság és katonai hierarchizáltság jellemzi a korlátozó konformitásba belemerevedett szereplőket. Mosóporevők és intelligens öblítőszerivők világáról szól tehát a kötet... – fájdalom, de megítélésem szerint kevesebb szenzációképesességgel, mint amennyit jogszabály-göngyölgetők vagy sávszélesség-vagdicsolók ugyanebbe a témába investált kevesebb energiával is meg tudnak haladni.

Mondhatnám ugyanakkor: mit nekünk egy győri kutató helyi tapasztalata, szubjektív olvasata az új médiakorszak fenomenjeiről... – de nem kell túl messzire nyúlni a könyvespolcon, hogy Jürgen Habermas nyilvánosságtörténeti főművében, Pratkanis és Aronson rábeszélőgépeiben, Philippe Breton és Dan Sperber információs víruselméletében vagy Pierre Bourdieu televíziós *manipulációról* szóló tévé-előadásainak (!) sajátos vonásaiban találjunk további igazoló anyagot. (*Források a bibliográfiában*).

Amiről itt tehát beszélek, az az üzenetátadás lehetőségét tágabb horizonton ábrázoló, például időbeli, valamint közös hiedelmek útján történő megosztásról árulkodik. E rendszerben ugyanúgy, mint a mobiltelefon vagy az internetes kommunikáció esetében, valamely *közösség és a szimbolikus együttműködés szférája* áll a középpontban.¹ James W. Carey, aki alapkönyvében a média és a társadalom viszonyában a kommunikációt mint kulturális mediatizációt mutatja be, valójában egy morális-kulturális normatíván belüli kommunikációs helyzetet jelöl meg olyan rítusként, amely igencsak emlékeztet a média-elvek által működtetett makett keletkezéséhez.² Majdnem kézenfekvő e kérdésben például a televíziós valóságshow-k rituális mindennapiságot megmutató felfogására gondolni, amelyekben a néző számára leírhatóvá válnak, feltérképeződnek a kulturális, illetve a közösségi valóságok.³ Ez az *értelemadó gesztus*, amellyel a néző napra nap figyelemmel követi, s ezáltal megigéztetett részt vesz a valóságot formáló tevékenységekben, már több, mint pusztá retorikai állásfoglalás. Persze minden résztvevő *alany* csupán olyan *állítmányként*, formáló tekintetként fogható föl, ami távol marad, szinte érintetlenséget sugallóan közömbössé lesz attól a kommunikációs architektúrától, amely a többszereplős társadalmi drámák kódrendszerébe van beépítve. A néző mindennapos cinkossága a szereplőkkel, a kukucskaló ablakon át figyelemmel követett folyamat, a „voyeurség” intim élménye és élvezete ténylegesen úgy hat, mint kreatív folyamat, mint *teremtő és egyidejűleg teremtett valóság*, amelyben a néző nem pusztán kívülálló idegen, hanem maga a kreátor. A *közönség mint távoli közösség* folyamatos beszédtemák, sajtójelentések, pletykák révén válik mintegy beleszólóvá, demokratikus szavazóvá, jeladóvá és jelfogyasztóvá, sőt jóváhagyó gépezetté is, mint-

- 1 James W. Carey 1988. Cultural approach to communication. In *Communication as culture: Essays on Media and Society*, 14–19. p.
- 2 Uo. 18. p.
- 3 Daniel Dayan – Elihu Katz 1992. *Media Events – The Live Broadcasting of History*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 104. p. (A Media Events több fejezete visszatérően fölveti a tömegtájékoztatás mint retorizáló, valóságformáló funkcióval bíró esemény fontosságát).

hogy *ezáltal befolyásolni képes a valóság történéseit*. Épp azét a valóságét, melyet már legszűkebb életvilágában, szabadidős tevékenységében, fogyasztói magatartásában sem képes kontroll alatt tartani. Önmagát mint narrátort, mint a lehetséges folyamatok interpretátorát tételezni olyan virtuális siker, melyhez nem is kell a társadalmi kommunikáció lépcsőfokait végigjárni, nem kell a közéleti intézményteremtés polgári-politikai tapasztalatát megszerezni, s nem kell a társadalmi befolyásolás iskoláit sem végigjárni, szinte azon mód kielégül a távvezérlés, a befolyás, a jelentőség igénye. Ha nem rögtön, akkor várhatóan másnap, ha nem most, akkor két hét múlva, de mindenki megkapja a magáét, mindenki sms-ét fölolvassák majd a betelefonálós vagy magazin-műsorokban, mindenki kedvenc slágerét lejátszzák majd a mindenható lemezlovasok, legapróbb „szmájlját” is jóváhagyják mások vagy sokak...

A média-élmény, a totális mediatizáció mint az identitásnak rituális szereplehetőséget biztosító feltétel tehát éppen abba a *mediatizált eseménymenetbe* illeszkedik, amelynek a fogyasztó egyszersmind formálója is. A politikai rituáléknak ez az új korszaka már messze távol van a fölvonulások, népünnepélyek, demonstrációs közép- vagy újkori korszakaitól, s térben-időben messze a társadalmi érdekű üzeneteket hordozó közösségi eseménymenetektől. A *magányban szakralizált médiahatás* oly módon profán térbe vonja a rítusok tartalmait (erről Papp Richárd kiváló írásai tanúskodnak zsidó és ortodox szerb kisebbségi miliókben végzett kutatásaiból), hogy ezek a maguk politikai jelentésségét a társadalmi környezetben mintegy rekreálják, közösségi tudat mélyére rögzülő normákká változtatják. A James W. Carey (s párhuzamosan a szimbolikus antropológusok, Clifford Geertz vagy Victor Witter Turner) által egyfelől *társadalmi drámának*, másfelől kollektív gyakorlatnak tekintett társadalmi és nyilvános érintkezések olyan szertartásos információ-elosztási rituálékká válnak, amilyeneket példaképpen az ókori drámai előadások vagy kínai színpadi táncok, balinéz udvari táncdrámák szakrális térben zajló közlendők játszóí/értői körében is meg lehet találni. A hagyományok, melyek egy-egy társas-társadalmi közösség számára megvilágosító, tartósító erővel bírnak, normatív töltetükkel a közösségeik ideáit hordozzák, az összetartozást erősítik, egyetlen színtérbe vonják be a tetszőleges /képzetes/ tömeget. Az egyetlen valódi momentum, amelynek korunk közléskultúrájában a korábbi, Bahtyin vagy Durkheim által is leírt ritualizációs folyamatoktól eltérően talán más a súlya és jelentése: a pontosság és a tárgyszerűség arculatába öltöztetett *hitelesség és hűség* ez. Ezek léte és formálódása, változása és súlyozottsága minden közösségben más és más, eltérő tényekre-ismeretekre épül, s ezek felől teszi elfogadhatóvá a világkép egyéb elemeit, a társas cselekvéseket vagy dramatikai fordulatokat. Korunk közléskultúrájában ezt a hagyományosabb *szakrifikáló szerepet* a képi eszközök és a vizuális közlésmódok *mediatizációs folyamata* helyettesíti, vagyis inkább uralja (bővebben erről lásd Riviére 1988; Abélès 2005). Míg a korábbi, írásbeliség előtti európai kultúrában a *szónak*, a metakommunikatív jeleknek végtelenül komplex valósága, rétegzettsége adta meg rangját, hitelességét, elfogadottságát, ezt ma már a *képszerű közlés virtuális hitelessége* szolgáltatja. A könnyedén fölismerhető, minimális kódrendszerre épülő, a zsánerképszerűen azonosítható beállítás nemcsak a képi üzenetekre lesz érvényes, hanem a társadalmi helyzetábrázolás, a béke vagy konfliktus, igazság vagy hamisság meghatározására alkalmas közlésekre is. Ahol pedig keveredik a képzelhető a ténylegessel, a

valóságos a valódinak tűnővel, ott már az ember egyedi állapota és többiekhez való viszonya is ezáltal határozódik meg. (Lásd a médiavilág korszakos sikerét a valóságshow-k eluralkodása formájában, a kortárs celebek életútját, pályáját mintegy illusztrációként, részletek Povedák István korszakos munkájában). Normateremtő hatásúvá lesz tehát, ami korábban normakifejező szimbólum volt..., a *sztori maga a lényeg*, a szereplők maguk a közöttünk élő hétköznapi istenek. Érdekes és pontos leírását adja ennek mint jelenség-együttesnek, folyamatnak a titokzatos körülmények között elhunyt slágerkirály temetéséről szóló kritikai áttekintésében Felföldi Barnabás, továbbá magának a ritualizációs folyamatnak tágabb dimenzióit elemezve Császi Lajos, midőn a testképzetek és a társadalmi szentségesülés összehasonlító kritikai dimenzióit taglalja.⁴ Az ekképpen kapott sztori, és nem túlzás itt „tények” helyett *társadalmi sztoriról* beszélni, már szellemi-kulturális kapaszkodókat, rituális „mankókat” is használ, éppen azért, mert a hatást kívánja érvényre juttatni a normatívvá váló rendszer mélyén. A tömegkommunikációs aktussá tett, politikai diskurzusba emelt kultikus hatások a média stilizáló, leegyszerűsítő, szimplifikáló vagy dekomponáló rítusokká válnak.⁵ Ennek részletei Boglár Lajos vallásantropológiai bevezetésében is fölsejlenek, továbbá a francia funkcionalista iskola kommunikáció-felfogásában is megtalálhatók Durkheim, Lévi-Strauss vagy mások munkái révén, akikre azután Pierre Bourdieu, Paul Virilio, Lucien Sfez hagyatkoztak, amikor a *rítusok mindennapiságát mint kommunikációs aktust és szertartási folyamatot* mutatták be. Az antropológiai, továbbá az ezt a felfogásmódot követő kommunikációelméleti pillantás (Sfez, Baudrillard, Maffesoli, Kunt Ernő, stb.) szimbólumoknak nem a hagyományos értelemben vett társas, interperszonális érintkezés jelrendszerét nevezi, hanem az interakciót már sajátlagos kommunikatív szintnek tartja, melynek egyes elemei nem pusztán hagyomány-alapú egységek, hanem kollektív jelentés-térben ható szekvenciák, folyamatok, kölcsönhatások rendszerének. A szimbolikus interakciók ezen az úton a társadalmi kommunikáció egy magasabb funkcionális szintjét teljesítik be, totalizáló kapcsolódásokat eredményeznek.⁶ Ezekből képződnek más (valamivel komplexebb) szinten a mítoszok és rituálék, melyek közlés és

- 4 Lásd Felföldi Barnabás – Tóth E. Manuéla: A király utolsó útja a képernyőn: *Zámbó Jimmy temetése* mint médiaceremónia. *Kultúra és Közösség*, 2005/III-IV: 50-63; továbbá Császi Lajos: A test szimbólumai és metaforái; A politikai kultúra episztemológiája. Kézirat, kiadás előtt, MTA Politikai Tudományok Intézete, Munkafüzetek 104. *Kulturális testek*. Szerk. Fodor Gabriella – A. Gergely András. Hasonló, a társadalmi zsánerképeket *médiaesemények* kapcsán közössé, konszenzusossá változtató retorikai kört írnak le meghatározódó alakzataikban Daniel Dayan – Elihu Katz 1989. Korábban a szimbolikus antropológia egyik első formálója, Mary Douglas *Natural Symbols* című munkájában (1970) tért ki ilyesfajta „mediatizációs” rítusokra. Daniel Dayan and Elihu Katz: Articulating consensus: the ritual and rhetoric of media events. In *Durkheimian sociology: cultural studies*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989, 161. p.
- 5 Lásd erről korábban Emile Durkheim: *A vallási élet elemi formái*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003:20, valamint Marc Abélès: *Az állam antropológiája*. Századvég, Budapest, 2005, 83–117. p.
- 6 Claude Lévi – Strauss: Struktúrafogalom az etnológiában. In *Strukturális antropológia I.*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 231. p.

befogadás tradíció-kötötte keretein belül élnek az összehasonlítás vagy megkülönböztetés (posztmodernebből mondvá az *elkülönbözödés*) eszköztárával. A transzcendens elemek kommunikációja ekként nem pusztán a „metafizikai valóságon túli” vagy teleologikus létszférába vezet, hanem éppen a transzcendens tünemények társas-életi megnyilvánulásmódjait teszi azonosíthatóvá a realitások talaján.⁷

A realitások pedig, illetén „parfümáltabb” tartalommal, éteribb szférával is kiegészülve, a maguk eredendő funkcióján túl visszahatnak valóságkonstruáló erővel. A „valóság valóságának” effajta duplikátum-volta pedig teljes szélességében kínálkozik a legkülönfélébb szintű kommunikációk elébe, a legeltérőbb interpretációk háttérzágába, s magába a közlésfolyamatba is árnyalt minőségei révén hatol be. Ez a hatás-visszahatás-továbbhatás mint folyamat szükségképpen átöleli a kommunikatív történetrend idői, téri valóságait, s róla immár akár le sem válik a ráakódó jelentés(ter)ek megannyi rétege.

Zárásképpen hipotézisem, vagy inkább előadás-meditációm kulcs-állításának igazolására egyetlen aprócska vélemény-tényt hadd villantsak fel...! Az info-kommunikációs eszközök eluralkodásának korszakában, egy kelet-európai országban, ahol jószérivel az ehol emlegetett hatásoknak csődjeleivel találkozunk elsősorban, s nem az előnyeivel, épp itt és most szakemberek tömegei cserélnek éppen fogalmakat, definíciókat, példákat, illusztrációkat, állításokat és képzeteket – éppenséggel „információt” csereberélve az információról. Messzi városokból, messzi kultúrákból kifelé és egymás között is kommunikáló emberek cserélnek eszmét azért, mert azt hiszik, vagy csak úgy értelmezik, hogy az információ valamilyen értelemben fontos, megértése hatalom, s ennek a hatalomnak részleges birtoklásával, vagy direkt módon ebből élve is, maguk is némi csekélyke hatalomra tesznek szert abban a szimbolikus szférában, amely hajlamos e hatalmi relációkról elmerengeni, ezt értékelni vagy leszólni, irigyelni vagy kritizálni. Igen, rólunk beszélnek, a tudástökével kereskedőkről, akiknek háttérében az új média mint kulturális hatások komplex jelenségének megértési törekvése áll... Mi hát ez, ha nem a média kulturális kényszerítő hatása, minket magunkat is bűvkörébe vonó győzelem...? Mert hát nem árt, ha a hatások sértettjeiként, elszenvetőként, haszonélvezőiként, manipulálókiként és konstruálójaként magunkat is számításba vesszük... Legalább addig, amíg a mediatizáció még újabb és újabb korszaka nem fogja végérvényesen átírni a róla szóló kritikákat is mint eredményeket, dicsőségeket, sikeres kulturális és adaptációs játszmákat... Erre pedig – ha hajlamosak vagyunk egy csöppnyi hitelt adni az itt földidézett gondolkodók kérdéseinek és válaszainak, illetőleg ittlétünk értelmének – talán már nem is kell olyan sokáig várakoznunk... Magunk is mémek leszünk, avagy közvetítő és önálló létet szimbolizáló aprócska elemek, melyeknek beépített-megkonstruált önképei évezredek alatt fejlődtek odáig, hogy mindezt távolságtól, tértől, befogadótól és időtől is függetlenül akár, mintegy hivatásszerűen közöljenek élet-tapasztalatokat. Funkciónk azonban idejétmúlt. Elegendő lesz holnap már egyetlen távkapcsolóval önkéntesen lemondanunk akár gondolatainkról, akár közlésről, akár szó-

⁷ *Szagrális kommunikáció – A transzcendens mutatkozása*. Budapest, Typotex, 2007, 15. p.

játékról, fogalmi cselezésről, tapasztalatok megosztásáról. A digitális kapitalizmus immár erről is gondoskodik, s talán csak arról nem, mivégre így az egész...

Irodalom

- Abélès, Marc-Jeudy, Henry-Pierre eds. 1997. *Anthropologie du politique*. Paris, A.Colin.
- Abélès, Marc 2005. *Az állam antropológiája*. Budapest, Századvég.
- Balandier, Georges 1980. *Le pouvoir sur scènes*. Paris, Balland.
- Bayer Judit 2005. *A háló szabadsága. Az internet tartalmának szabályozási problémái a vélemény nyilvánítás szabadsága tükrében*. Budapest, ÚMK-ZSKF.
- Belépés jelszóval! Online világok és kutatási módszereik. Szerk. Farkas Judit és Lajos Veronika 2015. Replika, 90-91. szám, <http://www.replika.hu/replika/90-91>
- Biztonság és magánélet. Az alku vége? *Replika*, 2017, 103. sz. <http://www.replika.hu/replika/103>
- Boglár Lajos 1986. Az őserdők művészete avagy a művészetek őserdeje. In *A kultúra arcai*. Budapest, Napvilág, 2001, 35–43. p.
- Bourdieu, Pierre 2001. *Előadások a televízióról*. Budapest, Osiris.
- Breton, Philippe 2000. *La parole manipulée*. Paris, La Découverte.
- Bugovics Zoltán 2004. *A torz(ító)szülött. Médiakritikai megközelítés*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Castells, Manuel 2001. *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society*. New York, Oxford University Press.
- Carey, James W. 1988. Cultural approach to communication. In *Communication as culture: Essays on Media and Society*, 14–19. p.
- Clastres, Pierre 1974. *La société contre l'État*. Paris, Minuit.
- Cohen, Abner 1969. *Politikai antropológia: a hatalmi relációk szimbolizmusának elemzése*. MAN, 4, 215–235. p.
- Csáji László Koppány 2015. Csoda, pokoljárás és a digitális szakadék. *Replika*, 90–91. sz. 57–77. p. <http://www.replika.hu/replika/90-91>
- Császi Lajos 2003. *Tévéerőszak és morális pánik*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Császi Lajos 2009. A test szimbólumai és metaforái; A politikai kultúra epizmológiája. In Fodor Gabriella–A.Gergely András (szerk.): *Kulturális testek*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Munkafüzetek 104.
- Dayan, Daniel–Katz, Elihu 1992. *Media Events – The Live Broadcasting of History*. Cambridge, Massachusetts, London England, Harvard University Press.
- Dayan, Daniel–Katz, Elihu 1989. Articulating consensus: the ritual and rhetoric of media events. In *Durkheimian sociology: cultural studies*. Cambridge, Cambridge University Press, 187–191. p.
- Douglas, Mary 1970. *Natural symbols*. Harmondsworth, Penguin Books.
- Douglas, Mary 2003. *Rejtett jelentések*. Budapest, Osiris.
- Durkheim, Émile 2003. *A vallási élet elemi formái*. Budapest, L'Harmattan, 17–20. p.
- Felföldi Barnabás–Tóth E. Manuella 2005 A király utolsó útja a képernyőn: *Zámbó Jimmy* temetése mint médiaceremónia. *Kultúra és Közösség*, III–IV. 50–63. p.
- Geertz, Clifford 1994. *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Századvég.
- A.Gergely András 1996. *Politikai antropológia*. Budapest, MTA PTI.
- Gluckman, Max 1965. *Politics, Law and Ritual in Tribal Society*. Oxford, Blackwell.
- Havasréti József–K. Horváth Zsolt szerk. 2003 *Avantgárd: underground: alternatív. Popzene, művészet és szubkulturális nyilvánosság Magyarországon*. Pécs–Budapest, Kijárat Kiadó–Artpool Művészetkutató Központ–PTE BTK Kommunikációs Tanszék.

- Inglis, Fred 1990. A short history of public communication. In *Media Theory – an introduction*. Oxford, Basil Blackwell.
- Kondor Zsuzsanna–Fábrí György szerk. 2003. *Az információs társadalom és a kommunikáció-technológia elméletei és kulcsfogalmai*. Budapesti Kommunikációs Főiskola tankönyvei 6. Budapest, Századvég Kiadó.
- Kunt Ernő 2003. *Az antropológia keresése*. Budapest, L'Harmattan.
- Lenclud, Gérard 1994. Funkcionális elemzés és funkcionalista elmélet. A funkcionalista perspektíva. In Descola et al. *A kulturális antropológia eszméi*. Budapest, Osiris–Századvég. 72–84. p.
- Lévi-Strauss, Claude 2001. A szimbólumok hatékonysága. In *Strukturális antropológia I.* Budapest, Osiris, 158–159. p.
- Lévi-Strauss, Claude 2001. Struktúrafogalom az etnológiában. In *Strukturális antropológia I.* Budapest, Osiris, 229–231. p.
- Médiatársadalom. *Replika*, 95. sz. 2015. <http://www.replika.hu/replika/95>
- Munn, Nancy D. 1966. Visual categories: an approach to the study of representational systems. *American Anthropologist* 68, 936–950. p.
- Papp Richárd művei elérhetők itt: <https://vm.mtmt.hu//search/slist.php?lang=0&top10=0&AuthorID=10012780>
- Pratkanis, Anthony R.–Aronson, Elliot 2012. *A rábeszélőgép. Élni és visszaélni a meggyőzés mindennapos mesterségével*. Budapest, AB OVO. <http://www.ujkorkklub.hu/load/0-0-1-8012-20>
- Povedák István 2011. *Álhősök, hamis istenek? Hős- és sztárkultusz a posztmodern korban*. Gerhardus Kiadó, Szeged.
- Povedák István 2007. A média szerepe napjaink populáris kultúrájában. In Ambrus Vilmos–Schwartz Gyöngyi (szerk.): *Változó folklór. Folcloristica 10*, Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 153–160. p.
- Rivière, Claude 1988. *Les liturgies politiques*. Paris, PUF.
- Swartz, Marc–Turner, Victor–Tuden, Arthur eds. 1966 *Political Anthropology*. Chicago, Aldine.
- Szijártó Zsolt 2015. Irányzatok és korszakok a médiaetnográfia kutatásában. *Replika*, 90–91. sz. 13–25. <http://www.replika.hu/replika/90-91>
- Szűcs Balázs 2004. A jelentések nyomában. MTA PTI, Etnoregionális Kutatóközpont, Munkafüzetek 95. Elektronikus forrás: <http://mek.oszk.hu/01700/01709/01709.htm>
- Tamás Pál–Zsolt Péter A társadalmi kommunikáció szociológiájáról. BME TkTk 4.4. Elektronikus forrás: http://www.communicatio.hu/konyvek/beres_horanyi_tarsadalmi_kommunikacio/tamas_pal_zsolt_peter_a_tarsadalmi_kommunikacio_szociologiajarol.DOC
- Trias, Eugenia 2007. Gondolatok a vallásról: a szimbólum és a szentség. In Korpics Márta–P. Szilcz Dóra (szerk.): *Szagrális kommunikáció – A transzcendens mutatkozása*. Budapest, Typotex, 197–199. p.
- Turner, Victor W. 1967. *The forest of symbols: aspects of Ndembu ritual*. Ithaca, Cornell University Press.
- Turner, Victor W. 1969. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. London, Routledge & Kegan Paul; (magyarul *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra*. Budapest, Osiris).
- Virilio, Paul–Lotringer, Sylvère 1993. *Tiszta háború*. Budapest, Balassi Kiadó–BAE Tartóshullám.
- Virilio, Paul 2002. *Az információs bomba*. Budapest, Magus Design Studio.
- Virilio, Paul 2002. *Háború és televízió*. Budapest, Magus Design Studio.

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES

Maléter István szabadkőműves tevékenységéről

Filep Tamás Gusztáv (A hagyomány felemelt töre c. könyvében, Budapest, Ister, 2003, az 5. oldalon) említést tett arról, hogy alapkutatások még nem készültek Maléter Istvánról. Munkámban ezt a hiányt a szabadkőművességre vonatkozó adatokkal szeretném pótolni. Maléter a kassai Resurrexit páholyban működött, ezért foglalkozom bevezetésképpen ennek a páholynek eddig ismeretlen anyagával.

A kassai Resurrexit páholy

MNL OL P 1083 121. cs. LXII Resurrexit páholy Kassa

Resurrexit páholy érme. Réz, 35 mm. Leltári szám Procopius 4357 procopius_3. 1357_1257. A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára

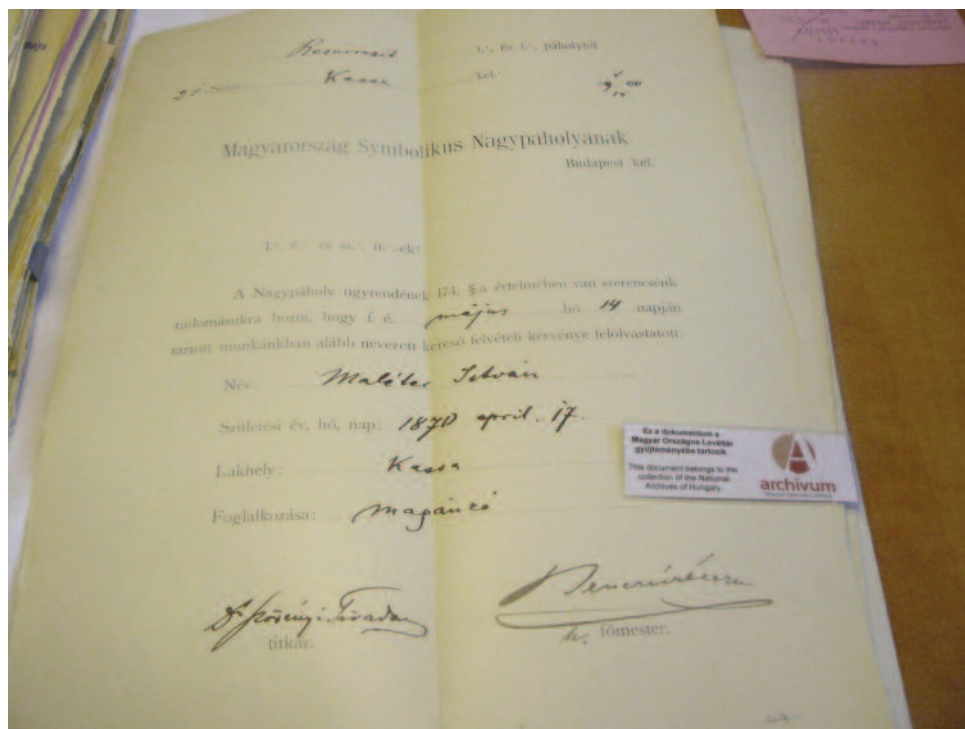
Resurrexit páholy érme. Réz, 35 mm. Leltári szám Procopius 4357 procopius_4. 1357_1262. A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára

Kassán már a XV. században léteztek építőpáholyok. Mesterjeleik a dómban is megtalálhatók. 1870. március 20-án alakult a Haladás páholy. A Corvin Mátyás páholy hét tagja alapította a francia Nagy Oriens védelme alatt. Közhasznú intézmények alapítását, népművelést, népoktatási köröket, felnőttoktatást, dologházat, gyermekkertet, bölcsődéket terveztek. A kolerajárás 1874-ben elkedvetlenítette őket. Feloszlott a páholy. Utána 1874-ben alakult meg a Magyar Nagy Oriens védelme alatt május 9-én az

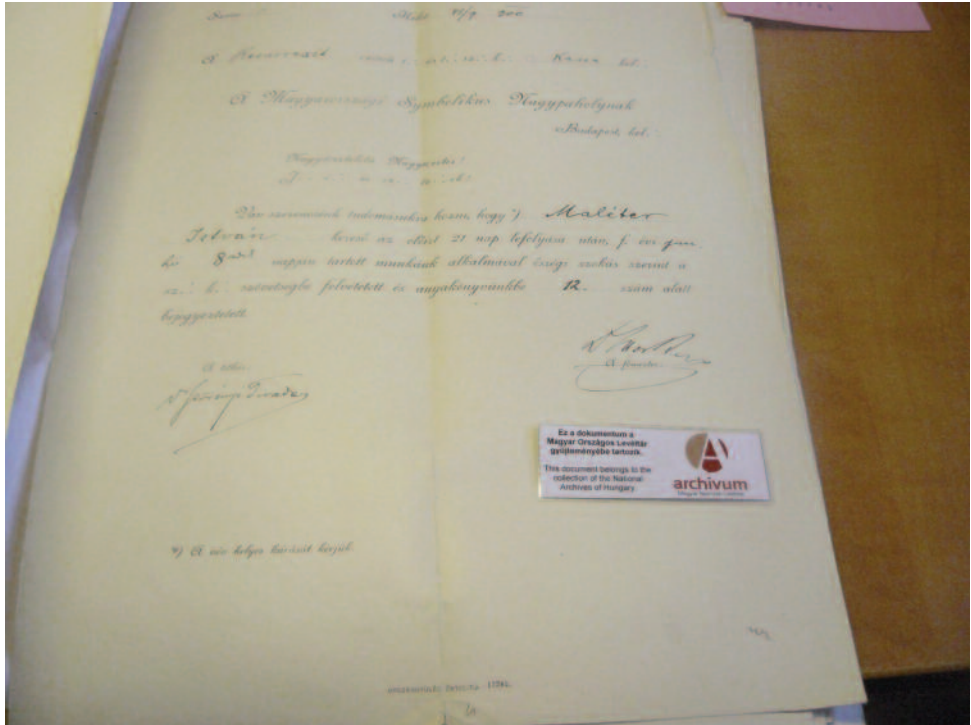
Egyetértés páholy hasonló célokkal. Páholyházukat kénytelenek voltak megszüntetni, és a tagok lakásán jöttek össze. 1884. július 26-án ez páholy is megszűnt. 1899-ben ismét páholy alakult jellemző néven: Resurrexit. Az egykori volt főmester, Dr. Benczúr Géza városi főügyész nyolc társával kezdeményezte az új, beszélő nevű páholy megalakítását, Moskovics Jakabot választották örökös főmesterükké, a páholy vezetésére, főmesteri tisztségre dr. Benczúr Gézát szavazták meg. A Forgács-palotában tartották munkájukat. Az új páholy sokrétű tevékenységet folytatott. 1901. október 26-án Kazinczy Ferenc fogságból történt kiszabadulásának századik évfordulóját ünnepelték meg. Munkások részére előadásokat tartottak. Munkáikon haladó társadalmi és szabadkőművesi kérdéseket tárgyaltak. Ezeket az eszméket igyekeztek terjeszteni is. Egyebek között a Széchényi Társaság ifjúság terjesztett folyóiratát anyagilag támogatták évente. Munkások részére tanfolyamokat tartottak. Maléter István is, mint a következőben bemutatom, ennek a páholyoknak volt a tagja. Sokat buzgólkodott tanfolyamok szervezése érdekében. A közelben működő, maradi elveket terjesztő Szent Imre Kör sok tagját sikeresen elvonzottak ezek a tanfolyamok, mert Maléter István kitűnő előadókat hívott meg.

Maléter István felvétele a páholyba

Először a páholyba jelentkező iratait mutatom be a MNL kiadatlan anyagából.

Maléter István felvételi kérvénye felolvasatott 1900. május 14-én a Resurrexit páholyban dr. Szörényi Tivadar és Benczúr Géza helyettes főmester aláírásával. P1120394

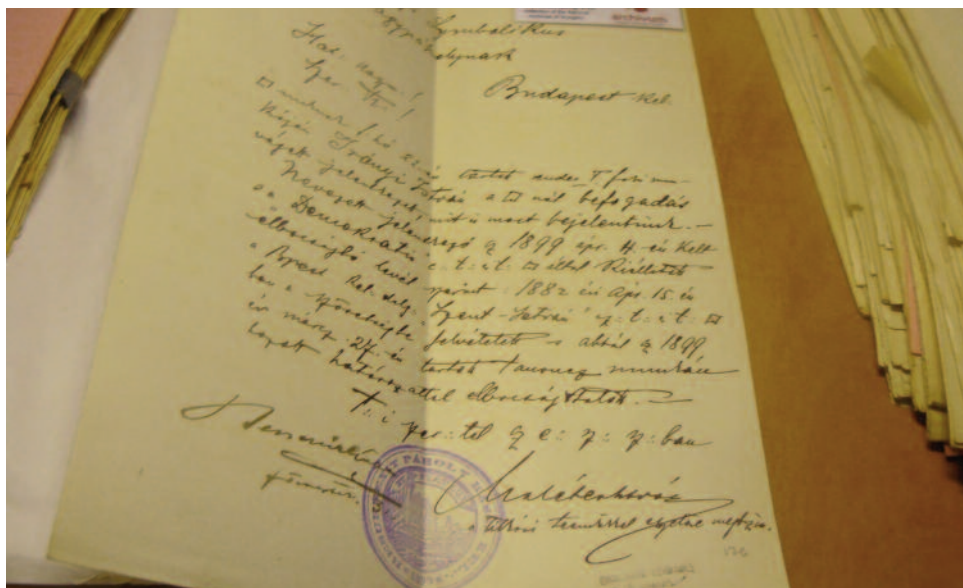
Maléter István felvételtett P1120396

Maléter István 1900. január 8-án dr. Moskovits Rezső főmester és dr. Szörényi Tivadar titkár aláírásával igazolt felvétele a Resurrexit páholy iratai között.

Nagyon szorgalmasan látogatta a páholyt. Hamarosan titkári tisztségre választották meg.

29 dokumentumon titkárként, fokozat nélkül és csak 3 dokumentumon szerepel mint titkár 3. fokozatúként. Feltehető, hogy már magasabb fokozat nélkül is titkárrá választották. Ez szokatlan a páholyok eljárási rendszerében.

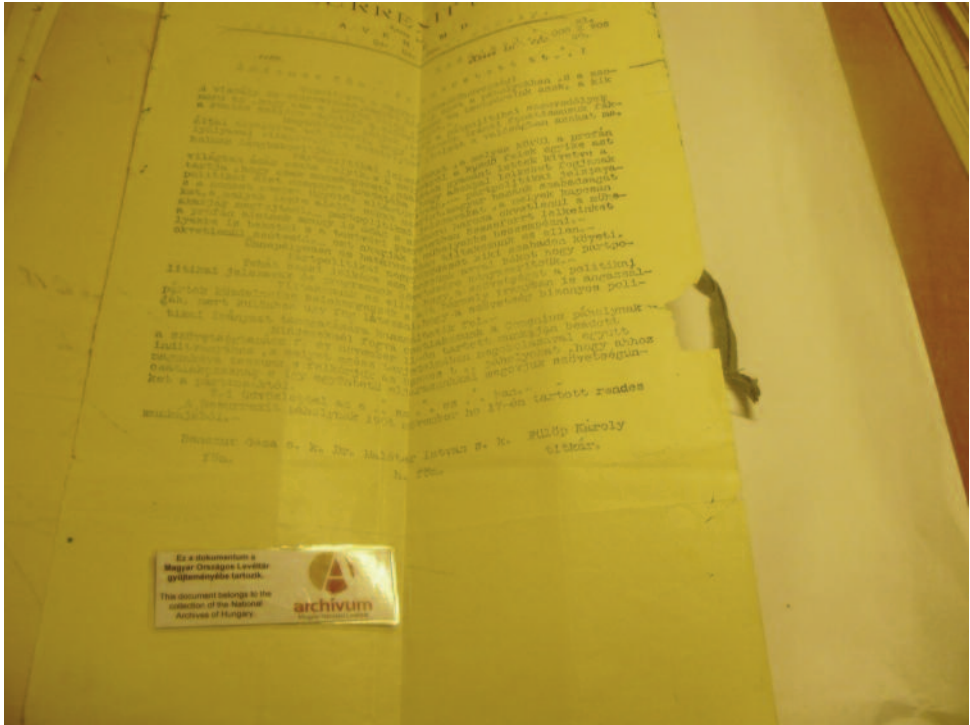
A páholyoknak a szabadkőműves kifejezéssel „munkának” nevezett összejövetelén a jegyzőkönyvben időnként feljegyezték a jelenlevők névsorát. Így történt az 1905. február 15-én tartott első fokú munkán. Ekkor jelen volt Maléter István is.

Szónok, a titkári teendőkkel egyelőre megbízva. A szónok tevékenysége más tisztséget jelentett a páholyban. A szónokká választása miatt valakinek el kellett látnia a titkári feladatot, ezért amíg nem találtak helyébe titkárt, ideiglenesen elvállalta el ezt a tisztséget is.

Maléter István szónoki fogadalmja 1903. február 28-án a Resurrexit páholyban. P1120490

Maléter István h. főmester. P1120491

„A Resurrexit páholyának 1905. november hó 17-én tartott rendes munkájából.” aláírás: Dr. Maléter István s. k. h. főm. Tehát ekkor már helyettes főmester volt.

Ebben az időben került terítékre két páholy ellentéte. Ebbe a főhatóságot, a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholyt is bevonták.

A konfliktus lényege a debreceni Haladás páholy tiltakozása egy új jelentkező felvétele ellen. A következő levél erről szól.

Haladás D. Debrecen, 1911. máj. 11.

Nagyasszony úr.

Legutóbbi L. f. munkáimban a keresők névének felolvasásánál dr. Tudos István kereső ellen, aki a Resurrexióba jelentkezett, felszólalás kíséretében, magamat folytatni a D. elnökség előtt, hogy Tudos István felvétele ellen órást emel s ez - egyelőre mielőtt bárki nélkül - meg is történik.

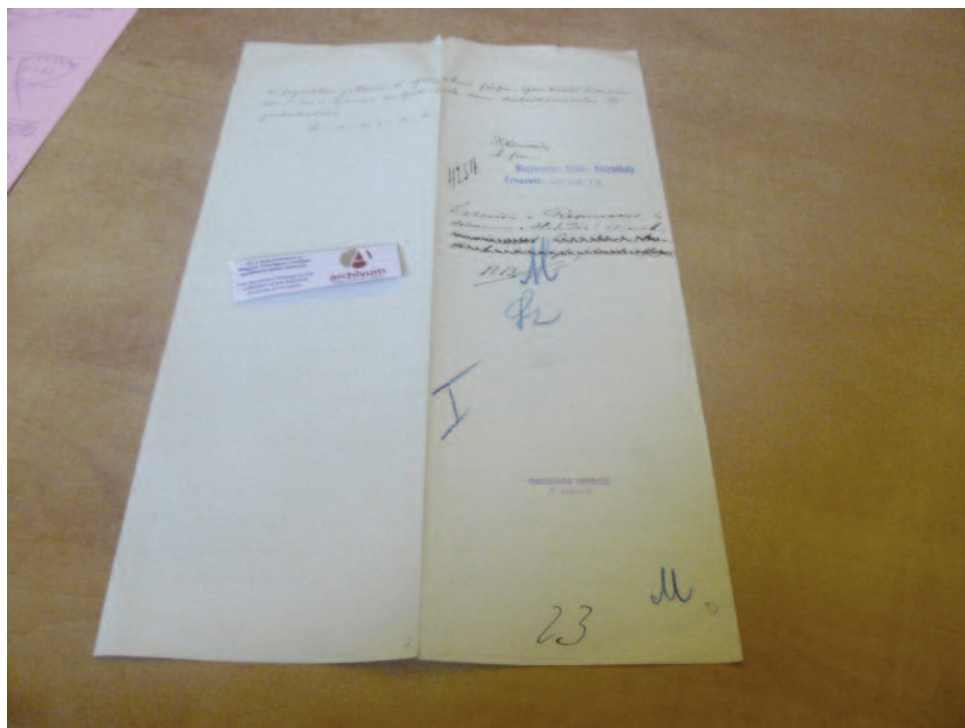
Kötelességemmel kérem, hogy ez órást a D. meetingben úgy, amint a kifogás a D. munkáján előadva van, indokoltam.

A folyó év nyarán egy miszkolci református főgymnasiunni nyug. tanárnak lánya férhez ment egy róm. kash. vallású és ily jellegű nívójánál alacsonyabb társához. A vőlegényről ferdes hasú szája az közelebb, hogy házasságát mindenesetre róm. kash. bekezdéssel kötse meg s e kívánság nem teljesítése állásába kerülhet vele. Míg a lány női - református egyházi ösztöndíjára miatt - nem voltak hajlandók az ily alkalmattal kívánni boldok reversális adásába beleegyezni. Az ifjak se nem mégis hozzájárultak a akadályt s az egri évek mielőtt megengedje, hogy a házasság a gyerekek róm. kash. vallásban nevelésére biztosított egyetemen nélkül róm. kash. bekezdéssel megkötötték. Ez meg is történik mindennek megelégedésére. Amikor jött Tudos István és a református papja presbyteriátusában bejött az illető tanár, az ^{azóta} mint aki presbyter - látni megengedi, hogy lánya róm. kash. bekezdéssel kötött házasságot s csónál a segény embernek egy keveset kellene segítséget. - Én így előadott tényállás alapján úgy látom, hogy dr. Tudos István úr lehet igen kifogástalan

P1083 - I-38 - LXII - 4254/1911.

A debreceniek tiltakozó levelének első lapja.

HU_MNL_OL_P_1083_I_0038_LXII_3926_1911_Tudos_r

A debreceniek tiltakozó levelének hátlapja

A miskolci páholy egy leendő tagja ellen a debreceni páholy tiltakozott. Ugyanis a szabadkőművességbe jelentkező Tüdős István református lelkész lánya egy debreceni katolikus iskola tanárjához ment feleségül. Állásából elbocsátották volna a vőlegényt, ha nem kap reverzalist. Kivételesen az egri érsek összeadta őket. Emiatt a debreceni páholy nem tartotta alkalmasnak az apát arra, hogy szabadkőműves legyen. Maléter a „szeretetreméltó egyéniségű” nagymester közbenjárását kérte. A nagymesterrel tudatva, hogy a miskolci páholy alapításához feltétlenül szükség van Tüdős Istvánra.

RESURREXIT t.: t.: □

Kassa kel.:

A.: V.: E.: N.: É.: M.: D.:

Üdv.: Üdv.: Üdv.:

szám.

Kassa kel. 000

~~$\frac{11}{21}$~~

Kazmerle Ls!

Ger Ls!

A k.: kazmerle Ls.: részről Kassaiban Küldött kass-
merle Ls. a "Remorrait" a elvételére ala-
bansítra a debreczeni "Kassai" a.: egyik tagja
által de Tüdös István miskolci ref. esperes, Peresó
ellen bűntört. v. i. a. "Remorrait" a.: a gőzös fője
kass. épült gem. el. t. t. t. a. "Kassai", más
csat. a. gőzösökhöz is, — nem tartotta de. s. s. s.
nak arra nézve, hogy a miskolci kel.: és ala-
bansítra új. kassai. letöltött. v. i. a. t. t. t. a.
ez okból a miskolci. kass. Ls.: el. t. t. t. a.
j. i. a. t. t. t. a. kass. kass. a. s. Peresó. a.
nov. 25. a. este 1/2 órád. egy. a. gőzös-
s. s. s. a. t. t. t. a. a. kassai. a. s. s.
s. s. s. a. t. t. t. a. a. kassai. a. s. s.
a. t. t. t. a. a. kassai. a. s. s.
a. t. t. t. a. a. kassai. a. s. s.

200170

ORSZÁGOS LEVELEZÉS
P. szekció

77

P1033-7-38-1X1-11111/1811

A midőn ezt a per.: hazamegyes tr.: nek
a Magyarországnak esemmel mely tizte-
lattel bejelenteni perencsáit a gy.
ntat azon Pérvénnyel is Ritejessék,
melyben a per.: munkáinakhoz
való szeretetteljes is Pérvénnyel jóvá
meghívásunkat tr.: szeretettel fo-
gadni is a Magyarországi Gy.: haz-
pályá Pérvénnyeljes révén, mind pedig
avval, hogy a munkáinkat rágrabszál
a szeretett perencsáinak azon való
megjelentésével megtrátni, is a fel-
vetelnek fájat ezzel is emelni
ziveskedel midőntuntat doka
mentelni is a per.: a
melyet Magyarországi Kultúrelőre
a Mikszáth Pérvénnyeljes révén
Rigvélában lévő Világosság Jelen-
tágra le vehetnek Pérvénnyel
a Rászár való érkező időpontját
illetéleg Pérvénnyeljes beemmel
Tijéshoztatni. =

Gen achihammal jergem xdi, hoz a miiskaley kel. e' il'o
 de eadig Rilomboso kel. ehhez tartozo kvi attel
 tartamab, hoz ez uj s jolastando, ha mind a 3
 jolba felavattuk, vgyta megasthatia a kis-
 kaley. It eadig kel'kintis is, vgy legalabb
 a nem mind a 2-ik bevmataral. - Ez lehet. -
 Eperit fbr a mind a 3 jolban valo felavati
 esen valamit vgy e'itelenben - d'ijtyiz - mind
 adomik bejelentettik - a kappalyt informati.

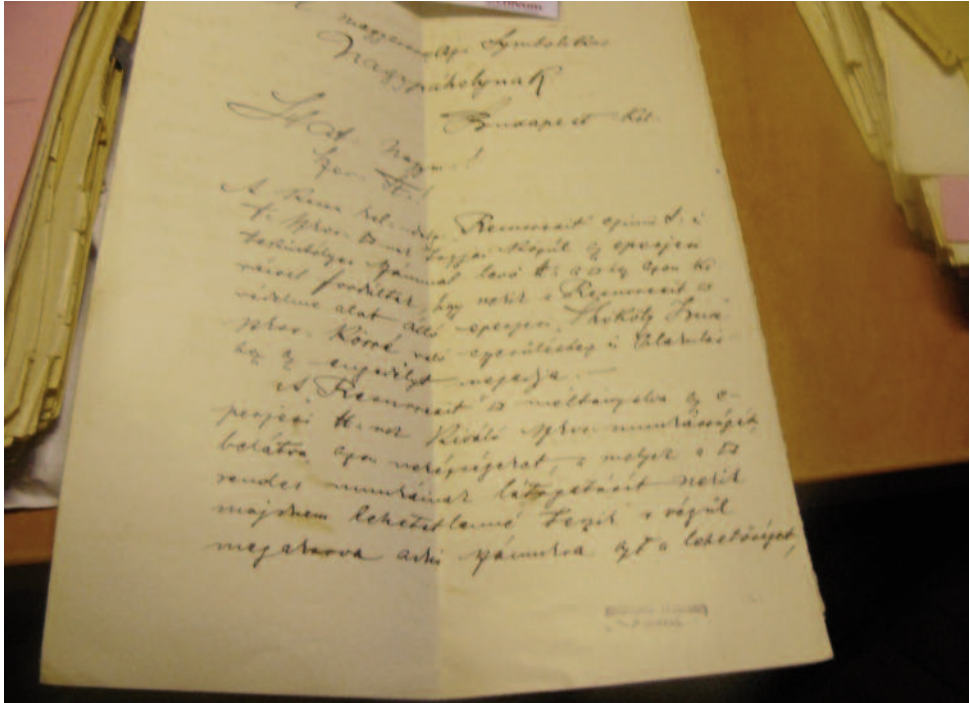
Bizsara remélt, hogy ha már egy-
zer a kúthely meglez, megakktól fogunk
a Tuzsaharvidni a Tuzsaharvidni o-
kajból is. —

Ver. per. 4 c. 2. 2.

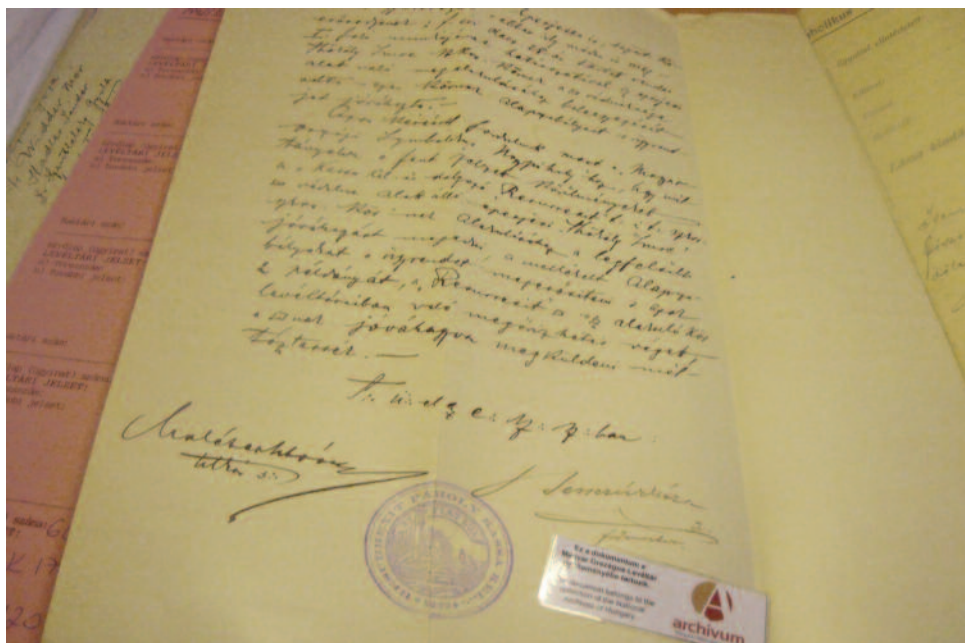
Skriessing
Jän 4

Főmesteri tevékenységei

Levél a nagymesternek, hogy Miskolcon páholyt akarnak alapítani. (3 oldal kézirat.) 1911. XI. 21. A páholyalapítás érdekében a fenti levélben Maléter főmesterként a Nagypáholy előtt védelmébe veszi Tüdöst.

Dr. Maléter István főmester levelének 1. oldala a nagymesterhez az eperjesi Thökölly Imre kör (majd páholy) alapítása ügyében

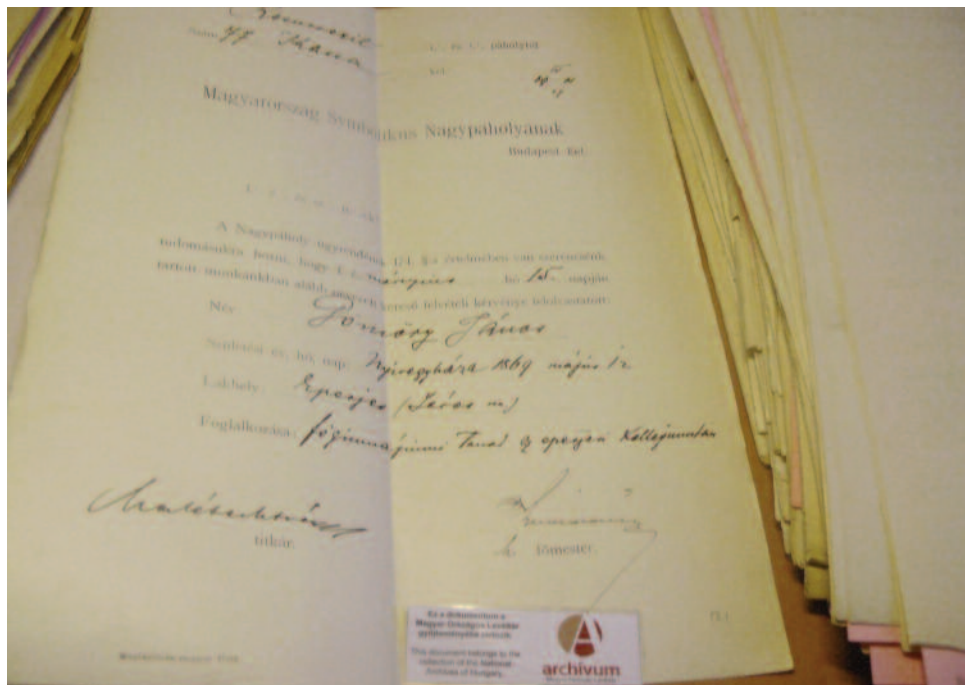

Dr. Maléter István főmester levelének 2. oldala a nagymesterhez az eperjesi Thököly Imre kör (majd páholy) alapítása ügyében

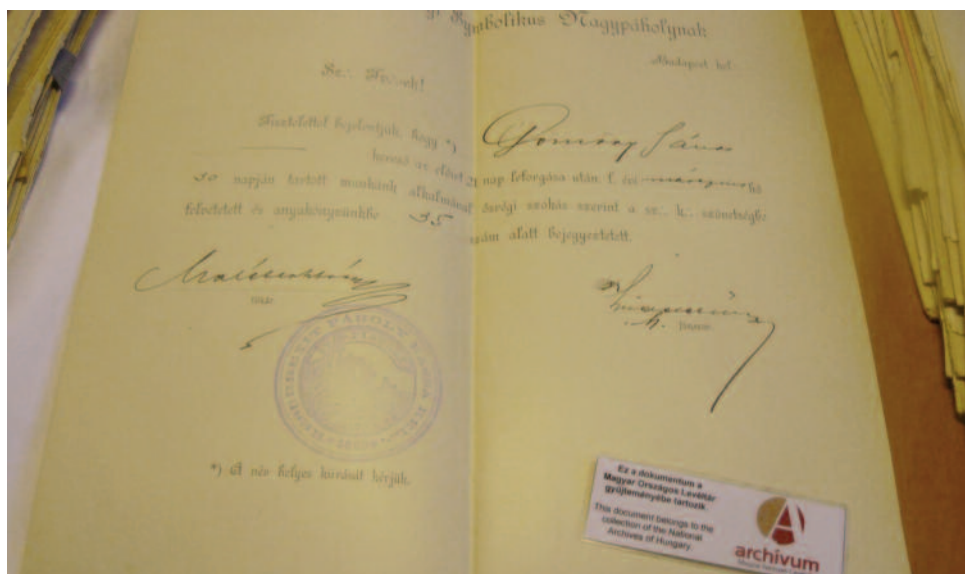
Maléter István páholyában, a Resurrexit páholyban volt tag Gömör János,¹ Flórián Károly² és Csengey Gusztáv Adolf³. Ők lettek az eperjesi Thököly István páholy alapító tagjai Maléter Istvánnak, a Resurrexit páholy főmesterének kezdeményezésére.

- 1 Nyíregyháza, 1869. máj. 12. – Bp., 1966. máj. 7. Tanár, ev. lelkész, újságíró. Németszágon, Greifswaldban és Kolozsvárott végzett egyetemet, tanárszakot. 1897-től az eperjesi kollégium evangélikus főgimnáziumban tanár. 1903-tól nyugdíjazásáig, 1926-ig igazgató. Ezután Kassán élt. A Kazinczy Társaság egyik megteremtője volt. A Tátra c. folyóiratot megindította. Tanulmányokat írt. 1947-ben Kassáról Sós-kútra kitelepítették. Innen Bp.-re költözött. 93 évesen megírta Az eperjesi evangélikus kollégium rövid történetét Szalatnai Rezső bevezetésével, 1964-ben. Műve: Caraffa, Rozsnyó, 1938.
- 2 Eperjes, 1878. jan. 26. – Kassa, 1941. aug. 15. Közgazdász és jogász, jogakadémiai tanár az eperjesi ev. jogakadémián: közgazdaságtan, pénzügytan, statisztika, ny. r. tanár. Bíró az eperjesi törvényszéken. 1914: a berlini egyetemen működött. Az első világháborúban orosz hadifogság, a harkovi egyetemen közgazdaságtant tanított. 1918: a Kassai Állami Magyar Jogakadémia tanára. 1922: megszűnt, nyugdíj. 1924–1928: Eperjes polgármestere. Alapító tagja a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaságnak. Pozsonyban tagja a Társaság elnökségének és szerk. bizottságának.
- 3 Komárom, 1842. aug. 8. – Miskolc, 1925. júl. 13. Ev. teológus, tanár, az aszódi gimnázium tanára és igazgatója (1874–77), költő. Szépirodalmi munkássága: vallásos költemények, verses regény stb. Az eperjesi ev. teológia tanára (1886–), 1919-től a Miskolcra került jogakadémián folytatta. Tört.-teol. munkái megjelentek: Prot. Szemle 1890, 1896, 1909 stb. A Thököly páholy főmestere.

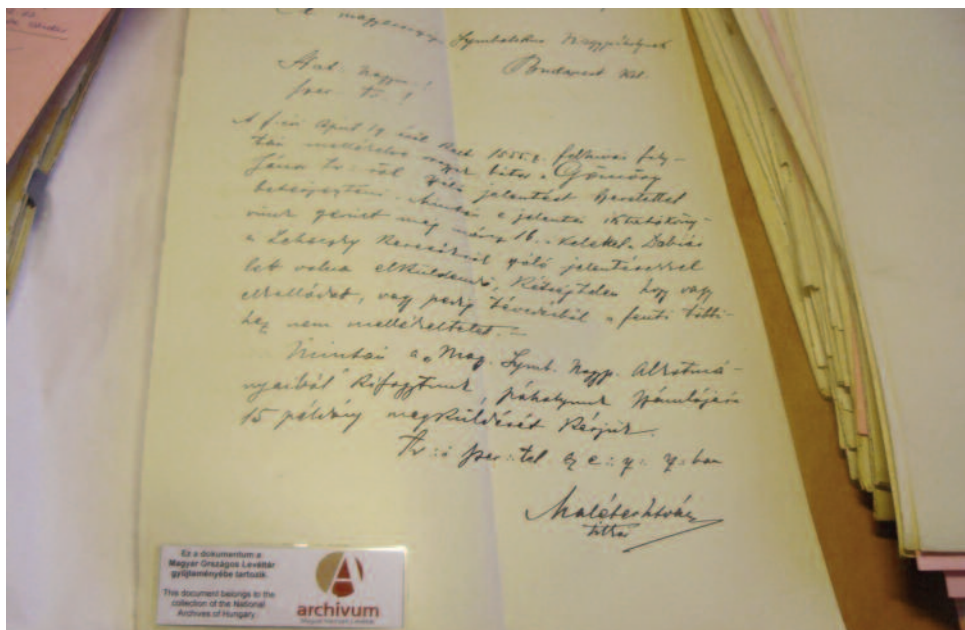
Az eperjesi Thököly páholy tagjai között szerepel így Gömör János, Flórián Károly, főmesterévé pedig Csengey Gusztáv Adolf teológiai tanárt választották.

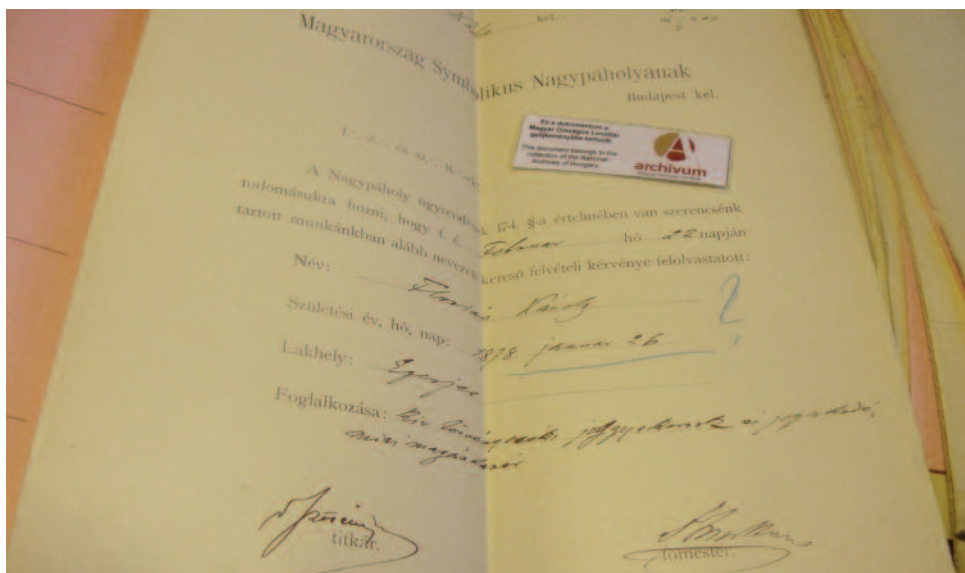
Gömör János felvételi kérvénye felolvasatott 1901. március 15. Neve felváltva y-nal és i jellel szerepel

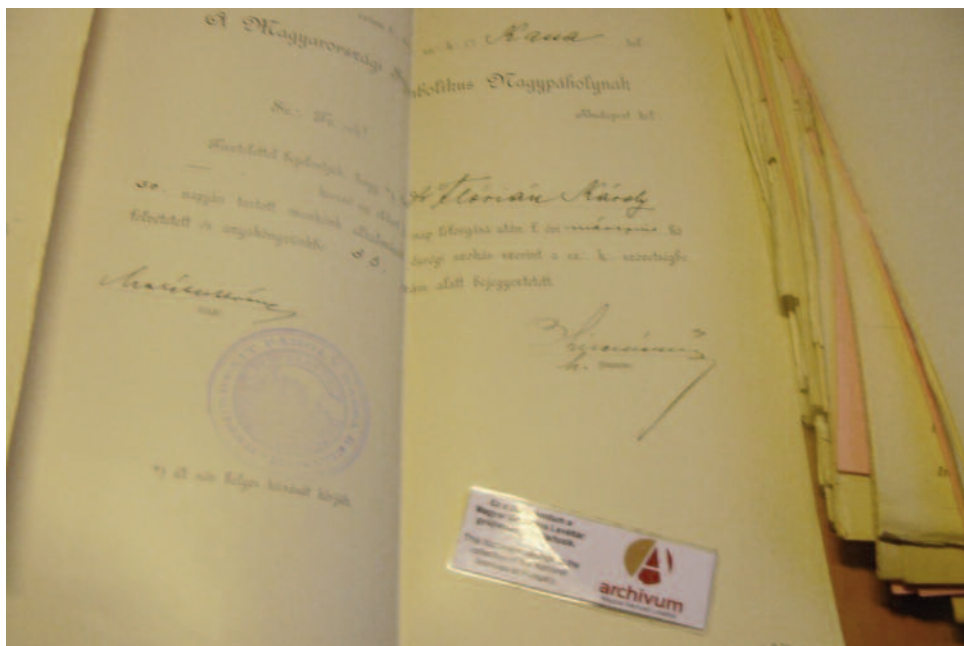
Gömör János felvételtett 1901. március 30. napján, és 35 szám alatt bejegyeztetett

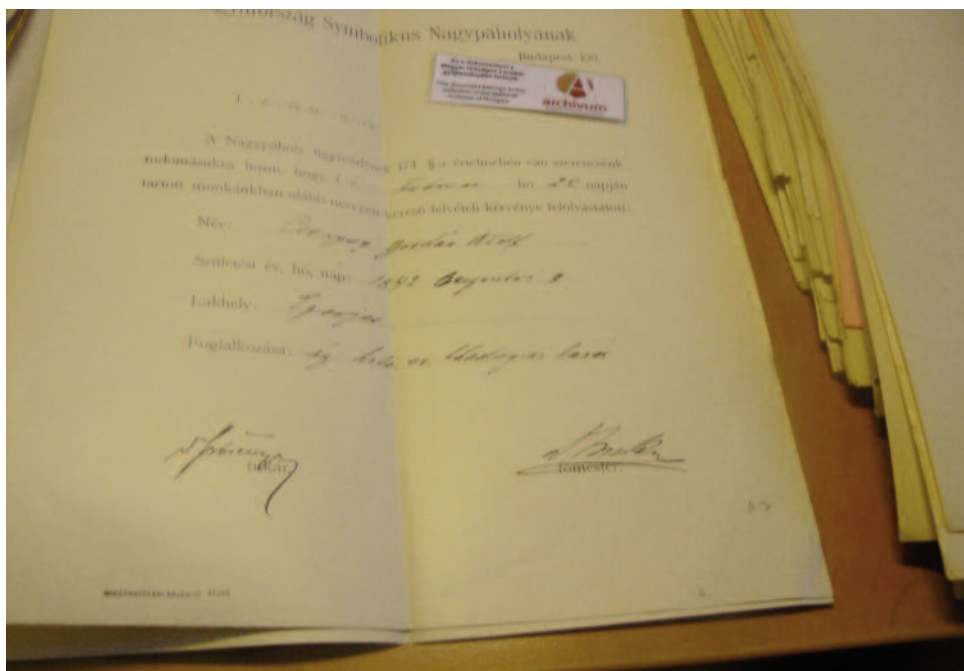
Gömör János esetében adminisztratív hiba javítása vált szükségessé. Ugyanis a többi tag felvételi irataival együttesen elküldött anyagok közül Gömör Jánosé feltehetően elkallódott. Emiatt ismételten tudatja Maléter István főmester Gömör János felvételét. Egyúttal kér a páholy számára a megfogyatkozott szabadkőműves alkotmányokhoz pótlást.

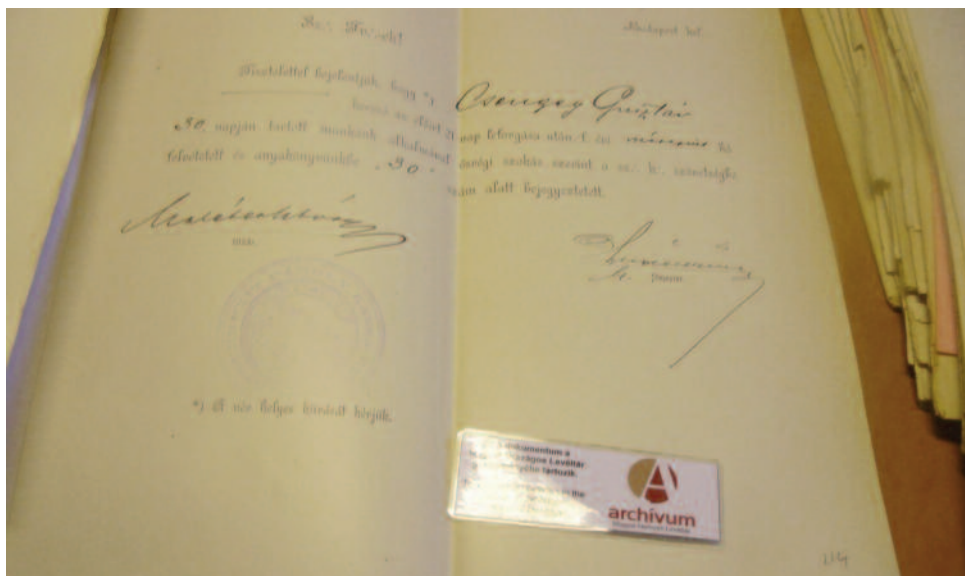
Flórián Károly felvételi kérvénye felolvasatott 1901. február 22-én

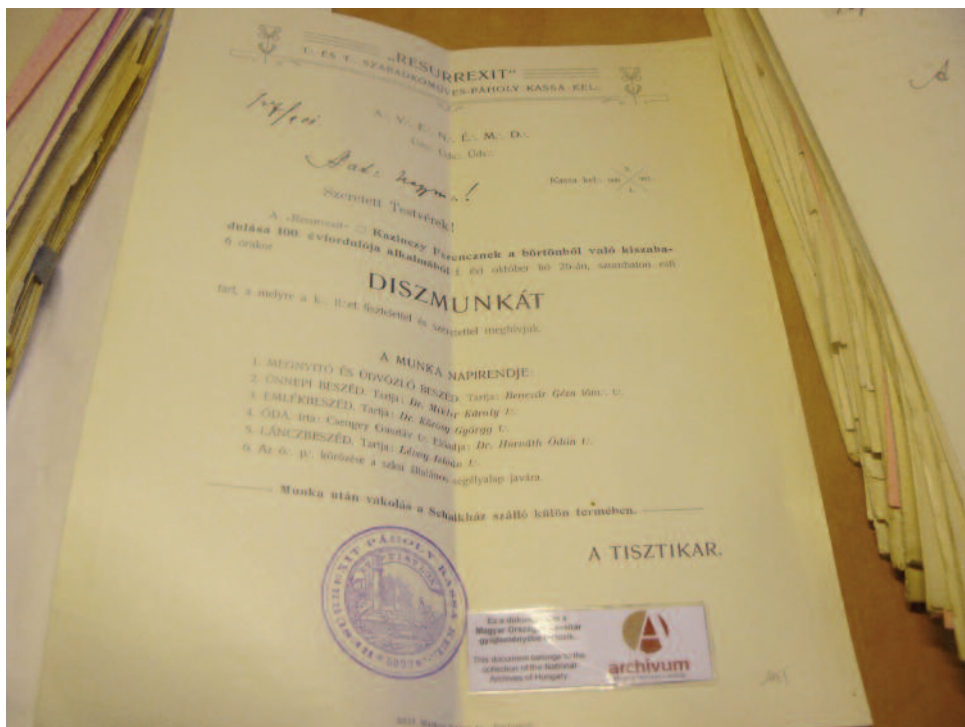
Dr. Flórián Károly 1901. március 30. napján felvételét és 33. szám alatt bejegyeztetett

Csengey Gusztáv Adolf felvételi kérvénye felolvasatott

Csengey Gusztáv 1901. március 30. napján felvételre és 30. szám alatt bejegyeztetett

A Resurrexit páholy ünnepe Kazinczy Ferencnek a börtönből való kiszabadulása alkalmából 1901. október 26-án, a napirendben Csengey Gusztáv Ódája

A magyar szabadkőművesség egyik lapja volt a Dél című kiadvány. Dr. Maléter István 1910-ben európai körútja során Tübingiából, Weimarból, a szabadkőműves Goethe halottas szobájának küszöbéről meleg szeretettel írta meg karácsonyi gondolatait az újév kezdetére. Azokra gondol, akik akkor fáznak, nincs hajlékuk és kenyérük. Jézus az elnyomottakért élt. Nem élt hiába. Másoknak szívében felebaráti menhelyet épített. Ha nem lehetünk Prométheuszok, vágyaink még lehetnek. Ez a vágy lehetett a szabadkőművesség egyik kezdete. A cselekvés az összeforrasztó erő. Az írás-olvasás szabadítja fel a tömegeket. A konzervatívok a kultúra ellenségei, emberi ellentéteket akarnak szítani. A szabadkőművesség csak haladó lehet.

1910. január 27.

D É L

9

Prometheus.

A páholy legutóbbi munkáin és értekezletein a szűkebb aktuális kérdéseivel, főleg az antiklerikális propagandával és a napilap ügyével foglalkozott. Teljes egészében magáévá tette a Comenius p.-nak a templomépítési segélyek dolgában szétküldött köriratát s az antiklerikális agitációt úgy a hetes bizottságban, mint egyébként is erkölcsileg és anyagilag előmozdította. A Minerva p.-nak a tisztújítási idő megválasztására vonatkozó indítványát egyhangúlag helyesléssel fogadta s pártolón feltré és tekintetben a Nagypáholyhoz. Fogadta a létszámát héttel szaporította. A napilap ügyében a legteljesebben azonosította magát az Előző p. törekvéseivel s nemcsak összes tagjaival betelepít az előfizetők sorába, hanem egyes lt. gyűléseivel szaporította az előfizetők s tekintélyes összeget biztosított a létesítendő napilap alapja számára.

Reform.

Nagy aránya munkásságot fejt ki most folyó munkái során a Reform páholy. A régóta vajdú cselekedés megoldásán fáradozik és igazi szíki törekvéssel olyan megoldást keres, amely hivatva lesz segíteni a szerencsétlen házi cseledek sajnálatra méltó és teljesen rendezetlen helyzetén. Ez előző munkákon Schreiber Emil, a kérdés előadója, — aki profán állásánál fogva alapos ismerője az ügynek — ismertetette a cserédkérdést. Nagy részletességgel vázolta avarított előadásában azokat a kereteket, amelyekben belől kivihetőnek tartja, hogy a cseledek helyzete megjavítható. A cseledek jogi helyzetét Várkonyi Kálmán dr. ismertetette, vázolván az e tekintetben kívánatos és szinte keresztülvihető reformokat. A helyszerezés terén ma fennálló visszásságokat Szalay József ismertetette s a három előadás nyomán a legközelebbi munkákon megindul a vita, amely — az ügy bősége anyagánál fogva — bizonylan felismeret vet majd néhány megvalósítani érdemes reformot, amelyeknek életrehozása közelebb juttatja kitűzött céljához a Reform páholyt.

Munka, Nagykanizsa.

A Nagykanizsán dolg. Munka p. alábbi körlevélét melegen ajánljuk a lt. szíves figyelmébe s áldozatkész-ségébe:

„Páholyházunk felépítésének ügye a közeli megvalósítás stádiumában van. Az eszmé, melyről oly sokat remélünk p.-unk megerősödése és a szövetség ügyének propagálása érdekében, konkrét alakot bilt. De ezt a mindnyájunkat lelkesítő tervünket megvalósítani csak úgy leszünk képesek, ha minden tv. fokozott áldozatkész-ségébe vetett hitünket áldozatkész tettek fogják megerősíteni. Felkérünk tehát benneteket, kedv. Tv., hogy ezen, — páholyéletünkben most domináló jelentőséggel bíró munkánkat, melyely egyszerűsággal 20 éves fennállását kívánjuk a legmúltabb módon megünnepehni, — lelkesedésetekkel és ismert áldozatkész-ségeitekkel elősegíteni sziveskedjétek. Minthogy célunk megvalósítása érdekében az egész magyar szabadkőművesség szeretetteljes támogatására számítunk, tv. i. szeretettel arra kérünk benneteket, hogy páholyházunk alapjára érdemes p.-tok és annak tagjai megfelelő mértékben adakozni és adományaitokat lehetőleg folyó évi február hó végéig Rothschild Samu. kincstáros tv. címére Nagykanizsára küldeni kezveskedjétek.

A „DÉL” TÁRCÁJA.

Gondolatok a szűkegről.

— (Írta Dr. Maléter István. tv.)

Karácsony este s egyuttal péntek este is van. Messze töledek s hazától, a turingiai hóborította fényördőség kelles közepén egy szerény vendéglátó kúcs, de barátságos szobáskájában magamban fildőgelek.

Weimarból, Goethe halottas szobájának küszöbétől jövő s ott járám abban a szobában is, a melyben hajdan mint szíves dolgoztam. Az örök kel-be költözött ez olympusi vándorra, a szűkegre, rálok s azokra gondolok, kiknek karácsony estején kenyérre- való sem jut, kik fáznak s nincs hova, hogy fejüket lehajtsák.

Élt-e Jézus, e szegény hazától, vagy sem, ki tudná ma még, vagy már eldönteni?

Ha élt, úgy az elnyomottakért és terheléktől- való lágolásának fénye méltán tölti el csodálkozással annyi évszázad után is az emberiséget. S ez annál nagyobb létszen, minél inkább meg fogják érteni Jézus szavainak prófétai jelentőségét.

De ha nem élt volna e nagy- lánok, hanem alakja csakis a népmityhos szellemébe volna, úgy jelentősége még nagyobb, mert akkor az emberiség alakuló lelke- nek idő, hely s faj határain felül- való- megnyilvánulása és sóvárgó vágyának látokai szava.

Jobban, mint valaha, meg vagyok- ma győződve, hogy csak az nem élt hiába, ki saját kicsinyes létén tülemkedve a szívében másoknak is felebaráti men- helyet épít.

Boldog az is, ki e lelki tázhelyének környékét család körével népesíti be.

Boldogok ök, akik a karácsonyi ünnepeket barátságos otthonok derűs környezetében ragyogó arcu s fénylő szemű gyermekek s hozzátartozók körében töltik!

Messze- elragog- s- melyen a völgyekbe- fekvő barátságos falvakból ide föl a hegytetőre a kivilágított ablakoknak egész ragyogó sokasága, mind megannyi kis fénylő szentjánoshog s a sok kis gyertyácska olyan, mint megannyi boldogban- úgrándozó szívecske! Boldogok azok, kik e gyertyácskák körül szívetekben összeforrnak.

De nem boldogtalan az a magányos vándor sem, ki mindezt — bárcsak messziről látja — mégis átérzi, megeríti s szívébe föléli; akinek a lelke olyan, mint a fájaja- begedő faja, amely a vonó által okozott hang- hullámokat felszívja, összeolvastja, lélekkel telíti, tárta- masítja s édes, bájos melódia formájába önti.

Az édes dalt, sokszor csak maga az illető hallja s felejt mellette bűt, bánatot.

A nagyok, az emberiség vezérei, jötevői, prófétái azonban azok, kiket a muzsa megcsókolt és — ajkuktól beszédessé is tette, — lelkük kiapadhatatlan s magasztos tartalmát az egész emberiségnek ajándékozza.

Goethe dolgozó szobájában magamban álva s szerény kis hálószobájába nézve, megrendülve éreztem, hogy egy hatalmas sasnak kihűlt fészében járok.

Átéreztem annak- jelentőségét, hogy dr. Faust lelki vajadásainak magasztos színhelyén állok.

Itt bontotta ki szívele hatalmas szárnyait s itt ölette lelkében magához az emberiség legmélyebb vágyódásait s misztériumait.

*) Dr. Maléter István tv., a kassai Resurrexit p.-hoz, amelynek főm. volt, írtéle, európai tanulmányutazása közben, e gondolatokkal tei s szíki lélekbeli sugárzó levelet, amelyet karácsony estején küldött meg s újv. után fejezett be. A Resurrexit p. szívecséből ált. módunknak az értekezés iránt- kérését.

Néma csend volt körül. Az öreg könyvek, régi föliások, üveglombikok s az egyszerű butorok, mintha gardájukra várnának.

De „ő ott alussza örök álmát Schiller holtteste mellett.

Nyugszik végrel S eszembe jutnak szavai, a melyekre késő öreg korában inspirálta egy magas hegytető magányos csendje:

„Über allen Gipfeln ist Ruh
In den Wipfeln spürest Du
Kaum einen Hauch:
Die kleinen Vögelchen schweigen im Walde,
Warte nur, bald — ruhest Du auch!“

Valóban nem volt boldogtalan ez a magányos vándor sem, kit úrja valójában „Jenseits von Glück und Unglück“ vezetett.

Az olimposi halhatatlankok ily küldöttjei mellett bizonyos rezignáció is elfogja az egyszerű halandót, látva a nagyságnak ránézve elérhetetlen méreteit s a halhatatlanságnak az ő számára hozzáférhetetlen ez ösvényét.

Mert, bármily tökéletes is az a forma, melyben létünk lejártszódik, bármennyire kevés örömmel is teli, mégis mindenki valamely módon tovább akar élni, semmint teste s ya ami kis picike halhatatlanságot ő is lopni akar magának.

A családi élet alakulásának talán egyik nem jelentéktelen tényezője e vágy. A gyermekekben tovább folytatódik a szülők léte.

Másrésztől meg, ha nem is lehetünk valamennyien Prometheuszok, kik az eget ostromolják, mégis jól esik nekünk, ha azt a nagy lángot, amit óráskor hoztak közhöz s éleszenek lángelméjükkel, hogy utunkat megvilágítsa, mi is táplálhatjuk életünk munkájának egy szerényke kis gyalcskájával.

Talán ez a vágyódás volt egyik oka a szkség megszületésének is.

Az ember nem akar télenlől ott állani az emberiség sorsának alakulásánál. A nagyok önmaguk törnek utat s jelölnek irányokat, a kicsik azonban váltelve küzdenek.

Belátva, hogy önmagukra hagyatva gyengék, a rokon lelkek szöveteznek s a hasonló érdekek egymásra találnak. Így az erejük s bátorságuk nő, ez tettekre hívja őket. A cselekvés pedig új erők forrása, „l'action creatrice“, amint az új francia filozófia mondja, amely úgy a neo-katolicizmusnak, mint a syndikalizmusnak is inspirátora. Igen, a cselekvés maga új erőket kreál, teremt, amelyek egyrésztől még nagyobb tettekre képesítenek s másrésztől ezek révén ismét új erőkhöz vezetnek. Ez a fejlődés, ez az élet.

S nincs nagyobb összeolvastó tényező, mint a cselekvés. A közös fáradság verejtékes munkája, az elért siker okozta öröme s a néha osztályrészüli jutó családok okozta lehangoztatás a legjobban összeforrasztják az embereket.

A szkségben családot találnak a családtalanok s magányosok; másrésztől meg a családi élet napi s néha kicsinyes gondjaiból való jótékony szabadulást keresnek s lennek a családok; s mindannyian apró bajjaikat felejtve, az emberiség magasabb céljai s legnemesebb ambíciói szolgálatába szegődnek.

A temperamentumok, foglalkozások, neveletés s azon ismeretek különfélesége, amit mindenki magával hoz a tv-i körbe, az egymással való harmónikus és együttes munkálkodást bár nehezebb teszi, de másrésztől színesebbé, tartalmasabbá s hatékonyabbá is.

Másrésztől azonban bizonyos tekintetben mégis összhangnak kell lenni a tv-ek, a munkatársak között,

ha azt akarjuk, hogy a páholy mint szervezet fennállhasson s dolgozhassék.

Az emberek általában két főcsoportba tartoznak. Az egyikbe tartoznak azok, akik az emberiség nagy tömegének a jólét, a műveltség, egészség s erő minél magasabb fokára való emelését tartják eszményüknél, mert csakis az általános jólétben s műveltségben találják az emberiségre nézve a boldogulásnak egyedüli forrását. Ezek a progresszíviszták.

Ők azok, akik hisznek a haladás és tökéletesedés ügyében s akik remélik a jobb jövődőt, melyben kevesebb lesz a nyomor és több a tudás.

Ők azok, akik ez eszményért küzdenek s másokat is érte lelkesítenek.

De azok is közéjük tartoznak, akik — bár az emberiség sorsának jobbrafordulásába vetett hitük a sors csapásai folytán megrendült, rezignáltan nézik a szerintük reménytelen küzdelmet — mégis mások útjába nem állanak s a csatába menő bajtársól legalább a jó kívánságokat meg nem tagadják.

Ezekkel ellentétben, mások meg a nagy tömegeknek értelmi emelését s ennek révén öntudathoz s erőhöz való jutását ellenszenvvel kísérik, azt megakadályozni törekednek, sőt még az oda vezető utakat is mind erővel, ugy csellet eltorlaszolni iparkodnak.

Ezek a konzervatívok.

Ők pedig azok, akiket részint piszkos, önző érdek avagy belátásniány, néha az újtól való lélelem, szükkeblőség, vagy a velük született nehézség, mely eszmeszárnyalásukat ólomsúlyként lenyűgözi — befolyásol s irányít.

Féltékeny és irigy aggodalommal kísérik őket minden törekvést, ami a szegény ember sorsát javíthatná, látókörét tágithatja s gazdasági s kulturális függetlenülését előmozdíthatja.

Tudva, hogy az írás-olvasás a kultúra kincsesházához való kulcsot képezi, rövidlátó önzésükben a nagy tömegeknek még iskoláztatását is ellenzik, félve attól, hogy ez az anyagilag s szellemileg kiéhezett tömeg tudatára jöven annak, hogy mi mindenből van kizárva, csillapíthatatlan vágygyal telik majd el az iránt, hogy az ő véres, verejtékes munkájából képződött művelődés áldásaiban ő is részesüljön.

Másrésztől meg az írás-olvasás révén ezek az előbb szétszór, öntudatlan s szervezeten nagy tömegek az elnyomott és kizsárolt népmillióknak tudatára jönnek nemcsak annak, hogy nyomorúságuk közös, hanem hogy annak okozói is ugyanazok s hogy csakis a szervezkedés s vállalt közös akció fog felszabadításukhoz vezetni.

A konzervatívok elleneznek mindent, ami az embereket egymáshoz közel hozza; de mindent, ami közéjük a vizslát magvát elhinti, gondosan terjesztnek.

Ellenzik a nem közéjük tartozóknak szervezkedését, a vallási, faji s nemzetiségi ellentéteket ellenben burgón szítják.

S mindez a kulturelles s egy újabb tatárjárásnál vésthorzóbb néppusztító s országrontó tevékenység az ország lakosságának csak egy elenyésző kis töredéke, az országon parazitaként elősködő egyes kiváltságos osztályok tagjainak önző érdekeit szolgálja csak.

Ez elődöknék éhes hada erejüknek tudatában, vagy teljes leplezetlen cinizmussal s nyíltan üzen hadat mindennek, ami az általános emberiség ügyét szolgálja; vagy pedig segédcapatokat is akarva toborozni, a naiv polgári elem félrevezetésére a „nemzeti eszme uralma“, a „magyar faj hegemoniája“, a „történelmi osztályok kultur-missziója“ s hasonló jelszavaknak már

1910. január 27.

D É L

11

teljesen áttetsző álarca mögül intézi az emberiség jóléte s boldogulása ellen orvadárait.

Tudva, hogy amíg a hatalom kizárólag az ő és a tőlük függő elemek kezében van, addig az államot a saját privát használatukra építhetik fel s rendezhetik be: ennél fogva minden módon ellenállanak minden oly törekvésnek, amelynek révén a törvényhozás szervébe a nagy tömegek is behatolhatnak.

Ép ezért a legadázabb gyűlölettel vannak ellelve az általános, titkos, egyenlő választói joggal szemben is, amely a nagy néptömegek felszabadításához vezető eszközöknek egyik leghatásosabbja.

Látom azonban, hogy ők, a kiváltságos osztályok, önmagukban már nem elég erősek ahhoz, hogy a népmilliók mind szerveztebb tömegeinek ellenálljanak, minden módon azon vannak, hogy a saját önző, közvesztélyes s műveltségellenes törekvéseikben munkatársul a polgári elemet is megszerezék és pedig főleg megfélemlítés útján. Egy újabb tájáráshoz hasonlóan fogják — szerintük — a felszabaduló s érvényesüléshez jutó munkástömegek a nagy kinnal alig hogy épp megszerzett kulturál szétlaponni s a polgári elemet nagynehezen szerzett kis vagyonkijárából kiforgatni.

Pedig a népmilliók nem az általános s egyetemes nyomort akarják, hanem épp ellenkezőleg azt, hogy a jólét általános, bár egyenletes s igazságosan megosztott legyen s hogy a műveltség áldásai ne csak egyes kiváltságosoknak, hanem mindenkinek osztályrésztül jussanak.

A polgárság sokszor elfelejté azt, hogy a virágzó iparhoz, a kereskedelemhez s a többi polgári kenyérkereseti foglalkozások fellendüléséhez első sorban fogyasztóképes népesség kell s hogy az államnak célja nem az, hogy mennyi igénytelenebb s szegényebb legyen a népessége, hanem hogy annak menni nagyobbak legyenek a kultúr szükségletei, de egyuttal, hogy ezen vágya kielégítésére az eszközök is rendelkezésre álljanak.

A progresszív és konzervatív irányok képviselőinek az emberiség legrágább javaitól vívódó ezen küzdelmeiben mindenki előbb-utóbb színt vall, mert viselkedésével ezt, vagy amazt az irányt erősíti.

Mert az is, aki semleges akarna maradni, társainak az ellenfél által való leveretését télenlül nézi, passzív magatartásával az ellentábornak tett szolgálatot s így ennek az ügyet szolgálja.

De amint az egyesek, éppúgy az emberi szövetezek, mint szerves egységek is e küzdelemben vagy az egyik vagy a másik iránynak lesznek erősségei.

Vajon melyik irányu törekvést fogja a szűkség támogatni?

A szűkség filozofikus, filantropikus és progresszív intézmény; feladata pedig az egyes embernek tökéletesítése révén az egész emberiség tökéletesítésén közreműködni.

A szűkség tehát mint intézmény, kétségtelenül progresszív s így nem lehet konzervatív jellegű.

Eszménye az egész emberiségnek a tökéletesedés lehető legmagasabb fokára való emelése; ugy tehát nem lehet csakis egy kiváltságos osztály érdekeinek képviselője.

Konzervativizmus és szűkség egymással meg nem fér! S a konzervatív iránnyal akár érdekeiknél, akár természetüknél fogva rokonszenvező — egyébként esetleg a legtisztelietremelőbb — egyének nem valók a szabadságba s magukat ott jól nem is érezhetik, miután összes tevékenységük csak a kerékkötő dicstelen szerepére szorítkozik.

Sőt még passzív magatartásuk is hátrányos, mert a műhely munkásainak az azonos célokért folyó közös

munkában való lelki összeforradását, mint idegen s a többiek egész lelki világával szemben semmiféle pszichikus affinitásban sem álló elemek — nehezítik.

Minden szervezett csak ott élhet s fejlődhetik, ahol létének feltételei megvannak.

A sudár veresfenyő, melynek a napsugár s a hegyi levegő az étető eleme, csakis a verőfényben fűdő hegyormokon fog teljes pompájában tenyészni.

A szűkség, amely az emberszeretet, felvilágosítás és haladás ügyét szolgálja, csakis úgy élhet s erősödhetik, ha oly talajba van ültetve, amelyben az ezen irányban való fejlődéséhez az előfeltételek megvannak.

A szűkségnek egy konzervatív ember szívébe elvetett magja a sziklás talajra esett s nem csodálatos, ha azután jövén — önző osztályérdek ragadozó, vagy a klerikalizmus fekete madarai, megeszik azt.

Csakis, ha az embertársaink insége, szenvedései, elfojtott sóhajai, vérző szíve s omló könnyei iránt érző szívébe esik a szűkség magja, jutott jó földbe s terem tiz-, száz-, ezerszer annyit.

Minden konzervatív kavics, a mely e humusba jut, rontja a talajt s nehezíti a szűkség munkásságát.

A legtöbb s. meddőségének oka abban van, hogy a heterogén elemek egymásnak munkáját paralizálják.

A szűkség átalakító s karakterformáló hatásának is megvannak a határai, a mit különben már abban a kijelentésében is kifejez, hogy senkinek sem kell a felvétellel szűkség, hanem mindenkinek annak kellett már lennie, mielőtt a szövetségbe még fel lett volna véve.

Épp ezért, kedves hűveim, ne bizakodjatok sokat a szűkség asszimiláló erejében, a mikor a kereset vizsgálatok.

Törekedjete arra, hogy oly szíveknek a szövetségévé legyetek, a melyekben a gyötört lelkek panasza, a kétségbeesettek jajszava s az elhagyottak fohásza meghallgatásra s visszhangra lel.

Akkor nem fogtok a fölött tündönni, hogy mit is kell tenni, ha látjátok a szegényt, műveletlen s elnyomott népek egy kis jobb léteért, a műveltségben való részesedésért s nem emberiség méltó helyzetéből való felszabadulásáért folyó keserves küzdelmeit.

Akkor meg fogjátok érteni majd, hogy a szűkséget s őket, a kitagadottakat ugyanazon eszmények lelkesítik.

Akkor azután megfogjátok érteni, hogy ki is volt az a hajléktalan szegény vándorló legény, a kinek ma a születése napját ünnepli a világ, de a kinek, a míg élt, nem volt a hova a fejét pihenőre hajtja; — és hogy kik is voltak azok az őt kísérő műveletlen, írni olvasni sem tudó, piszkos és szegény iparos legények?

Akkor azután azzal is tisztában lesztek, hogy ha véletlenül akkor régen és ott messze — mint a hogy a legenda mondja — szűkségek lettek volna, — vajjon kik közüli ők ket keresni?

Azok között-e, a kik a „lelketlen igazgatóra” „feszítőd meg” kiáltoztak, vagy ott-e, a hol előkelően visszavonulva s minden felelősségtől menekülni óhajta, a kezét mosták, vagy ama toprongyos alakok közt-e, a kik szétszéledének az egész világra, hogy a felakasztottnak nevében az emberszeretet igéjét hirdessék?

Karácsony estéje van; — illetőleg már el is múlt. Beköszöntött az új év s ablakomon keresztül a Wartburg romantikus formáit látom, a mint a fenyőborította thüringiai hegyek közül kiemelkedve a felhőborította égre rárajzolódik.

Fogadjatok k. ti-eim a messze távolból egy vándorló testvéreteknek jó kívánságait s imádkozzatok külön-külön is tv.-i kézszorításomat.

Szabadkőműves irodalmi tevékenysége, Dél, 1910. jan. 27.

Az ismertetett adatok kiegészítik Maléter István gazdag, sokoldalú életútját.

Irodalom

A csehszlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995. Főszerkesztő: Fónod Zoltán
Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 1997, 209. p.

Filep Tamás Gusztáv: *A hagyomány felemelt töre*. Budapest, Ister, 2003.

Gulyás Pál–Viczián János: *Magyar írók élete és munkái* 18. kötet. Budapest, 1999, 395. p.

Magyar Életrajzi Lexikon II. kötet L–Z. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982. 131. p.

Maléter István: *Az athéni demokrácia I. rész Az athéni demokrácia kialakulása*. Kassa, 1913 (1914), 3–4. p.

Szalatnai Rezső: Maléter István 1870–1933. *Magyar Figyelő*, 1934, 1–2. sz. 3–6. p.

Turczel Lajos: Emlékezés Maléter Istvánra, az 1956-os mártír, Maléter Pál édesapjára. *Arcképek és emlékezések*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 1997, 6–16. p.

Zsedényi Béla: Maléter István dr. emlékezete. Miskolc, ifj. Ludvig István könyvnyomdája, 1934, 9. p.

Adatok a szlovákiai magyarok 1945 őszen történt kényszermunkára hurcolásához

A szlovákiai magyarok második világháborút követő jogfosztottságának éveit földolgozó, az utóbbi évtizedekben öröndetesen szaporodó irodalma kevésbé tisztázta az 1945 őszen történt eseményeket. Nincsenek pontos adatok az akkor csehországi kényszermunkára hurcoltak számáról, nem tisztázott a lebonyolítás menete és jogi háttere, valamint az akció következményei. Gyakran összemoszák az egy évvel később, 1946 ősztől kezdődött deportálásokkal.

Juraj Zvara, aki az első között foglalkozott a csehszlovákiai magyarság helyzetével, az 1964-ben írt munkájában azt írta: 1945. szeptember 19. és 1947. február 20. között történt a magyarok csehországi munkára „toborzása”, amelynek során összesen 9610 családot, 41 680 személyt vittek munkára, ehhez járult még 2154 önként jelentkezett család.¹ Ugyanez szerepel az 1969-ben megjelent monográfiájában azzal a kiegészítéssel, hogy a magyarok csehországi elhurcolása a 71/1945 sz. – az állampolgárságukat vesztett személyek munkaköteleességéről szóló – elnöki dekrétum alapján történt.² Figyelmen kívül hagyta a szerző, hogy az említett dekrétum Szlovákiában nem volt érvényben, csak a cseh és morva országrészekben.

A rendszerváltás előtti munkák közül legrészletesebben Juraj Purgat tanulmánya foglalkozott az 1945. őszi eseményekkel, és számos levéltári adatot is hozott velük kapcsolatban.³ A tanulmány szerint a munkára hurcolás a 88/1945 sz. általános munkakötelezettségről hozott, 1945. október 17-én kihirdetett elnöki dekrétum alapján történt október 25. és december 4. között. Konkrét összegző számokat nem közölt, de megemlíti, hogy Gútáról 500 főt vittek el, és több – fegyverhasználatról, sebesültekről, a belügyi szervek részéről az akció során történt – visszaélésről számolt be. Kiemeli, hogy a Szlovákiában akkor működött két politikai erő, a kommunista párt és a Demokrata Párt is befolyásolni kívánta a Csehországba szállított személyek körét, első sorban a magyar kommunisták tiltakoztak és a párttagjaik felmentését kérték. A déli területeken állomásozó szovjet csapatok parancsnokai is közbeléptek az akció során és embereket emeltek ki a transzportokból. A szerző végső következtetése, hogy a csehországi munkaerőhiány és a belső kolonizáció érdekeinek szolgálata mellett az

- 1 Zvara, Juraj: K problematike postavenia maďarskej národnostnej skupiny v ČSR v období boja za upevnenie ľudovej demokracie a rozšírenie moci robotníckej triedy (1945–1948). *Historický časopis*, 1964. 28–49. p.
- 2 Zvara, Juraj: *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1945*. Bratislava, 1969, 66–67. p.
- 3 Purgat, Juraj: Čo predchádzalo Dohode o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom? *Revue dějin socializmu*, 1969, 507–528. p.

események hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar kormány december elején tárgyalásokat kezdett a magyarkérdés rendezéséről a csehszlovák féllel.⁴

A magyar szerzők közül Janics Kálmán említi először a magyarok elhurcolását, munkáját a korabeli szakirodalom és sajtóanyag, illetve a személyes emlékei alapján építette föl. A csehszlovák sajtó jelentése alapján 12 ezer bevonultatott férfit említ, s fölhívja a figyelmet, hogy meg kell különböztetni az 1945. őszi eseményeket az 1946 novemberében kezdett jóval szervezettebb deportálásoktól. Azt írja, a magyarok nagy része néhány héten belül hazaszökött Csehszlovákiából, és némileg bagatellizálva a dolgot, szerte „kissé komikus – répaszedő kirándulások” voltak csupán a munkára hurcolások.⁵

Vadkerty Katalin a deportálásokról szóló monográfiájában egy egész fejezetet szentelt a témának A szlovákiai magyar férfiak kényszerközmunkája 1945 őszén címmel.⁶ Az eseményeket ő is a csehországi munkaerőhiánnyal és a belső telepítés céljaival magyarázza, a szlovák központi szervek szerepét emeli ki az akció során, továbbá említést tesz a katonaság asszisztáló szerepéről az elhurcolás során. Jogai alapként a 88/1945-ös dekrétumot említi. Közöl adatokat az erőszakos cselekményekről, megjelöli a csehországi városokat, ahova a magyarok kerültek (Prága, Kolín, Tábor, Pardubice stb.) és konkrét számadatokat is közöl: „1945 szeptembere–december 1-je között 9247 magyart vittek Csehszlovákiába.”⁷ Vadkerty Katalinnál is keverednek az egyes események, pl. a Nádszeg községben 1945. szeptember 19-én történt erőszakos cselekményeket is ebben a fejezetben tárgyalja, holott nem függenek össze a csehországi elhurcolásokkal. Azoknál több mint egy hónappal korábban történt incidensről van szó, és a nádszegi letartóztatott férfiakat sem Csehszlovákiába vitték.⁸

4 A cseh és szlovák szerzők közül többen is foglalkoztak a témával, egymásnak gyakran ellentmondó adatokat közölve. Karel Kaplan szerint október 25. és december 4. között zajlott a munkára hurcolás a 71/1945 dekrétum alapján. Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, 1993, 135–136. p. Ján Bobák munkája alapján 9400 magyar személyt vittek munkára a 88/1945 sz. dekrétum alapján október 23. és november 4. között. Az akció a Telepítési Hivatal irányelvei és a hivatal által összeállított névsorok alapján történt a nyugat-szlovákiai magyarlakta járásokban. Először csak férfiakat, majd egész családokat vittek el. Az akciót december 4-én a magyar–csehszlovák tárgyalások megkezdésekor állították le, a külügyminisztérium utasítása alapján. Bobák, Ján: *Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944–1948)*. Martin, 1996, 125–126. p.

5 Janics Kálmán: *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*. Hunnia Kiadó Kft, 1989, 174–175. p.

6 Vadkerty Katalin: *A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszerközmunkája 1945–1948 között*. Pozsony, 1996, 11–16. p.

7 Uo. 16. Ennél az adathoz, és sajnos nem csak ennél az egyénél, nem egyértelmű a jegyzetelés, és nem is sikerült a kutatás során a nyomára bukkannom a dokumentumnak, amelyet a szerző idéz.

8 A nádszegi eseményekről, amelyek során egy háromtagú katonai járőrt fegyvereztek le és vertek félholtra, részletesen beszámol a 4. hadosztály parancsnokának 1945. szeptember 22-én kelt jelentése. A jelentés szerint a falu férfilakosságát Vágsellyén táborba zárták és romeltakarítási munkára fogták. Vojenský historický archív Bratislava (VHA Ba), fond Veliteľstvo 4. oblastí Bratislava (VO 4), 1. doboz.

A szakirodalom ismertetése során végezetül meg kell még említeni Štefan Šutajnak a magyarok csehországi áttelepítéséről írt monográfiáját, amelyben a témának szentelt fejezetben sok adatot idéz a már említett korábbi tanulmányokból.⁹ A számszerű adatokat Vadkerty Katalintól vette át. Új adat a könyvében, hogy részletesen tárgyalja az akció jellegének megváltozását, mikor 1945. november végén már nem csupán férfiakat, hanem 187 családot visznek el Pardubice környékére a Somorjai járásból. Két további észrevételt is tett az akcióval kapcsolatban. A dokumentumokból úgy ítélte meg, hogy elsősorban a központi cseh területekre, nem pedig a németek által lakott határvidékekre vitték a magyarokat, továbbá észrevette, hogy a korabeli dokumentumok semmilyen jogszabályt nem tüntetnek föl, a 88/1945 sz. elnöki dekrétum az 1945-ös közmunkára hurcolások jogalapjaként a későbbiek során tűnik csak föl.

Szülővárosomban, Gútán a jogfosztottság éveiben lezajlott eseményekről írt munkámban nagyobb teret szenteltem az 1945 őszi eseményeknek, az oral history módszerével igyekeztem feltárni az akció gútai vonatkozásait. Ennek elsősorban családi okai voltak, hiszen édesapám élete végéig hordozta a sebeket, amelyeket a pardubicei munkatáborban, vagy ahogyan ő mindig emlegette, „a pardubicei lágerben” szerzett. Ő és több gútai sorstársának visszaemlékezését hangszalagra vettem és részleteket közöltem belőlük a munkámban.¹⁰ Ugyancsak környezetem indíttatása nyomán kezdtem újra foglalkozni a témával, kezdtem levéltári kutatásba az elmúlt hónapokban, hogy föltárjam ennek a kevésbé ismert eseménysorozatnak a részleteit. Több egykori gútai elhurcolt családtagja, leszármazottja biztatása nyomán végeztem csehországi, valamint szlovákiai levéltári kutatásokat és ezek eredményéből született meg ez a rövid tanulmány és forrásközlés.

1945 őszen a csehszlovákiai magyarság kitelepítésének menete és módszerei még nem voltak tisztázva, és a magyar lakosság sem sejtette, mi vár rá. Ennek több oka volt. Az 1945 tavaszán, a korábbi években Magyarországhoz tartozott területekre bevonuló szovjet csapatok parancsnokai gyakran magyar kommunistákat bíztak meg a települések vezetésével, őket nevezték ki helyi komiszároknak. A kommunista mozgalom nagyon erős volt Csehszlovákiában a két világháború között a magyar lakosság körében, erről általában minden szerző beszámol, így természetesnek tűnt, hogy a háború befejezése után a munkásmozgalom aktív tagjai veszik át a hatalmat. A szovjet csapatok parancsnokai nem vettek tudomást, vagy nem voltak informálva az áprilisban kihirdetett kassai kormányprogramról, amely a magyar lakosság jogfosztását helyezte kilátásba, az aktív antifasiszták kivételével.

A berendezkedő csehszlovák adminisztráció, rendőrség és a katonaság sem tudott mit kezdeni a helyzettel, inkább csak jelentéseikben foglalmazták meg a javaslataikat, hogy a magyarokat sürgősen ki kell zárni a települések, járások vezetéséből.

Az újjáalakult Csehszlovákia hadseregének szerepével a déli határvidék konszolidálásában és későbbiekben a magyarság elleni intézkedésekben eddig alig foglalkoztak

9 Šutaj, Štefan: *Nútené presídľovanie Maďarov do Čiech*. Prešov, 2005, 24–29. p.

10 Angyal Béla: *Gúta 1945–1949*. Dunaszerdahely, 1997, 18–24. p.

az időszakot földolgozó munkák. Ugyanakkor már a háború alatt a csehszlovák londoni katonai emigráció vezetői ezzel kapcsolatban határozott elképzelésekkel rendelkeztek. Támogatták a szláv nemzetállam kialakításának gondolatát, tudatában voltak, hogy a hadseregnek szerepet kell vállalnia a kisebbségek háború utáni kitelepítésében. A német és a magyar nemzetiség tagjait már a Szovjetunióban alakult csehszlovák katonai egységek kizárták soraikból. A felszabadított területeken 1945-ben mozgósítottak el bizonyos korosztályoknál, a magyarokat azonban nem hívták be. Az évekkel korábban megfogalmazott elképzelések szerint a csehszlovák hadsereg nem akart magyarokat és németeket a soraiba fogadni, legfeljebb munkaszolgálatra tartották alkalmasnak őket.¹¹ A szlovákiai magyar lakosság ugyanakkor megnyugvással vette tudomásul, hogy nem vonultatták be fiaikat, sokan abban reménykedtek, ez annak jele, hogy a terület Magyarországhoz fog ismét kerülni. Bár a magyar nemzetiségű alkalmazottak májusi elbocsátása és az 1938. november 2. után betelepültek nyári kitoloncolása nem sok jót ígért.¹²

Az 1945. augusztus 2-án lezárult potsdami nagyhatalmi konferencia nem foglalt állást a magyarok jelentős részének kitelepítését és a magyarországi szlovákokkal tervezett részleges lakosságcserejét előírányzó csehszlovák kéréssel kapcsolatban, ugyanakkor hozzájárult 2–2,5 millió német kitelepítéséhez az országból. A potsdami határozatok okoztak ugyan némi zavart a csehszlovák vezetésben, azonban a nyári hónapokban kiadott elnöki dekrétumok a 27/1945 sz. a „belső telepítés egységes irányításáról”, és a 33/1945 sz. alkotmánydekrétum „a német és a magyar nemzetiségű személyek csehszlovák állampolgárságának rendezéséről” egységesen igyekezett kezelni a két nemzeti kisebbség kérdését az országban. Ez utóbbi jogszabály az aktív antifasisztákat leszámítva mindkét kisebbséghez tartozó személyektől megvonta a csehszlovák állampolgárságot.

A csehszlovák kormány ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy tárgyalásokat kell kezdenie a magyar féllel a lakosságcsere kérdésében. A magyar kormány azonban elzárkózott a tárgyalásoktól és inkább tiltakozó jegyzékekkel és sajtókampánnyal próbálta a nagyhatalmak figyelmét fölhívni a csehszlovákiai magyarság jogfosztására, nehéz helyzetére. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy Magyarországon parlamenti választásokra készültek, amelyre november 4-én került sor, és a választások előtt egyetlen magyarországi párt sem kívánt a Csehszlovákiához fűződő viszony kényes kérdésében állást foglalni.

A csehszlovák belpolitikában ezzel szemben az egyes pártok határozott lépéseket követeltek a belső telepítés és a lakosságcsere megkezdése érdekében. A 27/1945 sz. dekrétum alapján létrejött Szlovák Telepítési Hivatal, amelynek vezetője a kommunista Ján Čech lett, elkezdett konkrét terveket kidolgozni a magyarkérdés végleges rendezé-

11 Baláz, Július: Československá armáda v zahraničí a jej podiel na riešení postavenia maďarskej menšiny v povojnovom Československu. In Zudová-Lešková, Zlatica (szerk): *Válečný rok 1944: příspěvky účastníků mezinárodní konference konané ve dnech 19.–20. října 1999 v Praze*. Praha, 2001, 275–287. p.

12 Janics Kálmán i. m. 145–170. p.

se ügyében.¹³ A csehországi főhivatalokkal történt egyeztetés után a hivatal berkeikből indult ki a magyar lakosság csehországi munkára hurcolásának gondolata, részben azért, hogy segítsenek a történelmi országrészekben felmerült munkaerőhiány enyhítésén. A csehországi munkaerőhiányt elsősorban a német lakosság kitelepítése, elűldözése és munkatáborokba zárása idézte elő, azonban a munkaerő-probléma nem elsősorban a németek által lakott határvidékeken jelentkezett, hanem a belső területeken. Innen a cseh mezőgazdasági cseléd és napszámos réteg elindult a határvidékek felé, hogy gazdaságot, földet szerezzen magának.¹⁴ A magyar lakosság tervezett elhurcolása a belső telepítés terveit is szolgálta, a fölszabaduló területekre szlovák telepeseket kívántak telepíteni.

A konkrét terv a csehországi munkára hurcolásról, az alább közölt dokumentumok alapján, már október elején megszülethetett, tehát mielőtt a 88/1945 sz. elnöki dokumentum megjelent a törvénytárban, ezért is nem találunk hivatkozást rá a korabeli iratokban.

A közölt iratokból nem lehet megállapítani a munkára elhurcoltak teljes számát, az 5. sz. dokumentumban, az akció első szakaszát összegző jelentésben 9461 férfiről esik szó. Ehhez még hozzá kell számolni a november végén elhurcolt Somorja környéki családokat, melyeknek számát a szakirodalom 187-re teszi, vagyis 700–900 személyt. Az iratok szerint a rendőrség írásban végzéseket adott a férfiaknak, miszerint négy hétre kellett munkára menniük. Csehországban a gazdától és az üzemektől, de az egyes hivataloktól is, akik foglalkoztattak munkára hurcolt magyarokat, fejenként 200 korona szállítási illetéket kértek a munkavédelmi hivatalok. A feltárt és közölt iratok jelentős része a munkára hurcoltak szökésével és az otthon maradt családtagok, településvezetők felmentésük érdekében tett lépéseiről szól. Ez a tény ellentmond Janics Kálmán megállapításának, hogy néhány héten belül mindenki hazakerült Csehországból. A magyarok szabadulása érdekében történt megkeresésekre a Szlovák Telepítési Hivatal részéről számos válasz maradt fenn, amelyekben sablonszerűen, cinikusan azt válaszolta: a hivatal, a 27/1945 sz. elnöki dekrétum értelmében, nem rendelkezik jogkörrel felmentés adására a munkakötelezettség alól. A dokumentumok között több akad, amely arról tudósít, amit eddig a szakirodalom nem tárgyalt, hogy többen a magyar férfiak közül a németek részére kialakított munkatáborokba kerültek, ahol rájuk is az az embertelen bánásmód várt, ami az állami propaganda által keltett hisztéria és gyűlölet nyomán a németekre. Rájuk várt a legnehezebb sors, és ők keveredtek haza legkésőbb. Voltak többen, mint az apám és a gútiak egy része, akik csak 1946 tavasza felé. Az utolsó közölt dokumentum szerint többen 1946. március végén,

13 Lásd alább az 1. sz. dokumentumot.

14 „Járásunkban állandó a munkaerőhiány, mivel sok mezőgazdasági napszámos család és egyéni mezőgazdasági munkaerő elment a határvidékre a mezőgazdasági üzemekbe, gazdaságokba, és az ide szállított németek száma ezekkel szemben nagyon alacsony, így féltő, hogy a répa és a többi kapások nem lesznek időben betakarítva.” Áll a pardubicei munkahivatal Vysoké Mýto-i kirendeltségének 1945. október 19-én kelt jelentésében. Státní oblastní archiv v Zámruku (SOAZ), fond Okresní úřad ochrany práce Pardubice (OÚOP Pardubice), 19. doboz.

öt hónappal elhurcolásuk után, még csehszágai építkezésen dolgoztak, pedig a behívjuk csak négy hétre szólt.

Az akció leállításának időpontja és körülményei sem tisztázottak teljesen, a december eleji dátum tűnik reálisnak, amikor megindultak a prágai csehszlovák–magyar tárgyalások.¹⁵ A hosszas, nehéz egyeztetések után 1946. február 27-én aláírt csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény egyértelműen hatással volt az elhurcolt magyarok sorsára. Az aláírást követően a szlovák hivatalok a cseh partnereiknek azt válaszolták a Csehországból elszökött magyarok visszatoloncolására és az újabb magyar munkaerő kiszállítására irányuló kéréseikre, hogy ez a lakosságcsere-egyezmény megkötése után nem aktuális.

Az alább közölt dokumentumok időrendben követik egymást, arab sorszámmal megjelölve. A sorszámot az általam készített rövid regesztum követi, amely megjelöli a közölt dokumentum keletkezésének helyét és idejét. A regesztum további részében néhány sor erejéig értékelés és minősítés nélkül tájékoztatást nyújt a közölt dokumentum tartalmáról. Az egyes dokumentumok után a levéltári jelzeteket követően magyarázatok következnek, amelyek tartalmazznak minden kiegészítő információt az egyes szövegekről. A források teljes szövegének közlésére törekedtem. Ahol erre terjedelmi vagy tartalmi okokból nem kerülhetett sor, részleges közlést alkalmaztam, a kihagyásokat szögletes zárójellel [...] jelöltem. Az általam közbeszúrt megjegyzéseket vagy tartalmilag összefoglalt részeket dőlt betűvel írtam.

15 A magyar–csehszlovák lakosságcsere kérdésében az első prágai tárgyalások december 3. és 6. között eredménytelenek voltak. Az újabb prágai tárgyalásokra február 6–10. között került sor, amelyen a magyar küldöttség fenntartásai ellenére elfogadta a csehszlovák fél által javasolt lakosságcsere-egyezményt.

Dokumentumok

1.

1945. október ? Részletek a Szlovák Telepítési Hivatal által készített előterjesztésből, amely a hivatal feladatival, hatásköreivel foglalkozik, és konkrét tervek mutat be a magyarkérdés rendezésére, a magyar nemzetiségűek kitelepítésére, az általuk lakott területek szlovákokkal történő betelepítésére.

[...]

A magyarok politikai jellemzői és felosztásuk

A dekrétum és az alapszabály¹⁶ értelmében, az áttelepítéssel és a betelepítéssel kapcsolatos tervezett munkák irányelveit a Megbízottak Testülete és a Központi Telepítési Hivatal hagyja jóvá. A kidolgozandó terveknek tudatosítani kell minden politikai, gazdasági és biztonsági mozzanatot, főleg a belpolitikai és államközi szempontból való elfogadottsága ezeknek az intézkedéseknek igényli, hogy az elveket a magyarok és a németek kitelepítéséről, annak folyamatáról és a tervek kidolgozásáról rövidebb-hosszabb időszakonként a Megbízottak Testülete hagyja jóvá.

I. Törvényhozásunk, mindenekelőtt az alaptörvény, a köztársasági elnök dekrétuma az állampolgárságról, és a többi rendelkezés, a magyarok és a németek három kategóriáját különbözteti meg.

Mindenekelőtt ezek a magyar fasiszta pártok és szervezetek tagjai, akik vagy vezetői voltak ezeknek a szervezeteknek, vagy konkrétan a Csehszlovák Köztársaság és annak demokratikus rendje ellenes tevékenységet folytattak.

II. A második kategóriát azok a magyarok alkotják, akik vezetőiket követve helyezkedtek ellenséges álláspontra a CSSZK-val és annak demokratikus rendjével, valamint a szlovák és cseh nemzettel.

III. A harmadik csoportot alkotják a magyarok és németek, akik a nemzeti öntudat kristályosodásának folyamatában vannak, vegyes házasságban élnek, vagy gyerekeik szlovákosodnak, rokoni kapcsolatban állnak a szlovák vagy a cseh nemzet tagjaival. Ebbe a harmadik kategóriába tartoznak azok a magyarok és németek, akik a politikai meggyőződésükben mindig antifasiszták maradtak, és így részt vettek CSSZK megújításában, vagy meggyőződésük miatt szenvedtek. Erre a csoportra az áttelepítési intézkedések nem vonatkoznak.

Ezek az intézkedések az állampolgárságról szóló dekrétumból következnek, és tudatosítani kell, hogy meg kell őrizni a kitelepítés és betelepítés helyes folyamatát, hogy megfelelő tervek dolgozzunk ki a magyarok kitelepítésére, eltávolítására azokról a területekről, amelyek feltétel nélkül szükségesek a betelepítésre.

Tekintettel arra, hogy a nemzetközi helyzet a németek kitelepítésének kérdésében más, mint a magyarok esetében, a folyamat és a terv a németek eltávolítására a magyarokhoz viszonyítva különböző lesz.

A németek eltávolítása Szlovákiából a németek állami eltávolítási akciója keretén belül fog megtörténi a Zsukov marsall által kidolgozott terv szerint, amelyet a

16 A Szlovák Telepítési Hivatal akkor még csak tervezetben létező alapszabályáról van szó.

Szovjetunió kivül a többi nagyhatalom is jóváhagyott. E terv szerint a Központi Telepítési Bizottság és a minisztérium¹⁷ részletes végrehajtási tervet készít.

A Telepítési Hivatal és Belügyi Megbízott a németek eltávolításáról tárgyalt a minisztériummal és a prágai Telepítési Hivatallal, hogy amint lehetséges, a németek Szlovákiából történő eltávolítása megkezdődjön.

Magyarok I. kategória

Az I. kategóriába tartozó magyarok tevékenységét, jellegét a népbíróságokról és az internálótáborokról szóló SZNT-rendeletek határozzák meg. Ennek következtében az ebbe a kategóriába tartozók részére javasolom és kérem, hogy a Megbízottak Testülete hagyja jóvá az eltávolításukat

a) internálótáborokba (a családjukkal együtt)

b) mezőgazdasági munkára és ipari üzemekbe, közmunkákra Csehországba

Az internálótáborokba szállítandó családokat, ha nem lehetséges a férfiakkal közösen elhelyezni, lakhelyükön kell hagyni. A családok esetében, amelyeket a b) pont szerint Csehországba visznek munkára, amennyiben lehetséges és a család munkaképes, a férfiakkal együtt kell elszállítani és velük együtt beosztani munkára. Egyébként a családot a férfi után kell szállítani Csehországba, amint az beosztásra és elhelyezésre került.

A betelepítés céljából kívánatos, hogy a Csehországba elszállított személyek ne térhessek haza Szlovákiába. Ha a munkából elengedik őket, akkor Csehországban vagy Szlovákiában kell összegyűjteni őket.

A személyek, akiket elszállítanak, vagy Szlovákiában internálnak, vagy Csehországban munkára beosztanak, részletes jegyzékekben lesznek feltüntetve, amelyeket a NB¹⁸ a Telepítési Hivatal munkatársaival közösen dolgoz ki. A részletes adatok mellett a telepítés szempontjából szükséges, hogy a jegyzékekben az elszállítottak politikai jellemzését is feltüntessék.

[...]

Magyarok II. kategória

A magyarok második kategóriájába tartozók politikai gondolkodásuk miatt tartós veszélyt jelentenek államunk konszolidálására és építésére, a szlovák és a cseh nemzetre. Ebből az elvi okból is szükséges arról a területről, amelyen összefüggően laknak, kitelepíteni kijelölt körzetekbe, vagy munkára szállítani.

[...]

Az elszállítás terve

Az elszállításnál és a terület betelepítésénél is tervszerűen kell haladni, hogy figyelembe vegyük a telepesek biztonságát, mezőgazdasági és vagyoni érdekeit.

Az eredményes betelepítés érdekében tekintetbe kell venni a Telepítési Hivatal létrehozásáról szóló elnöki dekrétumban kitűzött célokat, miszerint állampolitikai szempontból kívánatos, hogy a szlovák etnikum határa egybefolyjon az államhatárral, hogy ezt elérjük.

¹⁷ A prágai belügyminisztériumról van szó.

¹⁸ Národná bezpečnosť, magyarul Nemzetbiztonság, vagyis a rendőrség.

[...]

Távlatok

[...]

Férfiak elszállítása már ebben a hónapban esedékes. Az időpont családjaik elszállítására még hozzávetőlegesen sincs meghatározva.

A jelenlegi állapot szerint 16 ezertől 20 ezer főig esedékes a németek elszállítása.

A belső telepítés keretén belül, ahogyan már említésre került, lehetséges Csehszágba és Morvaországba mezőgazdasági munkára kitelepíteni a jelenlegi állapot szerint 27 ezer magyar férfit (családfőt), közülük november 4-ig 12 ezret kivisznek.

[...]

Az irat szlovák nyelvű, gépelt keltezetlen, aláíratlan tisztázat. Slovenský národný archív (SNA), fond Ústredný výbor KSS Generálny tajomník (ÚV KSS GT). 2194. doboz, GT-515/10.

Az irat nem tartalmaz keltezést és a szerzője sincs föltüntetve, a tartalma alapján azonban elég pontosan meg lehet határozni, hogy az akkor alakuló és a kommunista Ján Čech elnöksége alatt formálódó Szlovák Telepítési Hivatal informálta a feladatairól, terveiről a párt felső vezetését, megemlítve, hogy az első 12 ezer magyar férfi csehszágai kiszállítására megszületett a részletes terv.

2.

Pozsony, 1945. október 15. A Nemzetbiztonság keretein belül működő Politikai Hírszerző Központ¹⁹ szigorúan bizalmas utasítása tíz nyugat-szlovákiai, magyarok lakta NB járási parancsnokságának és a Szlovákia területén található csehszlovák katonaság parancsnoksága (VO 4) részére a magyar nemzetiségű férfiak tervezett csehszágai munkára szállításáról.

Politikai Hírszerző Központ

Szám: 239/biz./1945

Tárgy: Magyar nemzetiségű férfi személyek – elszállítás munkára

Pozsony, 1945. október 15.

Szigorúan bizalmas

NB járási parancsnokság
(alatta kézzel írva)

Somorja, Dunaszerdahely, Galánta,
Vágsellye, Nyitra, Verebély, Léva,
Zselíz, Érsekújvár, Ógyalla és Komárom

19 A Politikai Hírszerző Központ (PHK) a Nemzetbiztonság Főparancsnoksága keretén belül 1945 októberében alakult szervezeti egység volt, amely államvédelmi feladatokat látott el. 1945. november elsejétől a Belügyi Megbízott 6. osztályává alakult. Sivoš, Jerguš: Zmeny v bezpečnostnom aparáte na Slovensku v roku 1945. In Kalous, Jan–Zeman, Pavel (szerk.): 1945 Konec války a obnova Československa. Praha, 2018, 259–269. p.

A Belügyi Megbízott III. osztálya parancsára, 1945. 10. 15-től 1945. 10. 20-ig el kell szállítani mezőgazdasági munkára Csehszországba 10.000 18 és 50 év közötti magyar nemzetiségű mezőgazdasági munkást, akik a magyarkérdés csehszlovákiai megoldásáig Csehszországban maradnak.

Számba jönnek a következő személyek:

- 1./ a nyilas párt tagjai
- 2./ exponált személyek
- 3./ akik rosszindulatból nem művelik megfelelően a földjeiket.

Alapvetően csak férfiakat kell vinni, nem kivételek azok a személyek, akik akármelyik járásban a munkaalkulatoknál található, amennyiben nem állítják őket a Járási Népbíróság elé.

Nem jönnek számba azok a személyek, akiknél feltételezhető, hogy a köztársasági elnök úr dekrétuma értelmében megkapják a csehszlovák állampolgárságot (vegyes házasságok, antifasiszta gondolkodású személyek stb.).

A személyeknek, akik át lesznek adva mezőgazdasági munkára Csehszországba, vinniük kell magukkal ruhát, alsóneműt, cipőt, borotválkozó eszközöket, evőeszközt és poharat, valamint szükséges takarót. Ugyancsak vigyenek magukkal 8 napi élelmet.

A magyar nemzetiségű mezőgazdasági munkások előállítására és elszállítására Csehszországba ezekben a járásokban történik, megadva az adott járásból a személyek számát:

Somorjai járás előállít 1.000 személyt, Dunaszerdahely 2.000 személyt, Galánta 800 személyt, Vágsellye 600 személyt, Nyitra 300 személyt, Verebély 500 személyt, Léva 600 személyt, Zselíz 2.000 személyt, Érsekújvár 500 személyt, Ógyalla 800 személyt és Komárom 2.000 személyt.²⁰

Minden járás az előállított személyeket a járási székhely vasútállomásán összpontosítja az előkészített vasúti kocsikba, kivéve a Lévai és a Zselízi járást, amelyek az előállított személyeket a Lévai járásban található Kálna vasútállomásán összpontosítják, természetesen minden a hadsereg közreműködésével.

A NB járási parancsnokai haladéktalanul gondoskodnak a járásukban az előkészítő munkálatokról ehhez az akcióhoz, oly módon, hogy legkésőbb 1945. 10. 18-ig elkészítik a személyek teljes jegyzékét, akik elszállításra kerülnek mezőgazdasági munkára, amelyhez felhasználhatnak minden eddigi jegyzéket ezekről a személyekről, együttműködve a helyi hivatalos személyekkel. Legkésőbb 1945. 10. 18-ig telefonon vagy telegramban tegyenek jelentést, amely tartalmazza az előkészítő munkák állását és a szükséges katonaság létszámát, amely biztosítja ennek az akciónak a sikeres végrehajtását. Ha van helyben katonai helyőrség, ezt vegyék figyelembe, amit szintén jelentsenek telefonon.

A napot, amelyen elkezdődik a személyek előállítása és elszállítása az előkészített jegyzékek alapján, később határozom meg Önöknek. A jegyzékek tartalmazzák a következő rovatokat: 1. sorszám, 2. név és vezetéknév, 3. lakhely, település, járás,

²⁰ A számok alapján 11 100 magyar férfit kértek a járásoktól összesen, tehát többet, mint az első bekezdésben említett 10 000 főt és kevesebbet, mint az 1. sz. dokumentumban és a korabeli sajtóban említett 12 ezer fő.

házzám, 4. életkor, 5. családi állapot, 6. megjegyzés, amelyeket 5 példányban kell elkészíteni, ezekből egy marad Önöknek, egy példány mint kísérőlevél az elszállítottakkal megy, három a Politikai Hírszerző Központ részére (NBFP – 2. részleg),²¹ amelyeket az akció végrehajtásáig tartsanak készenlétben a járásokon.

A mezőgazdasági munkára előállított személyek családtagjai nincsenek érintve az akcióval és a helyükön maradnak.

Őregységek a transzportok számára később lesznek meghatározva.

A határidőket feltétlen tartsák be, mivel országos ügyről van szó, amelyben érdekelt maga a belügyminisztérium is. Ezért minden fizikai és műszaki erejüket vessék be, mivel ettől a teljesítménytől függ, milyen akciókra vagyunk képesek a németek és a magyarok deportálásánál a jövőben.

Megjegyzem, hogy ez az akció szigorúan bizalmas, elárulása esetén nem hozna semmilyen eredményt.

a PHK előljárója
(olvashatatlan aláírás)

(Iktatópecsét)

Titkos

4. terület parancsnokság

Érkezett 1945. 10. 19.

Sz.: 81 077-oper

Az irat szlovák nyelvű, gépelt aláírt tisztázat. VHA Ba, fond VO 4, 1. doboz.

Az irat mellett található, az utasítás szerint készült két parancs a 2. gyalogos hadosztály beszercebányai parancsnokságának és 9. hadosztály nyitrai parancsnokságának, hogy a működési területükhöz tartozó járásokban biztosítsák a tervezett akcióhoz a katonai segítséget.

3.

1945. október 29. A PHK munkatársának, Sekera főtörzsőrmesternek a jelentése a magyar férfiak elhurcolására szervezett akció első napjaiban a helyszínen szerzett tapasztalatairól.

Másolat

Politikai Hírszerző Központ

J e l e n t é s

a magyar nemzetiségű munkások elszállítására vonatkozóan

Jelentem, hogy a magyar nemzetiségű munkások elszállítási akciójának végrehajtása a gyakorlatban több nehézségbe ütközött. A Galántai, Vágsellyei, Érsekújvári, Ógyallai és a Zselízi járásban szerzett tapasztalatok alapján, ahonnan ezeket a munkásokat teljesen vagy részben elszállították, a következő állapítható meg:

21 Az eredeti szlovák szövegben HVNB-2. odd. szerepel, vagyis Hlavné veliteľstvo Národnej bezpečnosti, magyarul Nemzetbiztonság Főparancsnoksága.

1./ A polgárok – magyar nemzetiségű férfiak nem vetik alá magukat önként ennek az intézkedésnek, hanem elszöknek házaikból, vagy rejtőzködnek addig, amíg a transzport elmegy, ezzel azonban lehetetlenné teszik az akció szervezett végrehajtását, vagy nagyban komplikálják azt. Nem volt meghatározva, hogyan kell ezekkel a személyekkel példás megbüntetésük során eljárni, vagy miként bánni a családjukkal. Ezen nehézségek következtében szükséges azonnal pótolni a munkaerőt, egyénekké, akiknek politikai jellemzését nélkülözzük; mivel nincs idő, előfordul, hogy a transzportba tévedésből kevésbé káros személyek és gyakran olyanok is kerülnek, akik rendelkeznek az elnöki dekrétumban említett kivételek jegyeivel. Sok ilyen személyt már a rakodás során elengednek, ezzel csökkentve az egyes járásokra meghatározott kvótát.

2./ Politikai probléma. Ez a tény a legnagyobb mértékben akadályozza az akció végrehajtását, a magyar nemzetiségű férfiak elszállítását. Itt egyrészt a politikai pártok lépnek közbe egyenesen meghökkentő mértékben, nem számít egyedi esetnek a fenyegetőzés és hasonlók, másrészt az állami és közhivatalok különböző vezetői. Bár a biztonsági szervek parancsot kaptak, hogy a férfiak toborzását a politikai pártok vezetőivel és a hivatalos személyekkel közösen végezzék, ez csupán kivételes esetben történt meg, vagy az időhiány, vagy a bizalmatlanság miatt; ahol közösen döntött minden említett, az akció végrehajtása során mégis zavarólag avatkoztak közbe azzal, hogy ez vagy az a munkás mindig jó kommunista vagy demokrata volt, természetesen javasolták a személy kicserélését a transzportban. Minden esetet megoldani, ill. kivizsgálni a nagy számuk miatt nem lehetett. A helyi érdekeltek információi alapján csupán néhány indokolt esetet állapítottunk meg, ilyen személyek azonnal el lettek engedve. Megállapítható, az ilyen közbeavatkozásoknak a 80%-a nem volt helytálló; ha ez az elnök vagy az a titkár vagy párttag beavatkozott valamelyik személy érdekében, csak a saját személyes hasznukat vették figyelembe, vagy a magyar nemzetiséghez való viszonyt, vagy gazdasági érdekeiket követték.

[...]

Történtek esetek, hogy a transzportba voltak sorolva magyar nemzetiségű férfiak, akiknek szlovák nemzetiségű feleségük van, tehát keresztezett házasság (*sic!*), amely családok az elnök úr dekrétuma értelmében kivételt képeznek és folyamodhatnak csehszlovák állampolgárságért. A politikai pártok vezetőinek beavatkozása sok esetben a korteskedés benyomását keltette és indokoltságukra nem lehetett támaszkodni. Különösen kirívó példák: Galántán a SZLKP beavatkozott egy személy érdekében, mint fasiszta üldözés áldozatáért, mely személyről megállapítottuk, hogy 12-szer volt büntetve különböző bűncselekmények miatt, a magyarok érkezését 1938-ban üdvözölte mint irredenta, katonaszökevény, vadorzó és hasonlók. Az igazság kiderítése után maga a SZLKP titkára javasolta, hogy ezt a személyt vigyék el a járásból. Szintén megállapításra került, hogy a nemeskosúti NB állomás szervei nem jártak el a munkások toborzása során körültekintően, bár a toborzást a SZLKP tagja segítségével végezték, helytelenül jártak el és a SZLKP-t kár érte. Röviden szólva, itt az akció a személyes számlák kiegyenlítésének eszközévé vált. A vágssellyei JNB és a SZLKP elnöke, Psota, amennyiben a magyar nemzetiségű személyek elleni beavatkozásról van szó, mindig ellenzi és az NB információi szerint kiáll a magyarok mellett, bármilyen magyarelles akcióról legyen szó, a kommunizmus leple alatt, egyenesen a megbízotti hivatalokban történt beavatkozással, megakadályozza azt.

[...]

A Galántai járásban Vága községben a komiszár valószínűleg elárulta az akciót, mivel minden férfi elmenekült. Maga kijelentette, ha viszik a magyarokat, akkor őt is vihetik.

3./ Gazdasági problémák. Az akció mindenütt gazdasági nehézségekbe ütközik, mivel a magyar nemzetiségű férfiak többnyire dolgoznak, és az állami vagy egyéb közüzemnek érdekében áll, hogy munkásai az üzemben maradjanak, mivel a mi embereink általában nem akarnak dolgozni. Szükséges ebben határozott álláspontot elfoglalni.

4./ Egészségügyi problémák. Minden járásban, ahol az akció zajlott, nemi betegségeket állapítottak meg a férfiaknál, akiket a transzportba soroltak. Ezt oly jelentős mértékben, hogy szükséges lenne állami-egészségügyi okokból általános orvosi vizsgálatot végezni és ezeket a személyeket hivatalosan gyógyítani. Vágsellyén a kb. 550 férfiből vérbajjal és kankóval fertőzött volt 13, Galántán 730 férfiből kb. 18 eset. Ez minden járásban ismétlődik a magyar nemzetiségűeknél, elsősorban a cigányoknál.

[...]

Szete községben az akció során fegyverhasználat történt, a zselízi NBJP jelentést tett a körülményekről. Az eset kivizsgálás céljából jelentve volt a lévai területi NB-nak. A vizsgálat eredménye még nem ismert.

Az Ógyallai járásban is a szlovák katonák fegyvert használtak, az egyik menekülő magyar polgár után lőttek, akit megsebesítettek a lábán, majd a komáromi kórházba szállították.

1945. 10. 29.

Sekera főtörzsőrmester s. k.

A másolat hitelül

Pozsony, 1945. 11. 22.

(olvashatatlan aláírás)

(körpecsét, felirata)

Belügyi Megbízott VI. osztály

Az irat szlovák nyelvű hitelesített, gépelt másolat. SNA, fond ÚV KSS GT, 2195. doboz, GT-518/11.

Az irat mellett fekvő, 1945. november 23-án kelt levél tanúsága szerint a Belügyi Megbízott 6. osztálya, tehát az 1945. november elsejétől átalakult Politikai Hírszerző Központ küldte át a jelentés másolatát az SZLKP főtítkárának. Az irat mellett további, az akcióval kapcsolatos jelentések, feljegyzések találhatók, így a következő, 4. sz. dokumentum is.

A részletes jelentéseket bizonyára azért is kérték be a pártközpontba, mivel számos panasz érkezett a helyi és a járási kommunista pártvezetőktől a Csehországba munkára szállított magyar férfiak kiválasztásáról, ilyen több is található a megjelölt dobozban.

4.

1945. november 5. A PHK munkatársának, Sekera hadnagynak a jelentése a magyar férfiak elhurcolására szervezett akció befejezéséről és a helyszínen szerzett tapasztalatairól.

M á s o l a t

Politikai Hírszerző Központ

H i v a t a l o s f e l j e g y z é s

Jelentem, 1945. 11. 4-én elmentek az utolsó transzportok a magyar nemzeti-ségű férfiakkal Csehszországba. Személyesen jelen voltam Komáromban, ahol 600 férfit kellett volna berakni. Végül csupán 271 lett berakva, tehát 329 férfival kevesebb. Ezt a hiányt egyrészt mindkét politikai párt, másrészt különböző állami szempontból fontos üzemek és Komárom orosz parancsnokának beavatkozása okozta, ez utóbbi a saját szükségletére 30 férfit visszatartott a transzportból.

Érdekes volt ennél az akciónál, hogy hallani lehetett, egyenesen kihívó módon, az elszállított férfiaktól, hogy miért ők mennek, mikor a nyilasok és más politikai stréberek a helyükön maradnak. A komáromi NB járási parancsnoka, Hajtmanek főhadnagy ezeket a megnyilvánulásokat észrevette és közbelépett mindkét politikai párt titkáránál, mondván, miért avatkoznak be olyan személyekért, akik közismerten nyilasok. Toma, az SZLKP titkára kijelentette, neki mindegy, hogy egyik vagy másik személynek milyen a múltja, de a legfontosabb, hogy jelenleg az SZLKP tagja. A járási NB parancsnokának elrendeltem az ügy kivizsgálását, aki személyesen jelentette, hogy a személyek, akik a fasiszta rezsim alatt a nyilas vagy más fasiszta szervezetben voltak beszervezve, és akiket az SZLKP- vagy DP-titkár csupán a jelenlegi párttagságuk miatt kizárt a transzportból, a köztársasági elnök dekrétumának szellemében lettek kizárva: folytathatnak a csehszlovák állampolgárságért.

Ebben az összefüggésben javasolom, hogy a kormány elvi döntést hozzon, vajon a magyar és német nemzetiségű személyek, akik nem esnek az elnöki dekrétumban említett kivétel alá – lehetnek, vagy sem valamelyik politikai párt tagjai. A politikai pártok vezetőinek különféle nézetei lehetetlenné tesznek minden hasonló nemzeti megtisztítási akciót.

[...]

Helyes lenne minden politikai és gazdasági vezető revízióját végrehajtani a magyaroktól visszaszerzett területeken.

További javaslat: a gyakorlat azt mutatja, a személyek kijelöléséről a transzportokba a munkára vagy más esetben maga az NB döntsön – vagy kizárólag a politikai pártok és a helyi, járási nemzeti bizottságok. Az objektív együttműködés közöttük a tapasztalatok alapján nem lehetséges, mivel különböző nézetek vannak, és fölöslegesen elkedvetlenítenek a munkától.

[...]

1945. november 5.

Sekera hadnagy s.k.

A másolat hitelül

Pozsony, 1945. 11. 23.

(olvashatatlan aláírás)

(körpecsét, felirata)

Belügyi Megbízott VI. osztály

Az irat szlovák nyelvű hitelesített, gépelt másolat. SNA, fond ÚV KSS GT, 2195. doboz, GT-518/11.

A jelentésből kitűnik, hogy elsősorban a politikai pártok beavatkozása miatt nem sikerült az eltervezett számú magyar munkás elszállítása. Ezért is a jelentés elvi döntést sürget a magyarok politikai pártokban történő belépésének engedélyezéséről, és az alsóbb szinteken sürgeti a közigazgatási szervek megtisztítását a magyaroktól.

5.

Pozsony, 1945. november 10. A szlovákiai 4. katonai terület parancsnokságának összegző jelentése a Nemzetvédelmi Minisztériumnak (NVM) a magyar nemzetiségű földműves férfiak elszállításáról.

A 4. terület parancsnoksága

Szám: 50.441/Biz. 1. részleg 1945

Pozsony. 1945. november 10.

Tárgy: Magyar nemzetiségű földműves cselédek – elszállítás Csehországba

Melléklet: 1

Bizalmas

Nemzetvédelmi Minisztérium

Vezérkar, 1. részleg

P r á g a

A NVM 1687/Biz. vezérkar, 1. részleg 1945 telegramra:

1945. november 4-én befejeződött a magyar nemzetiségű mezőgazdasági cselédek Szlovákiából Cseh- és Morvaországba való elszállítása. Az elszállítottak számát, a szállítás végállomását és a kíséretet adó alakulatokat lásd a mellékletben.

Az elszállított munkások összeírását az NB végezte a Telepítési Hivatal és a Megbízottak Testületének irányelvei alapján.

A munkásokat a falvakban írással hívták be, amelyeket az NB adott ki, az NB és a katonaság segítségével terelték őket össze. A falvakból aztán a munkásokat a járási városokba vitték, ahol az orvos megvizsgálta őket és csoportokban az előkészített vasúti vagonokba rakták.

A katonai személyek, akik ebben a tevékenységben segédkeztek, az NB utasításait követték. A transzportok kísérete a fent idézett rendelet alapján volt meghatározva. Az összpontosítás viszonylag könnyen ment. Zselízen történt egy baleset, ahol egy magyar munkás ki akarta tépni a puskát az NB-t segítő személy kezéből, közben lövés történt és az érintett munkás meghalt.

Általában megfigyelhető volt a politikai pártok titkárainak beavatkozása, ennek következtében némely munkást elengedtek és másokkal pótoltak, úgyhogy gyakran nem lehetett a transzportban lévő személyek pontos számát megállapítani.

Az egész elszállítás alatt a mellékletben felsorolt területeken a VO-4 egy tisztje volt jelen, aki kijelölte a szükséges katonai kíséretet a helyőrségekben.

(pecséttel ráütve)

Parancs:

a 4. terület vezérkari főnöke

Elemír Polk alezredes

(olvashatatlan aláírás)

[...]

Melléklet az 50.441/Biz. 1. részleg 1945 számhoz

Sor-sz.	Munkások összpontosítása a járásban	Nap	A munkások hozzávetőleges száma ²²	A kíséretet adta	Transzp. indulása, nap	A munkások szállítása történt, terület
1.	Vágsellye Galánta	22. X. 22. X.	530 <u>740</u> 1270	I/23 zászlóalj – Galánta - II -	23. X. 45. 24. X. 45.	Benešov
2.	Ógyalla Érsekújvár	24. X. 24. X.	690 <u>420</u> 1110	utász brig. Komárom II/9 tűz. részleg Érsekújvár	25. X. 45. 25. X. 45.	Tábor–České Budějovice
3.	Zselíz	25. X.	1300	12. gy. ezr. – Léva	26. X. 45.	Brno–Olomouc–Zlín
4.	Dunaszerdahely	26. X.	1350	I/23 – zász. Dunaszerdahely	27. X. 45.	Tábor
5.	Dunaszerdahely Somorja	29. X. 29. X.	400 <u>960</u> 1360	I/23 – zász. Dunaszerdahely II/17 – zász. Somorja	30. X. 45. 30. X. 45.	Strakonice
6.	Komárom	30. X.	1300	utász brig. Komárom	31. X. 45.	Pardubice–Kolín–Mladá Boleslav
7.	Zselíz Léva	31. X. 31. X.	350 <u>500</u> 850	12. gy. ezr. – Léva - II -	1. XI. 45. 1. XI. 45.	Kladno–Plzeň
8.	Komárom Nyitra Verebély	3. XI. 3. XI. 3. XI.	271 250 <u>400</u> 921	utász brig. Komárom 7. gy. ezr. – Nyitra - II -	4. XI. 45. 4. XI. 45. 4. XI. 45.	Hradec Králové–Jičín

Az irat szlovák nyelvű, gépelt aláírt tisztázat. Vojenský historický archiv Praha, fond Ministerstvo národní obrany 1945, hlavní štáb, 1. oddělení, 25. doboz.

A katonai jelentés ugyancsak a politikai pártok beavatkozását emeli ki az akció során, ezért sem a járásokra szétírt 11 100, sem a kerekítve meghatározott 10 ezer főt nem tudták elszállítani. A szállítmányok a magyar munkaerővel a belső, csehek által lakott területekre érkeztek, nem a határvidékre.

6.

Dvůr Králové na Labem, 1945. november 9. Jegyzőkönyv öt, magukat szlováknak valló, Nyitra környéki férfi panaszának felvételéről. A kihallgatottak tiltakoznak az ellen, hogy őket mint szlovák nemzetiségűeket munkára vitték a magyarokat szállító transzportban Csehországba, kérik felmentésüket és hazaengedésüket.

J e g y z ő k ö n y v

felvétel 1945. november 9-én a Dvůr Králové n/Lab. Járási Nemzeti Bizottságon az alábbi szlovák nemzetiségű személyekkel:
Ján Škreko, szül. 1911. 11. 8. Mocsonokon,
Ján Karvay, szül. 1918. 3. 1. Egerszegen,
Štefan Karvay, szül. 1908. 6. 7. Egerszegen

²² Az itt fölüntetett számok alapján az elszállított összes magyar munkás száma 9461 fő.

Pavol Karvay, szül. 1911. 2. 3. Darázsiban

Arnošt Patkolo, szül. 1926. 6. 24. Egerszegen, valamennyien Egerszegen laknak, Nyitrai járás.

Tárgy

jogosulatlan transzportálás Csehszországba munkavégzésre, kihallgatás a panaszuk ügyében.

A nevezettek figyelmeztetve lettek, hogy igazat mondjanak, előadják:

1945. 11. 2-án 23 órakor felszólított bennünket az Egerszegi Községi Hivatal, Nyitrai járás, hogy kora reggel legyünk készen az útra, Csehszországba visznek munkavégzés céljából. Magunkkal kellett vinni 8 napi élelmet.

Egerszeg községből a transzportba 20 személyt jelöltek ki, akiknek csak magyaroknak kellett volna lenniük. Hogy milyen okból soroltak bennünket, szlovákokat a transzportba, nem tudjuk. Arra gyanakszunk, hogy ez a községi komiszár, Michal Černák bosszúja, akit ugyan komiszárnak választottunk, de a magyarokhoz húz, tagja volt a Hlinka Gárdának, és a felesége magyar.

Az egész transzport kb. 2000 személyt számlált, 1945. 11. 7-én érkezett Hradec Královéba. Ott szétosztottak bennünket, és 25 fő, beleértve bennünket is, 1945. 11. 7-én este érkezett Dvůr Králové n/Lab.-ba, Formánek úr minket, 5 szlovákot kivett a transzportból, mivel ez bennünket nem érintett. Dvůr Králové n/Lab.-ban először a Neuman cég üzemi tanácsának elnöke, Pátek úr karolt fel bennünket és 1945. 11. 9-én elvitt a Járási Nemzeti Bizottságra.

Mint szlovák nemzetiségű személyek kérjük, hogy küldjenek bennünket haza. Az utat magunk, saját pénzükből fizetjük.

Az adatok valóságát saját kezű aláírásunkkal megerősítjük.

Befejezve és aláírva

Lejegyezte

(olvashatatlan aláírás)

(az öt kihallgatott személy aláírása)

Az irat cseh nyelvű, gépelt aláírt tisztázat. Národní archiv Praha (NA Pa), fond Ministerstvo práce a sociální péče (MPSP), 382. doboz.

A magyar nyelvszigetet alkotó, szlovák környezetben fekvő községekből elhurcolt munkások egy része szlováknak vallva magát igyekezett kibújni a munkakötelezettség alól. A jegyzőkönyv mellett több, az ügyvel kapcsolatos irat található, a cseh hivatalok leveleztek a szlovákiai partnereikkel. A szlovák hivatalok az 1930-as és 1940-es népszámlálások összeírói alapján próbálták megállapítani az öt személy nemzetiségét, illetve ellenőrizni, milyen nemzetiségűnek vallották akkor magukat. Az ügy hónapokig húzódott, kimenetele nem ismert, az jelentések a vizsgálatról ellentmondóak. Időrendben az utolsó levélben 1946 áprilisában a Szlovák Telepítési Hivatal még adatkiegészítést kért.

7.

Pardubice, 1945. november 19. A Pradubicei Járási Munkavédelmi Hivatal vezetőjének feljegyzése a Munkavédelmi és Szociális Minisztérium magas rangú hivatalnokával folytatott telefonbeszélgetéséről a járás területére érkezett magyar munkaerővel kapcsolatban.

Járási Munkavédelmi Hivatal Pardubice

F e l j e g y z é s

a Munkavédelmi és Szociális Minisztériummal 1945. november 19-én lefolytatott telefonbeszélgetésről.

1945. XI. 19-én Jakouš igazgató úr a Munkavédelmi és Szociális Minisztériumból telefonon közölte Ing. J. Hassmannal, a járási munkavédelmi hivatal ideiglenesen megbízott vezetőjével, hogy a szlovákiai munkaerővel, akiket a pardubicei munkavédelmi hivatal által felügyelt járásokba szállítottak a magyarok jelzésű transzporttal, hasonlóan kell bánni, mint a németekkel, akiket a határvidékről szállítottak hozzánk. Abban az esetben, amennyiben tévedésből előfordulnak közöttük szlovák nemzetiségűek, az esetek a minisztérium által kivizsgáltnak és az esetlegesen itt talált szlovákok visszaküldetnek.

A munkáltatókkal, akik a magyarok szökését jelentik az említett transzportból, tudatni kell, hogy ezt jelenteniük kell az illetékes NB-állomásnak is. Ezeknek a szökevényeknek az összesített jegyzéke (a munkáltató nevével, akinél foglalkoztatva kellene lenniük, dátummal, mikor szöktek meg és az érintett szökevények pontos adataival) Levinský úrnak lesz előterjesztve a Munkavédelmi és Szociális Minisztériumban és másolatban az NB-parancsnokságnak.

Pardubice, 1945. XI. 19.

Minden részlegnek tudomásulvételre.

A járási munkavédelmi hivatal vezetője:

(olvashatatlan aláírás)

(körpecsét felirata)

Munkahivatal Pardubice

Az irat cseh nyelvű, gépelt aláírt másolat. SOAZ, fond OÚOP Pardubice, 19. doboz.

A minisztérium utasítása alapján a munkára elszállított magyar férfiakkal is hasonlóan kellett bánni, mint a németekkel, akiket a határvidékről szállítottak munkára a cseh belső területekre. Ez nem sok jót jelentett az érintettek számára, figyelembe véve a németek számára kialakított munkatáborokban 1945-ben uralkodó állapotokat.

8.

Prága, 1945. november 19. A Munkavédelmi és Szociális Minisztérium utasítása a pardubicei munkavédelmi hivatalnak, hogy a magyar munkaerő felmentésével kapcsolatban ne vegyék figyelembe a Szlovákiából érkező különböző személyek beavatkozását, és a Szlovák Telepítési Hivatal írásos beleegyezése nélkül egyetlen magyar nemzetiségűt se mentsen föl a munkavégzés alól.

Másolat

Munkavédelmi és Szociális Minisztérium

jelzet. II-2129-12/11-45

Prága, 1945. november 19.

Tárgy: Magyar munkaerő cseh területeken – beavatkozás

Járási Munkavédelmi Hivatal

Pardubice

A Szlovák Telepítési Hivatal Pozsonyból értesített bennünket, hogy tudatva lett vele, miszerint különböző, magukat hivatalosnak föltüntető személyek érkeznek Szlovákiából Csehországba és Morvaországba, hogy jogosulatlanul az illetékes helyeken és a járási munkavédelmi hivataloknál beavatkozzanak a magyar nemzetiségűek érdekében, akiket a munkások mezőgazdasági munkára toborzása keretében a cseh területekre szállítottak. Ezek a beavatkozások sok esetben csupán személyes és egyéb érdekeket szolgálnak.

A Szlovák Telepítési Hivatal Pozsonyban kéri, hogy ezeket a beavatkozásokat ne vegyük figyelembe. Minden ilyen beavatkozást illetően a nevezett hivatal állást kíván foglalni.

Tekintettel erre, a Munkavédelmi és Szociális Minisztérium felszólítja az ottani hivatalt, hogy minden, a magyar munkaerő felmentésére vonatkozó kérelmet az itteni minisztériumnak terjesszen elő, és a Szlovák Telepítési Hivatal írásos beleegyezése nélkül egyetlen magyar nemzetiségűt se mentsen föl a munkavégzés alól.

A részlegeket is megfelelően informálják.

A miniszter helyett: Dr. Doubravsky s.k.

-

Járási Munkavédelmi Hivatal Pardubice

Minden részlegnek tudomásulvételre.

A járási munkavédelmi hivatal vezetője:

(olvashatatlan aláírás)

(körpecsét felirata)

Munkahivatal Pardubice

Az irat cseh nyelvű, gépelt aláírt másolat. SOAZ, fond OÚOP Pardubice, 19. doboz.

A szociális minisztérium a Szlovák Telepítési Hivatallal egyeztetve figyelmeztette a járási munkavédelmi hivatalokat, hogy a Csehországba szállított magyar munkaerő felmentése tárgyában a szlovákiai hivatal fenntartja magának a jogot a döntésre minden egyes esetben.

9.

Gúta, 1945. november 28. Jelentés Ján Macháč pardubicei járásbeli iskolaigazgató letartóztatásáról és vizsgálati fogságba helyezéséről a gútai rendőrállomáson, rémhírterjesztés miatt. A letartóztatott kétszer is járt Gútán, és azt terjesztette az itteni lakosság körében, hogy a munkára elszállított gútai magyarok egy része a pardubicei munkatáborban van a németekkel együtt, ahol rosszul bánnak velük. Azt is kijelentette, hogy a tervezett a magyar-csehszlovák lakosságcsereből nem lesz semmi.

NB állomás Gúta, Komáromi járás
Szám 11/45

Tárgy: Macháč Ján Rosice n/Lab.-ből, hamis és rémhírterjesztés

J e l e n t é s a l e t a r t ó z t a t á s r ó l
Személyes adatok
[...]

Macháč Ján Rosice n/Lab.-ből, Pardubicei járás, 1945. november 10-én a gútai NHB²³ hivatalába érkezett, ahol Křižko Andrej vezető jegyzővel, Máté Istvánnal, az SZLKP gútai elnökével, Németh Dániellel, Gúta község bírójával és Borka Ferencsel, a gútai HNB hivatalnokával beszélgetett, hogy csaknem minden elszállított magyar Csehszlovákiában – Pardubicén és környékén éheznek, a németekkel együtt táborokban dolgoznak és a karjukon szalagot viselnek „Nilaš” megjelöléssel, valamint, hogy verik is őket. Állítólag nem volt helyes, hogy innen, Szlovákiából a magyarok munkára mentek Csehszlovákiába, itthon is dolgozhattak volna. Az itteni lakosság körében elterjedt a hír, hogy a transzportált magyarok rokonai és a szülei adjanak be kérvényt elengedésük érdekében, mivel nem igaz, ahogyan azt hirdették, hogy Csehszlovákiába egy hónapra mennek munkára, de három hónapig maradnak, de akár három évig is; lehetséges, hogy onnan egyenesen Magyarországra kviszik őket. Ebből az okból a csehszlovák munkára szállítottak rokonai körében félelem keletkezett, hogy ott rosszul bántak velük, elkezdtek tömegesen kérvényeket beadni az elengedésük érdekében, és sűrűn érkeztek a HNB-re és az NB-állomásra Gútán, ahol kérték a kérvényekben szereplő adatok igazolását, amellyel nehezítették a hivatal rendes működését.

Macháč Ján 1945. november 27-én ismét a gútai HNB-ra érkezett, ahol már említett Hollý Ladislavnak, a gútai vasútállomás főnökének jelenlétében azt beszélte, hogy a magyarok és a szlovákok között valami nincs rendben, nem tudnak megegyezni a magyarok kitelepítéséről Magyarországra, és az egész kitelepítési akcióból nem lesz semmi, mivel a magyarországi szlovákok aránya csak 10% a Szlovákiában élő magyarokhoz viszonyítva, és ezek a szlovákok sem akarnak kitelepülni Szlovákiába. Ilyen és ehhez hasonló híreket terjesztett az itteni lakosság körében is.

Macháč Ján ezeknek a híreknek a terjesztésével nagymértékben nyugtalanította az itteni lakosságot és lebecsülte a csehszlovák kormány tevékenységét, mivel az itteni magyarok csehszlovák munkára transzportálása országos akció, ő mint cseh, nemhogy támogatja az akciót, de ellenkezőleg, aláássa a felsőbb hivatalok ez irányú parancsainak és rendelkezéseinek tekintélyét.

II.

23 A szlovák szövegben MNV – Miestny národný výbor, Helyi Nemzeti Bizottság szerepel. Gútán, mivel magyar többségű település volt, ekkor nem nemzeti bizottság, csupán Helyi Közigazgatási Bizottság működött.

Az esetről 1945. november 27-én Križko Andrej gútai komiszártól²⁴ tudomást szerzett az itteni NB-állomás járőre, Klčo Rudolf őrmester és Hollý Viliam, ezután vizsgálattal megállapított a tényállás, ahogyan az I. pontban foglaltatott.

A tanú Križko Andrej, a gútai HNB komiszárja 1945. november 28-án előadta, hogy 1945. november 10-én az irodájában megjelent Macháč Ján Rosice n/Lab.-ból és Máté István, Németh Dániel és Borka Ferenc a jelenletében azt mondta, hogy csaknem minden Csehországba elszállított magyar – Pardubicén és környékén éheznek a táborokban, hogy verik is őket. 1945. november 27-én ismét az irodájába érkezett, ahol ismét beszélt arról, hogy a magyarok és a szlovákok között valami nincs rendben, nem tudnak megegyezni a magyarok kitelepítéséről Magyarországra és az egész kitelepítési akcióból nem lesz semmi, mivel a magyarországi szlovákok aránya csak 10% a Szlovákiában élő magyarokhoz viszonyítva, és ezek a szlovákok sem akarnak kitelepülni Szlovákiába. Macháč még folytatta volna tovább az ilyen és ehhez hasonló beszédet, de senki nem fordított rá figyelmet, mire elment az irodából.

Hollý Ladislav tanú, a gútai vasútállomás főnöke 1945. XI. 28-án elmondta, hogy Macháč Ján beszédére a gútai HNB-n nem fordított figyelmet, ezért nem tud tanúskodni.

Máté István, az SZLKP gútai elnöke, Németh Dániel, Gúta község bírja és Borka Ferenc, a gútai HNB hivatalnoka a tanúvallomást megtagadták, mivel mindannyian magyar nemzetiségűek és vallomásukkal károsítanák a magyarok elszállítását. A nevezettek az egész beszélgetést jól értették, mivel mindannyian ismerik a szlovák nyelvet, az SZLKP elnöke, Máté István jól ismeri a cseh nyelvet is.

Az itteni lakosság körében nem sikerült egyetlen tanút sem találni, mivel Gúta lakossága szimpatizál Macháč Jánnal, mert olyan embert látnak benne, aki részben kiáll a magyarok kérdésében és elítéli a magyarok kitelepítését, elszállítását munkára Csehországba.

Macháč Ján nincs a tanúkkal semmilyen rokoni vagy más viszonyban.

Macháč Ján tettét beszámítható állapotban meggondolatlanságból követte el.

III.

Macháč Jánt 1945. november 28-án Križko Andrej vezető jegyző és Halama Ján őrmester jelenletében Klčo Rudolf és Hollý Viliam kihallgatta, aki beismerte, hogy a gútai HNB-n azt mondta, a Csehországba elszállított magyarok Pardubicén és környékén éheznek, hogy a magyarok és a szlovákok között valami nincs rendben, nem tudnak megegyezni a magyarok kitelepítéséről Szlovákiából Magyarországra. Macháč tagadta, hogy arról beszélt volna, hogy a magyarok, akik Csehországban vannak munkán, a karjukon szalagot viselnek „Nilaš” megjelöléssel, vagy arról, hogy ezek a magyarok Csehországból nem térnek vissza három hónapig, vagy tán három évig sem. Szintén tagadta, hogy azt a hírt terjesztette

24 Ez tévedés, Andrej Križko a gútai hivatal vezetője, jegyzője volt, mint az előbb is helyesen szerepel a szövegben.

volna, hogy az elszállított magyarok rokonai és a szülei adjanak be kérvényeket az elengedésükre.

Mentségére azt mondta, amit a gútai HNB-n beszélt, nem úgy gondolta, hogy ezekkel a hírekkel felháborítja és nyugtalanítja az itteni lakosságot, és ezzel elítéli a csehszlovák kormány tevékenységét.

[...]

Gúta, 1945. november 28.

NB állomásparancsnok
(olvashatatlan aláírás)

Az irat szlovák nyelvű, gépelt aláírt tisztázat. Štátny archív Nitra, fond Krajský súd v Komárne, 1012. doboz.

A terjedelmes irathalmazból kiderül, J. Macháč gútai megjelenésének az volt az oka, hogy Pardubice közelében lakó földműves sógorának gazdaságába beosztották a pardubicei munkatáborból Madari Miklós nevű Gútáról elszállított férfit. Madarit, Macháč beszámolója alapján egy szál ingben vitték el munkára Csehországba, nem rendelkezett semmilyen téli ruhával, ezért sógora kérésére kereste föl a gútai rokonait, hogy cipőt, ruhát vigyen neki. Macháčot második útja során a gútai községházán a lakosságcsere megvalósulását kétségbe vonó kijelentései miatt tartóztatták le rémhírterjesztésért. Több mint három hétig 1945. december 21-ig volt Komáromban vizsgálati fogságban. Ügyét 1946. április 9-én tárgyalta a komáromi bíróság, és felmentette a rémhírterjesztés vádjáról. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy a tanúként kihallgatott Križko Andrej gútai jegyző és a vádlott is megváltoztassa a vallomását. Mindketten azt vallották a per során, hogy Macháč kijelentése arra az időszakra vonatkozott, tehát 1945 novemberében nem látta megvalósíthatónak a lakosságcserét, annak jogosságát és indokoltságát nem vonta kétségbe.

Macháč megváltoztatta a vallomását a gútai munkára hurcoltakkal kapcsolatban is, később azt állította, csupán azt mondta, lehetséges, nem kapnak elég ételt a magyarok a munkatáborban, a korábbi vallomása többi részét visszavonta. Kutatásaim alapján azonban a pardubicei tábor megjárta gútaiaktól felvett visszaemlékezések az éhezés mellett verésről és egyéb fizikai, valamint lelki terrorról is szólnak, amelyeket el kellett szenvedniük.

10.

Pozsony, 1945. december 11. A Belügyi Megbízott levele a Prágai Telepítési Hivatalnak, amelyben a munkára elvitt magyarok hazatéréséről számol be Iza és Hetény községbe. Kéri a cseh hivatalt, a jövőben ne engedjen meg ilyen eseteket.

Belügyi Megbízott
VI. osztály

Szám: 190804-VI-I/4/45

Pozsony, 1945. december 11.

Tárgy: Csehországba szállított magyarok – visszatérés

Telepítési Hivatal
P r á g a

Az itteni hivatalba jelentés érkezett az ógyallai NB-állomásról, amelyben a parancsnok jelenti, hogy Izsa községbe kb. 25 és Hetény községbe kb. 15 magyar nemzetiségű személy érkezett vissza, akik csehországi munkára voltak elszállítva.

Kérjük a telepítési hivatalt, hogy ilyen eseteket a jövőben ne engedjen meg és erről az alárendelt hivatalokat is értesítse.

Előljáró VI/I szekció
(olvashatatlan aláírás)

Az irat szlovák nyelvű, gépelt aláírt tisztázat, nyomtatott fejléces papíron. NA Pa, fond MPSP, 382. doboz.

A levélből kitűnik, hogy a szlovák belügyi szervek nem csupán néhány hét munkára rendelték a magyarokat Csehországba, hanem bizonytalan időre és szökéseiket, visszatérésüket kifejezetten károsnak, megengedhetetlennek tartották. Az itt idézett levélre született meg Munkavédelmi és Szociális Minisztérium válaszevele, az alábbiakban közölt 14. sz. dokumentum.

11.

Vysoké Mýto, 1945. december 31. A Pardubicei Járási Munkavédelmi Hivatal Vysoké Mýto-i részlegének jelentése a felettes hivatalnak a magyar munkaerőért fejenként kifizetett 200 korona utazási illeték befizetéséről.

Járási Munkavédelmi Hivatal Pardubice, Vysoké Mýto-i Részleg

Telefon č. 26 és 159

Vysoké Mýto, 1945. december 31.

Jelzet: 2129-23/11-45 Dr.

Tárgy: Magyar munkaerők – illeték megfizetése

Járási Munkavédelmi Hivatal
Pardubice

Az Önök 2129-20/11-L jelzetű 1945. november 21-én kelt rendelete alapján elküldtem Önöknek a mai napon a 37.792 x 59 x 28 csekkszámára a 76 Komáromból idehozott magyar munkaerőért a 15.200 K-t.

Az egész kért összeget, 18.000 K-t nem tudom elküldeni, mivel, amint már azt Önökkel közöltem, mindjárt az említett magyarok megérkezése után 10 magyart vissza kellett küldenem, mivel a hivatalos orvos által munkaképteleneknek nyilvánítottak. Két férfi mindjárt másnap elszökött a munkából, további két férfit még az első héten visszahívtak. Maradt tehát 76 férfi, akikért a kért hozzájárulást átutaltam.

Hozzáteszem, hogy a karácsonyi ünnepek előtt a beosztott magyarok közül csaknem mindannyian elhagyták a munkahelyüket.

A részleg vezetőjének szabadsága alatt
helyettesíti:
(olvashatatlan aláírás)

Az irat cseh nyelvű, gépelt aláírt tisztázat, nyomtatott fejléces papíron. SOAZ, fond OÚOP Pardubice, 12. doboz.

Az utazási illetéket minden üzemtől, gazdától igyekeztek behajtani, akik magyarokat foglalkoztattak. Sokan azonban, hasonlóan, mint az itt idézett hivatal, megtagadták, vagy csupán részben fizették be az összeget, mivel a magyar férfiak közül sokan az első napokban, hetekben elszöktek a munkahelyükről, vagy orvosi felmentést kaptak.

12.

Gúta, 1946. január 8. Németh Dániel gútai komiszár levele a pardubicei munkahivatalnak, amelyben kéri 15 munkára elvitt gútai férfi hazaengedését a pardubicei munkatáborból, mivel a nevezettek nem voltak fasiszták.

(tízkoronás okmánybélyeg)

Pardubicei Munkahivatal

A múlt év októberében Gúta községből (Komáromi járás) 500 személyt jelöltek ki csehországi munkára. Ezen személyek közül még az alább feltüntetett személyek a pardubicei munkatáborban vannak.

Mivel ezen személyek között vannak olyanok is, akik nem voltak fasiszták, a község nevében kérem, hogy ezeket engedjék haza a családjukhoz, melyek többnyire az ő távozásuk miatt bevételi forrás nélkül maradtak, ill. megélhetésük a családfő keresetétől függött.

A személyek, akik szóba jöhetnek, a következők:

1. Szabó Géza
2. Szomolai Ferenc
3. Takács Imre
4. Szabó Károly
5. Szabó Imre
6. Fördös Ignác
7. Balázs János
8. Zuber László
9. Molnár Géza
10. Vajda Lajos
11. Szabó László
12. Szabó László
13. Néveri Imre
14. Molnár Gyula
15. Árgyusi Gergely

Gúta, 1946. január 8.

a HNB komiszárja
(aláírás Németh Dániel)
(körpecsét felirata)
Helyi Nemzeti Bizottság Gúta

(alatta más írógéppel)

Láttam

Komárom, 1946. január 9.

járási komiszár
(olvashatatlan aláírás)
(körpecsét felirata)
Járási Komiszár Hivatala Komárom

Az irat szlovák nyelvű, gépelt aláírt tisztázat. NA Pa, fond MPSP, 382. doboz.

Németh Dániel kommunista komiszár kérvényéből nem tűnik ki, miért a felsorolt 15 személyt említi. Január elején még sokkal több gútai férfi sínylődött a táborban. Feltételezhető csupán, hogy a kommunista párthoz közel álló személyekről volt szó.

Az iratköteggben minden érintett személyről külön igazolás található a politikai megbízhatóságukról, valamint a Munkavédelmi és Szociális Minisztérium 1946. január 10-én kelt levele a Járási Munkavédelmi Hivatalnak címezve Pardubicére, hogy azonnal engedjék el a 15 gútai férfit.

13.

Pozsony, 1946. január 9. A Szlovák Telepítési Hivatal levele a Munkavédelmi és Szociális Minisztériumnak, amelyben közli, hogy elutasította a Komáromi járásban található Lak község komiszárijának kérését a falubeli magyar férfiak munkaszolgálat alóli felmentésére.

Szlovák Telepítési Hivatal

52/I.-1946

Pozsony, 1946. január 9.

Tárgy: Hradec Králové Munkavédelmi Hivatal – komiszári hivatal HNB Lak – kérvény a munkára rendelt magyar munkások elengedésére.

Munkavédelmi és Szociális Minisztérium
P r á g a

A Szlovák Telepítési Hivatal elutasította a Laki HNB, Komáromi járás, komiszári hivatalának 1945. XI. 23-án kelt 650/45 sz. kérvényét, Csiba Dávid és 9 munkára rendelt társának elengedésére, abból az okból, hogy a 27/1945 Tt. sz. köztársasági elnöki dekrétum nem ad semmilyen hatáskört a munkakötelezettség alóli kivételre.

Erről a határozatról a laki komiszár hivatala 1946. január 8-én kelt 52/I.-1946 sz. határozattal értesítve lett.

A mellékletet visszaküldöm

Az elnök nevében
Djuračka s.k.

Az irat szlovák nyelvű, gépelt aláírt tisztázat, nyomtatott fejléces papíron. NA Pa, fond MPSP, 382. doboz.

A Szlovák Telepítési Hivatal számos, indoklásában szinte szó szerint azonos levele található az iratok között.

14.

Prága, 1945. január 10. A Munkavédelmi és Szociális Minisztérium jelentése a pozsonyi Belügyi Megbízott 6. osztályának a Csehszországba szállított magyar munkaerő visszatéréséről.

Exp.

Jelzet II-2129-7/1-46

Tárgy: Szlovákiából Csehszországba szállított magyarok – visszatérése
a 1945. december 11-én kelt 190804-VI-I-4/45 számhoz,

Belügyi Megbízott, VI. osztály

P o z s o n y

A fent említett levélre a Munkavédelmi és Szociális Minisztérium közli, hogy Szlovákiából a cseh területekre megközelítőleg 9400 magyar személyt szállítottak, a pozsonyi Szlovák Telepítési Hivatal közreműködésével. Ezek a személyek a különböző járási munkavédelmi hivatalok körzeteiben lettek elhelyezve, egyrészt a mezőgazdaságban, egy részük az ipari üzemekben. Az elhelyezett magyar nemzetiségű személyek jegyzékeit elküldték a Szlovák Telepítési Hivatalnak Pozsonyba. A Munkavédelmi és Szociális Minisztérium kevés kivétellel, és a telepítési hivatal külön kérésére, csupán néhány személyt mentett föl a munkavégzés alól. A járási munkahivatalok jelentései alapján nagyszámú magyar nemzetiségű ideszállított személy a számára rendelt munkából önkényesen megszökött, így van ez abban az esetben is, amelyet az ógyallai NB-állomás jelentett Önöknek. Jelenleg a cseh területeken hozzávetőlegesen az ideszállított személyek harmada található, és ezek szökése is szaporodik.

A Munkavédelmi és Szociális Minisztérium hálás lenne, ha az ottani megbízott a legnagyobb szigorral lépne föl minden magyarral szemben, akik a helyüket beleegyezés és bejelentés nélkül elhagyták és rákényszerítene őket, hogy térjenek vissza a munkahelyükre. A szökevények jegyzékeit a minisztériumunktól megkapta a pozsonyi Szlovák Telepítési Hivatal, akivel az egész akció egyeztetve volt.

Prága, 1945. január 10.

(olvashatatlan aláírás)

Az irat cseh nyelvű, gépelt aláírt fogalmazvány, több kézírással betoldással. NA Pa, fond MPSP, 382. doboz.

A minisztérium levele a pozsonyi Belügyi Megbízott VI. osztálya megkeresésére született (lásd feljebb a 10. sz. dokumentumot). A jelentésből kitűnik, hogy 1946. január elején a megközelítőleg 9400 Csehszországba szállított magyar munkásból csupán egyharmaduk volt található a cseh országrészekben, a többiek vagy elszöktek, vagy valamilyen egészségügyi vagy politikai okból felmentést kaptak.

15.

Moravská Ostrava, 1946. január 23. Az Ostravai Járási Munkavédelmi Hivatal jelentése a Munkavédelmi és Szociális Minisztériumnak a magyar munkások szökéséről a mun-

kahelyekről a járás területén, valamint a Valašské Meziříčí-i munkatáborból szervezetten végrehajtott szökéséről.

Járási Munkavédelmi Hivatal Moravská Ostrava

Sz.: II-5200/46-NO/Vo

Mor. Ostrava, 1946. 1. 23.

Munkavédelmi és Szociális Minisztérium

P r á g a

Tárgy: Beosztott munkahelyük önkényes elhagyása a magyarok részéről

Melléklet: 3.

Mellékelten előterjesztem a magyar munkaerő jegyzékét, akik az itteni hivatal által az 1945. 10. 30-án érkezett transzportból munkára lettek beosztva és elhagyták munkahelyüket, vagy elszöktek a Val. Meziříčí-i munkatáborból.

Csaknem minden jegyzékben szereplő magyar telegramot kapott, amelyben közölték vele családtagjának halálát, illetve súlyos betegségét. Fennáll a gyanú, hogy a Val. Meziříčí-i munkatáborból a szökés szervezett volt.

Az elszökött magyarok semmilyen, a táborban elhelyezett pénzt nem vettek ki, továbbá nem vonattal utaztak el Val. Meziříčíből, ezért feltételezhető, hogy a közeli erdőkbe szöktek és elmentek Szlovákiába.

a járási munkavédelmi hivatal
ideiglenes vezetője
(olvashatatlan aláírás)

A csatolt mellékletben 59 oroszai, hontfűzesgyarmati, alsó- és felsőfegyverneki lakhelyű férfi adatai szerepelnek, közülük 22 a munkatáborból szökött el. A többieknek föl-tüntetve a munkáltató gazda neve és lakhelye.

Az irat cseh nyelvű, gépelt aláírt tisztázat, nyomtatott fejléces papíron. NA Pa, fond MPSP, 382. doboz.

Több korabeli írásos adat is említi, hogy otthonról, Szlovákiából indultak el a rokonok, ismerősök, hogy megszervezzék, segítsék a munkatáborokba zárt, ezért nehezebben szabaduló magyar munkások szökését.

16.

Pardubice, 1946. február 28. A pardubicei Járási Munkavédelmi Hivatal levele a Munkavédelmi és Szociális Minisztériumnak, amelyben elküldik 8 Somorja környéki magyar család adatait, akiket munkára vittek Csehszországba, de elszöktek a munkahelyükről. A minisztérium válaszában közli, hogy mivel megkötötték a csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezményt, a családok visszatoloncolása nem lehetséges.

Járási Munkavédelmi Hivatal Pardubice

jelzet 2129-28/2-L

Pardubice, 1946. 2. 28.

Munkavédelmi és Szociális Minisztérium

P r á g a

Tárgy: Magyar családok Szlovákiából – a munkarend megsértése

Az itteni 1945. 12. 10-én kelt 5771-10/12-L sz. beadványhoz

Melléklet: 2 jegyzék, egy a Szlovák Telepítési Hivatal részére

A Járási Munkavédelmi Hivatal Pardubice további intézkedés céljából előterjeszti a mellékelt 2 jegyzéket a magyarokról (családokról), akik az utóbbi időben elszöktek a munkából.

A nemzetbiztonság keresési intézkedése ezek után a munkaerők után eddig eredménytelen volt, ezért valószínű, hogy a magyarok hazaszöktek Szlovákiába.

A hivatal előljárója

(olvashatatlan aláírás)

(körpecsét felirata)

Okresní úřad ochrany práce v Pardubicích

A melléklet nyolc Somorja környéki magyar család tagjainak, összesen 37 személynek a részletes adatait tartalmazza. A családok lakhely szerint: 1 Bacsfa, 1 Nagylég, 1 Keszölcés, 1. Csukárpaka, 1. Kislég, 1. Nagypaka és 2. Doborgaz.

Exp.

Jelzet II-2129-2/3-46

Tárgy: Járási Munkavédelmi Hivatal Pardubice – magyar családok Szlovákiából – a munkarend megsértése.

az 1946. február 28-án kelt 2129-28/2-L jelzethez

Járási Munkavédelmi Hivatal

P a r d u b i c e

Tekintettel a CSSZK és Magyarország között megkötött nemzetközi szerződésre a magyar és a szlovák lakosság kicseréléséről, jelenleg nem lehet ragaszkodni ahhoz, hogy a magyar családok, akik a munkarendet megsértették, visszahozassanak a helyükre.

Prága, 1946. március 5.

(olvashatatlan aláírás)

Mindkét irat cseh nyelvű, gépelt. A munkahivatal levele aláírt tisztázatot, nyomtatott fejleces papíron, a minisztérium válasza aláírt másolat. NA Pa, fond MPSP, 382. doboz.

Az 1946. február 27-én aláírt magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény megkötése után már a szlovák hivatalok sem szorgalmazták az elszökött magyar munkaerő visszatoloncolását Csehszlovákia. Ebben az iratban Somorja környéki családokról van szó, akiket november végén szállítottak el Pardubicére.

17.

Aranyos, 1946. március 26. Németh Károly aranyosi gazda kérvénye a Mladá Boleslav-i Járási Munkavédelmi Hivatalnak, amelyben kéri, még 1945. október 29-én csehszlovák munkára elszállított fia hazaengedését.

Aranyos, 1946. III. 26.

Tisztelt

Járási Munkavédelmi Hivatal

Mladá Boleslav

Alulírott Németh Károly, aranyosi lakos, azzal az alázatos kéréssel fordulok a Járási Munkavédelmi Hivatalhoz, hogy az alább előadott okokból fiamat, Németh Ferencet, akit 1945. október 29-én négyhetes munkára behívtak, aki jelenleg a CSSZV²⁵ fűtőházának építésén dolgozik Všetatyban, szíveskedjenek haza elengedni.

Az alázatos kérésemet azzal indokolom, hogy mint 74 éves, teljesen munkaképtelen vagyok, nem tudom megművelni 7 kat. holdnyi földemet, amelyet teljesen a fiam művelt és így tartotta el négytagú családját.

A fiam, ahogyan az egész család, soha nem volt semmilyen politikai pártban, főleg nem a nyilaskeresztes pártban, de semmilyen más reakciós pártban sem. Ezért a fiamat tévedésből hívták be kényszermunkára. Ő és az egész család a múltban lojális volt a CSSZK-hoz és az is akar maradni.

Jelenleg, mikor a tavaszi munkák teljes lendülettel folynak, a föld munkás nélkül megműveletlen marad és az egész család éhségnek lesz kitéve.

Megismételve kérésemet, maradok teljes tisztelettel.

(kézzel aláírva) Németh Károly

Az alulírott aranyosi Helyi Közigazgatási Bizottság elnöke igazolom a fenti adatok helyességét és a nevezett kérését jóváhagyásra ajánlom.

Aranyos, 1946. III. 26.

a HKB elnöke

(olvashatatlan aláírás)

(körpecsét felirata)

Helyi Nemzeti Bizottság Aranyos Komárom

Az irat szlovák nyelvű, gépelt aláírt tisztázat. NA Pa, fond MPSP, 382. doboz.

Az irat mellett még további két aranyosi lakostól származó hasonló kérvény található, mind a három munkára elhurcolt aranyosi férfi a vasút fűtőházának építésén dolgozott Všetatyban. A Munkavédelmi és Szociális Minisztériumnak az irat mellett található levele az említett munkások elengedését kérte a Mladá Boleslav-i Járási Munkavédelmi Hivaltól.

25 A eredeti szövegben ČSD, Csehszlovák Vasút.

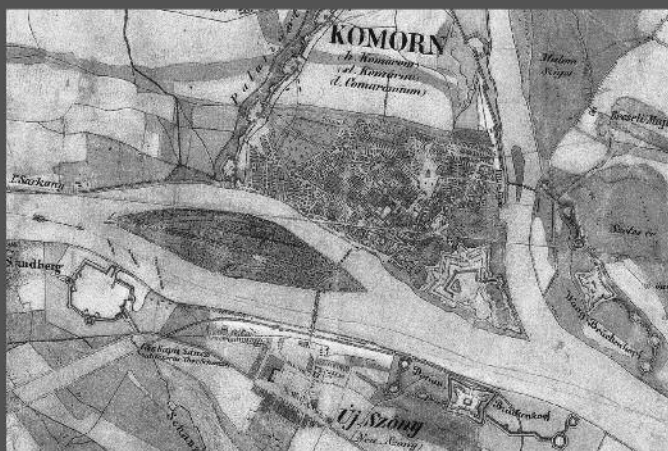
18-19

Acta Ethnologica Danubiana

Az Etnológiai Központ Évkönyve

Ročenka Výskumného centra európskej etnológie
Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2017

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Simon Attila (szerk.): Csak álltunk és sírtunk. Az első bécsi döntés napjai a kortársak szemével. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2018, 164 p.

A perspektívatobzódás révén a nagybetűs *történelem* köznapí kulisszái mögé, egészen pontosan az első bécsi döntést megelőző időszakba kalauzolja az olvasót a *Csak álltunk és sírtunk* című kiadvány. Simon Attila szerkesztői munkája nyomán 29 korabeli visszaemlékezés rendeződött antológiába, amelyet 187 akkori fotó tesz albumszerűvé. Kereken nyolcvan év távlatából tekint vissza arra a momentumra, amikor az érintett felvidéki területeken „visszajára fordult az élet” (146), s teszi ezt oly módon, hogy a lehető legkevésbé árnyékolja be az egyéni feljegyzések füzérét akár szakmai berkek, akár laikus körök preconcepcióival. A bevezetőt követően szabad folyást enged a visszatekintő szövegeknek, a kötetet a szerkesztő nem terheli közbevetésekkel, magyarázatokkal vagy lábjegyzetekkel. A téma jellegéből adódik a jórészt nemzeti alapon konstruálódó felek meglátásainak elkülönződése, ám a nyelvi korlátok ellenére is igazodni kíván az *Audiatur et altera pars!* elvéhez. S egyik oldal sem a hivatalos álláspontot recitálja vissza, személyes meglátások lenyomata kaphatott csak helyet a kötetben, a sorozat bővülésének, a kép további kiteljesedésének lehetőségét pedig megadja.

A kötetbe rendezett szövegek rendre a magyar honvédség bevonulásának mozzanata felé, illetve csak alig azon túl futnak, és nem tekintenek néhány hónapnál távolabb az onnantól számított múltba sem. Az előzmények és a távlatok ilyen jellegű háttérbe szorításával a felfokozott hangulatú várakozásra helyeződik a fókusz, ebben a megrekedt időszakmensben az olvasó elé tárul a lelkesedő és a hirtelen pozíciót veszített oldalak feszültsége, az ellenkező irányú indulatokkal fűtött helyzet kibontakozása. A többeket érintő, akár történelmi tényként is meghatározható események támpontokként értelmeződnek ebben a szövegválogatásban, mintegy egységes tematikai szálal képeznek. Ezek közöttésében

sejlik fel a kötet egyik fő hozadéka, a szubjektív élményanyag előtérbe helyezése, amire már a cím is utal. A fordulatot megelőző időszak várakozása törvényszerűen nyomokat hagy mag után az átlagemberben, kibén traumaként, kibén örömteli élményként marad meg az, hogy az országhatár (ismét) átkúszik a feje felett, és erre a folyamatra nem tud érdemi hatással lenni, csak a mikrokozegében próbálkozhat meg a történelem néminemű alakításával, azt is csoportokba rendeződve: „A tömeg sodor magával, mert egyéni menésről szó sem lehet” (19. p.). A kötet jó mutatója annak, hogy az eseti közösségbe rendeződött emberek milyen viszonyrendszert alakítanak ki a hatóság embereivel, hogyan csapódnak le a megfoghatatlan távolságban meghozott politikai döntések egy-egy település lakosságára. Ennek leginkább kézzelfogható problémaköre a hatóságok fellépése az ünneplő tömeggel szemben: „Ügyesen összeállította, kokárdának kitűzte, s azzal korzózott az utcán. A népek meglátták, és tetszett nekik. A csendőrök megtudták, és nem tetszett nekik” (21. p.). Több helyen a szigort felváltó, szinte meglepetésként értelmezett engedékenységről tudósítanak a visszaemlékezők: „Ma azonban a lakosság felvonult a járási hivatal elé és követelte a rádiók visszaadását. A hatóság teljesíti a kívánságot” (26. p.), vagy „a rendőrség emberséges magatartása akadályozta meg a sortűzet” (30. p.), máshol szigorúbb viszonyulásról készül feljegyzés: „A cseh rendőrség azonban minden ilyen megnyilatkozást csírájában elfojtott” (37. p.). A kisebbségiség áttevődésének következményeként felsejlik tehát a korábbi hatalom erejének devalválódása, méghozzá egy olyan sajátos helyzetben, ahol még nincs, ami ennek az erőnek a helyébe léphetne. Ebben az atmoszférában jelenik meg a magyarság szimbólumaként a trikolór – zászlóként vagy kokárdaként –, ezzel pedig lépéskényszerbe kerül a szembenálló fél. Hogy még inkább emberi arcát mutassa a kibontakozó konfliktus, több szövegben is a diákok nézőpontja kerül előtérbe, akik azon túl, hogy más nyelvű társaikkal vetélkednek egy ilyen komoly horderejű fejlemény kapcsán, az isko-

lát (még inkább) negatív fényben látják. A fiataloknak a szimbólumokból kiinduló összecsapása nevet is kap a kötetben: a *kis diákháború* egy olyan korlátozott konfliktus, amelyben nagyobb verekedésnek, fizikai összetűzésnek nincs helye, s amikor baleset éri a másik felet, a segíteni akarás válik fontosabbá. Ennek mintegy magyarázataként olvashatjuk: „Védjük a sajátunkat, de nem éreztünk gyűlöletet az iránt, amit mások követeltek maguknak” (32. p.). A miniincidensek mellett a diákoknak a hivatalos nyelvvel való leszámolás tűnik kézenfekvő cselekvési módnak: „Első ténykedésünk a szlovák nyelvű leltár átírása volt. Minden szót magyarra fordítottunk, ahol pedig az állt, hogy Československé Štátne reálne gymnázium, oda azt írtuk: Magyar Királyi Főgimnázium” (46. p.). A tiltások erővesztését illusztrálják a Himnusz-megszóltatások is, s ez egy helyen kisebbségiség magatartásmin-tára is rámutat: „Gyakran kérdezték tőlünk az anyaországi diákok, valamint a rádió is, hogy hol tanultuk meg a Himnusz-t? Erre nehéz válaszolni. Tanulni – sohasem tanultuk, mégis mindig tudtuk” (55. p.).

A személyes vallomások összefűlése, a nagyban hasonló, bizonyos vonásaiban azonos események több tollból származó leírása jól megmutatja, hogy ebben a komplex helyzetben nem két álláspont került szembe egymással. A legnagyobb fokú elkülönböződés természetesen az ujjongó és a rémüldöző élményanyag között áll fenn, hiszen míg a magyarok jórészt az örömről adnak hírt, addig az egyik szlovák visszaemlékezés „szörnyű éjszakáról” tudósít: „[e]kkor szlovákok és csehek tömegei keltek útra, akik Kassán teremtettek maguknak otthont és addig teljes nyugalomban éltek itt mindennapjaikat” (135. p.). Az evakuációs hangulat lefestéséhez párosul ugyan a fegyverviselésről tudósító szöveg, ám a végkicsengés itt már pozitívabb a *leendő kisebbségiek* szempontjából: „[s]zorosan markoljuk a bőr köpenyeink zsebeiben mélyen elrejtett és készenléltbe helyezett csőre töltött pisztolyainkat. Gyorsan felismertük azonban, hogy a Petőfi-nyakkendő és kabátjaikon magyar szalagot viselő kassaiak nyugodt emberek” (131. p.). Képet kapunk egy olyan kőzjátékról is, amelyben a távozó szlovák

katonáknak szomorúan intenek búcsút, és bár a helyzet ismeretében feltételezhető, hogy ez a mozzanat már csak a változás tudata miatt sem volt tömeges, a kötet példát mutat a *magyar érzésű szlovákokra* is: „Igaz, hogy Cekén többnyire anya nyelv szlovák, a mit azért nem szégyellünk, de érzésünk magyar volt” (80. p.). Nem állhatom meg, hogy ne idézzem ennek a szövegnek az utolsó gondolatát is, éppen a jelen kötet szerkesztési elvei miatt: „Kérem ha valahol hiba van írásba, tessék kijavítani, mert 20 év alatt elfelejtettünk írás” (82. p.). Jól bizonyítja ez a bevezetőben tett vállalás igazolását, miszerint a visszaemlékezések szövegűen kerülnek közlésre, viszont éppen ennek fényében válik megmosolyogtatóvá a szerzői intenció. Tárgyilagossági önigazolást is találhatunk a kötetben, viszont a leginkább távolságtartó beszámoló talán mégis Sequens csendőrszázados feljegyzése, amelyben a rendszerösszeomlás a főszereplő, s helyet kap benne mindkét oldal, tehát az ún. *nyertes* és a *vesztes* fél problémáinak tükre is. Egy haszonleséssel átítatott gondolat egy addig háttérbe szorult újabb perspektívát ad: „A Baťa cég kihasználta a helyzetet, és az evakuáció ideje alatt állítólag vagon cipőt hozatott be Kassára, amelyeket a város magyarok általi elfoglalása után két napon belül eladtak” (115. p.).

A százados jelentése kézzelfoghatóvá teszi azt, aminek a legtöbb szövegben csak a hiánya tapintható ki, ez pedig a realitástól való elrugaskodottság, azaz az euforikus hangulatnak a higgadt jövőbenéző számvetés felett ült diadala. Az utcai, tömeges megmozdulások mellett hírt kapunk a falun végigsöprő *ünnepi* hízógyilkolásról, arról is, ahogyan a várakozás feszültségében alábbhagy az önfeledt lelkesedés volumene, sőt olyan településről is, ahol a leghangosabb ünneplők az oly nagyon várt bevonulás idejére már elvesztették a hangjukat is: „A bevonulás már csak formai dolog volt. S az ifjú torkok csaknem kimaradtak a lár-mázásból, hisz már előre berekedtünk” (68. p.). A kötetben megszólaló magyarok jelentős hányadának vallomásából az tükröződik, hogy a bevonulás utáni eseményekhez minden kételkedés nélkül pozitív jelleget társítottak *előlegként*. A mából visszatekintve, ismerve a törté-

nelem továbbgyűrűzésének mikéntjét, akár könnyelműséget is kiálthatnánk, ám szigorúan a kötetben kiemelt időszakot vizsgálva inkább az lehet a következtetésünk, hogy az örömök nagyságának mértéke okozhatja ezt a rendhagyó realitásérzékelést. Hovatovább, a mértéktelen lelkesedés rendszerint túlzó várakozásokat ébreszt, az idill elérésének nehézsége pedig a csalódás esélyét növeli. Sequens szövegéből pedig az látszik, hogy az előálló helyzet, maga a bevonulás messze állt az idilltől: „A katonaság bevonulása azonban csalódást okozott, mivel a magyar katonák felszerelése és fegyverzete távolról sem közelítette meg a csehszlovák hadsereg felszereltségét. Géppuskás egységek, meglepetésünkre, közönséges parasztszekereken ültek. (...) Az első napok lelkesedése azonban rövid időn belül lelohadt, amikor kezdtek megmutatkozni a magyar megszállás következményei” (116. p.).

A szövegek egyik tanulsága tehát, hogy a korábban már említett *visszajára fordulás* kétszeresen is érvényessé válik, hiszen a fordulat bekövetkezik, ám az elvárásokkal kevésbé egyező módon. A magyar visszatekintésekben is látjuk ennek a csalódásnak a jeleit, ám éppen az időbeli korlátozottság miatt még mindig az öröm tompítóüvegén keresztül. A kiadvány az utolsó hányadában betekintést ad a *bennszülöttek* és a *foglalók* sajátos viszonyába, amelynek nem láttuk előképét a várakozás szövegeiben. „Nem ismerték ezt a népet. Valamiféle gyarmati sorban élő, elfajzott, magyarul sem igen tudó szerencsétlen emberekre számítottak. Hoztak könyöradományt is (...) A bennszülöttek hamar megbántódtak.

Nem túrték, hogy lenézzék és sajnálják őket” (149. p.). Az így felsejlő magatartásminták is jól jelzik, hogy a történelmi döntés mögött olyan komplex mechanizmusok lépnek életbe, amelyeket a határozathozók feltehetően nem sejtettek, nem is sejtettek. Az utolsóként besorolt szövegnek, ezáltal a *Csak álltunk és sírtunk*nak a csattanója egy párbeszéd utolsó mondata: „Felvidéki csűrhe banda! Maguk valamennyien kommunisták, magukkal aztán nem sokat nyert az anyaország” (158. p.). Újabb példája ez annak, ahogyan egyéni viszonyulások válnak kulcsfontosságúvá a nagy ívű történelem mögött megbúvó mindennapi élet alakításában, s az emberi gyarlóság szituációk egész sorára mérhet végzetes csapást. Úgy hiszem, inkább ezt tekinthetnénk a kötet végki-csengésének, a kisemberek szerepét a hatóságokkal és hatalmakkal szemben, és viszont: a szintén emberekből felálló rendszer viszonyulását a tömeghez. Az első bécsi döntés valósággá válására várakozók beszámolóit nem kizárólag történelmi, hanem szociológiai, lélektani kutakodások alapjául szolgálhatnának, mert emberi viselkedések, vélekedések garmadát mutatják meg egy turbulens periódusban. A nyolcvanadik évfordulóra megjelentetett kötet hozadéka pedig – azon túl, hogy történetközpontúságával és képalbum jellegével olvasóbaráttá teszi a korabeli tudósításokat – az lehet, hogy a konkrét eseményre fókuszálva képes zömében pozitív magatartásmintákat felmutatni, s szakértői kommentárok nélkül rámutatni az eufória háttérében meghúzódó mögöttes tartalmak mélyszerkezetére is.

Rizsányi Attila

Számunk szerzői

A.Gregely András (1952)

társadalomkutató, kulturális antropológus (ELTE, TáTK, MTA TK PTI, Budapest, Magyarország)

Angyal Béla (1958)

néprajzkutató, helytörténész (Gúta, Szlovákia)

Baka L. Patrik (1991)

író, kritikus, doktorandusz (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Berényi Zsuzsanna Ágnes (1935)

történész (Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyár, Budapest, Magyarország)

Csanda Máté (1986)

művészettörténész (Bécs, Ausztria)

Godzsák Attila (1990)

történész, doktorandusz (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország)

Nagy László (1981)

közgazdász (Pozsonyi Közgazdaságtudományi Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Rizsányi Attila (1993)

kritikus, szerkesztő (Pozsony, Szlovákia)

Szilveszter László Szilárd (1976)

irodalomtörténész (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia)

Sztancs Gábor (1990)

doktorandusz (Eszterházy Károly Egyetem, Eger, Magyarország)

Zückert, Martin (1973)

történész (Collegium Carolinum, München, Németország)